

GRUT 00466

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ

+200

3805/63

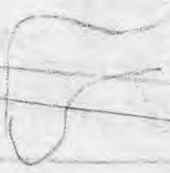
500

κατά
Γωφίου

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Σειρήν 29

Ευφροσύνη Τόλμα

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΕΠΙΤΟΜΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
μέχρις ἁλώσεως τῆς Κων/λεως
(1—1453 M. X.)

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

ΥΠΟ

ΑΡΧΙΜ. ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ ΒΑΦΕΙΔΟΥ

Δ. Φ. καὶ Καθηγντοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῇ ἐν Χάλκῃ
Θεολογικῇ Σχολῇ

(νῦν Μητροπολίτου Καὶ τῆς πόλεως).

Ἐγκρίσει τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλ. Ἐπιτροπῆς.

ΕΚΔΟΣΙΣ

ΔΙΟΡΘΩΜΕΝΗ.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,

ΔΑΠΑΝΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΔΕΠΑΣΤΑ

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ

ΕΝ ΠΑΛΑΤΑ ΟΔΩΣ ΜΑΚΜΟΥΔΙΕ ΑΡ. 13

ΠΕΡΑΝ ΜΕΓΑΛΗ ΟΔΩΣ ΑΡΙΘ. 402

ΠΑΡΑ ΤΟ ΧΑΝΙΟΝ ΤΗΣ ΔΗΜΑΡΧΙΑΣ

ΠΑΝΘΙΟΝ ΤΗΣ ΣΑΝΤΑ ΜΑΡΙΑΣ

ΤΥΠΟΙΣ Ν. Γ. ΚΕΦΑΛΙΔΟΥ

1892

Β. Ε. 3805

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν σφραγίδα τῆς
Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς κατα-
δίδωκεται κατὰ τὸν νόμον.

Ἀδείχ. τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας
(ὑπ' ἀριθ. 300, 5 Ζιλλκαδέ, 1309).

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ν. Γ. ΚΕΦΑΛΙΔΟΥ
(Ὁδὸς Πεμπτοπαζάρου, ἀριθ. 4)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ Α' ΕΚΔΟΣΕΩΣ.

Ἡ μεγάλη χρησιμότης καὶ ὠφέλεια ἡ προσγενο-
μένη ἐκ τοῦ μαθήματος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας
παρώτρυνέ με ὥπως προβῶ εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ πα-
ρόντος στοιχειώδους ἐγχειριδίου, προωρισμένου εἰς χρῆ-
σιν τῶν παρ' ἡμῖν σχολείων. Ἀφοῦ παρθεμολογου-
μένη τυχάνει ἡ ἀνάγκη τῶν ἱερῶν μαθημάτων ἐν
τοῖς σχολείοις, ἐν τοῖς δὲ μετὰ πολλῆς τῆς εὐρύτητος
διδάσκειν ταῦτα, ἄδικον τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἐπιβλαβές
ἦθελεν εἶσθαι ἐὰν τοῦ κύκλου αὐτῶν ἐξηρέιτο ἡ δι-
δασκαλία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. Τὸ μάθημα
τοῦτο εἶναι ὠφέλιμον τῇ σπουδαζούσῃ νεολαίᾳ οὐ μόνον
διότι καθόλου ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐν γένει ἱστο-
ρίας τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν θρησκειῶν,
ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένον πρὸς
τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ ἰδέας, τὰς ὁποίας
ἀποκομίζομεν ἀπὸ τῆς οἰκογενείας καὶ καλλιερгоῦμεν
ἐν τῷ σχολείῳ. Διδασκόμεθα ἐν τοῖς ἡμετέροις σχο-
λείοις τὴν Ἱερὰν Ἱστορίαν, τὴν Κατήχησιν, ἐνιαχοῦ
τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν καὶ ἄλλα ἱερὰ μαθήμα-
τα· ἀλλ' ἴνα ἡ διδασκαλία τῶν μαθημάτων τούτων ἡ
καρποφόρος καὶ ἀποτελεσματικὴ, ἀνάγκη γὰρ συνδεθῇ

μετ' αὐτῶν καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. Τί θὰ ὠφελήσῃ τὸν μαθητὴν ἡμῶν ἡ ξηρὰ ἔκθεσις τῶν δογματικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν ἐντολῶν τῆς ἀγίας ἡμῶν πίστεως, ὅταν οὗτος ἀγροῇ τὴν ἱστορίαν αὐτῶν, ὅταν δὲν γινώσκῃ πῶς ἰδρύθη καὶ ἐξηπλώθη ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, πῶς ἐπολεμήθη καὶ ἐδιώχθη ὑπὸ τοῦ κόσμου, πῶς ἐπὶ τέλους ἐθριάμβευσε; ὅταν ἀγροῇ πῶς μετὰ διαφόρους ἀγῶνας ἐσώθη ἡ ὀρθοδοξία καὶ καθωρίσθη ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀπεσχίσθησαν δ' αὐτῆς διάφοροι σχισματικαὶ καὶ αἵρετικαὶ ὁμάδες; ὅταν ἀγροῇ τὴν ἱστορίαν τῆς θείας αὐτῆς λατρείας, τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος, τῆς ἱεραρχίας, τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν χριστιανῶν καὶ τέλος τῶν θεολογικῶν γραμμῶν; Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων τὸ μάθημα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας εἶναι ὠφέλιμον τῇ ἡμετέρᾳ γενεᾷ, διότι ἐντεῦθεν μόνον θὰ κατανοήσῃ τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς πίστεως ἡμῶν, τὴν ἀληθῆ αὐτῆς οὐσίαν καὶ σημασίαν καὶ τὴν μεγάλην ἐπιρροήν, τὴν ὑπόιαν ἐξήσκησε καθόλου ὁ Χριστιανισμὸς ἐπὶ τοῦ κόσμου, κατανοοῦσα δὲ τὸ μάταιον τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν θὰ ἀρυσθῇ, τὸ μὲν ἰσχυρὰ κατ' αὐτῶν ὅπλα, τὸ δὲ μέσα πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ κραταίωσιν τοῦ χριστιανικοῦ αἰσθήματος.

Ἐκ τοιούτων ἰδεῶν ὁρμώμενος συνέταξα τὴν παροῦσαν ἐπίτομον Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, προσπαθήσας νὰ καταστήσω αὐτὴν κατάλληλον πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς δυνάμεις τῶν μαθητῶν τῶν ἡμετέρων

σχολείων· ἔνεκα δὲ διαφόρων λόγων περιορσθεὶς μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1—1453 μ. Χ.) ἐξέθηκα ἐν συντομίᾳ καὶ σαφηνεῖν ἅπαντα τὸν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης βίον τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ἀναλόγῳ μὲν ἐκτάσει καὶ πλυτότητι ἐκτιθεὶς τὰ περὶ ἑξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, περὶ θείας λατρείας καὶ ἠθικοῦ βίου, ἐν συντομίᾳ δὲ τὰ περὶ αἰρέσεων καὶ ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων· πρὸς ἀποφυγὴν δὲ συγχύσεως καὶ ἐνσύντοπον γνῶσιν τῶν πικρίων γεγονότων, ἐκτὸς τῆς εἰς περιόδους, κεφάλαια καὶ παραγράφους διαιρέσεως, τὴν μὲν ἀπὸ τοῦ 700 καὶ ἐξῆς ἱστορίαν διήρξατο εἰς δύο μέρη, εἰς ἱστορίαν τῆς ἀνατολικῆς καὶ ἱστορίαν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, τὰς δὲ παραγράφους ὑποδιήρξατο εἰς ἀνάλογα μέρη, σημειούμενα δι' ἀριθμῶν.

Οὕτω καταρτίσας τὸ παρὸν κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει μὲν τῆς ἐκτετυγμένης μου Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, ἐπωφεληθεὶς δ' ἔστιν ὅπου καὶ τὰ πρὸς διδασκαλίαν τῶν σχολείων προωρισμένα λαμπρὰ ἐγχειρίδια τοῦ Kurtz (*Abriss der Kirchengeschichte*, 10 ἔκδ. 1882), τοῦ Calver Verlagsverein, *Christliche Kirchengeschichte*, 21 ἔκδ. 1882) καὶ τοῦ Baum (*Kirchengeschichte für Schule und Haus*, 1881), ἐπαρουσίασα αὐτὸ εἰς τὴν εὐμενῇ κρίσει τῆς κεντρικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς, ἣτις μελετήσασα αὐτὸ καὶ ἐπιδοκιμάσασα ἐνέκρινε τὴν τούτου ἔκδοσιν καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὰ ἡμέτερα σχολεῖα, ὡς τοῦτο δηλοῦνται ἐν τῷ οὐκ ἐπιτιμῶν τῷ σεβασμιωτάτῳ τοποτηρητοῦ τοῦ οἰκουμενικοῦ

θρόνου καὶ τῇ ἐγκρίσει τῆς κεντρικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς, ἔγρουσιν ὧδε.

Ἀριθμ. Πρωτ. 1426.

Ὅσιολογιώτατε ἀρχιμανδρίτα καὶ Φιλάρετε Βασιλεῖδη, καθηγητὰ τῆς ἐν Χάλκῃ ἱερᾶς Θεολογικῆς σχολῆς, τέκνον ἐν Κυρίῳ ἡμῶν ἀγαπητόν· χάρις εἴη τῇ αὐτῆς ὀσιολογιότητι καὶ εἰρήρῃ παρὰ Θεοῦ. Μετὰ πλείστης ὁσπτικῆς εὐχαριστήσεως ἀναγγέλλομεν τῇ αὐτῆς ὀσιολογιότητι, ὅτι ἡ κεντρικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἐπιτροπὴ λαβοῦσα ἐπ' ὄψει τῆς πρὸς αὐτὴν ἀρμοδίως διαβιθασθεῖσαν ἐπίτομον Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τὴν ἐπ' αὐτῆς φιλοπονηθεῖσαν καὶ ἐπιδοκιμάσασα ταύτην ὡς χρήσιμον καὶ ψευδωφελὴ τῇ μαθητευσούσῃ Ὀρθοδόξῳ νεολαίᾳ ἐξέδωκε τὴν ἐαυτῆς ἐγκρίσιν πρὸς ἐκτύπωσιν. Ταύτην νῦν περιχλίσοντες ἐν τῷ εὐχετικῷ ἡμῶν τῷδε καὶ συγχαίροντες αὐτῇ ἐπὶ τῷ ἀξίῳ λόγῳ τῷδε φιλοπονήματι αὐτῆς, ἐνέχμεθα τῇ αὐτῆς ὀσιολογιότητι ἐνίσχυσιν παρὰ Θεοῦ εἰς ἔκδοσιν καὶ ἐτέρων ποτημάτων λουσιελῶν εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, οὗ ἡ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἴη μετ' αὐτῆς.

ἡωπδ'. Ἰουρίου ιε'.

Ὁ Τοποτηρητὴς τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου

Ἐφέδου ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ ἐν Χριστῷ εὐχέτης.

Ἀριθ. Πρωτ. 1426.

Ἡ Κεντρικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιτροπὴ λαβοῦσα
ὑπ' ὄψει τὴν ὑπὸ τοῦ Παροισιολογιωτάτου ἀρχιμανδρί-
του Κ. Φιλαρέτου Βαφείδου, καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας
ἐν τῇ ἐν Χάλκῃ Θεολογικῇ Σχολῇ, φιλοπονηθεῖσαν
ἐπίτομον Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν πρὸς χρῆσιν τῶν
παρ' ἡμῖν ἐκπαιδευτηρίων, ἐγκρίνει τὴν ἔκδοσιν ταύτης
ὥς κατὰ πάντα καταλλήλου εἰς τὸν εἰς ὃν προώριται
σκοπὸν, καὶ συνίστησιν αὐτὴν παρτὶ εὐσεβεῖ καὶ φιλο-
μαθεῖ χριστιανῷ.

Ἐν τοῖς Πατριαρχείοις, τὴν 7 Ἰουνίου 1884.

Ὁ Πρόεδρος

† Πρόεδρος Διδυμοτείχου ΜΕΘΟΔΙΟΣ

Τὰ μέλη.

† Ὁ Εἰρηνοπόλεως ΦΩΤΙΟΣ

† Ὁ Μέγας Πρωτοδύκελλος ΙΩΑΚΕΙΜ

† Ὁ Μ. Ἀρχιμ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΕΛΗΤΙΑΝΝΗΣ

† Ὁ Ἀρχιμ. ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ

† Ὁ Μέγας Ἀρχιδιάκονος ΙΩΑΝΝΗΣ

Ὁ Γραμματεὺς

καὶ α. α.

† Ἀρχιμ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΦΕΙΔΗΣ.

Ἐλπίζω ὅτι παρέχω τῇ ὀρθοδόξῳ ὁμογενεῖ νεολαίᾳ μέσον οὐκ ἀλυσιτελὲς πρὸς τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῆς μόρφωσιν, ἐκδίδωμι τὴν παροῦσαν ἐπίτομον Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν εἰς φῶς.

Ἐν Χάλκῃ, τῇ 12 Ἰουλίου 1884.

Ἀρχιμ. ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ ΒΑΦΕΙΔΗΣ

Δ. Φ. καὶ καθηγητὴς τῆς Θεολογίας ἐν
τῇ ἐν Χάλκῃ Θεολογικῇ Σχολῇ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ Β' ΕΚΔΟΣΕΩΣ.

Ἐξαντληθείσης τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς ἐπιτόμου ἡμῶν Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, προωρισμένης εἰς χρῆσιν τῶν ἡμετέρων σχολείων, ἐγένετο ἀνάγκη δευτέρας αὐτῆς ἐκδόσεως, εἰς ἣν ἤδη προβαίνομεν τὸ μὲν ἐνθαρρυνόμενοι ὑπὸ τῆς εὐμενείας, ἥς ἔτυχεν ἡ πρώτη ἔκδοσις, τὸ δὲ παροτρυνόμενοι ὑπὸ φίλων.

Ἐν τῇ Β' ταύτῃ ἐκδόσει ἐτηρήσαμεν τὴν αὐτὴν διαίρεσιν καὶ ἔκθεσιν, ἐνιαχοῦ μόνον, ἐφ' ὅσον ἦν ἀνάγκη, ποιήσαντες διαφόρους οὐσιώδεις διορθώσεις. Εὐχόμεθα ὅπως καὶ ἡ Β' αὕτη ἔκδοσις ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν προώριται.

Ἐν Καστορίᾳ, τῇ 25 Μαρτίου 1892.

† Ο ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΕΠΙΤΟΜΟΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1. Ὅρισμός τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας
καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.

Χριστιανική Ἐκκλησία ὀνομάζεται ἡ ἐπὶ γῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συστάσα θρησκευτική κοινωνία, ἄλλαις λέξεσι, τὸ ἄθροισμα πάντων τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων, τῶν ἐποίων *κεφαλὴ* μὲν καὶ ἀρχηγὸς εἶναι μόνος ὁ θεάνθρωπος Κύριος, ὁδηγὸς δὲ καὶ παρήγορος τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία συνίσταται ἐξ ἀνθρώπων καὶ ἀναπτύσσεται κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως, διὰ τοῦτο ἔχει καὶ *ἱστορίαν*. Κατὰ ταῦτα ἡ ἱστορία αὕτη τῆς ἐκκλησίας, *ἐκκλησιαστικὴ* λεγομένη, ἐκτίθησιν ἅπαντα τὸν βίον τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὑπ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ὀψεις. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ δηλ. ἱστορία ἐξετάζει α) πῶς κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐξηπλώθη καὶ διεδόθη ἐπὶ τοῦ κόσμου ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἡ τὴν ἀπαλιν περιωρίσθη καὶ περιεστάλη· β) πῶς διετυπώθη καὶ κα-

θωρίσθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία καὶ ἐπολεμήθησαν αἱ διάφοροι αἱρέσεις, αἱ ἀναφυσῆσαι ἐν τῷ ἁμπελῶνι τοῦ Κυρίου· γ') πῶς ἀνεπτύχθη καὶ διεμορφώθη ἡ θεία λατρεία, τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα, ὁ ἠθικὸς βίος καὶ αἱ σχέσεις τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν πολιτείαν, καὶ δ) πῶς ἀνεπτύχθησαν αἱ θεολογικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ γράμματα, καὶ ποῖοι ἐπίσημοι Πατέρες καὶ συγγραφεῖς ἀνεφάνησαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς.

§ 2. Ἀξία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.

Ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς δείκνυται, ὅτι ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία εἶναι ὠφέλιμος εἰς πάντα μὲν ἄνθρωπον θέλοντα νὰ μάθῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν θρησκειῶν, πρὸ πάντων ὅμως εἰς τὸν χριστιανόν. Καθὼς ἕκαστος, ὡς ἄνθρωπος καὶ πολίτης θεωρούμενος, ὀφείλει νὰ γινώσκῃ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὡς ἀνήκων εἰς θρησκείαν τινὰ δεῖν νὰ γινώσκῃ τὴν ἱστορίαν τῆς θρησκείας αὐτοῦ. Καὶ ὁ χριστιανὸς ἐπομένως ὡς ἀποτελὼν μέλος τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας, διότι ἐντεῦθεν οὐ μόνον μαθαίνει τὴν παροῦσαν κατὰστασιν τῆς πίστεως αὐτοῦ, οὐ μόνον κατανοεῖ τὴν ἀληθὴ αὐτῆς οὐσίαν καὶ σημασίαν, ἀλλ' ἅμα μαθαίνει καὶ τὴν μεγάλην ἐπενέργειαν, ἣν ἐξήσκησεν ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐπὶ

τῆς ἐξημερώσεως τῶν ἡθῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀνθρώπινου γένους· ἐκτὸς τούτων ὁ χριστιανὸς διὰ τῆς μελέτης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἀποκτᾷ τὴν ἱκανότητα νὰ σταθμίζῃ τὰς προόδους τῆς ἐκκλησίας, ἀποκαλύπτει τὴν μχταιότητα τῶν κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ κατηγοριῶν καὶ εὕρισκει ἰσχυρὰ κατ' αὐτῶν ὄπλα, καὶ τέλος στηρίζεται εἰς τὰ ἀληθῆ θερησκευτικὰ αἰσθήματα τῆς εὐλαθείας καὶ εὐσεβείας.

§ 3. Διαίρεσις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.

Ἀλλ' ἵνα ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ἀποκομίσῃ τοὺς ἀληθεῖς τούτους καρπούς, ἀνάγκη νὰ ἐκτεθῇ καὶ καταλλήλως· ἔνεκα δηλ. τοῦ πλούτου καὶ τῆς ποικιλίας τῶν γεγονότων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, ἀπαιτεῖται καὶ κατ' ἀλλήλῳ τις διάταξις καὶ διαίρεσις τῆς ὅλης. Παραλείποντες τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας διαίρεσεις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, ἡμεῖς διαιροῦμεν αὐτὴν εἰς τρία μεγάλῃ μέρη· Α' τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ 1—700. Β' τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ἀπὸ τοῦ 700—1453 καὶ Γ' τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας τῶν νεωτέρων χρόνων ἀπὸ τοῦ 1453—1892· ἕκαστον δὲ πάλιν τῶν μερῶν τούτων ὑποδιαίροῦμεν εἰς διαφόρους περιόδους· οὕτω π. χ. τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησίαν εἰς δύο περιόδους· α) ἀπὸ Χριστοῦ μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, 1—323 καὶ β) ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ ἱεροῦ Δα-

μασκηνοῦ, 323—700· τὴν μέσσην ἐπίσης εἰς δύο· γ') ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ μέχρι Μιχαήλ τοῦ Κηρου-
 λαρίου, ὅτε συνεπληρώθη τὸ Σχίσμα τῆς δυτικῆς ἀπὸ
 τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, 700—1054, καὶ δ') ἀπὸ
 τοῦ Κηρουλάρου μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κων/πόλεως,
 1054—1453· ὁμοίως εἰς δύο περιόδους ὑποδιαίρου-
 μεν καὶ τὴν νεωτέραν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, ὡς,
 ε) ἀπὸ ἀλώσεως Κων/πόλεως μέχρι τοῦ Μ. Πέτρου,
 1453—1700, καὶ ς') ἀπὸ τούτου μέχρι τῶν ἡμερῶν
 ἡμῶν, 1700—1892. Πρὸς τὴν χρονικὴν ὁμῶς ταύτην
 διαίρεσιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας πρέπει νὰ βαί-
 νη παραλλήλως καὶ ἡ διαίρεσις τῶν ποικίλων αὐτῆς
 γεγονότων· διὰ τοῦτο ἐν ἐκάστη περιόδῳ συνάπτοντες
 τὰ ὁμοειδῆ γεγονότα θέλομεν ἐκθέσει αὐτὰ ὡς ἑξῆς· α)
 ἱστορία τῶν σχέσεων τῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐκτὸς αὐ-
 τῆς διατελοῦντας ἥτοι ἱστορία τῆς διαδόσεως ἢ τοῦ πε-
 ριορισμοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας· β') ἱστορία τῶν
 διαφορῶν αἱρέσεων καὶ σχισμάτων· γ') ἱστορία τοῦ ἐ-
 σωτερικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς ἐκκλησίας ἥτοι τῆς σχέσεως
 τῆς πόλιτείας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ
 πολιτεύματος, τῆς θείας λατρείας καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου
 καὶ δ') ἱστορία τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας.)

ΑΡΧΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1—700.

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 4. Κατάστασις τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου.

1. Πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἱστορίας τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, καλὸν νὰ ρίψωμεν βλέμμα τι ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τοῦ κόσμου, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγεννήθη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἵνα τοιοῦτοτρόπως ἐκτιμήσωμεν δεόντως τὴν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἐπενέργειαν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸ μόνον κράτος, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστοῦ διεκρίνετο ἐπὶ πολιτισμῷ, τέχναις καὶ ἐπιστήμαις, ἦν τὸ ρωμαϊκόν. Ὅ,τι καλὸν εἰργάσθησαν τὰ διάφορα τῆς ἀρχιότητος ἔθνη, πάντες οἱ θησαυροὶ καὶ τὰ πλούτη αὐτῶν, τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης καὶ τὰ ἔργα τῶν ἐπιστημῶν, αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν παραδόσεις καὶ οἱ θεοί, αἱ ἀρεταὶ αὐτῶν καὶ αἱ κακίαι, ταῦτα πάντα συνηθροίσθησαν ἐντὸς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις αὕτη καὶ ὁ

πολιτισμός τοῦ κράτους τούτου κυρίως ὀφείλεται εἰς τοὺς Ἑλληνας, οἵτινες καίπερ δουλωθέντες ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, κατήνεγκον ὁμως κατ' αὐτῶν νίκην περιφανή.

2. Ἄλλ' ἐνῷ τοσοῦτον λαμπρὰ ἦτο ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἡ θρησκευτικὴ αὐτοῦ καὶ ἠθικὴ κατάστασις ἦν οἰκτρὰ καὶ ἐλεεινή. Ἡ θρησκεία τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἦν ἡ πολυθεΐα, ἣτις ἐγκαταλιποῦσα τὸν κτίστην ἐλάτρευε τὴν κτίσιν (Ῥωμ. 1, 21) καὶ τὰς διαφοροὺς αὐτῆς φυσικὰς δυνάμεις καὶ ἣτις κατ' ὀλίγον διαφθειρομένη περιῆλθεν εἰς τὴν ἀθρησκείαν· διότι τοῦ μὲν ὄχλου ἐκυρίευσεν δεισιδαιμονία, αἰσχύνην καὶ ἀτιμίαν ἐμποιοῦσα, τῶν δὲ ὁπωσοῦν μεμορφωμένων ἀπιστία ἀπελπιστικὴ. Ἀνάλογος πρὸς τὴν θρησκευτικὴν κατάστασιν ἦν καὶ ἡ ἠθικὴ, διότι οἷα ἡ θρησκεία καὶ αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, τοιαῦτα καὶ τὰ ἔργα τῆς ἠθικῆς· διὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ χρησιμεύῃ ἡ θρησκεία ὡς χαλινὸς εἰς τὴν ἐξαχρεῖωσιν καὶ τὴν διαφθοράν, ἀπεναντίας συνετελεῖ εἰς αὐτάς καὶ ἐξήγνιζε μάλιστα καὶ τὰς ἀνηθικωτέρας πράξεις διὰ τῶν παραδειγμάτων τῶν ἐθνικῶν θεῶν. Οὔτε ἡ θρησκεία, οὔτε ἡ συνείδησις ἐχρησίμευε τότε ὡς φραγμὸς πρὸς τὰς διαφοροὺς κοκοθηΐας· μόνος ὁ πολιτικὸς νόμος ἐφαινετο ἐνίοτε κωλύων τὸ κακόν· περαιτέρω ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχεν ἀξίαν ὡς τοιοῦτος, ἀλλ' ἕνεκα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ θέσεως· ἐντεῦθεν ὁμως προήρχετο ἡ ἀναρίθμητος τάξις τῶν δούλων, οἵτινες ἐχρησίμευον ὡς ὄργανα τῆς ἀναπαύσεως, τῆς πολυτελείας καὶ ἀσωτίας

τῶν κυρίων αὐτῶν, καὶ ἡ παραγνώρισις τῆς γυναικός, ἥτις ἐθεωρεῖτο ὡς δούλη τοῦ ἀνδρός. Τοιαύτη δ' ἦν ἐν γένει ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὥστε ὁ Σενέκας, ῥωμαῖος φιλόσοφος, ἀναφέρει, ὅτι τὰ πάντα ἦσαν κακιῶν καὶ ἐγκλημάτων ἔμπλεα . . . ὅτι ἡ κακία δὲν διεπράττετο πλέον ἐν κρυπτῷ ἀλλὰ παρρησίᾳ καὶ ὅτι ἡ ἀθωότης δὲν ἦτο πλέον σπαρτά ἀλλ' ἄφαντος. Ἐξαιρέσιν τινὰ τῆς τοιαύτης θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως ἐποιοῦν τινὲς τῶν λογίων, εἴτινες παρηγορίαν τινὰ εὗρισκον, τὸ μὲν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος, ἥτις ἔτρεφε τὸν πόθον αὐτῶν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς μέλλοντά τινὰ κόσμον καὶ παρεῖχεν ὑψηλοτέρως περὶ Θεοῦ ἰδέας, τὸ δὲ εἰς τὴν τῶν Στωϊκῶν, οἵτινες ἐδίδασκον τὴν αὐταπαρρησίαν καὶ τὸν πρὸς τὴν ἀρετὴν σεβασμόν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐν Ἀσίᾳ διατελοῦντα ἔθνη καὶ μεθ' ὅλα τὰ ἐν αὐτοῖς διατηρηθέντα στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τὸν ὅποιον μετωχέτευσεν Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας, ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῶν κατάστασις δὲν ἦτο κρείσσων τῆς ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει. Ἐπίσης ἡ εἰδωλολατρεία ἐπεκράτει καὶ παρὰ τοῖς γερμανικοῖς λαοῖς, καίτοι δὲν διεφθάρη ὀλοτελῶς.

§ 5. Κατάστασις τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Ἰουδαίων καὶ Σαμαρειτῶν.

1. Κρείσσων τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς κατα-
(Ἐκκλησιαστ. Ἰστορία)

στάσεως τῶν ἐθνικῶν ἦν ἡ τῶν *Ἰουδαίων*. Αἱ ἄλλε-
 πάλληλοι ξέναι κυριαρχίαι, ὑφ' ἃς ὑπεβλήθησαν, καὶ
 μάλιστα οἱ ἐπὶ *Ἀρτιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς* (169—)
 θρησκευτικοὶ διωγμοὶ ἀνέφλεξαν τὸν χωρισμὸν αὐτῶν
 ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν καὶ τὴν περιφρόνησιν καὶ τὸ μῖσος
 κατὰ παντός μὴ ἰουδαϊκοῦ, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἀγάπην
 πρὸς τὴν πάτριον αὐτῶν θρησκείαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς
 καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τὸ ἀληθὲς αἶσθημα τῆς θρη-
 σκευτικῆς εὐσεβείας ἐξέλιπε, διότι πρὸ πολλοῦ ἡ θρη-
 σκεία περιωρίσθη εἰς τὴν τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τε-
 λετῶν καὶ τῶν τύπων, ἡ τάσις δ' αὕτη καθ' ἑκάστην
 ἐπετείνετο διὰ τῶν *Φαρισαίων* καὶ *νομοδιδασκάλων*.
 οὕτω δὲ ἐμορφώθη φανατικὸς ζῆλος ὑπὲρ τοῦ τελε-
 τουργικοῦ νόμου, ἄνευ ὅμως θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ
 καὶ ἠθικῆς βελτιώσεως. Καίτοι δὲ ὑπῆρχον παρὰ τοῖς
 Ἰουδαίοις πολλοί, ἀληθῶς πιστεύοντες εἰς τὸν Θεὸν καὶ
 ἐλπίζοντες εἰς τὴν ἔλευσιν τοῦ Μεσσίου (*Ἰωάν. 1, 47. Λουκ. 1, 6. 2, 25. 38*), ἡ μεγαλειτέρα ὅμως μερίς
 τοῦ λαοῦ ἦν διεφθαρμένη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ αὐ-
 τὴν τὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ ἐξελάμβανεν ὡς *κο-
 σμικήν*. Τὴν παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐπικρατοῦσαν δια-
 φθορὰν μαρτυροῦσι καὶ αἱ παρ' αὐτοῖς ὑπάρχουσαι αἰ-
 ρέσεις τῶν *Φαρισαίων, Σαδδουκαίων καὶ Ἑσσαίων*.
 Καὶ οἱ μὲν *Φαρισαῖοι* (=κεχωρισμένοι), ἀποτελοῦντες
 τὴν συντηρητικὴν μερίδα, παρεῖχον μεγάλην σημασίαν
 εἰς τοὺς τύπους τῆς λατρείας καὶ τὸ γράμμα τοῦ νό-
 μου, ἐπεκτείνοντες αὐτὸν διὰ νέων διδασκαλιῶν προερ-

χομένων δῆθεν ἐκ παραδόσεως· οἱ δὲ Σαδδουκαῖοι (ἀπὸ τοῦ ἀρχιερέως Σαδδὸκ ἢ ἀπὸ τῆς ἑβραϊκῆς λέξεως *σαδὸκ* = δίκαιος) ἀπετέλουν τὴν ἐλευθερόφρονα μερίδα καὶ παρεδέχοντο διαφόρους ἰδέας τῆς ἐπικουρείου φιλοσοφίας. Τέλος δὲ οἱ Ἑσσαῖοι (= ἄγιοι) ἀπετέλουν διαφόρους ἀσκητικὰς κοινότητας ἐξ ἀνδρῶν, ἀπέβαλλον τὴν παράδοσιν τῶν Φαρισαίων καὶ ὡς ἰδιαίτερα δόγματα εἶχον τὴν κοινοκτημοσύνην, τὰ κοινὰ δεῖπνα, τὰς συχνὰς προσευχάς, τὰς λούσεις καὶ τοὺς ἄγνισμούς, τὴν ἀγαμίαν καὶ τὴν περὶ τὴν γεωργίαν ἐνασχόλησιν.

2. Ἐκτὸς τῶν Ἰουδαίων ἐν Παλαιστίνῃ, καὶ δὴ εἰς τὰ βορειότερα αὐτῆς μέρη, κατώκουν οἱ Σαμαρεῖται προελθόντες ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ Σαλμανασσάρ ἀναμίξεως τῶν ἐκ τῆς Ἀσίας ἐλθόντων ἐθνικῶν μετὰ τῶν ἐναπολειφθέντων Ἰουδαίων (747). Οἱ Ἰουδαῖοι πολὺ ἐμίσουν τοὺς Σαμαρεῖτας ἕνεκα τῆς ἐν τῇ θρησκείᾳ αὐτῶν ἀναμίξεως ἐθνικῶν στοιχείων· καίτοι δὲ ὁ ἱερεὺς Μανασσῆς τῷ 409 διερρύθμισεν ἐν γένει τὴν θρησκείαν τῶν Σαμαρειτῶν, παρέσχεν αὐτοῖς τὴν Πεντάτευχον καὶ ναὸν ἰδιαίτερον ἐπὶ τοῦ ὄρους Γαριζείν, οὐδὲν ἥττον ὅμως τὸ μετὰξὺ ἀμφοτέρων μῖσος ἐξηκολούθει ὑπάρχον. Οἱ Σαμαρεῖται ἔμειναν ξένοι εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ἐπεληθούσαν ἀνάπτυσιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἡ περὶ Μεσσίου ἰδέα αὐτῶν ἦν καθαρωτέρα τῆς τῶν Ἰουδαίων, καὶ πρὸς τοὺς ξένους δὲν ἐπεδείκνυντο τοιαύτην ἀποστροφήν, οἷον οἱ Ἰουδαῖοι.

§ 6. Ἀλληλεπίδρασις Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἔθνισμοῦ.

Ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης πολλαὶ μυριάδες Ἰουδαίων ὑπῆρχον ἐγκατεστημέναι καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἀσίᾳ, τῇ Εὐρώπῃ καὶ Ἀφρικῇ, ὑπὸ τὸ ὄνομα διασπορά· οἱ Ἰουδαῖοι οὗτοι παρὰ τε τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων ἀπῆλυσαν διαφορῶν προνομίων, μάλιστα ὑπὸ τῶν τελευταίων ἡ θρησκεία αὐτῶν ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐπιτρεπόμενη. Καίτοι δὲ οἱ Ἰουδαῖοι καθόλου ἐμίσουντο καὶ περιεφρονοῦντο ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν, οὐδὲν ἤττον ὅμως πολλαχῶς ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτῶν, τὸ μὲν διὰ τῆς μεταφράσεως τῶν Ὁ, τὸ δὲ διὰ τῶν πανταχοῦ γῆς διεσκορπισμένων ἰουδαϊκῶν συναγωγῶν· πολλοὶ δηλ. τῶν ἐθνικῶν, ἐλκυσμένοι ὑπὸ τῆς ἀπλότητος καὶ τοῦ ὕψους τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας ὡς καὶ τῆς περὶ τοῦ Μεσσίας ιδέας, προσήρχοντο διὰ τῆς περιτομῆς εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν καὶ ἐλέγοντο προσήλυτοι τῆς δικαιοσύνης· ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχον καὶ ἕτεροι, οἵτινες, μὴ περιτευνόμενοι, ὑπεχρεοῦντο μόνον εἰς τὴν τήρησιν τοῦ τελετουργικοῦ νόμου· οὗτοι ἦσαν οἱ προσήλυτοι τῆς πόλεως ἢ οἱ σεβόμενοι καὶ φοβούμενοι τὸν Θεόν. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐθνικοὶ ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων· τοῦτο ἰδίως συνέβη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐνθα διὰ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλοσοφίας, καὶ μάλιστα τῆς Πλατωνικῆς, ἐμorpφώθη ὁ Ἰουδαϊκὸς λεγόμενος Ἑλλητισμός, ἀντιπρόσωπος τοῦ ὁποίου εἶναι Φίλων ὁ Ἰουδαῖος. Ἡ τάσις αὕτη ἀπο-

κλίνουσα τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ Ἰουδαϊσμοῦ ἐσκόπει νὰ συμβιβάσῃ τὴν θεϊὰν ἀποκάλυψιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεπτύχθη, ὥστε ἐχρησίμευσεν ὡς γέφυρα τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

§ 7. Τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου.

Τοιαύτη ἦτο ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τῶν ἐθνικῶν καὶ Ἰουδαίων καθ' ἣν ἐποχὴν ἐνεφανίσθη ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου Χριστός, πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ὁποίου οἱ τε Ἰουδαῖοι καὶ ἐθνικοὶ θετικῶς τε καὶ ἀρνητικῶς παρεσκευάσθησαν. Καὶ οἱ μὲν Ἰουδαῖοι παρεσκευάσθησαν θετικῶς, διότι διὰ τοῦ νόμου τοῦ Μωϋσέως ἔλαβον ἀληθεῖς περὶ τοῦ Θεοῦ ἰδέας καὶ λατρεῖαν προτυποῦσαν τὴν ἀληθινὴν λατρείαν, ἔτι δὲ διὰ τῶν περὶ Μεσσίου προφητειῶν ἔμαθον τὸν τόπον, τὸν χρόνον καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας· ἀρνητικῶς δὲ παρεσκευάσθησαν, διότι καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα οἱ Ἰουδαῖοι κατενόησαν τὴν ἀμαρτωλὸν αὐτῶν κατάστασιν καὶ τὴν παιδαγωγικὴν μόνον σημασίαν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Οἱ δὲ ἐθνικοὶ ἀρνητικῶς μὲν παρεσκευάσθησαν, διότι καὶ μεθ' ὅσα εἰργάσαντο κατενόησαν τὴν ἰδίαν ἀνικανότητα καὶ ἀσθένειαν καὶ τὴν ἀνάγκην θείου Σωτῆρος, θετικῶς δέ, διότι διὰ τῶν τεχνῶν αὐτῶν καὶ ἐπιστημῶν καὶ ἐν γένει τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ πολὺ παρεσκεύασαν τὴν ἐν Χριστῷ σωτηρίαν. Οὕτω

παρασκευασθείσης τῆς ἀνθρωπότητος ἐνεφανίσθη ὁ Σω-
τὴρ τοῦ κόσμου, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καθ'
ἣν ἐποχὴν ἐν σκῆπτρον καὶ μία γλῶσσα συνήνου τὸν
κόσμον, διὰ δὲ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ἀσφαλοῦς συγ-
κοινωνίας εὐκόλως καὶ ταχέως ἠδύναντο νὰ διαδοθῶ-
σιν αἱ χριστιανικαὶ ἰδέαι.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

Ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μέχρι
Κωνσταντίνου τοῦ Μ. (1 — 323).

§ 8. Χαρακτηρισμός τῆς περιόδου.

Οἱ χρόνοι τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι χρόνοι τῆς γεννήσεως καὶ διαδόσεως, τῆς ἐπιδόσεως καὶ ἐσωτερικῆς ἐνισχύσεως τῆς Ἐκκλησίας· εἶναι χρόνοι, καθ' οὓς ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν ἐξεργάγησαν οἱ φρικωδέστεροι τῶν διωγμῶν καὶ ἐχύθη τοσοῦτον μαρτυρικὸν αἷμα· εἶναι χρόνοι, καθ' οὓς ἡ ἐκκλησία διεκρίνετο διὰ τὴν νεανικὴν αὐτῆς ἀκμὴν καὶ ζωτικότητα. Ἐτι ἡ χριστιανικὴ πίστις ἦτο ἐκτεθειμένη καθὼς ἀπῆλθον αἱ ἀνάγκαι τῆς ἐποχῆς. Καὶ ἀντεπεξῆλθε μὲν ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν, ζητούντων νὰ διαφθείρῃσι τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν διὰ τῆς ἀναμιξεως ξένων στοιχείων, δὲν ἠδύνατο ὅμως ἕνεκα τῶν περιστάσεων νὰ διατυπώσῃ αὐτὴν καὶ ἐπιβάλλῃ τὴν σφραγίδα τῆς καθολικότητος. Ἐπίσης δὲν ἦτο καιρὸς ὅπως ἡ Ἐκκλησία ἐνασχοληθῇ καὶ περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θείας λατρείας, τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς εὐταξίας. Καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ὅμως καὶ ἐν τῇ περιόδῳ

ταύτη βλέπομεν οὐ μικράν ἐπίδοσιν ἐν τοῖς ἀντικειμέν-
νοῖς τούτοις. Ἰδίως τοῦτο ῥητέον περὶ τῶν θεολογικῶν
γραμματῶν καὶ περὶ τῶν Πατέρων καὶ συγγραφέων
τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες οὐ μόνον τὰς βάσεις τῆς μετὰ
ταῦτα θεολογικῆς ἐπιστήμης ἔθηκαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς
πνευματικῆς αὐτῶν ἰκανότητος καὶ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν
συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀποσόβησιν τῶν αἱρέσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἱερουργίαι, ἐξάπλωσις καὶ περιστολὴ τῆς
Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

§ 9. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός.

Ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου (Γαλάτ. 4, 4)
ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὅστις κατὰ τὰς
περὶ αὐτοῦ προφητείας γεννηθεὶς ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰου-
δαίας, παρουσιάσθη κατὰ τὸ τριακοστὸν ἔτος τῆς ἡ-
λικίας αὐτοῦ εἰς τὸ στάδιον τῆς δημοσίου ἐνεργείας,
ἀφοῦ προηγουμένως τὴν ὁδὸν αὐτοῦ προητοίμασεν ὁ
μέγιστος τῶν προφητῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης Ἰωάν-
νης ὁ Βαπτιστής. Παραλαβὼν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δώδε-
κα μαθητάς, περιήρχετο μετ' αὐτῶν τὴν Ἰουδαίαν, ἐ-
δίδασκε τὰ περὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ἐθεράπευε πά-
σας τὰς νόσους καὶ ἀσθενείας τοῦ λαοῦ καὶ ἐβεβαίου

τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ διὰ θαυμάτων καὶ σημείων. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἀντὶ τῆς πίστεώς αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, ἀπεναντίας ἐξηγέρθησαν κατ' αὐτοῦ, καὶ οἱ μὲν Φαρισαῖοι κατεδίωκον αὐτόν, οἱ δὲ Σαδδουκαῖοι περιεφρόνουν, καὶ ὁ λαὸς ἀμφιβάλλων περὶ αὐτοῦ ποτὲ μὲν ἐπευφήμει καὶ ἐθαύμαζεν αὐτόν, ποτὲ δὲ περιεφρόνει καὶ κατεδίωκεν. Ἀφοῦ οὕτως ἐπὶ τρία ἔτη ἐνήργησεν, εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐν μέσῳ τῶν ἀλαλαγμῶν τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ὁ αὐτὸς λαὸς μετ' ὀλίγας ἡμέρας ζητεῖ τὴν σταύρωσιν αὐτοῦ, ἀναφωνῶν τὸ ἄρον, ἄρον, σταύρωσον αὐτόν. Οὕτως ὁ Θεάνθρωπος Κύριος, σταυρωθεὶς κατὰ τὰς ἀνεξερευνήτους βουλὰς τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τῆς ἀνθρωπότητος, διέρρηξε μετὰ τρεῖς ἡμέρας τὰς σφραγίδας τοῦ τάφου, συνέτριψε τὰς πύλας τοῦ ᾗδου καὶ ἀνέστη ἐκ τῶν νεκρῶν· ἀφοῦ δὲ ἔμεινε παρὰ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ ὑπεσχέθη αὐτοῖς τὸ πανάγιον Πνεῦμα, ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐκάθησεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς.

§ 10. Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τῶν Ἀποστόλων.

1. Καθὼς ὁ μικρὸς σπόρος τοῦ σινάπεως ῥιπτόμενος εἰς τὴν γῆν ἀναπτύσσεται ἀκολουθῶς εἰς δένδρον μέγα καὶ εὐσχιόφυλλον, ὑπὸ τοὺς κλάδους τοῦ ὁποίου κατασκηνοῦσι τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ (Ματθ. 13, 31—32), οὕτω καὶ ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἐκ μικρῶν ἀρχαμένων

ἔμελλε νὰ ἐπεκταθῇ ἐφ' ὅλου τοῦ κόσμου καὶ νὰ συμπεριλάβῃ πάντας τοὺς λαοὺς τῆς γῆς. Καὶ πραγματικῶς ἤδη δέκα ἡμέρας μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου, κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν (33 μ. Χ.), τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιφαιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὴν ἡμέραν τῶν γενεθλίων τῆς Ἐκκλησίας, ἐκτείνας ὁ ἀπόστολος Πέτρος τὸ δίκτυον τοῦ Εὐαγγελίου συνέλαβε τρεῖς χιλιάδας πιστῶν, ἀκολούθως προσείλκυσε καὶ ἑτέρους καὶ οὕτως ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐν Ἱερουσαλὴμ κῦβανε καθ' ἑκάστην καὶ ἐκραταιοῦτο. Δυστυχῶς μετ' ὀλίγον (35 μ. Χ.) διεσπάρθη ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἕνεκα τοῦ κατὰ τοῦ Στεφάνου ἐκραγέντος διωγμοῦ, ἀλλ' ἐντεῦθεν λαβόντες ἀφορμὴν οἱ ἀπόστολοι ἐκήρυξαν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης, ἕως τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Συρίας. Οὕτω π. χ. ὁ διάκονος Φίλιππος ἐκήρυξε τὸν Χριστὸν εἰς τὴν Σαμάρειαν, ὁ δὲ Πέτρος ἐπισκεφθεὶς τὰς ἐν Ἰουδαίᾳ ἐκκλησίας ἐπέστρεψεν εἰς Χριστὸν τὸν *Κορνήλιον* καὶ τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης. Ταύτοχρόνως (36—40) χριστιανικὴ ἐκκλησία συνέστη καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας, ἔνθα μάλιστα κατὰ πρῶτον οἱ εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύσαντες ὠνομάσθησαν *Χριστιανοί*.)

2. Ἄλλ' ἐκεῖνος, ὅστις ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἀποστόλους εἰργάσθη πρὸς διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, εἶναι ὁ *Παῦλος*, ὁ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν, ὅστις ἀπὸ διώκτου τοῦ Εὐαγγελίου γενόμενος ἐνθερμος αὐτοῦ ὁπαδὸς (35 μ. Χ.) τὰ πάντα ἔπαθεν ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ.

ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις, ὡς λέγει ὁ ἴδιος, τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβε, τρεῖς ἔρραβδίσθη, ἅπαξ ἐλιθάσθη, τρεῖς ἐναυάγησε, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκε, πολλὰς δὲ στερήσεις καὶ κακουχίας καὶ διωγμούς ὑποστάς ἐν ταῖς ὁδοιπορίαις αὐτοῦ, ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἐθύσας ἐν ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ (2 Κορινθ. 11, 24—27). Ὁ τοιοῦτος λοιπὸν μέγας ἀποστόλος τῷ 45 μ. Χ. ἀνέλαβε μετὰ τοῦ ἀποστόλου *Βαρνάβα* τὴν πρώτην αὐτοῦ περιοδεῖαν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐνθα διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, τῶν σημείων καὶ τῶν θαυμάτων καὶ μεθ' ὅλας τὰς ἀντενεργείας τῶν Ἰουδαίων συνέστησε διαφόρους χριστιανικὰς ἐκκλησίας ἐξ ἐθνικῶν καὶ μάλιστα ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Πισιδίας, Ἰκονίῳ, Λύστρῃ καὶ Δέρβη. Ὅχι μετὰ μακρὸν τῷ 53 συναδεδεμένος ὑπὸ τοῦ *Σίλλα*, *Λουκᾶ* καὶ *Τιμοθέου* ἀνέλαβε τὴν δευτέραν αὐτοῦ περιοδεῖαν, καθ' ἣν διελθὼν τὴν Μ. Ἀσίαν μετέβη κατὰ διαταγὴν τοῦ Κυρίου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἵδρυσε τὰς ἐκκλησίας τῶν *Φιλίππων*, τῆς *Θεσσαλονίκης*, τῆς *Βεροῖας*, τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς *Κορίνθου*. Ἐπὶ τέλους τῷ 56 ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ *Λουκᾶ*, *Τίτου* καὶ *Τιμοθέου* ἐπεχείρησε τὴν τρίτην αὐτοῦ ὁδοιπορίαν, τὸ κέντρον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἔχων ἐν Ἐφέσῳ. Ἀλλ' ἐντεῦθεν φυγὼν ἕνεκα τοῦ ἀργυροκόπου *Δημητρίου* μετέβη εἰς Μακεδονίαν, ἔφθασε μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἐπεσκέφθη τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπὶ τέλους τῷ 59 ἦλθεν εἰς Ἱερουσαλὴμ· ἐνταῦθα ὁμῶς καταδιωθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐποίησεν ἐκκλησίαν

εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ῥώμης, ὅπου ἐφθασε τῷ 62 μετὰ τρικυμῶδη πλοῦν καὶ ἀπέθανε τῷ 64 τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ἐνῷ κατ' ἄλλους τῷ 66 ἢ 67, ἀφοῦ ἀνέλαθε καὶ τετάρτην ὁδοιπορίαν εἰς τὴν Ἰσπανίαν.

3. Περὶ τῆς ἀποστολικῆς ἐνεργείας τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ὀλίγα γινώσκομεν. Οὕτω π. χ. περὶ τοῦ Πέτρου, τοῦ ἀποστόλου τῆς περιτομῆς, μανθάνομεν, ὅτι κηρύττει τὸ Εὐαγγέλιον μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων, ἐπεξέτεινεν ἔπειτα τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ μέχρι τῆς Βαβυλώνης καὶ ὅτι ἀπέθανε τῷ 64 ἐν Ῥώμῃ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπισκοπεύσῃ αὐτόθι ἐπὶ 25 ἔτη, ὡς διατείνονται οἱ Ῥωμαῖοι. Περὶ τοῦ Ἰακώβου τοῦ δικαίου, τοῦ ἀδελφοθέου, γινώσκομεν, ὅτι ἐγένετο πρῶτος ἐπίσκοπος τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ὅτι ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ῥιφθεὶς ἀπὸ τοῦ πετεργίου τοῦ ναοῦ, διότι δὲν ἠθέλησε νὰ βλασφημήσῃ τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Περὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ υἱοῦ Ζεβεδαίου, ὅτι ὡς κέντρον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐξέλεξε τὴν Ἐφεσον καὶ ὅτι ἐξορισθεὶς ὑπὸ τοῦ Δομιτιανοῦ εἰς τὴν Πάτμον, ἐπέστρεψεν ἔπειτα εἰς τὴν Ἐφεσον καὶ ἀπέθανεν ἐν γήρᾳ βαθεῖ. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ἡ παράδοσις ἀναφέρει, ὅτι ὁ Ἀνδρέας ἐκήρυξεν ἐν Σκυθίᾳ, Μ. Ἀσίᾳ καὶ Βυζαντίῳ, ὁ Φίλιππος ἐν Ἱερραπόλει τῆς Φρυγίας, ὁ Βαρθολομαῖος ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Ἰνδίαῖς, Σίμων ὁ Κανανίτης ἐν Ἀσίᾳ, Ἀφρικῇ καὶ Βρεττανίᾳ, ὁ Θωμᾶς ἐν Ἰνδίαῖς καὶ Παρθίᾳ, ὁ Ματθαῖος ἐν Αἰθιοπίᾳ, Συρίᾳ, Περσίᾳ καὶ Μα-

κεδονίᾳ, Ἰάκωβος ὁ Ἀλφαῖον ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἰσπανίᾳ καὶ ὁ Ἰούδας ὁ Θαδδαῖος ἢ Λεββαῖος ἐν Περσίᾳ, Συρίᾳ καὶ Ἀραβίᾳ.)

§ 11. Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ μετὰ τοὺς ἀποστόλους.

1. Καθὼς οἱ Ἀπόστολοι οὕτω καὶ οἱ διάδοχοι αὐτῶν καὶ πάντες καθόλου οἱ Χριστιανοὶ ἐξηκολούθησαν τὸ ἔργον αὐτῶν διχθίδοντες πανταχοῦ τὸ Εὐαγγέλιον· οὕτως ἐντὸς ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος τοσοῦτον ἐξηπλώθη ἡ Χριστιανικὴ πίστις, ὥστε, ὡς ἀναφέρει ὁ ἅγιος Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, δὲν ἐπῆργεν ἐπὶ τῆς γῆς γένος ἀνθρώπων, εἴτε Ἑλλήνων εἴτε βαρβάρων, εἴτε ἁμαξοβίων εἴτε ἐν σκηναῖς οἰκούντων, ἐν οἷς καὶ μὴ προσφέρωνται εὐχαὶ καὶ εὐχαριστίαι τῷ τῶν ὅλων Πατρὶ. Καὶ πραγματικῶς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἀσίαν, βλέπομεν τὸν Χριστιανισμὸν διαδεδομένον μετὰ βεβαιότητος πολλαχοῦ· ἤδη κατὰ τὸ 170 ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἑδέεσης Βάρ-Μαροῦ ἦν Χριστιανός· ἐπίσης ἔχνη τοῦ Χριστιανισμοῦ συναντῶμεν ἐν Περσίᾳ καὶ Ἀρμενίᾳ, ἐν δὲ τῇ Ἀραβίᾳ τὸν Χριστιανισμὸν ἐκήρυξαν οἱ ἐπίσημοι διδάσκαλοι τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατηχητικῆς σχολῆς Πάνταιρος καὶ Ὠριγένης· ἡ Χριστιανικὴ πίστις μεγάλως ἐποιήσατο προσόδους καὶ ἐν Νεοκαιοσαρείᾳ διὰ Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ, ὅστις ἀποθνήσκων ἔχαιρε διότι τοσοῦτους ἐγκατέλειπεν ἔθνικους, ὅσους

κατ' ἀρχάς εὔρε χριστιανούς, δηλ. 17 τὸν ἀριθμόν. Πρωίμως διεδόθη ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἐν Ἀφρικῇ καὶ μάλιστα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐντεῦθεν δ' ἐξηπλώθη καὶ πολλαχοῦ τῆς Αἰγύπτου· ἡ χριστιανικὴ πίστις μεγάλως ἤκμασε καὶ ἐν τῇ ἀνθυπατικῇ Ἀφρικῇ μὲ πρωτεύουσαν τὴν *Καρχηδόνα*, ὡς καὶ ἐν *Νουμιδίᾳ* καὶ *Μαυριτανίᾳ*. Πολλῶ πλείον ὁμως ὁ Χριστιανισμὸς διεδόθη εἰς τὴν Εὐρώπην· ἐκτὸς τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, τὰς ὁποίας ἰδρυσε πολλαχοῦ ὁ ἀπόστολος Παῦλος, τοιαύτας εὐρίσκομεν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Γαλλίᾳ, ἐν Βρεττανίᾳ καὶ μετὰ τὸν Δούναβιον καὶ Ῥήνον Γερμανῶν.

2. Ἐὰν ἤδη ἐξετάσωμεν τὴν ταχείαν ταύτην καὶ ἐκπληκτικὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, μετὰ τοσαῦτα μάλιστα κωλύματα, τὰ ὁποία παρενεβάλλοντο πρὸς τοῦτο, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἡ κυρία τοῦ θαυμαστοῦ τούτου γεγονότος αἰτία ἦν ἡ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ οἰκοῦσα *θεία δύναμις*· ἡ δύναμις αὕτη φανερουμένη ἐν τῷ ζήλῳ τῶν κηρύκων τοῦ Εὐαγγελίου, ἐν τῷ ἠθικῷ βίῳ τῶν χριστιανῶν, ἐν τῇ πρὸς πάντας ἀγάπῃ καὶ φιλαδελφίᾳ, ἐν τῇ αὐταπαρνησίᾳ καὶ καρτερίᾳ, ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ χαρᾷ μεθ' ἧς προσήρχοντο εἰς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ἐμελλε βεβαίως νὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν τῶν μὴ πιστευόντων εἰς αὐτόν· τὸ τελευταῖον μάλιστα τοσοῦτο προσεῖλκυεν αὐτούς, ὥστε δικαίως ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς *Τερτυλλιανὸς* ἔλεγεν, ὅτι τὸ αἷμα τῶν χριστιανῶν ἐρηρσάμενον ὡς σπό-

ρος πρὸς διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου· διὰ τοῦτο οὐχὶ σπανίως βλέπομεν ἐν ταῖς μαρτυρολογίαις, ὅτι οἱ δῆμιοι διεδέχοντο εἰς τὸ μαρτύριον τοὺς ἁγίους μάρτυρας. Ἐκτὸς τούτων ὁμως ἐμμέσως εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ συνετέλεσαν ἡ ἐνότης τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλοσοφία καὶ πολλὰ ἄλλα.

§ 12. Διωγμοὶ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων.

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη διάδοσις τοῦ Εὐαγγελίου ἐπὶ πρῶτου τῆς γῆς ἐγένετο ἐν μέσῳ διαφόρων τρομερῶν διωγμῶν, τοὺς ὁποίους σύμπας ὁ κόσμος διήγειρε κατὰ τῆς θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν πρῶτοις κατ' αὐτῆς ἐξανέστησαν οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ ὁποῖοι παραγνῶριζοντες αὐτὴν καὶ μὴ βλέποντες αὐτὴν συνήδουσαν πρὸς τὰς κοσμικὰς καὶ σαρκικὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας εἶχον περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ, ἀφοῦ παρέδωκαν αὐτὸν εἰς τὸν σταυρόν, ἀκολούθως παρακωλύοντες τὴν διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου, ἐπετέθησαν καὶ κατὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ ἀποστόλων· συνέλαβον λοιπὸν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ ἐφυλάκισαν, ἐλιθοβόλησαν τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον, ἐφόνευσαν Ἰάκωβον τὸν Ζεβεδαίου μαχαίρᾳ καὶ ἔρριψαν ἀπὸ τοῦ ναοῦ τὸν Ἀδελφόθεον, καὶ μυρία ἄλλα κακὰ προὔξενησαν τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ (70 μ. Χ.) συνετρίβη ἡ

δύναμις τῶν Ἰουδαίων, οὐχὶ ὁμῶς καὶ ἡ δυσμενὴς αὐτῶν θέλησις κατὰ τῶν Χριστιανῶν· διὰ τοῦτο καὶ ἀκολούθως μυρία κατ' αὐτῶν ἔπραττον δεινά· οὕτω π. χ. ἐφόνευσαν τὸν ἐπίσκοπον τῶν Ἱεροσολύμων *Συμεών*, συνετέλεσαν εἰς τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου *Πολυκάρπου* καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἰουδαίου ἀποστάτου καὶ ψευδομεσσίου *Βαρχωῦ* τῷ 132 μυρίων κακῶν πρόξενοι ἐγένοντο τοῖς Χριστιανοῖς. Ἐπὶ τέλους νικηθέντος τοῦ *Βαρχωῦ* ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος *Ἀδριανοῦ* καὶ συντριβείσης ὁλοτελῶς τῆς δυνάμεως τῶν Ἰουδαίων, τὸ κατὰ τῶν Χριστιανῶν μῖσος ἐξεδήλουν οὗτοι συκοφαντοῦντες αὐτοὺς παρὰ τοῖς ἔθνικοις, πλάττοντες κατ' αὐτῶν διαφόρους κατηγορίας καὶ ψεύδη καὶ διαδίδοντες αὐτὰ παρὰ τῷ λαῷ· ἐκ τῆς τάσεως ταύτης προήλθε καὶ τὸ *Ταλμούδ*.

§ 13. Διωγμοὶ ἐκ μέρους τῶν ἐθνικῶν.

1. Πολλῷ φοβερώτεροι ὁμῶς ἦσαν οἱ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοὶ ἐκ μέρους τῶν ἐθνικῶν. Οὐδεμία χώρα, ὅπου εἰσέδυσεν ὁ Χριστιανισμός, ἔμεινεν ἀπηλλαγμένη τῆς μανίας αὐτῶν· ἐλεηλάτουν τὰς οἰκίας καὶ τὰ κτήματα τῶν Χριστιανῶν καὶ ἐδασκνίζον αὐτοὺς διαφοροτρόπως, δυσκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν θανατικὴν τιμωρίαν, τὴν ὁποίαν δὲν μετεχειρίσθησαν κατ' αὐτῶν. Ὀλόκληροι χριστιανικαὶ κοινότητες μετὰ τῶν προῖσταμένων αὐτῶν κατέφυγον εἰς σπήλαια, εἰς ἐρή-

μους, εἰς δάση, μὲν πάσχουσιν ὑπὸ τῆς πείνης καὶ δίψης, τοῦ ψύχους, τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν ἀγρίων θηρίων· πολλὰ δὲ ἐπιμένουσιν ἐν ταῖς ἐστίαις αὐτῶν ἐξωντοῦντο ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν διὰ μαρτυρικωτάτων θανάτων. Καὶ ἐκατὸν ἔτι γλώσσας ἂν εἶχον, γράφει ὁ Λακτάντιος (300), καὶ τὴν ὑψηλοτάτην φωνήν, καὶ πάλιν δὲν θὰ ἠδυνάμην τὰ περιγράψω τὰ διαπραττόμενα κακουργήματα, οὐδὲ γὰρ ὀνομάσω τὰ μαρτύρια, τὰ ὅποια ἐφύμεν ἡ πολιτεία ἐναντίον τῶν ἀθώων χριστιανῶν. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες, νέοι καὶ γέροντες, νεάνιδες καὶ παιδιὰ, στρατιῶται καὶ τεχνίται ἐπασχον τὰ πάνδεινα χάριν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἄλλοι μὲν ἐλάμβανον τὸν στέφανον τῆς δόξης διὰ μαστιγώσεων καὶ πυρός, ἄλλοι διὰ τοῦ ξίφους ἢ ριπτόμενοι βορὰ εἰς τὰ ἄγρια θηρία· ἄλλους ἔπαιον διὰ βάβδων καὶ μαστίγων ἢ ἱμάντων καὶ σχοινίων, ἄλλους δὲ πάλιν προσηλοῦντες δεδεμέναις ταῖς χερσὶν ἐπὶ ξυλίνης τινὸς μηχανῆς κατέσχιζον τὰς σάρκας αὐτῶν· εἰς ἄλλων τοὺς ὄνυχας ἐνέπειρον καλὰ μους ὀξύτατους, ἄλλων τὰ σώματα περιβαλόντες μέλιτι κατελείπον οὕτως εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἐντόμων, ἄλλους ἐνέβαλλον εἰς λάκκους πλήρεις μυῶν καὶ ἄλλους προσδέοντες εἰς κλάδους δένδρων συνελκομένους, διέσπων οὕτω τὰ μέλη αὐτῶν. Εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγράψῃ τις τὰς διαφορὰς βασάνους, τὰς ὁποίας ἐφεύρισκον οἱ ἐθνικοὶ κατὰ τῶν Χριστιανῶν, καὶ ταῦτα πάντα διέπραττον πρὸς αὐτοὺς ὡμῶς, χωρὶς νὰ λαμβάνωσι πρὸς αὐτοὺς συμ-

(Ἐκκλησιαστ. Ἱστορία)

3

πάθειαν· ἀπεναντίας μάλιστα ἔλεγον πολλάκις: οὐ μέλει ἡμῶν περὶ τῶν Χριστιανῶν· εἶναι ἀνάξιοι γὰρ μεταχειρισθῇ τις αὐτοὺς ὡς ἀνθρώπους.

2. Ἐὰν ἤδη ἐρευνήσωμεν τὰς αἰτίας καὶ ἀφορμὰς τῶν τρομερῶν τούτων διωγμῶν, εὐρίσκομεν ὡς τοιαύτας τὰς ἐξῆς. Ὁ Χριστιανισμὸς διαφέρων οὐσιωδῶς πρὸς τὰς φερομένας τότε ἐν τῷ κόσμῳ θρησκείας καὶ ἐν πρώτοις τὴν πολυθειάν καὶ εἰδωλολατρείαν, οὐδαμῶς συνεβιβάζετο πρὸς αὐτάς, προσεκάλει δὲ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτῶν εἰς τοὺς κόλπους του· τούτου ἕνεκα οἱ ἐθνικοὶ θεώρουν αὐτὸν ὡς δύναμιν ἐχθρὰν καὶ πολεμίαν· ἔπειτα, ἐπειδὴ οἱ Χριστιανοὶ τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνικῶν θεώρουν ὡς δαίμονας, ἅπας δὲ ὁ βίος αὐτῶν εἶχε χαρακτῆρα θρησκευτικόν, διὰ τοῦτο ἀπέφευγον νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τὰς ἡδονὰς καὶ διασκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν, ἤρνούντο νὰ προσκυνῶσι τὰ ἀγάλματα τῶν αὐτοκρατόρων, νὰ φωταγωγῶσι τὰς οἰκίας αὐτῶν, νὰ κοσμῶσι τὰς κεφαλὰς διὰ στεφάνων, καὶ ἐν γένει ἀπέφευγον διάφορα ἐπαγγέλματα, ὡς τὴν στρατιωτικὴν, γλυπτικὴν κτλ. ἀλλὰ διὰ ταῦτα πάντα οἱ ἐθνικοὶ ἐξελάμβανον τοὺς Χριστιανούς ὡς ἀπειθεῖς καὶ διαπράττοντας ἔγκλημα καθοσιώσεως· πρὸς τούτοις οἱ ἐθνικοὶ, βλέποντες ὅτι οἱ Χριστιανοὶ δὲν εἶχον ναοὺς καὶ βωμοὺς καὶ ὅτι κρύφα συνήρχοντο πρὸς τέλεσιν τῶν τελετῶν αὐτῶν, εὐκόλως συνεπέβαινον ὅτι ἦσαν ἄθεοι καὶ ὅτι ἐν ταῖς μυστικαῖς αὐτῶν συνεδριάσεσιν ἔσφαζον παιδία καὶ ἔτρωγον τὰς σάρκας αὐτῶν καὶ διέπραττον

ἄλλα αἰσχρὰ ἔργα· ἐκτὸς τούτων, τοὺς ἐθνικοὺς ἐξηρέ-
 θιζον συνήθως κατὰ τῶν Χριστιανῶν οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ ἱε-
 ρεῖς, οἱ γόητες κλπ. Οὕτω λοιπὸν ἐκ τῶν τοιούτων καὶ
 ἄλλων λόγων οἱ ἐθνικοὶ κινούμενοι, ὅχι μόνον τὰς δια-
 φόρους φυσικὰς καταστροφὰς καὶ δυστυχίας ἀπέδιδον εἰς
 τοὺς Χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ διήγειρον τοὺς τρομεροὺς
 κατ' αὐτῶν διωγμούς. Τοιοῦτοι συνήθως ἀριθμοῦνται
 δέκα, ὁ ἐπὶ *Νέρωνος*, *Δομιτιανοῦ*, *Τραϊανοῦ*, *Ἀδρια-
 νῶ*, *Μάρκου Αὔρηλιου*, *Σεπτιμίου Σεβήρου*, *Μαξι-
 μίνου*, *Δεκίου*, *Βαλεριανοῦ* καὶ *Διοκλητιανοῦ*. Ἀλλ'
 ἡμεῖς, ἵνα λάβωμεν ἀκριβεστέραν περὶ τῶν διωγμῶν
 ἰδέαν, διαιροῦμεν αὐτοὺς εἰς τρία τμήματα· α') διωγ-
 μὸς πρὸ τοῦ *Τραϊανοῦ*. ὅτε οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἐδίω-
 χθησαν ὡς τοιοῦτοι· β') εἰς τοὺς ἀπὸ *Τραϊανοῦ* μέχρι
Δεκίου, ὅτε οἱ Χριστιανοὶ ἐνήγοντο εἰς τὰ δικαστήρια
 καὶ κατεδικάζοντο ὡς τοιοῦτοι, καὶ γ') εἰς τοὺς ἀπὸ
Δεκίου μέχρι τοῦ *Μ: Κωνσταντίνου*, ὅτε οὗτοι μετα-
 βάλλονται εἰς γενικοὺς καὶ διακρίνονται διὰ τὴν συ-
 στηματικότητα αὐτῶν καὶ ὁμότητα.

§ 14. Οἱ πρὸ τοῦ Τραϊανοῦ κατὰ τῆς Ἐκ-
 κλησίας διωγμοί (64—98).

Ὁ πρῶτος ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ, ὅστις ἐδίωξε τὴν
 ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ὁ *Νέρων* (54—68)· ὁ
 ἐπὶ ὁμότητι καὶ ἀπανθρωπία διαβόητος οὗτος αὐτο-
 κράτωρ, ὁ φονεύσας τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ, τὴν μητέ-

ρα καὶ τὴν σύζυγον, κατ' ἀρχάς ἐν τῇ παραφορᾷ τοῦ ἁμαρτωλοῦ αὐτοῦ βίου οὐδαμῶς ἐσκέπτετο περὶ τῶν Χριστιανῶν· ἀλλ' ἡ ματαιότης ἐνέπνευσεν εἰς αὐτὸν τὴν μωρὰν ἰδέαν νὰ πυρπολήσῃ τὴν Ῥώμην καὶ ἀνακαίνισῃ αὐτὴν μεγαλοπρεπεστέραν. Ἐπὶ ἐπτά κατὰ συνέχειαν ἡμέρας τὸ πῦρ κατενέμετο τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κόσμου, μέχρις οὗ τὰ πέντε ἑβδομα αὐτῆς μετὰ τῶν μεγαλοπρεπῶν ναῶν, παλατίων καὶ λοιπῶν οἰκοδομημάτων μετεβλήθησαν εἰς τέφραν καὶ ἐρείπια. Ἀλλ' ἔτι ἡ πόλις ἐπυρπολεῖτο, ὅτε μεταξὺ τοῦ λαοῦ διεδόθη, ὅτι αἴτιος τοῦ κακοῦ εἶναι ὁ Νέρων· τότε ὁ ὤμῳς αὐτοκράτωρ διὰ νὰ ἀπορρίψῃ ἀρ' ἑαυτοῦ τὴν εὐθύνην, κατηγόρησεν ὡς αἰτίους τοῦ δυστυχήματος τοὺς ὑπὸ πᾶντων μισουμένους χριστιανούς καὶ ἐκίνησε τρομερὸν κατ' αὐτῶν διωγμὸν (64). Τινὲς τῶν χριστιανῶν ῥαπτόμενοι ἐν δέρμασι ζῶων ἐρρίπτοντο βορὰ εἰς τοὺς κύνας· ἄλλοι περικλειρόμενοι ὑπὸ εὐφλέκτων ὕλῶν ἐνεπήγνυντο ἐπὶ πασσάλων καὶ κειόμενοι ἐφώτιζον τοὺς αὐτοκρατορικοὺς κήπους· ἄλλοι ἐσταυροῦντο καὶ ἄλλοι μυριοτρόπως ἐθασανίζοντο. Κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦτον ἐμαρτύρησαν καὶ οἱ κορυφαῖοι ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Μετριώτερος ἦν ὁ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Δομιτιανοῦ (81—96) διωγμός· οὗτος ἀκούσας ὅτι ὑπάρχουσιν ἔτι συγγενεῖς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκλαβὼν αὐτὸν βασιλέα τοῦ κόσμου τούτου, προσεκάλεσεν αὐτοὺς καὶ ἠρώτησε περὶ τῆς βασιλείας αὐτῶν· ἰδὼν ὁμῶς τοὺς ἐπὶ τῶν χειρῶν αὐτῶν τύλους καὶ ἀκούσας ὅτι ἡ

περιουσία αὐτῶν εἶναι τοσοῦτον μικρά, ὥστε μόλις δύ-
νανται νὰ ζῶσι, πρὸς δὲ ὅτι ἡ βασιλεία, τὴν ὁποίαν
ἐλπίζουσι, δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, ἀπέπεμψεν
ὡς ἀνθρώπους μωρούς· μετὰ ταῦτα ὁμῶς κατὰ τὸ 95
εὐχαρίστως ἀκούων τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν κατη-
γορίας ἐδίδωξεν αὐτούς· τότε πολλοὶ τῶν χριστιανῶν
ἔπαθον, ὡς π. χ. ὁ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος *Φλάβιος*
Κλήμης ἐσφαγιάσθη, ἡ σύζυγος αὐτοῦ *Φλαβία* *Δομι-
τίλῃ* ἐξωρίσθη, ἐπίσης ἐξωρίσθη εἰς τὴν νῆσον Πάτμον
καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς *Ἰωάννης*.

§ 15. Οἱ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοὶ ἀπὸ τοῦ 98—249.

1. Οἱ ἐπὶ Νέρωνος καὶ Δομιτιανοῦ διωγμοὶ προῆλ-
θον κυρίως ἐκ τῆς ὀμέτητος καὶ ἰδιοτροπίας αὐτῶν,
ἀπὸ τοῦ *Τραϊανοῦ* ὁμῶς καὶ ἐξῆς οἱ κατὰ τῶν χριστια-
νῶν διωγμοὶ γίνονται διὰ δικαστικῆς ὁδοῦ. Ὁ *Τραϊά-
νος* (98—117), εἷς τῶν μεγάλων αὐτοκρατόρων τῆς
Ῥώμης, ἐξέδωκε διάταγμα καθ' ὅλων τῶν *μυστικῶν*
ἐταιριῶν· ἐπειδὴ δὲ μετὰ τούτων συγκατηριθμήθη-
σαν καὶ οἱ χριστιανοί, διὰ τοῦτο ἐξεργάγη τρομερὸς
κατ' αὐτῶν διωγμός· πανταχοῦ τότε οἱ ἐθνικοὶ κατη-
γόρουν τοὺς χριστιανούς ὡς ἀνήκοντας εἰς μυστικὰς
ἐταιρίας καὶ μυριοτρόπως ἐκκακοποιοῦν αὐτούς. Τὸ κα-
κὸν τοσοῦτον ἐπερχώρησεν ἐν Βιθυνίᾳ, ὥστε ὁ ἐπαρχὸς
αὐτῆς *Πόντιος* ὁ νεώτερος βλέπων τοῦτο ἔγραψε πρὸς

τὸν Τραϊανὸν ἐπιστολὴν, ἐν ᾗ ἔλεγεν, ὅτι οἱ χριστιανοὶ οὐδὲν κακὸν διαπράττουσιν, ὅτι εἶναι δεισιδαίμονες καὶ λατρεύουσι τὸν Χριστὸν ὡς θεόν, καὶ ὅτι αὐτὸς ἐκείνους μόνον παραδίδει εἰς θάνατον, ὅσοι ἐπιμένουσιν εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν ταύτην· ὁ αὐτοκράτωρ ἀπαντῶν τῷ Πλινίῳ ἐπιδοκιμάζει τὴν μέθοδον αὐτοῦ καὶ διατάσσει, ἵνα μόνον οἱ κατηγορούμενοι εἰς τὰ δικαστήρια καὶ ἀρνούμενοι νὰ θύσωσι τοῖς εἰδώλοις παραδίδωνται εἰς τὸν θάνατον. Τοιοῦτοτρόπως ὁ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμὸς καθωρίσθη νομικῶς, πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἐμαρτύρησαν· μετὰ τούτων ἀναφέρεται ἰδίως ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος, ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, ὅστις ἐστάλη εἰς Ῥώμην ἵνα γείνη βράχ τῶν λεόντων· ἀφοῦ καθ' ὃδὸν ἔπαθε πολλὰ ὑπὸ τῶν συνοδευόντων αὐτὸν στρατιωτῶν, ἐρρίφθη τέλος εἰς τὰ ἄγρια θηρία· ὅτε δὲ ταῦτα ἤρχισαν νὰ βρυχῶνται, εἶπεν ὁ ἅγιος· *Εἴμαι σῶς Θεοῦ καὶ ἀλήθους διὰ τῶν ὁδόντων τῶν θηρίων, ἵνα εὐρεθῶ ἄρτος καθαρός*. Ἐπίσης ἐδιώχθησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ (117—138) ἀλλ' οὐχὶ τοσοῦτον αὐστηρῶς.

2. Πολὺ τρομερώτερος ἦν ὁ διωγμὸς ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (161—180), τοῦ φιλοσόφου αὐτοκράτορος, ὅστις περιφρονῶν τὴν μεγαλοφυχίαν τῶν χριστιανῶν οὐ μόνον ἀχαλιναγώγητον ἀφῆκε τὸ κατ' αὐτῶν μῖσος τοῦ ὄχλου, ἀλλὰ διέταξε νὰ ἀναζητῶνται οἱ χριστιανοὶ καὶ διὰ βασανιστηρίων ἐξαναγκάζωνται εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ Χριστοῦ. Ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τούτου

κατὰ τὸ 166 ὁ ἐπίσκοπος Σμύρνης Πολύκαρπος κα-
τεδικάσθη νὰ καὶ ζῶν ἐπὶ τῆς πυρᾶς· ὅτε δὲ ὁ ἀνθύ-
πατος προέτρεπεν αὐτὸν νὰ ἀρνηθῇ τὸν Χριστόν, τότε
ὁ ἱερός ἀνὴρ εἶπεν· Ὁδοήκοιτα καὶ ἐξ ἔτη δουλεύω
αὐτῷ καὶ οὐδὲν με ἠδίκησε· καὶ πῶς δύναμαι βλασφη-
μῆσαι τὸν βασιλέα μου, τὸν σώσαντά με; ὅτε δὲ ἀκ-
λούθως, παρασκευασθείσης τῆς πυρᾶς, ἤθελαν νὰ κα-
θηλώσωσιν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ πασσάλου, ὁ ἱερός Πολύ-
καρπος εἶπεν· Ἀφετέ με οὕτως· ὁ γὰρ διδοὺς ἐπιμεῖναι
τὸ πῦρ, δώσει καὶ χωρὶς τῆς ἡμετέρας ἐκ τῶν ἡλῶν ἀ-
σφαλείας ἀσφάλτως ἐπιμεῖναι τῇ πυρᾷ. Οὕτως ἐτέθη
ὁ μάρτυς τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς πυρᾶς καὶ ἀφοῦ προ-
σηυχήθη, οἱ δῆμοι ἀνῆψαν τὸ πῦρ· ἀλλ' ἀντὶ νὰ κα-
τακάψῃ τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου, ἐσχημάτισε περὶ αὐτὸ
καμάραν χωρὶς νὰ παραβλάψῃ αὐτό, οἱ δὲ ἔθνικοι τότε
ἐτρύπησαν αὐτὸ διὰ ξίφους. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐμαρ-
τύρησεν ἐν Ῥώμῃ καὶ ὁ ἅγιος Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος
καὶ μάρτυς. Φοβερώτερος καὶ γενικώτερος ἐγένετο ὁ
ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου διωγμός τῳ 177 εἰς τὰς παρὰ
τὸν Ῥοδανὸν πόλεις τοῦ Λουγδούνου (Λυών) καὶ τῆς
Βιέννης. Ἀφοῦ οἱ μανιώδεις ἔθνικοι συνέλαβον τοὺς ἐ-
πισημοτέρους χριστιανούς καὶ ἔρριψαν εἰς τὰς φυλακάς,
συνέλαβον καὶ τὸν 90ετῇ ἐπίσκοπον τῆς πόλεως Πο-
θειρόν, τὸν ὅποιον ἀφοῦ πολλαχῶς περιύβρισαν, ἔρρι-
ψαν ἐπὶ τέλους εἰς τρομερὰν φυλακὴν, ὅπου μετὰ δύο
ἡμέρας ἀπέθανε. Τρομερὰ ἰδίως ἦσαν τὰ βασανιστήρια,
τὰ ὅποια ὑπέστησαν ἡ δούλη Βλανδίνα καὶ ὁ διάκο-

νος Σάγκτος· τὴν Βλανδίναν τοσοῦτον ἐθαπάνισαν, ὥστε δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ εὐρωσιν ἕτερα βασανιστήρια· καὶ ὅμως αὕτη, καίτοι τὸ σῶμα αὐτῆς ἦτο πλήρες πληγῶν, ἐπέμενεν εἰς τὴν ὁμολογίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔλεγε· *Χριστιανή εἰμι καὶ παρ' ἡμῶν οὐδὲν φαῦλον διαπράττειται*· ἀκολούθως προσήλωσαν αὐτὴν εἰς τὸ βασανιστήριον ζύλον καὶ ἐξέθηκαν εἰς τὰ ἄγρια θηρία· ἀλλ' ἐπειδὴ ταῦτα φιλανθρωπότερα τῶν ἀνθρώπων δειχθέντα οὐδὲν κακὸν ἐποίησαν αὐτῇ, ἐπὶ τέλους παρέδωκαν αὐτὴν εἰς τοὺς κερατισμοὺς ἀγρίου ταύρου· ὁ δὲ διάκονος Σάγκτος, ἀποῦ κατ' ἀρχὰς ἐθασανίσθη βαρβάρως, εἴτα ἐτέθη ἐπὶ πεφυρακτωμένων τεμαχίων χαλκοῦ, ἐμαστιγώθη, ἐτέθη ἐπὶ πεφυρακτωμένης ἑδρας, παρεδόθη τοῖς θηρίοις καὶ ἐπὶ τέλους ἀπεκεφαλίσθη. Μετὰ τῆς μάρτυρος Βλανδίνης συνεμαρτύρησε καὶ δεκαπενταετής τις νεανίας *Πορτικὸς* καλούμενος, ὅστις ἐπεδείξατο τὴν αὐτὴν καρτερίαν. Τὰ σώματα τῶν μαρτύρων ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς τὰς ὁδοὺς· ἐπὶ τέλους δὲ κατακαέντα ἐρρίφθησαν εἰς τὸν Ῥοδανόν, οἱ δὲ ἑθνικοὶ ἐπιγελῶντες ἔλεγον· *Ἰδωμεν, εἰ ἀναστήσονται, εἰ ὁ Θεὸς αὐτῶν δύναται ἐξελέσθαι αὐτοὺς ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν*.

3. Οὐχ ἦττον φοβερὸς ἦν καὶ ὁ ἐπὶ *Σεπτιμίου Σευήρου* (192—211) διωγμὸς τῷ 202, ἐκραγεῖς ἰδίως ἐν βορείῳ Ἀφρικῇ, Αἰγύπτῳ, Καππαδοκίᾳ καὶ Γαλλίᾳ. Ἐν Καρχηδονί ὑπῆρχεν εὐγενὴς τις χριστιανὴ *Περπέτουα*, ἥτις μετὰ τοῦ βρεφους αὐτῆς κατεδικάσθη εἰς θά-

νατον· μάτην ὁ δυστυχὴς αὐτῆς πατὴρ ἐθνικὸς ὢν παρεκάλει αὐτὴν ἵνα ἀρνηθῇ τὸν Χριστὸν καὶ σωθῇ. *Εὐσπλαγχνίσθητι*, ἔλεγεν αὐτῇ, *τὰς λευκάς μου τρίχας, εὐσπλαγχνίσθητι τὸ τέκνον σου, εὐσπλαγχνίσθητι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς, τὸ ὅποσον φέρω*. Μάτην ἀκολούθως ἡσπάζετο τὰς χεῖρας αὐτῆς καὶ τοὺς πόδας καὶ ἔχυνε δάκρυα κρουνηδόν· ἡ Περπέτουα ἠρνήθη τὰ πάντα ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ καὶ ριφθεῖσα εἰς δάμαλιν ἀγρίαν, ἐπὶ τέλους ἐφρονεύθη διὰ ξίφους. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ ἀπεκεφαλίσθη ὁ *Λεωνίδας*, πατὴρ τοῦ Ὁριγένους, ὅστις, καίτοι ἦτο ἐτι παῖς τὴν ἡλικίαν, ἔγραψεν ὁμῶς πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ ἐν τῇ φυλακῇ, παρακαλῶν μὴ χάριν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ μεταβάλλῃ φρόνημα, ἀλλ' ἐμμεῖνῃ πιστὸς εἰς Χριστὸν· ἐπίσης καὶ παρθένος τις *Ποταμίαινα* ἀφ' οὗ ὑπέστη τρομερὰς βασάνους ἐρρίφθη εἰτα μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς *Μαρκέλλης* εἰς πύσσαν ἔμπυρον, συμπαραλαβοῦσα εἰς οὐρανὸν καὶ τὸν συνοδεύοντα αὐτὴν στρατιώτην *Βασιλείδην*. Ἐπίσης διωγμὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν καὶ μάλιστα τῶν ἱερέων ἐκίνησε καὶ ὁ *Μαξιμῖνος* (235—238). *

§ 16. Οἱ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοὶ ἀπὸ τοῦ 249—323.

1. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ *Δεκίου* (249—251) καὶ ἐξῆς οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ κατέστησαν γενικώτεροι καὶ συστηματικώτεροι. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος κατέβαλεν ἅπαντα τὰ δυνατὰ μέσα, δημεύσεις, ἐξορίας, μαρ-

τύρια, θανάτους, πρὸς ἐξόντωςιν τῶν χριστιανῶν· βεβαίως τινὲς ἐκ τῶν χριστιανῶν ἐξώμοσαν καὶ ἀπεστάτησαν, ἀλλ' οἱ πλείστοι ἐπεδείξαντο θάρρος καὶ καρτερίαν. Οὕτω π. χ. ἐν Ἀλεξανδρείᾳ χριστιανὴν τινα *Κλίτταν*, ἀφοῦ δὲν ἐδέχθη νὰ προσευχηθῇ εἰς τὰ εἴδωλα, ἔσυραν εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ συνέτριψαν ὑπὸ μυλόπετραν· ἑτέραν τινα παρθένον Ἀπολλωνίαν, ἀφοῦ ἐξερρίζωσαν τοὺς ὀδόντας αὐτῆς, ἔρριψαν ἔπειτα εἰς τὰς φλόγας· Σεραπίωνα δέ τινα βασανίσαντες σκληρῶς ἔρριψαν ἀπὸ τοῦ δώματος. Εἶναι ἄπειρα τὰ θύματα, τὰ ὁποῖα ἔπесαν ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦτον· μετὰξὺ ἄλλων ἀναφέρονται πολλοὶ ἐπίσκοποι καὶ ὁ μέγας διδάσκαλος Ὁριγένης, μαρτυρήσας ἐν Τύρῳ. Φρικώδης ἐπίσης ἦτο καὶ ὁ ἐπὶ Βαλεριανοῦ (253—60) διωγμός, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐμαρτύρησεν ἐκτὸς ἄλλων καὶ ὁ ἅγιος Κυπριανὸς ἐπίσκοπος Καρχηδόνας καὶ ὁ Ῥώμης Σίξτος, ὡς καὶ ὁ τοῦτου διάκονος Λαυρέντιος· παρὰ τοῦ τελευταίου τοῦτου ὁ ἑπαρχος τῆς πόλεως ἐζήτησε τοὺς θησαυροὺς τῆς Ἐκκλησίας· ὅτε δὲ ὁ ἅγιος δείξας αὐτῷ τὰ ὀφρανά, τὰς χήρας καὶ τοὺς πτωχοὺς εἶπεν· ἰδοὺ ὁ χρυσὸς ἡμῶν· ὁ χρυσός, τὸν ὁποῖον ζητεῖς εἶναι κακὸν μέταλλον· ὁ ἀληθὴς χρυσὸς εἶναι τὸ φῶς, μαθηταὶ τοῦ ὁποίου εἶναι οἱ πτωχοὶ οὗτοι· ἰδοὺ δὲ καὶ λίθοι πολῦτοι, αἱ παρθένοι αὗται, αἱ χῆραι, ὁ στέφανος τῆς Ἐκκλησίας, τοσοῦτον ὠργίσθη ὁ ἑπαρχος, ὥστε παρέδωκεν αὐτὸν ἵνα ὀπτηθῇ ἐπὶ πεφυρακτωμένης ἐσχάρας. Ὅτε

δὲ ἐν Καισαρείᾳ νεανίαν τινὰ *Κύριλλον* ὁ δικαστὴς προέτρεπε νὰ ἀρνηθῇ τὸν Χριστόν, ἵνα ἀποφύγῃ τὸν θάνατον, οὗτος ἀπεκρίθη· *Δὲν φοβοῦμαι τὸν θάνατον, διότι θὰ μὲ ὁδηγήσῃ εἰς κρείσσορα ζωὴν.*

2. Τέλος ὁ τρομερώτερος κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμὸς ἐξεργάγη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος *Διοκλητιανοῦ* (284—305), ὅστις ἐξερεθιζόμενος ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ *Γαλερίου* ἐξέδωκε τῷ 303 διάταγμα, ἐπιτάσσον τὴν καταστροφὴν τῶν ναῶν καὶ τὴν πῖρρόλησιν τῶν ἁγίων Γραφῶν. Τὴν ὁρμὴν τοῦ διατάγματος τούτου ἐδοκίμασε πρῶτος ὁ περικαλλὴς τῆς Νικομηδείας ναὸς καὶ ὁ ἱερὸς αὐτῆς ἐπίσκοπος *Ἀρθμιος*. Μετὰ τὸ διάταγμα τοῦτο ἐξεδόθησαν ἕτερα δύο καὶ τῷ 304 τέταρτον, διὰ τοῦ ὁποίου διετάσσοντο οἱ πανταχοῦ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους χριστιανοὶ νὰ ἐξαναγκάζωνται εἰς θυσίας, ἀρνούμενοι δὲ νὰ παραδίδωνται εἰς τὸν θάνατον. Τότε πανταχοῦ κρουνηδὸν ἔρρευσεν τὸ χριστιανικὸν αἷμα· ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ μόνον ἐντὸς ἐνὸς μηνὸς ἐθυσιάσθησαν 15,000 χριστιανῶν· μία ὁλόκληρος πόλις μεθ' ὧλων αὐτῆς τῶν κατοίκων κατεστράφη· ἐν Αἰγύπτῳ ἐφανεύθησαν 140 χιλ. καὶ 700,000 ἀπέθανον ἐν ταῖς φυλακαῖς· τοσοῦτοι χριστιανοὶ ἐσφαγιάσθησαν, ὥστε οἱ δῆμιοι ἐπὶ τέλους ἀπέκαμον καὶ τὰ βασανιστήρια ἡμβλύθησαν· ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τούτου ἐμαρτύρησαν καὶ οἱ δύο μεγαλομάρτυρες *Δημήτριος* καὶ *Γεώργιος*. Ἐπὶ τέλους τῷ 310 ὁ Γαλέριος περιπεσὼν εἰς νόσον ἀνίατον ἐξέδωκε τῷ 311 διάταγμα ἀνεξιθρησκείας, ἐν ᾧ παρεκάλει τοὺς χρι-

στιανούς, ὅπως δέωνται τοῦ θεοῦ αὐτῶν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ.

3. Οὕτως εἶχον τὰ τῶν χριστιανῶν, ὅτε ὁ Θεὸς πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν ἤγειρε τὸν *Μ. Κωνσταντῖνον* (306—337). Ὁ μέγας οὗτος αὐτοκράτωρ διαδεχθεὶς τὸν πατέρα αὐτοῦ *Κωνσταντῖνον τὸν Χλωρόν* ἐν Βρετανίᾳ, περιῆλθε τῷ 312 εἰς πόλεμον πρὸς τὸν φανατικὸν καὶ πολέμιον τῶν χριστιανῶν *Μαξιέντιον*· ἡ μάχη ἐμελλε νὰ συγκροτηθῇ πλησίον τῆς Ῥώμης, ὅτε περὶ μεσημβρίαν ὁ Κωνσταντῖνος εἶδεν ἐν οὐρανῷ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς: *τοῦτω νίκα*· ἐμφανισθέντος δ' αὐτῷ κατ' ὕναρ τοῦ Χριστοῦ καὶ διατάξαντος νὰ καταστήσῃ τὸν σταυρὸν σημαίαν αὐτοῦ, τὴν πρωίαν ἐγγράψας ὁ Κωνσταντῖνος τὸν σταυρὸν μετὰ τοῦ μονογράμματος τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰς ἀσπίδας καὶ εἰς τὸ *λάβαρον* καὶ ἀναθέμενος τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ εἰς τὸν Θεὸν τῶν χριστιανῶν, ὁρμᾷ κατὰ τοῦ Μαξιεντίου καὶ κατατροπώνει αὐτόν. Οὕτως ὁ Κωνσταντῖνος ἐγένετο μονοκράτωρ ἐν τῇ Δύσει καὶ ἐξέδωκε τῷ 312 καὶ 313 διατάγματα ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν. Ἀκολουθῶς νικηθέντος τοῦ Μαξιμίνου, μόνος ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Λικίνιος ἔμειναν ἄρχοντες τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους· καὶ ἐπὶ τινε μὲν χρόνον διετέλουν εἰς φιλικὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις, ἀκολουθῶς ὁμως ἐψυχράνθησαν καὶ κατὰ τὸ 323 περιῆλθον εἰς πόλεμον· ὁ Λικίνιος ἦν ἀφωσιωμένος ὅλως τῷ ἐθνισμῷ, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος τῷ χριστιανισμῷ, ἐπομένως καὶ ὁ ἄγων οὐ-

τος ἦν ἁγὼν ζωῆς καὶ θανάτου μεταξύ ἀμφοτέρων τῶν θρησκειῶν τούτων· ἀλλὰ τῇ βοήθειᾳ τοῦ Θεοῦ ἐνίκησεν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ μετ' αὐτοῦ ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία.

4. Ἄλλ' ὥσει μὴ ἤρκουν οἱ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ διωγμοί, δυστυχῶς ἐμελλε νὰ πολεμηθῇ οὗτος ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν καὶ διὰ συγγραμμάτων. Οἱ σφοδρότεροι τῶν πολεμιῶν τούτων εἶναι ὁ Κέλσος κατὰ τὸ 170, Πορφύριος ὁ νεοπλατωνικὸς (+ 304), ὁ ἑπαρχὸς τῆς Βιθυνίας Ἰεροκλῆς καὶ ἄλλοι, οἵτινες διὰ διαφόρων συκοφαντιῶν καὶ ψευδολογιῶν ἤθελον νὰ ταπεινώσωσιν αὐτόν. Ἄλλ' ἡ Ἐκκλησία καθὼς κατὰ τῶν διωγμῶν ἀντέταξε τοὺς ἁγίους μάρτυρας, οὕτω καὶ κατὰ τῶν συγγραφέων τούτων τοὺς ἀπολογητάς, ὡς τὸν Ἰουστίνον, τὸν Ἀθηναγόραν, τὸν Ὠριγένην, τὸν Τερτυλλιανὸν κλπ. οἵτινες δι' ἰδιαιτέρων συγγραμμάτων τὸ μὲν ἀνέτρεψαν τὰς κατηγορίας τῶν ἐθνικῶν καὶ ὑπέδειξαν τὸ ψεῦδος αὐτῶν καὶ τὴν κακοβουλίαν, τὸ δὲ καταδείχνοντες τὸ ψευδὲς τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ὡς μόνην ἀληθινὴν θρησκείαν παρέστησαν τὸν χριστιανισμόν, ἀποδείχνοντες τοῦτο διὰ τῶν ὑψηλῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτοῦ ἀληθειῶν, τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν χριστιανῶν, τῶν θαυμάτων, τῶν προφητειῶν καὶ τῶν τοιούτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἰρέσεις καὶ Σχίσματα.

§ 17. Περὶ τῶν αἰρέσεων καὶ τῶν σχισμάτων καθόλου.

Ἐκτὸς τῶν ἐκ μέρους τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ ἰουδαϊσμοῦ κινδύνων, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἐμελλε νὰ ἐκτεθῇ καὶ εἰς ἑτέρους κινδύνους πολλῶ φοβερωτέρους τῶν πρώτων, κινδύνους, οἵτινες ἐσκόπων νὰ διαφθείρῃσι καὶ διαστρέψωσιν αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς· οἱ κίνδυνοι οὗτοι, οἱ ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ἐκκλησίας ἀναφανέντες, εἶναι αἱ διάφοροι αἰρέσεις καὶ τὰ σχίσματα. Αἱ αἰρέσεις, αἵτινες κυρίως ἀναφέρονται εἰς αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, δογματικὴν τε καὶ ἠθικὴν, προῆλθον ἢ ἐκ τῆς τάσεως τοῦ νὰ ἀναμιζῶσι μετὰ τῆς καθαρᾶς καὶ ἀμώμου χριστιανικῆς διδασκαλίας ἰδέας ἰουδαϊκὰς καὶ ἐθνικὰς, ὡς π. χ. αἱ ἰουδαΐζουσαι αἰρέσεις, ὁ γνωστικισμὸς καὶ ὁ μαγικαῖσμός, ἡ ἐκ τῆς τάσεως τοῦ νὰ διορθώσωσι τὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας δῆθεν διασφαρέντα καὶ νὰ ἐξηγήσωσι διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου τὸ μυστήριον τῆς ἀγίας Τριάδος, ὡς π. χ. ὁ Μορτανισμὸς καὶ οἱ Ἀντιπριαδικοί. Τὰ δὲ σχίσματα δὲν ἀναφέρονται κυρίως εἰς δογματικὰς διδασκαλίας, ἀλλ' εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν καὶ κυβέρνησιν· τοιαῦτα π. χ. εἶναι τὸ σχίσμα τῶν Νοβατιανῶν, τοῦ Μελετίου

κτλ. Ἀλλὰ καθὼς ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν διωγμῶν ἡ Ἐκκλησία ἐξῆλθε νικηφόρος, οὕτω καὶ ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν τούτων πολεμίων, καταδικάσασα τὰς πλάνας αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς παραδόσεως.

§ 18. Αἱρέσεις καὶ σχίσματα ἐπὶ τῶν ἀποστόλων.

Ἦδη ζώντων τῶν ἀποστόλων ἀνεφάνησαν τὰ πρῶτα σπέρματα τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν σχισμάτων. Πολλοὶ δηλ. ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἀποδεχόμενοι εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἤθελον νὰ φυλάττωσι συγχρόνως καὶ τὰς μωσαϊκὰς ἐντολὰς περὶ ἐορτῶν, νηστειῶν κτλ. οἱ τοιοῦτοι δὲ δὲν περιωρίζοντο μόνον εἰς ἑαυτούς, ἀλλ' ἤθελον νὰ ἐπιβάλλωσι τὸν μωσαϊκὸν νόμον καὶ εἰς τοὺς ἐξ ἐθνῶν χριστιανούς. Συνεπεία τούτου συνεκροτήθη ἐν Ἱεροσολύμοις ἡ ἀποστολικὴ λεγομένη σύνοδος (51 μ. Χ.), ἡ ὁποία κατεδίκασε τὴν πλάνην ταύτην καὶ ἀπῆλλαξε τοὺς χριστιανούς τῆς τηρήσεως τοῦ τελετουργικοῦ νόμου τοῦ Μωϋσέως. Ἐκτὸς τῆς ἰουδαϊζούσης ταύτης τάσεως, ἐν Κορίνθῳ ἐγεννήθησαν διάφορα σχίσματα, ὡς οἱ τοῦ Πέτρου, τοῦ Παύλου, τοῦ Ἀπολλῶ καὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐν δὲ τῇ Μ. Ἀσίᾳ ἀνεφάνησαν καὶ ἵχνη τῆς ψευδογνώσεως, ἥτις, διαστρέφουσα τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἀνεμίγνυν ἐν αὐτῇ διαφόρους θεοσοφίας ἀνατολικὰς, μαγείας καὶ μυστηριώδεις διδασκαλίας περὶ ἀγγέλων καὶ δαιμόνων· τινὲς ἐκ τῆς τάσεως ταύτης μάλιστα ἐδίδασκον, ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ

δὲν εἶναι ἀληθινὸν ἀλλὰ φαντασιῶδες. Ἐκ τῶν τοιούτων αἵρετικῶν ἐπισημότεροι εἶναι *Σίμων ὁ Μάγος*, ὃς τις ἐν Σαμαρείᾳ μετερχόμενος τὸν μάγον ἐζήτησε παρὰ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου νὰ ἀγοράσῃ διὰ χρημάτων τὸ χάρισμα τοῦ μεταδιδόναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ὁ *Κλημένης*, περὶ τοῦ ὁποίου ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης εὗρων αὐτὸν ἐν βαλανεῖῳ, εἶπε· *Φύγωμεν ἐκ τούτου, μὴ καὶ τὸ βαλανεῖον συμπίσῃ, ἔνδορον ὄντος Κλημένη* τοῦ τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθροῦ.

§ 19. Ἰουδαΐζουσαι αἵρέσεις.

Οἱ ἰουδαΐζοντες χριστιανοὶ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς ὀλίγον κατ' ὀλίγον συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν ἐξ ἑθνῶν χριστιανῶν καὶ μάλιστα ἀπὸ κατεστράφη ἡ Ἰερουσαλήμ· πολλοὶ ὅμως ἐξ αὐτῶν ἀπεσχίσθησαν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἀπετέλεσαν ἰδιαιτέραν κοινότητα, φέροντες τὸ ὄνομα *Ναζωραῖοι*, δι' οὗ κατ' ἀρχὰς ὠνομάζοντο πάντες οἱ χριστιανοί. Οἱ *Ναζωραῖοι* οὗτοι ἤθελον νὰ ᾖναι συγχρόνως καὶ ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοί, διὰ τοῦτο ἐρύλαττον τὸν μωσαϊκὸν νόμον, χωρὶς ὅμως νὰ ἀπατιῶσι τοῦτο καὶ παρὰ τῶν λοιπῶν χριστιανῶν· πρὸς τοῦτοις οἱ *Ναζωραῖοι* παρεδέχοντο μὲν τὴν ἐκ πατρὸς σου γέννησιν τοῦ Κυρίου, οὐχὶ ὅμως καὶ ὅλα τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης· οὗτοι μεταχειρίζοντο τὸ λεγόμενον *Εὐαγγέλιον καθ' Ἑβραίους*. Μεταξὺ τῶν ἰουδαΐζόντων χριστιανῶν ἐπῆρχον καὶ τινες θεωροῦντες τὸν μωσαϊκὸν νόμον ἀναγκάσιον καὶ διὰ τοῦς ἐξ ἑθνῶν χρ

στιανούς· ἐκ τῶν τοιούτων ἐμορφώθη ἡ αἵρεσις τῶν Ἑβιωναίων, (ἀπὸ τοῦ ἐβίων=πτωχός, εὐσεβής). Οἱ Ἑβιωναῖοι οὗτοι ἐξελάμβανον τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν μόνον ὡς ἄνθρωπον· ἐπίστευον μὲν ὅτι οὗτος εἶναι ὁ Μεσσίας, τὸν ὁποῖον ὑπεσχέθη ὁ Θεός, ἀλλ' ὅτι εἶναι μόνον ἄνθρωπος, ἔχων ἐν ἑαυτῷ θεῖαν δύναμιν. Ἐν τοῖς ἰουδαϊζουσιν αἰρετικοῖς ἀριθμοῦνται καὶ οἱ Ἑλκεσαῖται καὶ τὰ Κλημέτια, μυθιστορικόν τι βιβλίον, ἀποδιδόμενον ψευδῶς εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης Κλήμεντα. *

§ 20. Οἱ Γνωστικοί.

Τὰ σπέρματα ἐκεῖνα τῆς ψευδοῦς γνώσεως, τὰ ὁποῖα ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἀποστολικῇ ἐποχῇ (§ 18), ἀνεπτύχθησαν κατὰ τὸν δεύτερον καὶ τρίτον αἰῶνα καὶ ἀπέτελεσαν πολλὰς αἱρέσεις. Ὁ Γνωστικισμὸς εἶναι μία τῶν περιεργωτάτων ἀποπλανήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ ὁποία προῆλθεν ἐκ τῆς ἀναμίζεως χριστιανικῶν ἰδεῶν καὶ θεωριῶν τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Παρσισμοῦ καὶ Βουδδαϊσμοῦ· τὸ τερατῶδες τοῦτο σύστημα δὲν ἱκανοποιεῖτο μὲ τὴν πίστιν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἤθελε νὰ ἐξηγήσῃ τὰ δυσκολώτερα θρησκευτικὰ ζητήματα, ὡς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, τὴν ὑπαρξιν τοῦ κακοῦ κτλ. Αἱ κυριώτεραι ἰδέαι τῶν Γνωστικῶν, οἵτινες διαιροῦνται εἰς Ἀλεξανδρινοὺς καὶ Σύρους, ἦσαν αἱ ἐξῆς· ἐδίδασκον ὅτι ὑπάρχει εἰς Θεός, τὸν ὁποῖον ὠνόμαζον Βυθὸν καὶ ἄγνωστον, ἀπὸ τούτου δὲ ἀπορρέουσι διάφοροι ἄλλοι κατώτεροι θεοί, αἰῶνες, κ.

(Ἑκκλησιαστ. Ἰστορία)

θῶς ἀπὸ τῆς φλογὸς ἀπορρέει τὸ φῶς· διὰ νὰ ἐξηγή-
σωσιν ὁμῶς τὸν ὁρατὸν κόσμον παρεδέχοντο τὴν ὕλην,
τὴν ὁποίαν θεώρουν πλήρη σατανικῶν δυνάμεων· κατὰ
τινας τῶν Γνωστικῶν, μέρος τῶν αἰώνων τούτων ἔπεσεν
εἰς τὴν ὕλην καὶ ἐξωογόνησεν αὐτήν, εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν,
ὁ δημιουργός (ὁ θεὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης), ἐπλα-
σε τοὺς ἀνθρώπους· κατ' ἄλλους ὁμῶς Γνωστικούς, αἱ
πονηραὶ δυνάμεις τῆς ὕλης ὥρμησαν καὶ ἤρπασαν
στοιχειᾶ τινὰ τῶν αἰώνων καὶ ἀναμίξασαι αὐτὰ μετὰ
τῆς ὕλης, ἐμόρφωσαν τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους.
Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι εἷς ἐκ τῶν αἰώνων, ἐλθὼν εἰς
τὸν κόσμον διὰ νὰ σώσῃ τὰ μέρη ἐκεῖνα τῶν αἰώνων
τὰ ἀναμιχθέντα μετὰ τῆς ὕλης· τὸ σῶμα ὁμῶς αὐτοῦ
ἐδίδασκον ὅτι ἡ εἶναι ψευδής, ὅτε καὶ ὁ σταυρικὸς θά-
νατος ἦτο κατὰ δόκησιν, ἡ ἀληθινόν, ὅτε ὁμῶς ἐν τῷ
σταυρῷ ἀφῆκε τὸ σῶμα καὶ ὁ ἴδιος ἐπέστρεψεν εἰς τὸν
ἄγνωστον θεόν. Οἱ ἄνθρωποι, ἔλεγον περαιτέρω, διαι-
ροῦνται εἰς τρεῖς τάξεις, τοὺς πνευματικούς καὶ τοιοῦτοι
εἶναι οἱ Γνωστικοί, τοὺς ψυχικούς καὶ τοιοῦτοι εἶναι οἱ
χριστιανοὶ καὶ τοὺς ἑλλικούς, οἵτινες εἶναι πονηροί. Τὴν
Παλαιὰν Διαθήκην ἀπέρριπτον ὡς ἔργον τοῦ δημιου-
ργοῦ, περιεφρόνουν δὲ καὶ πᾶσαν ἐξωτερικὴν λατρείαν·
ἐνῷ δὲ κατ' ἀρχὰς ἔζων βίον ἐγκρατῆ, ἀκολούθως πε-
ρίεπσαν εἰς μεγάλην ἀνηθικότητα· πολλοὶ ἐξ αὐτῶν
ἔλεγον, ὅτι εἶναι ἀνώτεροι παντὸς νόμου, ὅτι οἱ νόμοι
υἰάρχουσι μόνον διὰ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους, καὶ ὅτι
διὰ νὰ γείνωσι κύριοι τῆς ἁμαρτίας πρέπει νὰ ἁμαρ-

πάνωσιν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον. Οἱ ἐπισημότεροι τῶν Γνωστικῶν εἶναι ὁ *Βασιλείδης*, ὅστις παρεδέχετο 365 αἰῶνας, ὁ *Οὐαλεντίος*, οἱ *Ὀφῖται*, οἵτινες ἐλάτρευον τὸν *ἔφιρ*, ὁ *Μαρκίων*, ὅστις παρεδέχετο τρεῖς θεοὺς, τὸν *ἀγαθόν*, τὸν *πονηρὸν* καὶ τὸν *δίκαιον*, καὶ ὁ *Τατιανός*, οἱ ὅπαδοι τοῦ ὁποίου ἀπέβαλλον τὸν γάμον, τὸ κρέας καὶ τὸν οἶνον καὶ ἐλέγοντο *Ἐγκραταῖται* ἢ *Ὑδροπαραστάται*, διότι τὴν θεῖαν εὐχαριστίαν ἐτέλουν μόνον δι' ὕδατος.

§ 21. Οἱ Μανιχαῖοι.

Ἡ αἵρεσις τῶν *Μανιχαίων* τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔχει ἀπὸ τοῦ *Μάνεντος*, ὅστις κατήγετο ἀπὸ ἐπίσημόν τινα περσικὴν οἰκογένειαν. Ὁ Μάνης λαβὼν γνῶσιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἀνέμιξεν αὐτὴν μὲ τὰς ἀρχαίας περσικὰς καὶ βουδδαϊστικὰς θεωρίας καὶ ἐφθάσεν εἰς τὴν ἰδέαν νὰ μορφώσῃ μίαν καθολικὴν θρησκείαν. Ἐπειδὴ ὅμως ἐδιώχθη ὑπὸ τῶν μάγων τῆς Περσίας, ἀνέλαβε διαφόρους ὁδοιπορίας μέχρι τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Σινικῆς καὶ ἀκολούθως ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἀπηγγονίσθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως *Βαράνου τοῦ Α'* τῷ 276 ὡς διαστροφεὺς τῆς πατρῴας θρησκείας. καὶ τὸ δέμας αὐτοῦ ἐξετέθη ἐπὶ τῆς πύλης τῆς πόλεως. Ἡ αἵρεσις τοῦ Μάνεντος περιεῖχε τὴν ἐξῆς διδασκαλίαν. Ὑπάρχουσι δύο θεοὶ ἢ ἀρχαὶ ἀπέναντι ἀλλήλων, ὁ *ἀγαθός* (*Ὀρμίσδας*) μετὰ τῶν δώδεκα καθαρῶν ἀγγέλων καὶ ὁ *πονηρὸς* (*Ἀριμάν*) μετὰ τῶν δαιμόνων.

τὸ βασιλείον τοῦ σκότους ὥρμησέ ποτε κατὰ τοῦ βασιλείου τοῦ φωτός καὶ ἤρπασε μέρος τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον τὸ μὲν κατέρχαγε, τὸ δὲ ἀνέμιξε τῇ ὕλῃ· ἐκ τῆς ἀναμιξεως ταύτης ἐγεννήθη τρίτον τι βασιλείον, πρὸς κατοικίαν τοῦ ὁποίου ὁ πονηρὸς θεός, ὁ Σατανᾶς, ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὸν ὁποῖον ἔδωκε τὸν ἐθνισμόν καὶ ἰουδαϊσμόν διὰ νὰ περιπλανήσῃ αὐτόν· τότε πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων κατῆλθε τὸ ἕτερον ἡμῖς τοῦ Χριστοῦ ἐν σώματι φαντασιώδει· ἐπειδὴ ὁμως προέβλεπεν, ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἔμελλε νὰ διαφθαρῇ ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὑπεσχέθη τὸν Παράκλητον καὶ οὗτος εἶναι ὁ Μάνης. Τοιοῦτοτρόπως ὁ αἰρεσιάρχης οὗτος διὰ τῆς ψευδοῦς αὐτοῦ διδασκαλίας προσείλκυσε πολλοὺς καὶ ἀπετέλεσε πολυπληθεῖ κοινότητα, ἣτις καίτοι πολλαχῶς κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν ῥωμαίων αυτοκρατόρων, διετηρήθη ὁμως ἐπὶ μακρόν. Οἱ Μανιχαῖοι διηροῦντο εἰς δύο τάξεις, τοὺς τελείους καὶ ἀτελεῖς· οἱ πρῶτοι ἔπρεπε νὰ ἀπέχῃσι τοῦ γάμου καὶ τῶν ζωικῶν οὐσιῶν, μόνον δὲ φυτικῆς τροφῆς ἠδύναντο νὰ ἀπολαμβάνωσι, τὴν ὁποίαν παρεσκεύαζον οἱ ἀτελεῖς. Ἀρχηγὸς τῆς κοινότητος ἦν ὁ Μάνης, μετὰ τὸν ὁποῖον ὑπῆρχον δώδεκα ἀπόστολοι καὶ 72 ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι. Ἐν τῇ λατρείᾳ αὐτῶν δὲν μετεχειρίζοντο ὁρατὰ σημεῖα, τὴν εὐχαριστίαν ἐτέλουν ἄνευ οἴνου, τὸ βάπτισμα δι' ἐλαίου καὶ τὴν Κυριακὴν ἐώρταζον διὰ νηστείας. ■

§ 22. Οἱ Μοντανισταί.

Ἀρχηγὸς τοῦ *Μοντανισμού* εἶναι *Μοντανός* τις, ὅστις περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου αἰῶνος παρουσιασθεὶς ἐν *Πεπούζῃ* πόλει τῆς Φρυγίας ἐκήρυττεν, ὅτι εἶναι ὁ *Παράκλητος*, ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον διὰ νὰ διορθώσῃ τὴν Ἐκκλησίαν, ἣτις δῆθεν διεφθάρη· πρὸς πιστοποίησιν δὲ τῆς ἀποστολῆς του ἔλεγεν ὅτι ἔβλεπεν ὀράσεις καὶ προεφῆτευσεν, εἶχε δὲ μεθ' ἑαυτοῦ καὶ δύο ψευδοπροφῆτιδας *Μαξιμίλλαν* καὶ *Πρίσκιλλαν*. Ὁ Μοντανὸς διὰ τῶν προφητειῶν αὐτοῦ, τοῦ ζήλου καὶ τοῦ ἀσκητικοῦ βίου τοσαύτην ἐντύπωσιν ἐποίησε παρὰ τῷ λαῷ, ὥστε πολλοὶ προσήλθον εἰς τὴν αἵρεσιν αὐτοῦ· ἀλλὰ τότε ἡ Ἐκκλησία συγκροτήσασα τῷ 150 δύο συνόδους ἀπέκλειψεν αὐτοὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὁ Μοντανισμὸς μετεφευτέθη εἰς τὴν Δύσιν, ἔνθα προσεῖλκυσε τὸν *Τερτυλλιανόν*. Ὁ Μοντανισμὸς ἐδίδασκεν ὅτι οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ πρέπει νὰ μὴ συνάπτωσι δευτέρους γάμους, νὰ νηστεύωσιν αὐστηρότατα, νὰ μὴ ἀποσύρωνται ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν, αἱ γυναῖκες νὰ μὴ φέρωσι κοσμήματα, νὰ μὴ καταγίνωνται εἰς τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, ἤρνεϊτο τὴν μετάνοιαν εἰς τοὺς ἀμαρτάνοντας καὶ τελευταῖον ἐδίδασκε τὸν *χιλιασμόν*, ὅτι δηλ. πρὸ τῆς δευτέρας παρουσίας ὁ Χριστὸς θὰ ἰδρύσῃ ἐπὶ τῆς γῆς βασιλείον κοσμικόν, τὸ ὅποιον θὰ διαρκέσῃ ἐπὶ χίλια ἔτη καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ πιστοὶ θὰ ἀπολαύσωσι πολλῶν ὑλικῶν

ἀγαθῶν. Τὸν χιλιασμόν τοῦτον, ὑπὸ ἔποψιν πνευματικωτέραν, παρεδέχοντο καὶ ἄλλοι μὴ αἰρετικοί. Τὸ μόνον δόγμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον κυρίως διέφθειραν οἱ Μοντανισταί, εἶναι τὸ περὶ ἐκκλησίας, διότι ἐκήρυττον ὅτι μόνον αὐτοὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἀληθῆ ἐκκλησίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουσι τὰ χαρίσματα τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

§ 23. Ἀντιτριαδικοί.

Τελευταῖοι αἰρετικοὶ τῆς περιόδου ταύτης εἶναι οἱ λεγόμενοι Ἀντιτριαδικοί, ὡς προσβάλλοντες τὸ δόγμα τῆς ἁγίας Τριάδος. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δηλ. τοῦ Χριστοῦ θεμελιώδης διδασκαλία εἶναι, ὅτι εἰς μὲν Θεὸς ὑπάρχει (μονοθεΐα, μοναρχία) ἄλλ' ὁ Θεὸς οὗτος εἶναι συγχρόνως τρεῖς ὑποστάσεις καὶ πρόσωπα, Πατήρ, Υἱὸς καὶ Ἅγιον Πνεῦμα. Τινὲς ὅμως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην θέλοντες διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου νὰ ἐννοήσωσι, πῶς εἷς Θεὸς εἶναι συγχρόνως καὶ τρία πρόσωπα, περιέπεσαν εἰς αἰρετικὰς δοξασίας· τινὲς δηλ. ἀρνούμενοι τὴν θεότητα τῶν τριῶν προσώπων ἔλεγον, ὅτι θεὸς εἶναι μόνον ὁ Πατήρ, ὁ δὲ Υἱὸς εἶναι μὲν ἰδιαιτέρον πρόσωπον, ὅχι ὅμως καὶ θεός, ἀλλὰ μία *θεία δύναμις*· ἄλλοι δὲ ἀρνούμενοι τὴν ὑπαρξίν τῶν τριῶν προσώπων τῆς θεότητος, ἔλεγον ὅτι Πατήρ, Υἱὸς καὶ Πνεῦμα εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ θεῖον πρόσωπον, ἐμφανιζόμενον ἄλλοτε ὡς Πατήρ, ἄλλοτε ὡς Υἱὸς καὶ ἄλλοτε ὡς Ἅγιον Πνεῦμα. Μεταξὺ τῶν αἰρετικῶν τῆς πρώτης τάξεως

ἐπισημότερος εἶναι *Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς*, ὅστις γενόμενος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας διεκρίθη οὐ μόνον διὰ τὴν αἵρεσιν αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν σκανδαλώδη βίον, ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία τὸν κητεδίκησεν ἐν διαφόροις συνόδοις ἐν Ἀντιοχείᾳ (264—269) ἕως οὗ ἐπὶ τέλους τῷ 272 ἐξεδίωξεν αὐτὸν καὶ τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ. Ἐκ τῆς δευτέρας τάξεως τῶν ἀντιτριαδικῶν, οἵτινες ὀνομάζονται συγχρόνως καὶ *Πατροπασχίται*, διότι κατ' αὐτοὺς αὐτὸς ὁ Πατὴρ ἔπαθεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἐπισημότερος εἶναι ὁ *Σαβέλλιος*. οὗτος κατήγετο ἐκ Λιβύης τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐδίδασκεν ὅτι, καθὼς ὁ ἥλιος εἶναι εἷς, ἀλλ' ἔχει τρία τινά, τὸ σχῆμα, τὴν φωτιστικὴν δύναμιν καὶ τὴν θερμαστικὴν, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς εἶναι εἷς, ἀλλ' ἔχει τρεῖς μορφάς καὶ παρουσιάζεται ὅτε μὲν ὡς Πατὴρ, ὡς ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, ὅτε δὲ ὡς Υἱός, ὡς ἐν τῇ Καινῇ, ὅτε δὲ ὡς Πνεῦμα, ὅτε ἐπεφοίτησεν ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους. Κατὰ τοῦ Σαβελλίου τούτου ἔγραψαν δύο ἐπίσημοι πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας *Διονύσιος ὁ Ρώμης* καὶ *Δωρόσιος ὁ Ἀλεξανδρείας*, οἵτινες ἀπέδειξαν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἷς κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν, τριαδικὸς ὅμως τὰς ὑποστάσεις. Ἄλλος Πατροπασχίτης ἦν ὁ *Βήρυλλος*, ἐπίσκοπος Βύστρων ἐν Ἀραβίᾳ, κατὰ τοῦ ὁποίου ἔγραψεν ὁ Ὠριγένης· ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀπέδειξε μὲν ὅτι ὁ Υἱὸς γεννᾶται αἰωνίως παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ δὲν ταυτίζεται μετ' αὐτοῦ, παρεδέχθη ὅμως ὅτι εἶναι κατώτερος τοῦ Πατρὸς.

§ 24. Σχίσματα.

Ἐκτὸς τῶν αἱρέσεων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐφάνησαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διάφορα *σχίσματα*, τὰ ὁποῖα δὲν προῆλθον κυρίως ἐκ λόγων δογματικῶν ἀλλ' ἐκ τῆς εὐταξίας καὶ κυβερνήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπισημότερα τῶν σχισμάτων τούτων εἶναι τὸ τῶν *Νοβατιανῶν* ἐν Ῥώμῃ καὶ τῶν *Μελετιανῶν* ἐν Αἰγύπτῳ. Τὸ πρῶτον σχίσμα προῆλθεν ὡς ἑξῆς. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἐν γένει ἐδίδασκεν, ὅτι οἱ ἁμαρτάνοντες, ἀφοῦ εἰλικρινῶς μετανοήσωσι, γίνονται δεκτοὶ εἰς τὴν μετ' αὐτῆς κοινωνίαν. Τοιαῦτα ἐφρόνει καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ῥώμης, ὅτε τῷ 251 παρουσιασθεὶς ἐνταῦθα *Νοβάτιος* τις ἐκ Φρυγίας ἔλεγεν ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν πρέπει οὐδὲ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ συγχωρῇ τοὺς ἁμαρτάνοντας καὶ τοὺς ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν ἀρνούμενους τὸν Χριστόν· μὴ ἀρκοῦμενος εἰς ταῦτα ὁ *Νοβάτος* ἐχειροτονήθη παρανόμως ἐπίσκοπος καὶ ἤρξατο νὰ προσελκύῃ πολλοὺς ὁπαδοὺς· ἀλλὰ τότε ὁ κανονικὸς ἐπίσκοπος τῆς Ῥώμης *Κορνήλιος* ἀπεκήρυξεν αὐτὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Ἐν τούτοις οἱ *Νοβατιανοὶ* πολλαχοῦ διεδίδοντο ἕνεκα τῆς αὐστηρότητος τοῦ βίου καὶ τῆς καθαρότητος τῶν ἡθῶν αὐτῶν· ἐπειδὴ δὲ ἐνόμιζον ὅτι εἶναι ἄμεμπτοι, ὠνόμαζον ἑαυτοὺς *Καθαροὺς* καὶ διὰ τοῦτο πάντας τοὺς ἐκ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας εἰς τὸ σχίσμα αὐτῶν προσερχομένους ἀνεβόπτιζον. Τὸ σχίσμα τοῦτο κατεδίκασεν ἡ ἐν Νικαίᾳ Α' οἰκουμένη συνο-

δος (325). Τὸ δὲ σχίσμα τῶν *Μελετιανῶν* προῆλθεν ἐκ τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Λυκοπόλεως *Μελετίου*, ὅστις ἀνὴρ φιλόδοξος ὢν, ἐναντίον τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας περιώδευεν ἐν Αἰγύπτῳ εἰς ξένας ἐπαρχίας καὶ ἐχειροτόνει ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους καὶ διακόνους. Ἀλλὰ τὸν Μελέτιον καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ οὐ μόνον ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας *Πέτρος*, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος κατεδίκασε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἑσώτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ἡτοι ἱστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος τῆς θείας λατρείας καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου.

§ 25. Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα.

1. Καθὼς πᾶσα κοινωνία ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, οὕτω καὶ ἡ Ἐκκλησία πρὸς ἐνότητα αὐτῆς, συγκράτησιν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπαρξῆν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἀνωτέραν τινὰ ἐξουσίαν, ἐποπτεύουσαν καὶ κυβερνῶσαν αὐτήν. Τοιαύτη ἐξουσία, τοιοῦτοι ἄρχοντες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἦσαν οἱ ἀποστόλοι, οἵτινες προνοοῦντες περὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῆς κατέστησαν τοὺς ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους καὶ διακόνους· καὶ οἱ μὲν ἐπίσκοποι ἦσαν καὶ εἶναι διάδοχοι τῶν ἀποστόλων καὶ ἴσοι πρὸς ἀλλήλους, ἔργον ἔχοντες νὰ χειροτονῶσι τοὺς πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, νὰ τελῶσι τὰ λοιπὰ μυστήρια καὶ τὰς τελετάς,

νά παρέχωσι τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἐν γένει νά κυβερνώσι τὴν ἐκκλησίαν· οἱ δὲ πρεσβύτεροι, ὑποτασσόμενοι τοῖς ἐπισκόποις, ἐτέλουν καὶ αὐτοὶ τὰ μυστήρια ἐν ταῖς κατὰ μέρος ἐκκλησίαις, πλὴν τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερωσύνης καὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἁγίου Μύρου· καὶ τέλος οἱ διάκονοι φροντίζοντες περὶ τῶν σωματικῶν ἀναγκῶν τῶν χριστιανῶν, διηκόνουν ἅμα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Οὕτω κατηρτίσθη ἐν τῇ ἀποστολικῇ ἐποχῇ τὸ κυβερνητικὸν τῆς ἐκκλησίας σύστημα, καίτοι ἐν τισιν ἐκκλησίαις ὑπῆρχον καὶ προσωρινά τινα ἀξιώματα, ὡς αἱ διακόνισσαι πρὸς ἐπιμέλειαν τῶν γυναικῶν, οἱ εὐαγγελισταί, οἱ προφῆται καὶ οἱ διδάσκαλοι. Τὰ ἀνωτέρω τρία ἀξιώματα τῶν ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ἀπαντῶσι καὶ μετὰ τοὺς ἀποστόλους, ἤδη ὁμῶς καὶ τὰ καθήκοντα αὐτῶν ἀκριθέστερον καθορίζονται, καθὼς καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν· διότι ἐνῷ μέχρι τοῦδε τὸ ὄνομα ἐπίσκοπος ἀπεδίδετο καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, ἤδη περιορίζεται μόνον εἰς τοὺς ἐπισκόπους, οἵτινες ὀνομάζονται συγχρόνως καὶ ποιμένες, προεστῶτες, πάπαι, πατριάρχαι κτλ. Πάντες οἱ ἔχοντες τὰ τρία ἀξιώματα ὀνομάζονται κοινῶς κληρικοί, κληρὸς, πρὸς διάκρισιν τῶν λαϊκῶν, τοῦ λαοῦ. Ἐκτὸς ὁμῶς τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, περιλαμβάνοντος τοὺς ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, ἀπαντᾷ νῦν καὶ ὁ κατώτερος, εἰς τὸν ὅποιον ἀνήκουσιν οἱ ἀγαγνῶσται, ὑποδιάκονοι, ψάλται, ἀκόλουθοι, ἐξορκισταί, ἐρμηνευταί, κατηχηταί καὶ θυρωροί.

2. Οἱ ἐπίσκοποι κατ' ἀρχάς δὲν διεκρίνοντο ἀπ' ἀλλήλων, μετ' ὀλίγον ὁμως διεκρίθησαν εἰς *μητροπολίτας* καὶ *ἐπισκόπους*. Ἡ χριστιανικὴ δηλ. πίστις κατ' ἀρχάς διεδίδετο εἰς πόλεις μεγάλας καὶ ἐντεῦθεν εἰς μικρότερας καὶ χωρία· ἦτο λοιπὸν φυσικὸν ὅπως αἱ μικρότεραι αὐταὶ ἐκκλησιαστικαὶ κοινότητες ὡς *μητέρα ἐκκλησία*, ὡς *μητρόπολις*, ἀναγνωρίζωσιν ἐκείνην, παρ' ἧς παρέλαβον τὸν χριστιανισμόν· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐπίσκοποι τῶν μητροπόλεων δὲν ἐξήρκουν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κατὰ μέρος ἐκκλησιῶν, ἐξέλεγον πρὸς τοῦτο ἐτέρους *ἐπισκόπους*, οἵτινες ἐξηρτῶντο ἀπ' αὐτῶν· οἱ τοιοῦτοι ἐπίσκοποι τῶν μητροπόλεων ὀνομάζονται *πρῶτοι*, πρῶτον δὲ ἐν τῇ ἐν Νικαίᾳ πρώτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ φέρουσι τὸ ὄνομα *μητροπολίτης*. Τοιοῦτοι ἐπίσκοποι ἦσαν π. χ. ὁ *Ἱεροσολύμων*, *Ἀντιοχείας*, *Ἀλεξανδρείας*, *Εφέσου*, *Κορίνθου*, *Ρώμης* κλπ. Οἱ μητροπολίται οὗτοι ἐπεκύρουν τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀπ' αὐτῶν ἐξαρτωμένων ἐπισκόπων, ἐχειροτόνουν αὐτοὺς καὶ προσεκά-λουν δις τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς λεγομένας *συνόδους*, ὅπου συνεσκέπτοντο περὶ ὑποθέσεων τῆς ἐπαρχίας, ὡς καὶ περὶ δογματικῶν ζητημάτων. Μεταξὺ ὁμως τῶν μητροπολιτῶν τούτων πρωίμως ἤδη διεκρίθησαν οἱ μητροπολίται τῶν πόλεων ἐκείνων, αἵτινες τὸν χριστιανισμόν παρέλαβον ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀποστόλων καὶ ἦσαν ἐπίσημοι διὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν σημασίαν· αἱ πόλεις αὐταὶ ἐλέγοντο *θρόνοι ἀποστολικοὶ* καὶ ἐπισημότεραι μετὰξὺ αὐτῶν ἦσαν ἡ *Ἀντιόχεια*, ἡ *Α-*

λεξάνδρεια καὶ ἡ 'Ρώμη· ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων τούτων οὐδεμίαν ἐξουσίαν εἶχον ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων. Ἐν τούτοις ἤδη ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ ἀναφαίνονται ἔχνη τοῦ μετὰ ταῦτα ἀναπτυχθέντος ῥωμαϊκοῦ πρωτεύουσ' ἀλλ' ἡ ἐκκλησία διὰ τῶν πατέρων καὶ διδασκάλων αὐτῆς κατεπολέμησε τὰς ὑπερηφάνους ἀξιώσεις τῶν ἐπισκόπων τῆς 'Ρώμης καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι πάντες οἱ ἐπίσκοποι εἶναι ἴσοι πρὸς ἀλλήλους, μόνος δὲ ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας καὶ οὐχὶ οὗτος ἢ ἐκεῖνος ὁ ἐπίσκοπος. Ὅ,τι λοιπὸν ἦσαν οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι, τοῦτο ἦτο καὶ ὁ ἐπίσκοπος 'Ρώμης, μόνον δέ, ἐπειδὴ ἡ 'Ρώμη ἦτο ἀποστολικὴ ἐκκλησία, ἔπειτα πρωτεύουσα τοῦ κόσμου καὶ τρίτον πόλις πλουσία καὶ πολυάριθμος, ἐθεωρεῖτο πρῶτος μετὰ τὸν Ἰῶαν. Πάντες οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ μητροπολίται εἶχον σχέσεις πρὸς ἀλλήλους ἀναγγέλλοντες τὴν χειροτονίαν αὐτῶν διὰ τῶν ἐνθρονιστικῶν καὶ εἰρηρικῶν γραμμάτων καθὼς καὶ πάντα τὰ ἀξία λόγου γεγονότα· ἐπίσης δὲ καὶ αἱ κατὰ τόπους συγκροτούμεναι σύνοδοι ἀνήγγελλον τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν διὰ τῶν συνοδικῶν γραμμάτων· διὰ τὴν μὴ συμβαίνωσι δὲ ἀταξίαι ὅταν οἱ χριστιανοὶ μιᾷ ἐκκλησίᾳ μετέβαινον εἰς τὴν ἄλλην, ἐλάβανον παρὰ τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν τὰ λεγόμενα συστατικὰ γράμματα.

§ 26. Θεία λατρεία.

1. Ἐν τῇ ἀποστολικῇ ἐποχῇ ἡ θεία λατρεία ἦν

ἀπλουστάτη. Οἱ χριστιανοὶ συνερχόμενοι ἀνεγίνωσκον διάφορα τεμάχια ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς, Παλαιᾶς καὶ Καινῆς, μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν εἶποντο λόγοι διδασκτικοί, προσευχαὶ καὶ ᾠσματα. Οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπεσκέπτοντο κατ' ἀρχὰς καὶ τὸν ναὸν τῶν Ἰουδαίων, ἕνεκα ὁμῶς τοῦ καθ' ἐκάστην ἐπιτεινομένου κατ' αὐτῶν μίσους περιωρίσθησαν ἐν ἰδίοις οἰκοῖς. Μετὰ τὸ *ὁμιλητικὸν* τοῦτο μέρος τῆς θείας λατρείας, εἶπετο τὸ *μυστηριῶδες*, κατὰ τὸ ὅποιον ἐτέλουν τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας, τοῦ ὁποίου μετελάμβανον πάντες οἱ παριστάμενοι· μετὰ τῆς θείας εὐχαριστίας ἦσαν συνδεδεμένα καὶ δεῖπνα, ἀγάπαι λεγόμενα, πρὸς ἐνδειξιν δὲ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἣτο ἐν χρήσει τὸ *ἅγιον φέλημα*. Ἡ θεία λατρεία ἐτελεῖτο καθ' ἐκάστην, πρὸ πάντων δὲ κατὰ τὴν *Κυριακὴν*, τὴν ὁποίαν ἐώρταζον εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ἐκτὸς τῶν τελετῶν τούτων οἱ χριστιανοὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ ἐβαπτίζοντο εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος διὰ τριττῆς καταδύσεως καὶ ἀναδύσεως, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἐπισκόπων ἢ διὰ τοῦ χρίσματος ἐλάμβανον τὰ χαρίσματα τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἐπίσης ἀσθενοῦντες προσεκάλουν τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ἠλείφοντο δι' ἐλαίου ἡγιασμένου· ὁμοίως δὲ ἐτελοῦντο καὶ τὰ λοιπὰ μυστήρια, ὡς ἡ *ἱερωσύνη*, ἡ *ἐξομολόγησις* καὶ ὁ *γάμος*.

2. Μετὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἀποστόλων, καίτοι αἱ περι-

στάσεις δὲν ἦσαν πολὺ κατάλληλοι, ἐν πολλοῖς ὁμως ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ θεία λατρεία. Οὕτω π. χ. ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ναοὺς τῶν χριστιανῶν· ἐνῷ οὗτοι προηγούμενως πρὸς τέλεσιν τῆς θείας λατρείας συνήρχοντο ἐν οἰκοῖς ἰδιωτικοῖς, ἤδη ἀπαντῶμεν ἰδιαίτερους χριστιανικοὺς ναοὺς, λεγομένους ἐκκλησίας καὶ κυριακά· τοιαύτας ἐκκλησίας μεγαλοπρεπεῖς μάλιστα ἀπαντῶμεν πολλὰς ἐν διαφόροις πόλεσι τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὡς ἐν Ῥώμῃ, Νικομηδείᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Αἱ ἐκκλησίαι, βλέπουσαι πρὸς ἀνατολὰς εἶχον τὴν ἀγίαν τράπεζαν καὶ τὸ βῆμα, ὅθεν ἀνεγινώσκοντο αἱ ἅγιοι Γραφαί, τὰ διάφορα βιβλία τῶν ὁποίων συλλεγόμενα ἀπετέλουν τοὺς ἱεροὺς κώδικας, καὶ ἐξεφωνοῦντο οἱ λόγοι ἡ δόξα αἱ τινες ἰδίως ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσι χαρακτῆρα ῥητορικόν. Ἐκτὸς ὁμως τῶν ναῶν οἱ χριστιανοὶ πρὸς τέλεσιν τῆς λατρείας αὐτῶν μετεχειρίζοντο καὶ διάφορα σπήλαια καὶ τρώγλας καὶ πρὸ πάντων τὰ κοιμητήρια καὶ τὰς κατακόμβας· αἱ τελευταῖαι αὗται ἦσαν ὑπόγεια μνημεῖα ἐντὸς γῆς πορώδους, πολλάκις δὲ λίαν εὐρεῖαι αἰθουσαι, διαιρούμεναι εἰς διάφορα τμήματα· ἐπὶ τῶν τοίχων αὐτῶν ἦσαν ἀνωρυγμένα μνήματα, ἅγιοι τράπεζαι καὶ θρόνοι ἐπισκόπων· τοιαῦται κατακόμβαι ὑπῆρχον πολλαὶ ἐν τῇ Δύσει καὶ σήμερον δὲ ἀνευρέθησάν τινες ἐν Ῥώμῃ καὶ Νεαπόλει. Ἐν ταῖς κατακόμβαις ταύταις εὐρίσκομεν καὶ τὰ πρῶτα ἔχνη τῶν χριστιανικῶν πλαστικῶν τεχνῶν καὶ πρὸ πάντων τῆς ζωγραφικῆς καὶ γλυ-

πικῆς· ταῦτα δὲ εἶναι διάφορα σύμβολα χριστιανικά, ἀλληγορικὴν ἔχοντα σημασίαν. Οὕτω π. χ. τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ **+**, **⊕** μάλιστα ἐνίοτε μετὰ τῶν γραμμάτων α ω, τὸ μονόγραμμα τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ὡς **✠, ✠, ρ, ✠, ✠**, καὶ τρίτον διάφορα σύμβολα, ὡς ὁ ἱ. θύς, σημαίνων τὸ ὕδωρ τῆς ζωῆς καὶ παριστῶν τὰς λέξεις Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτήρ, ἡ ταῦς, σημαίνουσα τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ἄγκυρα, πρὸς ἔκφρασιν τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδος, ὁ ποιμήν, περιστοιχούμενος ὑπὸ τῶν προβάτων ἢ φέρων ἐπ' ὤμων τὸ ἀπολωλός, ὁ ἀμνός κτλ. Ἐπίσης ἐν ταῖς κατακόμβαις ὑπῆρχον καὶ διάφοροι εἰκόνες ἐκ τε τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, ὡς π. χ. ὁ κατακλυσμός, ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, οἱ τρεῖς παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ, ἡ προσκύνησις τῶν Μάγων, ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου κλπ.

3. Ἐπίσης κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνεπτύχθη καὶ ὁ κύκλος τῶν ἐορτῶν τῶν χριστιανῶν· ἐκτός τῆς Κυριακῆς, βλέπομεν ὅτι πρὸς ἀνάμνησιν τῆς προδοσίας καὶ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου ἦσαν ὠρισμέναι ἡ Τετράς καὶ ἡ Παρασκευή, καθ' ἃς ἐνήστευον οἱ Χριστιανοί· ἔπειτα ἐν γενικῇ χρήσει ἦν ἡ ἐορτὴ τοῦ Πάσχα, εἰς τὸ ὁποῖον παρεσκευάζοντο διὰ τῆς Τεσσαρακοστῆς μετὰ τῆς ἐορτῆς δὲ τοῦ Πάσχα ἦν συνδεδεμένη ἡ ἐορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς, ὡς ἡ γενέθλιος ἡμέρα τῆς ἐκκλησίας, οὕτω δὲ ὠνομάζετο ὅχι μόνον ἡ

πεντηκοστή μετὰ τὸ Πάσχα ἡμέρα, ἀλλὰ καὶ ἅπασαι αἱ πενήτηντα ἡμέραι, καθ' ἃς οἱ χριστιανοὶ δὲν ἐνήστευον καὶ προσεύχοντο ὁρθιοὶ ἐκ τῶν πενήτηντα δὲ τούτων ἡμερῶν ἐπίσημος ἦν καὶ ἡ τεσσαρακοστή, ὡς ἡμέρα τῆς ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου· φαίνεται δὲ ὅτι ἐν Ἀνατολῇ ἐωρτάζετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ἡ ἐορτὴ τῶν Ἐπιφανείων τῇ 6 Ἰανουαρίου. Ἐκτὸς τῶν ἐορτῶν τούτων ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις ἀπαντῶσι καὶ αἱ ἐορταὶ τῶν ἁγίων μαρτύρων, τὰς ὁποίας οἱ χριστιανοὶ ἐωρτάζον συνερχόμενοι ἐν τοῖς κοιμητηρίοις καὶ ταῖς κητακόμβαις διὰ προσφορῶν, πρᾶτευχῆς καὶ ἀναγνώσεως τῶν μαρτυρολογίων αὐτῶν, ἀπέδιδον δὲ πρὸς τούτοις μεγάλην τιμὴν καὶ σεβασμὸν καὶ εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῶν *λείψανα*. — Σημειωτέον ὁμως ἐνταῦθα, ὅτι ἐν τῇ ἐορτῇ τοῦ Πάσχα ὑπῆρχε παρὰ ταῖς διαφοραῖς ἐκκλησιαίαις διαφορὰ τις· αἱ ἐκκλησίαι δηλ. τῆς Μ. Ἀσίας, Κιλικίας, Συρίας καὶ Μεσοποταμίας θέλουσαι νὰ φυλάττωσιν αὐστηρῶς τὴν ἡμέραν τοῦ μηνὸς *Νισὰν* (μεταξὺ Μαρτίου καὶ Ἀπριλίου) καθ' ἣν ἐσταυρώθη καὶ ἀνέστη ὁ Χριστός, κατὰ μὲν τὴν 14 Νισὰν ἐωρτάζον τὸ σταυρώσιμον Πάσχα, καὶ τὴν τρίτην ὥραν μετὰ μεσημβρίαν ἐπέλυον τὴν νηστείαν, κατὰ δὲ τὴν 16 τὸ ἀναστάσιμον καθ' ὅποιανδήποτε ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος καὶ ἂν ἐπιπτεν αὕτη· αἱ ἐκκλησίαι ὁμως τῆς Ἑλλάδος, Αἰγύπτου, Πόντου, Παλαιστίνης καὶ Δύσεως ᾗθελον νὰ ἐορτάζωσιν ἀκριβῶς τὰς ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος, καθ' ἃςπραγματικῶς ἐπαθε καὶ ἀνέστη ὁ

Χριστός, δηλ. τὴν Παρασκευὴν καὶ τὴν Κυριακὴν, καὶ διὰ τοῦτο ἐν ἡ 14 Νισὰν δὲν ἐπιπτεν ἐν Παρασκευῇ, ἐώρταζον τὸ σταυρώσιμον πάσχα τὴν ἐπομένην Παρασκευὴν, καὶ μετὰ δύο ἡμέρας, δηλ. τὴν Κυριακὴν, τὸ ἀναστάσιμον πάσχα, ὅτε καὶ ἐπέλυον τὴν νηστείαν. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη κατὰ πρῶτον ἐπαρουσιάσθη τῷ 155 ὅτε ὁ ἐπίσκοπος Σαύρης Πολύκαρπος μετέβη εἰς τὴν Ῥώμην· τότε ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Ἀνίκητος ὑπὲρ τῆς ἰδίας πράξεως ἐπεκαλεῖτο τὴν παράδοσιν τοῦ Πέτρου καὶ Παύλου, ὁ δὲ Πολύκαρπος τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννου οὕτως ἀπεχωρίσθησαν οἱ δύο ἄνδρες χωρὶς μὲν νὰ μεταπείσωσιν ἀλλήλους, ἐν ἀγάπῃ ὅμως καὶ ὁμονοίᾳ, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Ἀνίκητος παρέσχε τῷ Πολυκάρπῳ τὴν ἄδειαν νὰ τελέσῃ τὴν θεῖαν λειτουργίαν. Ὅτε ὅμως τῷ 196 ἐκ νέου ἀνεφύη ἡ ἔρις μεταξὺ τοῦ Ῥώμης Βίκτωρος καὶ τοῦ Ἐφέσου Πολυχράτου, ὁ πρῶτος εἰς τοσοῦτο ὑπεροψίας ἀφίκετο, ὥστε ἠθέλησε νὰ ἀφορίσῃ τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας· ἀλλὰ πανταχόθεν τότε ἠγέρθησαν δίκαιοι κατ' αὐτοῦ ἐλεγχοί. Οὕτως αἱ διάφοροι αὗται περὶ Πάσχα πράξεις ἐξηκολούθουν ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ, διατηρηθεῖσαι μέχρι τῆς ἐν Νικαίᾳ πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἣτις ὥρισεν ὀριστικῶς τὰ περὶ τῆς ἑορτῆς καὶ κατεδίκασε τοὺς πρώτους ὡς Τεσσαρεσκαίδεκαίτας.

4. Ὅμοίως ἀνεπτύχθησαν καὶ τὰ περὶ τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος. Ἐκτός τοῦ νηπιωβαπτισμοῦ, ὅστις ἦν ἐν καθολικῇ χρήσει, ἡ Ἑκκλησία τοῦ Χριστοῦ πάντας τοὺς

(Ἑκκλ.ηδ.ιαδ.· Ἰδορία) B

θέλοντας νὰ βαπτισθῶσι παρεσκευάζε διὰ διδασκαλίας, ἥτις ἐλέγετο *κατήγησις*· οὗτοι δηλ. ὀνομαζόμενοι *κατηγούμενοι* διηροῦντο εἰς τρεῖς τάξεις· τοὺς ἀχρωμένους, διότι εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀκούωσιν ἐπ' ἐκκλησίας μόνον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· τοὺς γόνυ κλίνοντας, διότι παρευρισκόμενοι εἰς τὸ ὁμιλητικὸν μέρος τῆς θείας λατρείας ἐκλινον τὸ γόνυ· καὶ τοὺς φωτιζομένους, οἵτινες ἦσαν ἔτοιμοι νὰ δεχθῶσι τὸ βάπτισμα· ἀφοῦ οὕτω παρεσκευάζοντο διὰ τῆς διδασκαλίας, ὡς καὶ προσευχῆς καὶ νηστείας, ἀνεγινώσκοντο ἐπ' αὐτῶν οἱ ἐξορκισμοί, ἀπήγγελλον τὸ σύμβολον τῆς πίστεως καὶ ἐβαπτίζοντο διὰ τριῶν καταδύσεων καὶ ἀναδύσεων· μόνον εἰς τοὺς ἀσθενεῖς ἐπετρέπετο ἡ ἐλάχιστος ἢ ὁ φατισμός, διὸ καὶ ἐλέγετο τοῦτο *βάπτισμα τῶν κλινικῶν*. Μετὰ τὸ βάπτισμα ἐτελεῖτο τὸ μυστήριον τοῦ Χρίσματος. Μετὰ ταῦτα οἱ νεόφυτοι ἐνεδύοντο λευκά, ἐλάμβανον τὸ *φάλημα* τῆς εἰρήνης καὶ μετεῖχον τῆς θείας Εὐχαριστίας. Συνήθεις διὰ τὸ βάπτισμα ἡμέραι ἦσαν τὸ μέγα Σάββατον, ἡ Πεντηκοστή καὶ τὰ Ἐπιφάνια.— Ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ ἀνεφύη καὶ τὸ ζήτημα περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἵρετικῶν καὶ σχισματικῶν· καὶ αἱ μὲν ἐκκλησίαι τῆς Μ. Ἀσίας καὶ βορείου Ἀφρικῆς ἀπέρριπτον αὐτὸ ὡς ψευδές, ἐνῶ ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥώμης ἀπεδέχετο ὡς ἔγκυρον, ἀρκεῖ νὰ ἐτελεῖτο εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος· ὑπὲρ τῆς πράξεως τῶν πρώτων ἐπαρουσιάσθη ὁ ἐπίσκοπος Καισαρείας Καππαδοκίας Φιρμιλιανὸς καὶ ὁ Καρχηδόνης Κυπριανός, ὑπὲρ δὲ

τῆς δευτέρας ὁ Ῥώμης Στέφανος, ὅστις μάλιστα ἐν τῇ ὑπεροφῇ αὐτοῦ ἠθέλησε νὰ ἀποκόψῃ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας τὰς ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς· ἡ διαφορὰ ἐξηκολούθει, ἕως οὗ ἡ ἐν Νικαίᾳ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος καθώρισε καὶ τὰ περὶ τούτου.

5. Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μυστήριον τῆς *θείας Εὐχαριστίας*, ἡ Ἑκκλησία ἐδίδασκεν, ὅτι οἱ μεταλαμβάνοντες τούτου ἐκοινωνοῦν αὐτοῦ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου, μεταβαλλομένων τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου· ἐνῷ δὲ αἱ ἀγάται ἦσαν συνδεδεμένοι κατ' ἀρχῆς μετὰ τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἀκολούθως ἀπεχωρίσθησαν. Τὰ πρὸς τέλεσιν τοῦ μυστηρίου ἀπαιτούμενα προσέφερον οἱ χριστιανοὶ ὡς προσφοράς, διότι εἶχον τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ Εὐχαριστία εἶναι *θυσία εἰς τὸν Θεόν*· ἦσαν δὲ ταῦτα ἄρτος ἐνζυμος καὶ οἶνος, ὅστις συνεκεράννυτο μετὰ ὕδατος. Ἐνῷ δὲ ἡ Εὐχαριστία κατ' ἀρχῆς ἐτελείτο ἀπλυστάτα. ἀκολούθως ἀνεπτύχθη εἰς πλουσίαν λειτουργίαν, ἥτις διηρεῖτο εἰς δύο μέρη, εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν κατηχομένων καὶ εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν πιστῶν· καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ, ὅπου ἠδύναντο νὰ παρίστανται ἐκτὸς τῶν κατηχομένων καὶ μετανοοῦντες καὶ ἐνεργούμενοι καὶ ἰουδαῖοι ἔτι καὶ ἐθνικοί, ἀνεγινώσκοντο αἱ ἅγιοι Γραφαί, ἐκηρύσσετο ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐψάλλοντο ᾠσματα καὶ ὕμνοι ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς λαμβανόμενοι ἢ ὑπὸ χριστιανῶν ποιητῶν ποιούμενοι· ὅτε δὲ ἐλέγετο ὑπὸ τοῦ διακόνου τὸ *προέλθετε ἐν εἰρήῃ οἱ κατηχοούμενοι, οἱ μετανοοῦντες κτλ.* τότε

κλειομένων τῶν θυρῶν ἐτελεῖτο τὸ μυστήριον ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ τοῦ ἐπισκόπου· εἶτα ἄφου μετελάβανον πάντες οἱ παρεστώτες, ἐλάβανον τὴν εὐλογίαν τοῦ προεστῶτος καὶ ἀπελύοντο.

§ 27. Ἠθικὸς βίος καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία.

1. Κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους τῆς Ἐκκλησίας αἰῶνας οἱ Χριστιανοὶ ἔζων ἐν τοιαύτῃ ἠθικότητι καὶ τοιαύτῃ ἠθικῇ σπουδαιότητι ἀνέπτυσσον, οἷαν δὲ εἶδεν ἔτι ὁ κόσμος. Ἐνῷ πρὸ Χριστοῦ οἱ ἔθνηκοὶ διεκρίνοντο διὰ τὴν φιλαυτίαν αὐτῶν καὶ τὸν ἐγωισμόν, τὸ κύριον γνώρισμα τῶν Χριστιανῶν ἦν ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη· πάντες ἐθεώρων ἀλλήλους ὡς ἀδελφοὺς καὶ τοῦτο ἐπεδείκνυντο οὐ μόνον ἐν λόγοις ἀλλὰ καὶ ἐν ἔργοις· καίτοι δὲ ἡ ἐπὶ τῶν ἀποστόλων εἰσαχθεῖσα κοινωρία τῶν ἀγαθῶν κατηργήθη κατ' ἀνάγκην, ἐν τούτοις οὐδεὶς χριστιανὸς τὴν περιουσίαν αὐτοῦ ἐθεώρει ὡς ἰδίαν, ἀλλ' ὡς κοινὸν κτῆμα· ἦτο ἀδύνατον νὰ πάσχη χριστιανός τις, χωρὶς νὰ εὕρισκε ὑποστήριξιν· τοὺς ἀσθενεῖς ἐπεσκέπτοντο καὶ παρηγόρουν, τοὺς πτωχοὺς ἐβοήθουν, τοὺς καταδιωκομένους ἔσωζον, τοὺς αἰχμαλώτους ἀπηλευθέρουν· ποσάκις αἱ κατὰ τόπους ἐκκλησίαι δὲν ἐστέλλον βοηθείας εἰς τοὺς πάσχοντας ἀδελφοὺς, ἐξηγόραζον αἰχμαλώτους καὶ περιεποιοῦντο τοὺς ἀσθενεῖς! ἐν τρομερᾷ λοιμικῇ ἀσθενείᾳ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ οἱ Χριστιανοὶ ἔδειξαν ἀπαραδειγμάτιστον αὐταπάρνησιν, ἀμεριμῶντες ὅλως περὶ τῆς ἰδίας ζωῆς· ὅμοια ἐπεδείξαντο

καὶ οἱ ἐν Καρχηδόνι καὶ Ῥώμῃ Χριστιανοί· καὶ τὸ θαυμαστότερον εἶναι, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ τὴν τοιαύτην ἀγάπην καὶ φιλαδελφίαν ἐδείκνυνον οὐ μόνον πρὸς τοὺς ὁμοδόξους αὐτῶν ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς διώκτας ἔθνικούς· ἐνῷ οὗτοι ἐν καίρῳ λοιμῶν ἐγκατέλειπον ἐν ταῖς ὁδοῖς τοὺς ὁμοφύλους αὐτῶν καὶ συγγενεῖς, οἱ χριστιανοὶ περιεποιῶντο αὐτοὺς μὲ θυσίαν τῆς ἰδίᾳς ζωῆς. Ἀληθῶς ὁ κόσμος τότε πρῶτον εἶδε τοιαύτην ἀγάπην, διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἔθνικοὶ ἠναγκάζοντο νὰ ἀναφωνῶσιν, ἴδε πόσον ἀγαπῶσιν ἀλλήλους! Ἀξιοθαύμαστος ἦτο καὶ ὁ οἰκογενειακὸς αὐτῶν βίος· ἐνῷ ἐν τῷ ἔθνικῷ κόσμῳ ἡ γυνὴ ἦν δούλη τοῦ ἀνδρός, ὁ χριστιανισμὸς ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην αὐτῆς ἀξίαν· ἡ γυνὴ ἦν ἴση πρὸς τὸν ἄνδρα, ἀμφοτέρωι δὲ ἐθεώρουν ἀλλήλους ὡς μίαν σάρκα καὶ μίαν ψυχὴν· ἀμφοτέρωι εἶναι, λέγει ὁ Τερτυλλιανός, ὡς ἀδελφὸς καὶ ἀδελφή, ὁμοῦ προσεύχονται, ὁμοῦ κλίνουσι τὸ γόνυ, ὁμοῦ νηστεύουσιν· ἀμφοτέρωι εἶναι ἐν τῷ δείπνῳ τοῦ Κυρίου, ἀχώριστοι ἐν ταῖς δυστυχίαις, ἐν τοῖς διωγμοῖς, ἐν ταῖς εὐπραγίαις. Τὸ τοιοῦτον πνεῦμα, τὸ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἐπικρατοῦν, μετέβαλε καὶ τὴν κατάστασιν τῶν δούλων· καὶ οὗτοι ἦσαν ἀδελφοὶ τῶν ἐλευθέρων, καὶ οὗτοι ἀπῆλυνον ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ τῶν αὐτῶν δικαίων, ἀπηλλάγησαν δὲ βαθμηδὸν τῆς ἀτιμωτικῆς ἐκείνης θέσεως, εἰς ἣν κατεδικάσθησαν ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν. Ὅποιοι δὲ ἦσαν οἱ Χριστιανοὶ ἐν τῷ οἰκογενειακῷ αὐτῶν βίῳ, τοιοῦτοι καὶ ἐν τῷ κοινῳικῷ· ἐμπνεό-

μενοι ὑπὸ τῆς ὀρθῆς ιδέας, ὅτι ὁ κόσμος οὗτος εἶναι πρόσκαιρος καὶ ὅτι ἡ αἰωνία αὐτῶν πατρίς εἶναι ὁ οὐρανός, περιεφρόνουν τὰς ἀπολαύσεις τοῦ κόσμου τούτου, τὰς διασκεδάσεις, τὰ θέατρα, τὰς θηριομαχίας καὶ πολλὰ ἔτι ἐπαγγέλματα κινδυνώδη· τὸν βίον τοῦτον ἐθεώρουν ὡς ἀγῶνα καὶ πόλεμον, καὶ διὰ τοῦτο εὐχαρίστως ὑπέμενον στερήσεις καὶ κακουχίας καὶ ἐθυσίαζον τὴν ζωὴν αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ· ἐτίμων καὶ ἐσέβοντο τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' ὅταν αὕτη ὑπερέβαινε τὰ ὅρια αὐτῆς ἐπεμβαίνουσα εἰς τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν συνείδησιν, τότε ἐφήρμοζον τὸ ἀποστολικόν· *πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις*. Ὁρθὴν ἰδέαν περὶ τοῦ ἡθικοῦ βίου τῶν χριστιανῶν λαμβάνομεν καὶ ἂν ρίψωμεν βλέμμα τι εἰς τὰ *ἔθιμα* αὐτῶν. Οὕτω π. χ. εἰς τὰ τοῦ γάμου· ἡ Ἐκκλησία ὀρμωμένη ἐκ τῆς ιδέας, ὅτι ὁ γάμος εἶναι *μυστήριον*, διέτασεν ὅπως γίνηται τῇ *εὐλογίᾳ* τοῦ ἱερέως· ἐνῶ δὲ ἀπέβαλε τὸν *στέφανον* καὶ τὸ *κάλυμμα* τῆς νύμφης ὡς *ἔθιμα* ἔθνικα, διετήρησε τὸν *δακτύλιον*· αὐτὸ τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τὰ πρὸς τοὺς νεκροὺς *κοιμώμενα*. Οἱ ἐν Χριστῷ ἀποθνήσκοντες δὲν ἐκαίοντο, ἀλλ' ἐθάπτοντο εἰς τὴν γῆν, ἐν μέσῳ προσευχῶν καὶ ἡσυχάτων, συνοδούντων συγγενῶν, φίλων καὶ τοῦ ἱεροῦ κλήρου· ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρχεν ἰσχυρὰ ἡ πεποίθησις, ὅτι οἱ ζῶντες διατελοῦσιν ἔτι ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῶν τεθνεώτων, διὰ τοῦτο ἐώρταζον τὰς ἡμέρας τοῦ θανάτου αὐτῶν διὰ τῶν ἀγαπῶν, προσφορῶν καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας.

Τὰ προσφιλῆ μέρη, ἐνθα ἐθάπτοντο οἱ Χριστιανοί, ἦσαν οἱ ἀγροί, οἱ κρύπται καὶ αἱ κατακόμβαι, μέχρι δὲ τῆς σήμερον ἀπαντῶμεν ἐνταῦθα ἐπιγραφὰς μαρτυρούσας, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐθεώρουν τὸν θάνατον ὡς ἀνάπαυσιν· οὕτω π. χ. ἀναγινώσκομεν πολλαχοῦ: ἐνταῦθα κοιμᾶται ἡ Βικτωρία· ἀλλαχοῦ: ἐνταῦθα ἀναπαύεται ἐν εἰρήνῃ ὁ Δεῖρα κτλ. ἐνιαχοῦ δὲ βλέπομεν γεγλυμμένα ἐπὶ τῶν τάφων καὶ τὰ ἐμβλήματα τῶν ἐπαγγελμάτων τῶν χριστιανῶν ἢ καὶ διάφορα ἀθύρματα, δακτυλίους, λόγχους κτλ. τὰ ὅποια οἱ χριστιανοὶ ἐνέθαπτον ἐν ταῖς τάφοις τῶν συγγενῶν αὐτῶν. Λαμπρὰν εἰκόνα τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην παρέχει ἡ λαμπρὰ ἀληθῶς ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον. Οἱ χριστιανοί, λέγει ὁ ἄγνωστος τῆς ἐπιστολῆς συγγραφεύς, πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροιχοι, μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη πατρίς ἐστὶν αὐτῶν καὶ πᾶσα πατρίς ξένη. . . ἐπὶ γῆς διατρίβουσιν, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται· πείθονται τοῖς ὀρισμένοις νόμοις καὶ τοῖς ἰδίῳ βίοις νικῶσι τοὺς νόμους· ἀγαπῶσι πάντας καὶ ὑπὸ πάντων διώκονται· ἄγροῦνται καὶ κατακρίνονται· θανατοῦνται καὶ θεοποιοῦνται· πτωχεύουσι καὶ πλουτίζουν· πολλοὺς πάντων ὑστεροῦνται καὶ ἐν πᾶσι περισσεύουσιν· ἀτιμῶνται καὶ ἐν ταῖς ἀτιμίαις δοξάζονται· βλασφημοῦνται καὶ δικαιοῦνται· λοιδοροῦνται καὶ εὐλογοῦσιν· ὑβρίζονται καὶ τιμῶσιν· ἀγαθοποιοῦντες ὡς κακοὶ κολάζονται. . . ἀπλῶς δ'

εἰπεῖν, ὅπερ ἐστὶν ἐν σώματι ψυχὴ, τοῦτ' εἰσιν ἐν κόσμῳ χριστιανοί· ἐσπαρταὶ κατὰ πάντων τῶν τοῦ σώματος μελῶν ἡ ψυχὴ, καὶ χριστιανοὶ κατὰ τὰς τοῦ κόσμου πόλεις· οἰκεῖ μὲν ἐν τῷ σώματι ψυχὴ, οὐκ ἔστι δὲ ἐκ τοῦ σώματος· καὶ χριστιανοὶ ἐν κόσμῳ οἰκοῦσιν, οὐκ εἰσι δὲ ἐκ τοῦ κόσμου.

2. Ἐπὶ τῆς τοιαύτης ἠθικότητος τοῦ βίου τῶν Χριστιανῶν στηρίζεται καὶ ἡ χριστιανικὴ ἄσκησις, ἥτις ἐκτὸς τοῦ ὀνόματος τούτου ὀνομάζεται καὶ παρθενία, ἐγκράτεια, ἀγνεία, φιλοσοφία. Πολλοὶ δηλ. κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἐντὸς τῆς κοινωνίας ζῶντες, ἤσκουν βίον αὐστηρότερον, ἀπέχοντες τοῦ γάμου, νηστεύοντες καὶ προσκαρτεροῦντες τῇ προσευχῇ καὶ τῇ ἀναγνώσει τῶν ἁγίων Γραφῶν. Ἐκ τοῦ τοιοῦτου ἀσκητικοῦ βίου, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν διωγμῶν καὶ μάλιστα τοῦ ἐπὶ Δεκίου, προῆλθεν ὁ *μοραχικὸς βίος τῶν ἀναχωρητῶν*· πολλοὶ δηλ. φεύγοντες τὸν κόσμον τοῦτον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ κατέφευγον εἰς τὰς ἐρήμους, ὅπου ἔζων τὸν αὐστηρὸν τοῦτον βίον· πρῶτον τοιοῦτον *ἀναχωρητὴν* ἀναφέρει ἡ ἱστορία *Παῦλον τὸν Θηβαῖον* ἐν Αἰγύπτῳ, ὅστις ἐπὶ 97 ἔτη ἔζη ἐν τινὶ σπηλαίῳ, ἕως οὗ ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀρτωρίου.

3. Καίτοι τοσοῦτον θαυμαστὸς ἦν ὁ ἠθικὸς βίος τῶν Χριστιανῶν, ἐν τούτοις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀποστόλων εἰσεχώρησαν καὶ τινες κακίαι· οὕτω π. χ. ζώντων ἔτι τῶν Ἀποστόλων ἐνεφάνισθη ἡ *ὑπόκρισις*, ὁ *ρογγυσμὸς* (Πρ. 5. 6) καὶ ἄλλαι κακίαι, ἐν δὲ τῇ μετ'

αὐτοὺς ἐποχῇ κατὰ τοὺς διωγμοὺς χριστιανοὶ τινες ἤρνοῦντο τὸν Χριστὸν καὶ προέδιδον τὰς ἀγίας Γραφὰς (ἀποστάται, προδόται). Ἄλλ' ἡ Ἑκκλησία, ἀκολουθοῦσα τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, ἀπέκοπτε μὲν αὐτοὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας (ἀνάθεμα), μετανοοῦντας δὲ εἰλικρινῶς συνεχώρει (μετανοία, ἄφεσις), μέχρις οὗ κατ' ὀλίγον ὥρισεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τῶν μετανοοῦντων· διήρесе δηλ. αὐτοὺς εἰς τέσσαρας τάξεις καὶ διώρισε τὸν ἐπὶ τῆς μετανοίας πρεσβύτερον καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην τάξιν ἀνῆκον οἱ προσκλαίοντες ἢ χειμαζόμενοι, ὀνομαζόμενοι οὕτω διότι ἴσταντο πρὸ τῶν θυρῶν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ παρεκάλουν τοὺς εἰσερχομένους νὰ δεηθῶσιν ὑπὲρ αὐτῶν· εἰς τὴν δευτέραν οἱ ἀκροώμενοι, οἵτινες εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἤκροῶντο τῶν ἀγίων Γραφῶν καὶ τοῦ κηρύγματος· εἰς τὴν τρίτην οἱ ὑποπίπτοντες ἢ γόνυ κλίνοντες, οἵτινες παρῆσαν ἐν τῇ προσευχῇ κλίνοντες γόνυ, καὶ εἰς τὴν τετάρτην οἱ συνιστάμενοι, οἵτινες παρῆσαν μὲν καὶ ἐν τῇ θεῇ Εὐχαριστίᾳ, δὲν ἠδύναντο ὁμῶς νὰ κοινωνήσωσιν. Ἀποῦ οἱ μετανοοῦντες διήρχοντο τὰ διάφορα ταῦτα στάδια τῆς μετανοίας, ἐλάβανον ἔπειτα παρὰ τοῦ ἐπισκόπου τὴν ἄφεσιν καὶ παρὰ τῶν πιστῶν τὸ φίλημα τῆς ἀγάπης καὶ μεταλαμβάνοντες τῶν θείων μυστηρίων συγκατελέγοντο τοῖς λοιποῖς χριστιανοῖς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικά Γράμματα.

§ 28. Ἀποστολικοὶ Πατέρες καὶ Ἀπολογηταί.

1. Καθὼς οἱ ἱεροὶ ἀπόστολοι διὰ νὰ προφυλάξωσι τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν ἀπὸ πάσης διαστροφῆς, ὁδηγήσωσι δὲ τοὺς χριστιανούς καὶ παραινέσωσιν ἐν διαφόροις ἀνάγκαις, ἔγραψαν τὰ ἱερὰ βιβλία τῆς ἁγίας Γραφῆς, τὰ ἀποτελοῦντα τὴν *Καιρὴν Διαθήκην*, οὕτω καὶ οἱ διάδοχοι αὐτῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τὸ μὲν ἕνεκα ἀναγκῶν τῶν Χριστιανῶν, τὸ δὲ ἕνεκα τῶν ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν διωγμῶν, καὶ τρίτον ἕνεκα τῶν διαφόρων αἵρέσεων καὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ σαφηνίσωσι πολλάκις καὶ ὑπερασπίσωσι τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἔγραψαν διάφορα συγγράμματα. Τοιοιουτρόπως ἐμορφώθη μία ἐκκλησιαστικὴ *φιλολογία*, τὴν ὁποίαν πρῶτοι ἐκαλλιέργησαν οἱ οὕτω λεγόμενοι Ἀποστολικοὶ Πατέρες. Οἱ ἱεροὶ δηλ. οὗτοι ἄνδρες, μαθηταὶ καὶ ἄμεσοι διάδοχοι τῶν ἀποστόλων ὄντες, ἐκ διαφόρων περιστάσεων ὁρμώμενοι, ἢ διὰ νὰ ἐνισχύσωσι π. χ. τοὺς πιστοὺς ἐν τῇ πίστει ἢ διὰ νὰ ἀναγγείλωσιν αὐτοῖς διάφορα γεγονότα, ἔγραψαν πρὸς αὐτοὺς διαφόρους *ἐπιστολάς*. Τοιοῦτοι εἶναι ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης *Κλήμης*, γράψας

δύο ἐπιστολὰς πρὸς τοὺς Κορινθίους, ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος ὁ θεοφόρος, ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, ὅστις ἀπαγόμενος εἰς Ῥώμην (§ 15, 1) ἔγραψεν ἐπτά ἐπιστολὰς πρὸς διαφόρους κοινότητας τῆς Μ. Ἀσίας, ὁ ἱερὸς Πολύκαρπος ὁ Σμύρνης (§ 15, 2) καὶ ἄλλοι. Εἰς τοὺς ἀποστολικούς Πατέρας κατατάσσεται καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου φέρονται πολὺ σπουδαῖα συγγράμματα.

2. Μείζονα ἐπίδοσιν ἔλαβεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία ἔνεκα τῶν ὕλικῶν καὶ πνευματικῶν διωγμῶν, τοὺς ὁποίους ἐκίνησαν κατὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ἔθνικοί· οὕτω προῆλθον οἱ ἱεροὶ ἀπολογηταί, οἵτινες ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται ἀπολογίαί, δύο τινὰ ἐσκόπουν, νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀποδεικνύοντες τὸ ἄδικον καὶ παράνομον τῶν κατ' αὐτῆς διωγμῶν καὶ δεικνύοντες τὸ σαθρὸν καὶ μάταιον τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, καὶ νὰ παραστήσωσι τὴν θεϊότητα τῆς χριστιανικῆς, μεταχειριζόμενοι εἰς τοῦτο ὡς ἀποδείξεις τῆς προφητείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων, τὴν ταχεῖαν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν σταθερότητα τῶν Χριστιανῶν ἐν τοῖς διωγμοῖς καὶ ἐν γενεῇ τὸν ἡθικὸν αὐτῶν βίον. Ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων ἀπολογητῶν τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ ἅγιος Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, ὅστις ἐθνικὸς ὑπάρχων καὶ φλεγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν, ἐρρίφθη ἀλληλοδια-

δόχως εἰς τὰ διάφορα φιλοσοφικά συστήματα τῶν ἀρχαίων· ἀλλ' οὐδαμοῦ ικανοποιήθη, ὅτε λαβὼν παρά τινος γέροντος τὰς ἀγίας Γραφὰς καὶ μελετήσας αὐτάς, τοσοῦτον θερμὸς ζηλωτὴς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀνεδείχθη, ὥστε οὐ μόνον ἔγραψεν ὑπὲρ αὐτῆς δύο ἀπολογίας ἀλλὰ καὶ ἐμαρτύρησεν ἐν Ῥώμῃ (§ 15, 2). Ἐπίσημοι ἀπολογηταὶ εἶναι καὶ ὁ Ἀθηναγόρας, Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχείας καὶ ἄλλοι. *L*

§ 29. Αἱ τρεῖς θεολογικαὶ σχολαὶ τοῦ Γ' αἰῶνος.

1. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου αἰῶνος ἡ ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία ἔλαβε χαρακτῆρα ἐπιστημονικώτερον, διότι ἐν αὐτῇ ὄχι μόνον βλέπομεν τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς βάσεις ὅλων τῶν θεολογικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ διάφορα συστήματα ἢ μεθόδους, τὰς ὁποίας συνήθως ὀνομάζουσι θεολογικὰς σχολὰς. Πρώτη τοιαύτη σχολὴ εἶναι ἡ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, χαρακτηριζομένη διὰ τὴν πίστιν αὐτῆς, τὴν εἰρηνικὴν διάθεσιν καὶ τὸ θεωρητικὸν ἅμα καὶ πρακτικὸν πνεῦμα. Ἀρχηγὸς τῆς σχολῆς ταύτης εἶναι ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος, ἐπίσκοπος Λουγδούνου, ὅστις ἐκ Μ. Ἀσίας πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ μετέβη εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ ἐκεῖ τῷ 178 διεδέχθη τὸν μάρτυρα Ποθειρὸν (§ 15, 21) εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Λουγδούνου, μαρτυρήσας καὶ αὐτὸς τῷ 202 ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Σεπτιμίου Σευήρου (§ 15, 3). Ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος εἶναι εἰς ἐκ τῶν μεγάλων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, διακρι-

θεις ὄχι μόνον διὰ τὸ εἰρηνικὸν αὐτοῦ πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ζῆλον αὐτοῦ κατὰ τῶν αἰρετικῶν. Μαθητῆς τοῦ Εἰρηναίου ἦτο ὁ ἱερός *Ἰππόλυτος* ἐπίσκοπος *Πόρτου*, πλησίον τῆς *Ῥώμης*, ἐπίσημος διὰ τὴν ποικίλην αὐτοῦ παιδείαν καὶ τὰ πολλὰ συγγράμματα· ἀκμάσας οὗτος μετὰ τοῦ 222 καὶ 235 ἀπέθανεν ἐπίσης τὸν μαρτυρικὸν θάνατον.

2. Ἐπίσημοτέρα τῆς μικρασιάτιδος σχολῆς εἶναι ἡ *Ἀλεξανδρινή*, χαρακτηριζομένη διὰ τὴν φιλοσοφικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν, τὴν ἐλευθεροφροσύνην καὶ τὴν πρωτοτυπίαν· ἡ σχολὴ αὕτη, ἐνῶ πρότερον ἦν πρωωρισμένη διὰ τοὺς κατηγουμένους καὶ ἐλέγετο *κατηχητικὴ*, μετεβλήθη μετ' ὀλίγον εἰς *θεολογικὴν Ἀκαδημίαν*. Ἀρχηγός τῆς σχολῆς ταύτης εἶναι ὁ *Πάνταινος*, ὅστις ἐνεκα τοῦ ζήλου αὐτοῦ πρὸς διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου μετέβη μέχρι τῶν Ἰνδιῶν· μαθητὴς καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἦν *Κλήμης* ὁ *Ἀλεξανδρεὺς*, ἐπίσημος διὰ τὴν παιδείαν αὐτοῦ καὶ τὰ πολλὰ συγγράμματα. Ἀλλὰ τὸ κλέος τῆς σχολῆς εἶναι ὁ *Ὠριγένης*, ὅστις τοσαῦτα συγγράμματα ἔγραψε καὶ τοσοῦτον ἐθαυμάσθη ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ἐθνικῶν καὶ χριστιανῶν, ὥστε ὠνομάσθη *Ἀδαμάντιος* καὶ *Χαλκέντερος*. Ὁ *Ὠριγένης* ἤδη ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας διεκρίθη διὰ τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ εἰς τὸν Χριστόν· διὰ τοῦτο, ὅτε ὁ πατὴρ αὐτοῦ εὗρίσκετο ἐν τῇ φυλακῇ, προέτρεπεν αὐτὸν ἵνα ἐμμεῖνῃ εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν· μετὰ τὸ μαρτύριον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἀνέλαβε τὴν μέριμναν περὶ τῆς μητρὸς

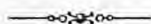
αὐτοῦ καὶ τῶν ἀδελφῶν, ἀνέλαβε τὴν διδασκαλίαν ἐν τῇ σχολῇ τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ τοσαύτην φήμην ἀπέκτησεν, ὥστε πρὸς λύσιν διαφόρων θεολογικῶν ζητημάτων προσεκλήθη εἰς Ἀραβίαν, Ῥώμην καὶ Ἀντιόχειαν. Ὁ Ὠριγένης ἀπέθανε τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Τύρῳ τῷ 254 (§ 16, 1), τοσοῦτον δὲ πολυάριθμα συγγράμματα ἔγραψε καὶ μάλιστα παντοῦ περιεχομένου, ὥστε ὁ Ἰερώνυμος ἔλεγε περὶ αὐτοῦ, ὅτι μύλις δύναται τις νὰ ἀναγνώσῃ, ὅσα ὁ Ὠριγένης ἔγραψε. Σημαντικοὶ μαθηταὶ τοῦ Ὠριγένους καὶ ἄλλοι τοῦ διδασκάλου αὐτῶν ὁπαδοὶ ἦσαν Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας, γνωστὸς διὰ τὴν ἐπιείκειαν αὐτοῦ, τὴν αὐταπάρνησιν καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν, καὶ Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς ἐπίσκοπος Νεοκαισαρείας, ἐπίσημος διὰ τὰ θαύματα αὐτοῦ καὶ τὸν ζῆλον πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

3. Τρίτη σχολὴ τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἡ τῆς βορείου Ἀφρικῆς χαρακτηριζομένη διὰ τὴν πρακτικότητά αὐτῆς. Ὁ κύριος ἀρχηγὸς αὐτῆς εἶναι ὁ Τερτυλλιανός, ὅστις, ἐθνικὸς ὢν, τριακοντούτης προσῆλθεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, δυστυχῶς ὁμῶς περιέπεσεν ἀκολούθως εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Μορταριστῶν (§ 22), ὑπὲρ ἧς εἰργάσθη μετὰ ζήλου· ὁ Τερτυλλιανὸς εἶναι εἰς τῶν ἐπισημοτέρων συγγραφέων τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, πολυγραφώτατος καὶ δημιουργὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατινικῆς γλώσσης. Ἐπισημότερος αὐτοῦ εἶναι ὁ ἅγιος Κυπριανὸς ἐπίσκοπος Καρχηδόνας ἀπὸ τοῦ 248. Ὁ

Κυπριανὸς διεκρίθη διὰ τὴν χριστιανικὴν αὐτοῦ ἀγά-
πην καὶ τὸν ζῆλον ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ· διὰ τοῦτο κατὰ
τὸν ἐπὶ Δελφίου διωγμὸν τοσοῦτον ἐμισεῖτο ὑπὸ τῶν
ἐθνικῶν, ὥστε οὗτοι ἀπῆλθον νὰ ριφθῇ βορὰ εἰς τοὺς
λέοντας· ἐμαρτύρησε τῷ 258. Ὁ Κυπριανὸς εἶναι εἷς
τῶν σπουδαίων Πατέρων καὶ συγγραφέων τῆς Ἐκκλη-
σίας, γράψας πολλὰ συγγράμματα. — Ἐν τέλει ση-
μειωτέον, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην συνεγράφησαν
καὶ διάφορα ἀπόκρυφα καὶ ψευδεπίγραφα βιβλία, ἐπὶ
σκοπῷ ὅπως ἀπολαύσωσι μείζονος κύρους· τὰ συγ-
γράμματα ταῦτα ἐσκόπουν νὰ παράσχωσι διαφόρους
πληροφορίας περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων,
ἀγνώστους ἡμῖν, καὶ τοιαῦτα εἶναι τὰ ἀπόκρυφα λεγό-
μενα *Εὐαγγέλια* καὶ αἱ *Πράξεις*, ἧ νὰ πιστοποιήσωσι
δι' ἀρχαίων δῆθεν προφητειῶν τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ
Χριστοῦ καὶ τῆς ἀγίας αὐτοῦ θρησκείας, καὶ τοιαῦτα
εἶναι αἱ *Σύβηλοι* καὶ ἄλλα. # 127 10/11/1701

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ ἱεροῦ
Δαμασκηνοῦ (323—700 μ. Χ.).

§ 30. Χαρακτηρισμὸς τῆς περιόδου.

Διὰ τῆς εἰς τὸν χριστιανισμὸν μεταβάσεως Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας μεταβάλλεται. Ἀπὸ τοῦ 323 καὶ ἐξῆς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι πλέον ἡ ἐκκλησία τῶν μαρτύρων, ἡ φοινισσομένη διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν καὶ καθ' ἐκείνην καταδιωκομένη· εἶναι ἡ ἐκκλησία, ἡ ἀνεγνωρισμένη ὑπὸ τοῦ Κράτους, ἡ ἐκκλησία, ἡ ἀνυψωθείσα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Καισάρων. Ἡδη ἡ πολιτεία παρέχει τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν ἰσχυρὰν αὐτῆς ἐπικουρίαν, πλουτον, δόξαν καὶ μεγαλοπρέπειαν, καὶ διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτῆς προστασίας ἐξασφαλισθεῖσα προβαίνει εἰς τὴν περαιτέρω διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἄλλ' ἤδη ἐπέστη καὶ ἡ κατάλληλος ἐποχή, ὅπως ἡ ἐκκλησία, ἀπέναντι τῶν διαφορῶν αἱρέσεων, αἱ ὁποῖαι ἀνεφάνησαν ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς καὶ ἠθέλησαν νὰ διαστρέψωσι τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς, καθορίσῃ καὶ διατυπώσῃ αὐτὴν ὀριστικῶς καὶ διὰ τῶν μεγάλων ἀγίων οἰκουμενικῶν συνόδων ἀποδιώξῃ μὲν καὶ στιγματίσῃ τὴν πλάνην, στερεώσῃ δὲ τὴν ὀρθοδοξίαν. Ἐπίσης λίαν σημαντικὴ εἶναι ἡ ἡμετέρα περίοδος καὶ ὅσον ἀ-

φορᾷ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν διοργανισμὸν τῆς Ἐκκλησίας, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὄχι μόνον ἀναπτύσσεται καὶ διατυποῦται τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα, ἀλλὰ καὶ ἡ λατρεία λαμπρύνεται καὶ ἀναπτύσσεται ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον καὶ ὁ χριστιανικὸς ἠθικὸς βίος ἐπιδίδωσι θαυμασίως. Τέλος ἡ παροῦσα περίοδος εἶναι ἐπίσημος καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν θεολογικῶν γραμμάτων καὶ τοὺς μεγάλους Πατέρας καὶ διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες ἐλάμπρυναν καὶ ἐκλείταν αὐτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Θρίαμβος καὶ ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.

§ 31. Θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ καταστροφὴ τοῦ ἐθνισμοῦ.

1. Μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Λικινίου νίκην (323), ὁ *M. Κωνσταντῖνος* (§ 16, 3) παρρησίᾳ πλέον ὡμολόγησε τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ κατέστησεν αὐτὴν θρησκείαν ἄρχουσαν ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει. Ἀφοῦ ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰς ἀφαιρεθείσας πρότερον περιουσίας αὐτῶν καὶ ἀποκατέστησε τοὺς ἐπὶ Λικινίου διωχθέντας, διέταξε δι' ἐδικαιτέρου νόμου τὴν ἐορτὴν τῆς Κυριακῆς καὶ ὅλαις δυνάμεσι συνετέλεσεν εἰς τὴν κρατχίωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ· ἐξέδωκε διαφόρους νόμους, οἱ ὅποιοι χαρακτη-

(Ἐκκλησιαστ. Ἱστορία) 6

ρίζονται ὑπὸ πνεύματος χριστιανικοῦ· οὕτω π. χ. ἀπηγόρευσε τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον, τὴν ἔκθεσιν τῶν παιδίων καὶ ἐμετρίασε τὴν τύχην τῶν δούλων· ἔπειτα μετὰ μεγάλου σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης προσεφέρετο πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας, ἤκουε παρ' αὐτῶν καὶ ἐδιδάσκετο τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἐμελέτα ἐπιμελῶς τὴν ἀγίαν Γραφήν καὶ ἐδίδασκε πολλάκις τὸν λαὸν καὶ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ· μεταθεὶς δὲ ἐν Κων/πόλει, τὴν ὁποίαν ἀνωκοδόμησε, τὴν καθέδραν τῆς αὐτοκρατορίας, ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ διαφόρων ἔργων τῆς τέχνης, καθὼς καὶ διὰ πολλῶν μεγαλοπρεπῶν ἐκκλησιῶν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, ὁ Κωνσταντῖνος δὲν κατεδίωξεν αὐτὴν ἀλλ' ἠνέχθη, μόνον δὲ διαφόρους ἐθνικὰς θυσίας ἀπηγόρευσε καὶ τοῦτο διότι ἦσαν ἀνήθικοι· οὕτω π. χ. κατέστρεψε τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ναὸν τῆς Ἀφροδίτης καὶ ᾠκοδόμησε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀναστάσεως ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Κυρίου. Ἀποῦ οὕτως ἐνήργησεν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, μετὰ τὸν θάνατον τῆς μητρὸς αὐτοῦ, τῆς μακαρίας Ἐλένης, ἣτις εὔρε τὸ τίμιον τοῦ σταυροῦ ξύλον καὶ μεγάλως εἰργάσθη ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐβαπτίσθη τῷ 337 πλησίον τῆς Νικομηδείας καὶ ἀπέθανεν· ἡ κηδεὶα αὐτοῦ ἐγένετο μεγαλοπρεπῶς ἐν Κωνσταν/πόλει, ἡ δὲ Ἐκκλησία τιμῶσα τὰς ὑπὲρ αὐτῆς ἐνεργείας αὐτοῦ συγκατηρίθμησεν εἰς τοὺς ἁγίους αὐτῆς, ὀνομάσασα *ισαπόστολον*.

2. Καθὼς ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, οὕτω καὶ οἱ τρεῖς αὐτοῦ υἱοὶ ὑπερήσπισαν καὶ ὑπεστήριξαν τὸν χριστιανισμόν· δυστυχῶς ὅμως μὴ γενόμενοι ἄξια τέκνα τοῦ πατρὸς αὐτῶν, κατεδίωξαν τὸν ἐθνισμόν διὰ τῆς βίας· ἰδίως ὁ *Κωνσταντῖνος* (337—361) μετὰ τὸν θάνατον τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ *Κωνσταντίνου τοῦ Β'* (+ 340) καὶ *Κωνσταντίας* (+ 350) γενόμενος μονοκράτωρ, διέταξε νὰ κλεισθῶσιν οἱ εἰδωλολατρικοὶ ναοί, ἀπηγόρευσεν ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὰς θυσίας, περιώρισε τὸν ἐθνισμόν εἰς τὰ χωρία καὶ ἐν γένει εἰπεῖν ἐθεώρει αὐτὸν ὡς πολιτικῶς ὑποπτον. Ἐντεῦθεν ὅμως ἡγέρθησαν ἐκ μέρους τῶν ἐθνικῶν δυσaréσκειαι, ἥρξατο δ' ἡδὴ νὰ παρασκευάζεται κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀντίδρασίς τις, ἥτις καὶ παρουσιάσθη μετὰ τῆς βασιλείας τοῦ *Ιουλιανοῦ*. Οὗτος, τὸν ὁποῖον ἡ Ἐκκλησία ἐστιγματίσεν διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ *παριβάτου* ἢ *ἀποστάτου*, ἦν ἀνεψιὸς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἐπειδὴ δὲ πρωίμως παρετήρησαν ἐν αὐτῷ δυσπιστίαν τινὰ πρὸς τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τάσιν πρὸς τὸν ἐθνισμόν, ἠθέλησαν νὰ ἀναθρέψωσιν ἐν τῷ μοναχικῷ βίῳ· ἀλλ' ὁ *Ιουλιανὸς* ἐγένετο καλῶς νὰ ὑποκρύπτῃ ὑπὸ τὸν μοναχικὸν μανδύαν τὴν πρὸς τὸν χριστιανισμόν ἀντίθεσιν· διὰ τοῦτο ἐντροφῶν κρυφίως εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ἀκολούθως διὰ τῶν φιλοσόφων *Μαξιμου* καὶ *Λιβανίου* κραταιωθεὶς εἰς τὰ ἐθνικὰ αὐτοῦ φρονήματα, συνέλαβε τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐκλήθη ὑπὸ τῶν θεῶν ὥπως ἀποκαταστήσῃ καὶ ἀνακαιρίσῃ τὸν ἐθνι-

σμόν· ὅτε δὲ τῷ 361 ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ ἐν Γερμανίᾳ στρατοῦ αὐτοκράτωρ, ἀπέρριψε πλέον τὸ προσωπεῖον καὶ μετὰ ζήλου ἀπαρδειγματίστου ἀνέλαβε τὴν πραγματοποίησιν τῶν βουλῶν αὐτοῦ. Ὁ σκοπὸς τοῦ Ἰουλιανοῦ ἦν νὰ ἀνυψώσῃ τὸν πεπτωκότα ἐθνισμόν καὶ διὰ τοῦτο πάντα τὰ μέσᾳ μετεχειρίσθη, ὅπως ἐξευγενίσῃ καὶ μεταρρυθμίσῃ αὐτόν· οὕτω π. χ. οὐ μόνον ὁ ἴδιος πολλάκις ἐτέλει διαφόρους θυσίας, ἀλλὰ καὶ ἐδανείσθη διαφόρους ιδέας παρὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὡς τὰ ξενοδοχεῖα, τὸ ἄσμα, τὸ κήρυγμα ἐν τοῖς ναοῖς, τὴν εὐταξίαν καὶ τὴν πρὸς τοὺς πτωχοὺς ἐπιμέλειαν· εἶναι ἐντροπή, ἔλεγεν, οἱ μὲν Γαλιλαῖοι (οὕτως ὠνόμαζε περιφρονητικῶς τοὺς χριστιανοὺς) νὰ διατρέφωσι καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐθνικοὺς, οἱ δὲ Ἕλληνες οὐδὲ τοὺς ἰδίους αὐτῶν πτωχοὺς νὰ περιποιῶνται· ἔπειτα ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς τὰ προηγούμενα αὐτῶν δίκαια καὶ τοὺς ναοὺς, περιεποιήθη τοὺς ἱερεῖς αὐτῶν, μόνον ἐθνικοὺς ἀνύψου εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα, καὶ ἔνεκα τοῦ μίσους αὐτοῦ πρὸς τὸν χριστιανισμόν διέταξε νὰ ἀνεγερθῇ ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ ναὸς τῶν Ἰουδαίων, ὅπως τοιουτοτρόπως κατασχύνῃ τὴν περὶ κατὰστροφῆς αὐτοῦ προφητείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (Ματθ. 24, 2)· ἀλλ' ὁ Κύριος, τὸν ὅποιον ἤθελε νὰ χλευάσῃ, ἦν ἰσχυρότερος αὐτοῦ· διὰ τοῦτο ὅτε ἤρξατο ἡ ἐργασία, τρεῖς ἐγένετο σεισμὸς φρικώδης καὶ μύδροι καὶ φλόγες ἀνεπέμφθησαν ἐκ τῆς γῆς. Ἐνῷ ὁμοῦς τοιουτοτρόπως προσηέχθη ὁ Ἰουλιανὸς πρὸς τὸν ἐθνι-

σμὸν καὶ αὐτὸν τὸν ἰουδαϊσμόν, δυστυχῶς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ κατεδίωξε· βεβαίως δὲν μετεχειρίσθη βίαν, διότι φρονίμως σκεπτόμενος δὲν ἤθελε νὰ παρασκευάσῃ νέους μάρτυρας, διὰ τοῦ εὐτραπέλου ὅμως αὐτοῦ πνεύματος καὶ τῆς φαντασίας προϋξένησεν εἰς αὐτὴν μεγάλην δεινὰ· οὕτω λ. χ. κηρύξας καθολικὴν ἀνεξιθρησκείαν καὶ ἀνακαλέσας τοὺς ἐξορίστους ἐπισκόπους, κατώρθωσεν ὅπως πολλαὶ ἐκκλησίαι ἔχωσι πλείονας ἐπισκόπους, ὑπεξέκαιε τὰ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν σχίσματα, ἀφῆρσε τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας καὶ πρὸ πάντων ἀπηγόρευσε τοῖς Χριστιανοῖς νὰ διδάσκωνται τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἐπιστήμην καὶ παρέπεμπεν αὐτοὺς εἰρωνικῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας, ὅπως ἐκεῖ μελετῶσι τὸν Ματθαῖον καὶ Λουκᾶν. Ἄλλ' αἱ ἐνέργειαι αὐταὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ οὐτε τὸν ἐθνισμόν κατώρθωσαν νὰ ἀνυψώσωσιν, οὐτε τὸν Χριστιανισμόν νὰ καταστρέψωσι· διότι ὅτε ἐξιστράτευσε τῷ 363 κατὰ τῶν Πάρθων, βληθεὶς ὑπὸ βέλους ἐχθρικοῦ ἀπέθανεν ἀναφωνήσας· *Γαλιλαῖε, νενίκηκας*. Οὕτω κατεστράφη ἡ ἀντίδρασις τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἥτις ὡμοίαζε πρὸς τὸ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἔαρος ἐμφανιζόμενον ψῆχος, καὶ διὰ τοῦτο Ἀθανάσιος ὁ Μέγας παρηγορῶν τοὺς Χριστιανούς ἔλεγε· *Νεφίδριόν ἐστι καὶ τάχιον παρελεύσεται*.

3. Καὶ ἀληθῶς οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀνεκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ κατὰ τῆς ἐθνικῆς. Ὁ Γρατιανὸς (+ 383) οὐ μόνον ἀφῆρσε τὰ

ἀγαθὰ τῶν ἐθνικῶν ναῶν πρὸς ὄφελος τῆς χριστιανικῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ τὸν τίτλον μέγας ἀρχιερέως, τὸν ὁποῖον μέχρι τοῦδε ἔφερον οἱ αὐτοκράτορες, ἀπέβαλε, καὶ τὸν ἐν τῇ Γερουσίᾳ τῆς Ῥώμης βωμὸν τῆς Νίκης κατέστρεψεν. Ὁμοίως προσηνέχθη πρὸς τὸν ἐθνισμόν καὶ Θεοδόσιος ὁ Μέγας (379—395), ὅστις ἀπαγορεύσας τὰς ἱεροσκοπίας καὶ θυσίας, ἐκώλυσε καὶ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸν ἐθνισμόν· οὕτω καθ' ἑκάστην ἢ εἰδωλολατρεία κατέπιπτεν, οἱ βωμοὶ αὐτῆς κατεστρέφοντο, αἱ θυσίαι ἀπηγορεύοντο καὶ οἱ ναοὶ μετετρέποντο εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας ἢ κατηρειποῦντο. Ὁ ἐθνισμὸς εἶχεν ἐκδιωχθῆ σχεδὸν ἐξ ὅλων τῶν πόλεων, περιορίσθεις μόνον ἐν τοῖς χωρίοις καὶ ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς σχολαῖς καὶ μάλιστα τῇ ἐν Ἀθήναις· ὅτε ὅμως Ἰουστινιανὸς ὁ Μέγας (527—565) ἀνέλαβε τὰς ἡνίας τῆς αὐτοκρατορίας, τότε κατήνεγκε τὴν τελευταίαν κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ πληγὴν, διατάξας τὴν διάλυσιν τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς· τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἔκρουσεν ὁ κώδων τοῦ θανάτου τοῦ ἐθνισμοῦ. Ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐν τῇ καταστροφῇ ταύτῃ τοῦ ἐθνισμοῦ μετεχειρίσθησαν ἐνίοτε οἱ Χριστιανοὶ καὶ βίαια μέσα· πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ὑπὸ φανατισμοῦ κινούμενοι ὠπλίζοντο διὰ πελέκεων καὶ ζυλῶν καὶ ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν ναῶν αὐτῶν· τοιούτων σκηνῶν θέατρον ἐγένετο ἡ Ἀλεξάνδρεια πρῶτον τῷ 391 ἐν τῇ καταστροφῇ τοῦ Σεραπείου, τοῦ περικαλλεστάτου ναοῦ τῶν ἐθνικῶν τῆς

ἐποχῆς ταύτης, καὶ δεύτερον τῷ 415, ὅτε ἐπιτεθέντες κατὰ τῆς φιλοσόφου Ἰπατίας ἔσυραν εἰς τινὰ ἐκκλησίαν καὶ ὠμότατα κατέσφαζαν· ἀλλὰ κατὰ τῶν τοιούτων βιαιοτήτων ἀντεπεξήρχοντο οἱ διδασκαλοὶ τῆς Ἐκκλησίας κηρύττοντες ὅτι: οὐ ξίφεσιν ἢ βέλεσιν οὐδὲ διὰ στρατιωτῶν ἡ ἀλήθεια καταγγέλλεται, ἀλλὰ πειθοῦ καὶ συμβουλίας. Ἡ ἀντίθετος ὁμως κατὰστασις, εἰς ἣν περιῆλθεν ἡδὴ ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μ. καὶ ἐξῆς ὁ ἐθνισμὸς ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν πολιτείαν, ἐκίνησε καὶ πολλοὺς τῶν λογίων ἐθνικῶν νὰ γράψωσι διαφόρους ἀπολογίας ὑπὲρ τῆς εἰδωλολατρείας· ἐν τοῖς συγγράμμασι τούτοις οἱ ἐθνικοὶ οὗτοι συγγραφεῖς, ὡς ὁ Θεμίστιος, ὁ Λιβάνιος, ὁ Εὐδάπιος, ὁ Ζώσιμος κλπ. τὸ μὲν ἐζήτουν ἀνεξιθρησκείαν, τὸ δὲ κατηγοροῦν τὸν Χριστιανισμὸν ἐπαναλαμβάνοντες τὰς ἀρχαῖας κατ' αὐτοῦ κατηγορίας ἢ πλάττοντες νέας· ἀλλὰ κατὰ τῶν τοιούτων ἡγέρθησαν διάφοροι Χριστιανοὶ ἀπολογηταί, ὡς Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ Θεοδώρητος, Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀνγρουστίος καὶ ἄλλοι, οἵτινες ὑπερασπιζόμενοι τὸν Χριστιανισμὸν κατεδείκνυν τὰς πλάνας τῶν ἐθνικῶν. ✓

§ 32. Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ.

1. Ἐνῷ ὁ ἐθνισμὸς καθ' ἐκάστην κατέπιπτεν, ὁ Χριστιανισμὸς ἀπεναντίας ἐπεξετείνετο, ἐφαπλούμενος

ἐντός τε καὶ ἐκτός τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Εἶναι ἀληθές, ὅτι εὗρισκεν ἐτι ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ διάφορα κωλύματα (καὶ τοῦτο ὠφείλετο ἀφ' ἐνός μὲν εἰς τὴν αὐταπάρνησιν, ἣν ἀπῆτει ἡ πίστις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ παρὰ τῶν ἀποδεχομένων αὐτήν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν οἴησιν, ἣν εἶχον οἱ τότε ἔθνηκοι), ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα, τὸ μὲν διὰ τῆς ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἐνοικούσης θείας δυνάμεως καὶ τῶν ἐντεῦθεν προερχομένων καρπῶν τῆς φιλαδελφίας καὶ ἀγάπης, τὸ δὲ διὰ τῶν χριστιανῶν φυγάδων καὶ αἰχμαλώτων, τῆς συγκοινωνίας, τοῦ ἐμπορίου, τῶν μοναχῶν καὶ αὐτῆς τέλος τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἡ χριστιανικὴ πίστις διεδόθη πολλαχοῦ. Οὕτω π. χ. κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐδέχθη τὸν χριστιανισμόν ἡ σημερινὴ *Ἀβυσσινία*. Οἱ ἄνδρες, οἵτινες ἐφύτευσαν εἰς τὴν χώραν ταύτην τὸ εὐῶδες καὶ καρποφόρον δένδρον τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶναι δύο νεανίαι, *Φρουμέντιος* καὶ *Αἰδέσιος*, οἵτινες, αἰχμηλωτισθέντες ὑπὸ τῶν Ἀβυσσινῶν, τοιαύτην ἐπιρροὴν ἔσχον ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς χώρας, ὥστε αὕτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως εἰς αὐτοὺς ἐνεπιστεύθη τὴν παιδαγωγίαν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς καὶ διὰ δόχου τοῦ θρόνου· οὗτος μετ' ὀλίγον ἐβαπτίσθη, οὕτω δὲ εὐκόλως διεδόθη ὁ Χριστιανισμός· μάλιστα ὁ Φρουμέντιος χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἐφρόντισε πολὺ πρὸς κραταίωσιν αὐτοῦ καὶ ἔδωκεν εἰς τοὺς Ἀβυσσινούς μεταφράσιν τῆς ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν ἐγγῶριον γλῶσσαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς μετὰ ταῦτα

ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀβυσσιῆς περιέπεσεν εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν *Μοχοφουσιτῶν*.

2. Ἐπίσης πολὺ διαδεδομένη ἦν ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ εἰς τὴν *Περσίαν*, ἡ Ἐκκλησία τῆς ὁποίας κυβερνωμένη ὑπὸ ἐνὸς ἐπισκόπου ἐξηρτᾶτο ἐξ Ἀντιοχείας. Ἡ ἀκμαία κατὰστασις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Περσίᾳ δεικνύται ἐκ τῶν διαφόρων διωγμῶν, τοὺς ὁποίους ἐκίνησαν κατ' αὐτοῦ οἱ βασιλεῖς τῆς Περσίας. Τρομερὸς ἦν πρὸ πάντων ὁ διωγμὸς, τὸν ὁποῖον διήγειρεν ὁ βασιλεὺς *Σαπώρης* (309—380) καὶ ὅστις διήρκεσε 35 ὅλα ἔτη· ἐν τῷ διωγμῷ τούτῳ ἔπεσαν ἐκ μόνων τῶν κληρικῶν 16,000 θύματα, ἀναρίθμητοι δὲ εἶναι οἱ λαϊκοί, οὔτινες διὰ διαφόρων βασανιστηρίων καὶ μαρτυρίων ἐκομίσαντο τὸν μαρτυρικὸν στέφανον. Πολὺ τρομερώτερος ἦτο ὁ διωγμὸς ἐπὶ τοῦ βασιλέως *Βαράνου τοῦ Ε'* (420)· πάντα τὰ μέσα τῆς ὠμότητος, τὰ ὅποια ἠδύνατο νὰ ἐφεύρῃ ἡ ἀνθρωπίνη φαντασία, ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν· ὁ ἱερὸς Θεοδώρητος διηγεῖται, ὅτι πολλῶν ἀπέδερον τὸ δέριμον, ἄλλων κατέσχιζον τὰς σάρκας διὰ καλὰμων ἡμιτόμων καὶ ἄλλους ἐνέκλειον εἰς λάκκους πλήρεις μυῶν. Ὁ αὐτὸς ἀναφέρει ὅτι ἐπίσημός τις πέρας *Ὁρμίσδας*, ἐπειδὴ δὲν ἤρνεϊτο τὸν Χριστόν, κατεδικάσθη ἐν μέσῳ τοῦ καύσωνος τοῦ ἡλίου νὰ ὀδηγῇ γυμνὸς τὰς καμήλους τοῦ βασιλέως· ἐπὶ τέλους οὗτος, ἐνδύσας αὐτὸν χιτωνίσκον, προέτρεπε νὰ ἀρνηθῇ τὸν Χριστόν· ἀλλ' ὁ Ὁρμίσδας διέρρηξε τὸν χιτῶνα εἰπὼν τῷ βασιλεῖ· *Εἰ διὰ τοῦτο*

με οἶει τῆς εὐσεβείας ἐκστήσεσθαι, ἔχε τὸ δῶρον μετὰ τῆς δυσσεβείας. Ἐπὶ τέλους οἱ διωγμοὶ κατέπαυσαν καὶ ἡ περσικὴ Ἐκκλησία ἤκμαζεν, ὅτε τῷ 498 περιέπεσε δυστυχῶς εἰς τὴν αἵρεσιν τοῦ Νεστορίου.

3. Μείζων καὶ σημαντικώτερά ἦν ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ἀρμενίᾳ. Ὁ ἀπόστολος τῶν Ἀρμενίων εἶναι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Φωτιστής, ὅστις διδασκῶν τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας καὶ χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος, ἐπέστρεψεν εἰς Χριστὸν τὸν ἀρμένιον βασιλεῖα Τιριδάτην καὶ δι' αὐτοῦ τοὺς λοιποὺς κατοίκους τῆς χώρας. Ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ καθὼς καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἡ ἀρμενικὴ Ἐκκλησία μεγάλως ἤκμασεν· ἰδίως σημαντικὴ ἦν ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐπισκόπου Ἰσαὰκ τοῦ Μ. (390 — 440), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἤκμασε καὶ τις Μεσρόπιος, ὅστις ἐφευρε τὸ ἀρμενικὸν ἀλφάβητον καὶ μετέφρασε τὴν ἁγίαν Γραφὴν εἰς τὴν ἐγγύριον γλῶσσαν. Ἡ ἀρμενικὴ Ἐκκλησία ἔμεινε στερεὰ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, μάλιστα ἐπολέμησεν ὅλαις δυνάμεσι τὴν αἵρεσιν τοῦ Νεστορίου, ἀλλ' ἀκολούθως περιέπεσε καὶ αὕτη εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Μονοφυσιτῶν, ὁ δὲ ἐπίσκοπος αὐτῆς Νερσῆς ἀνθεμάτισε τῷ 527 τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον, τὸ ἀνάθεμα δὲ τοῦτο ἐπανελήφθη καὶ μετὰ ταῦτα· ἔκτοτε ἡ ἀρμενικὴ Ἐκκλησία εἶναι ἀποκλιχωρισμένη τῆς ἡμετέρας ὀρθοδοξου.

4. Ἐκ τῆς Ἀρμενίας ὁ Χριστιανισμὸς μετεφυτεύθη εἰς τὴν σημερινὴν Γεωργίαν διὰ τινος αἰχμαλώτου Νου-

ρίας, ἥτις διὰ τῶν θαυμάτων αὐτῆς ἐπέστρεψεν εἰς Χριστὸν τὴν βασιλίσσαν καὶ τὸν βασιλέα τῆς χώρας. Ἐκ τῆς Γεωργίας τὸν Χριστιανισμὸν ἔλαβον οἱ *Λαζοὶ* καὶ *Ἀβασγοί*. Πρὸς τούτοις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην βλέπομεν ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις διεδόθη καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς *Ἰνδίας* διὰ τινος *Θεοφίλου* ἐκ τῆς νήσου *Διβοῦ* καταγομένου, ὅστις ἐλθὼν εἰς *Κων/λιν* ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος· ὅτι δὲ ἐν *Ἰνδία*ς ὑπῆρχον χριστιανοὶ μαρτυρεῖ *Κοσμάς ὁ Ἰνδικοπλεύστης*, ὅστις κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα εὔρε χριστιανικὰς κοινότητας ἐν *Ταπροβάρῃ*, *Μαλαβάρῃ* καὶ *Καλλιάρῃ*.

§ 33. Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Δύσει.

1. Καθὼς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, οὕτω καὶ ἐν τῇ Δύσει ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιτυχίας· ἐν τῷ Δυτικῷ μάλιστα κόσμῳ ἡ διάδοσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐγένετο εὐρυτέρα καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ πρακτικὸν ἐν γένει τῶν Δυτικῶν πνεῦμα καὶ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ Δύσις ἦν τὸ θέατρον τῆς μεταναστεύσεως τῶν ἐθνῶν, ἅτινα ἦσαν εἰδωλολατρικά. Ὁ πρῶτος λαὸς ὁ δεχθεὶς τὸν χριστιανισμὸν εἶναι οἱ *Γότθοι*. Οὗτοι κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα καταλαβόντες τὰς παρὰ τὸν Δούναβιν χώρας ἐποιοῦν ἐντεῦθεν διαφόρους ἐπιδρομὰς εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος καὶ διὰ τῶν αἰχμαλώτων ἐμάνθανον βαθμηδὸν τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ὁ κυρίως ἀπόστολος καὶ διδάσκαλος τῶν

Γότθων τούτων, τῶν λεγομένων *Βεσιγότθων* (δυτικῶν δηλ. Γότθων) εἶναι ὁ *Οὐλφίλας*, ὅστις ἐκ Καππαδοκίας αἰχμαλωτισθεὶς ἔμαθε μεταξὺ αὐτῶν τὴν ἐγχώριον γλῶσσαν, ἐφεῦρε τὸ γοτθικὸν ἀλφάβητον καὶ μετέφρασε τὴν ἁγίαν Γραφήν. Οὕτως ὁ χριστιανισμὸς (ὁ ἀρειανικὸς ὅμως, διότι ὁ Οὐλφίλας ἦν ἀρειανὸς) ἐξηπλώθη εἰς τὰς σημερινὰς χώρας τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας καὶ μάλιστα κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν εἰδωσλατρῶν Γότθων· ὅτε δὲ τῷ 375 πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν *Οὔνων* εὗρον οἱ Βεσιγότθοι ἄσυλον εἰς τὴν Μοισίαν καὶ Θράκην καὶ ἐπεξετάθησαν μέχρι Κων/πόλεως, τότε ὁ ἱερὸς *Χρυσόστομος* ἀνέλαβε νὰ ἐπιστρέψῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν· ὡς κατάλληλον δὲ πρὸς τοῦτο μέσον ἐφεῦρε νὰ μορφώσῃ κήρυκας τῆς ὀρθοδοξίας ἐξ αὐτῶν τῶν Γότθων· διὰ τοῦτο παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς μίαν ἐκκλησίαν ἐν Κων/πόλει, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ ὁ ἴδιος ἐκήρυττε, τοὺς δὲ λόγους αὐτοῦ μετέφραζε διερμηνεύς. Ἐκ τῶν δυτικῶν Γότθων ὁ χριστιανισμὸς μετεδόθη καὶ εἰς τοὺς *Ὀστρογότθους* (ἀνατολικούς δηλ. Γότθους), οἵτινες ἱδρυσαν ἴδιον βασιλεῖον ἐν Ἰταλίᾳ, τοὺς *Βαρδάλους*, οἵτινες κατὰ τὸ 429 ἐκυρίευσαν τὴν βόρειον Ἀφρικὴν καὶ κατεπίεσαν τὴν ὀρθοδοξίαν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνικήθησαν καὶ κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ *Βελισαρίου* τῷ 533, τοὺς *Σουηθούς* καὶ τοὺς *Λογγοβάρδους*, οἵτινες ἱδρυσαν τὸ κράτος αὐτῶν τῷ 568 ἐν Ἰταλίᾳ. Ἀπαντες οἱ χριστιανίσαντες οὗτοι λαοὶ ἦσαν ἀρειανοί, ἀλλὰ βαθμηδὸν ἐπέστρεψαν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν.

2. Ἀπὸ τῶν δυτικῶν Γότθων τὸν χριστιανισμόν ἔλαβε καὶ ἕτερος γερμανικὸς λαός, οἱ *Βουργόντιοι*, καὶ παρὰ τούτων οἱ *Φράγκοι*, ἐπίσης γερμανοί, οἵτινες τῷ 486 εἰσῆλασαν καὶ κατέλαβον τὴν σημερινὴν Γαλλίαν. Οἱ Φράγκοι ἦσαν ἔθνικοι, ἐπέστρεψαν δὲ εἰς τὸν Χριστὸν διὰ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν *Χλοδβίγου*. οὗτος δηλ. παρὰ τῆς χριστιανῆς αὐτοῦ συζύγου πολλάκις παρεκλήθη νὰ δεχθῇ τὸν χριστιανισμόν, ἀλλ' εἰς μάτην· ἐπὶ τέλους τῷ 496, ὅτε συνεκρότησε τὴν ἐν Τολβιάκῳ μάχην κατὰ τῶν Ἀλεμάννων καὶ εὗρέθη εἰς δυσχερῇ θέσιν, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν τῶν ἔθνικῶν αὐτοῦ θεῶν, ἐνεθυμήθη τὸν θεὸν τῶν χριστιανῶν· ἐδεήθη λοιπὸν αὐτοῦ καὶ νικήσας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, ἐδέχθη ἔπειτα τὸν χριστιανισμόν. Οὕτω διὰ τοῦ Χλοδβίγου, τοῦ Κωνσταντίνου τούτου τῆς Δύσεως, διεδόθη ἡ χριστιανικὴ πίστις παρὰ τοῖς Φράγκοις. Ἐκτὸς τῶν Φράγκων ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη καὶ ἐκραταιώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ μεταξύ τῶν *Ἰρλανδῶν*, *Σκώτων* καὶ *Ἀγγλοσαξόνων*. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι κατὰ τὸ 449 προσκληθέντες ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Ἀγγλίας *Βρεττανῶν* πρὸς βοήθειαν κατὰ τῶν Σκώτων καὶ Πίκτων, κατέλαβον τὴν χώραν καὶ ἱδρυσαν ἐν αὐτῇ ἐπτὰ βασιλεία. Ἀλλ' οἱ Ἀγγλοσάξωνες ἦσαν ἔθνικοι καὶ διὰ τοῦτο κατεπίεσαν τὸν χριστιανισμόν τῆς Βρεττανίας (§ 11, 1)· πρῶτος ὁ πάπας τῆς Ῥώμης *Γρηγόριος* ὁ *Μέγας* συνέλαβε τὴν ιδέαν νὰ ἐπιστρέψῃ αὐτοὺς εἰς Χριστὸν καὶ τῷ 596 ἀπέστειλεν ἐκεῖ τὸν μεναχὸν

Αύγουστῖνον, ὅστις κηρύξας τὸ Εὐαγγέλιον ἐγένετο καὶ
 ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀγγλίας, ὡς ἔδραν αὐτοῦ ἐκλέξας
 τὴν *Κανταβρυγίαν*. Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ πίπτει καὶ
 ἡ ἐκχριστιάνισις τῆς σημερινῆς *Γερμανίας* καὶ *Ἑλβε-*
τίας· ἥδη κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον ἀναφέρον-
 ται ἐν ταῖς χώραις ταύταις χριστιανοί, συστηματικώ-
 τερον ὅμως διεδόθη ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὴν παροῦ-
 σαν· ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ Γερμανίᾳ, ἣτις κατείχετο κατὰ
 τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπὸ τῶν Ἀλεμάννων, ἐνήργησαν
 ὡς κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου ὁ *Κουλουμβάρος* καὶ ὁ
Γάλλος, ἐν δὲ τῇ νοτιοανατολικῇ, ἣτις κατηρημώθη
 ὑπὸ τῶν Βαυαρῶν, ὁ κυρίως ἀπόστολος αὐτῶν *Ρουδ-*
πέρτος· δυσκολώτερον διεδόθη ἡ πίστις τοῦ Χριστοῦ εἰς
 τὴν βορειοδυτικὴν Γερμανίαν, ὅπου κατῴκουν οἱ *Φρεῦ-*
ζοι· ἐκτὸς ἄλλων ἐνταῦθα ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον ὁ *Αλ-*
μάνδος, ὁ κυρίως ἀπόστολος τῶν *Βέλγων*. Οὕτω διε-
 δίδετο ὁ χριστιανισμὸς ἐν Γερμανίᾳ, ἕως οὗ κατὰ τὴν
 ἐπομένην περίοδον ἀνεφάνη ὁ κυρίως ἀπόστολος τῶν
 Γερμανῶν, ὁ *Βοριγάτιος*, ὅστις συνεπλήρωσε τὸ ἔργον.
 Σημειωτέον ὅμως ἐνταῦθα, ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ χριστια-
 νισμὸς ἐν ταῖς χώραις ταύταις διεδίδετο πολλάκις καὶ
 διὰ τῆς βίας, ἀφ' ἑτέρου δὲν ἀπέφερε καὶ ἀληθεῖς καρ-
 πούς, διότι τὸ Εὐαγγέλιον δὲν εἰσεχώρει εἰς τὰς καρ-
 δίας τῶν ἀγρίων ἐκείνων λαῶν· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ
 πολλοὺς ἔτι αἰῶνας, ἐνῶ ἦσαν χριστιανοί, διετήρουν
 πολλὰ ἥθη καὶ ἔθιμα ἐθνικὰ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αιρέσεις καὶ Σχίσματα.

§ 34. Περὶ τῶν αἱρέσεων καθόλου.

Ἐνῷ ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία ἐξωτερικῶς ἐθριάμβευσε κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας καὶ ἐξηπλώθη εἰς τὰ πέ-
 ρατα τοῦ κόσμου, δυστυχῶς ἐσωτερικῶς ἤρξατο νὰ
 συνταράσσεται καὶ νὰ κινδυνεύῃ ἕνεκα τῶν διαφόρων
 αἱρέσεων, αἵτινες ἀνεφάνησαν κατὰ τὴν περίοδον ταύ-
 την. Αἱ αἱρέσεις αὗται, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ σημαν-
 τικώτερον ἀντικείμενον τῆς ἐνεργείας τῆς Ἐκκλησίας
 κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, προῆλθον κυρίως ἐξ ὀρθολο-
 γιστικοῦ πνεύματος, ἐκ τῆς τάσεως δηλ. τοῦ κατανοῆ-
 σαι διὰ τοῦ στενοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου τὰ μυ-
 στηριωδέστερα δόγματα τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Οὕ-
 τω π. χ. ἤθελον πολλοὶ νὰ ἐννοήσωσιν ἔαν ὁ Χριστὸς
 ᾗναι υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἢ οὐ, ἔαν εἶχε τελείαν ἀνθρωπίνην
 φύσιν ἢ οὐ, ἔαν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ᾗναι Θεὸς ἢ οὐ,
 ἔπειτα ποία ἡ σχέσις τῶν ἐν Χριστῷ δύο φύσεων καὶ
 θελήσεων, ἀνθρωπίνης καὶ θείας, πῶς κατορθοῦται ἐν
 τῷ ἀνθρώπῳ ἡ σωτηρία, ἔαν μόνον διὰ τῆς χάριτος τοῦ
 Θεοῦ ἢ καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ τοιαῦ-
 τα. Ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν ζητημάτων τούτων προῆλθον
 αἱ αἱρέσεις τῶν χρόνων τούτων, αἱ ὁποῖαι ἤθελον νὰ
 διαστρέψωσι τὴν ἀγνὴν καὶ καθαρὰν διδασκαλίαν τοῦ

Χριστοῦ. Ἄλλ' ἡ Ἐκκλησία ἐξαναστᾶσα κατ' αὐτῶν διὰ τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ διδασκάλων συνεκρότησε τὰς ἁγίας μεγάλας οἰκουμενικὰς συνόδους, ἐν ταῖς ὁποίαις καταδικάσασα τὰς αἰρετικὰς πλάνας καθώρισε καὶ διετύπωσε τὴν Χριστιανικὴν διδασκαλίαν, περιθρηγώσασα αὐτὴν καὶ περιθωρακίσασα διὰ τῶν συμβόλων καὶ τῶν ὁρῶν τῆς πίστεως. Εἶναι ἀληθές, ὅτι αἱ αἵρέσεις αὗται προὔξήνησαν μεγάλα κακὰ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, καθόσον αἱ συζητήσεις καὶ οἱ ἄγῳνες δὲν διεξήγοντο πάντοτε ἡρέμα καὶ ἀπαθῶς, καθόσον ἀνემιγνύοντο εἰς αὐτάς καὶ ὁ λαὸς καὶ ἡ πολιτεία· ἀλλ' ἀπέναντι τούτων τὸ κέρδος τῆς Ἐκκλησίας ἦτο μείζον, διότι τοιοῦτοτρόπως καθωρίσθη ἐς αἰεὶ ἡ Χριστιανικὴ διδασκαλία καὶ ὡς Ὁρθοδοξία διετηρήθη εἰς αἰῶνας ἄθικτος καὶ ἀπαρabiαστος. Ἐκτὸς τῶν αἱρέσεων, αἵτινες κυρίως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνεφάνησαν, ὑπάρχουσι καὶ τινες ἄλλαι, αἵτινες εἶναι ἀνανέωσις αἱρέσεων τῆς προηγουμένης περιόδου, ὡς καὶ τινὰ σχίσματα.!

§ 35. Ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀρείου (318—381).

1. Ἡ πρώτη αἵρεσις, ἥτις κατὰ τὴν παρούσαν περίοδον ἐτάραξε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ὁ Ἀρειανισμός, λαβὼν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παρὰ τινος πρεσβυτέρου Ἀρείου. Ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ (§ 23) εἶδομεν, ὅτι οἱ ἀντιπριαδικοὶ ἢ ἡρνοῦντο τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ, θεωροῦντες αὐτὸν ὡς μίαν θεῖαν δύναμιν, ἢ ἡρνοῦντο τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ, ἐκ-

λαμβάνοντες ὡς μίαν διάφορον μορφήν τῆς θεότητος· ἐπίσης ἐκεῖ εἶδομεν, ὅτι ὁ Ὁριγένης πολεμῶν αὐτοὺς ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι μὲν Θεός, πρὸ αἰώνων γεννώμενος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ κατώτερος αὐτοῦ. Ἦδη ὁ Ἀρείος κατανοῶν τὴν ἀντίφασιν, ἣτις ὑπῆρχεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ὁριγένους, ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν γεννᾶται πρὸ αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὑπῆρχε χρόνος, ὅτε οὐκ ἦν· ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν ἐγεννήθη ἀλλ' ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου διὰ τὰ δημιουργήσῃ αὐτὸν καὶ ὅτι ἐπομένως ὁ Υἱὸς ὡς κτίσμα τοῦ Πατρὸς δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς μὲ αὐτὸν οὐσίας, δὲν εἶναι ὁμοούσιος. Ἡ τοιαύτη διδασκαλία τοῦ Ἀρείου ἤρξατο μετ' ὀλίγον νὰ διαδίδηται εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅτε ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος κατανοῶν τὸν ἐντεῦθεν κίνδυνον συγκροτεῖ τῷ 321 σύνοδον, καὶ τὴν μὲν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου καταδικάζει, αὐτὸν δὲ τοῦτον καθαιρεῖ. Ἐν τούτοις ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀρείου ἐξηκολούθει νὰ διαδίδηται, πολλοὶ δὲ ἐπίσημοι τῆς Ἐκκλησίας ἐπίσκοποι, ὡς ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος καὶ ὁ Καισαρείας τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Εὐσέβιος ὑπεστήριζον αὐτήν. Τότε ὁ Κωνσταντῖνος, πρὸς καθυστάσιν τῆς Ἐκκλησίας ταρασσομένης, συγκαλεῖ τὴν πρώτην Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἐν Νικαίᾳ τῷ 325. Ἐν τῇ συνόδῳ παρῆσαν 318 Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας, καίτοι δὲ μετὰ αὐτῶν οἱ ὀρθόδοξοι ἀπετέλουν τὴν μειοψηφίαν, ἐπὶ τέλους ὁμως ὑπερίσχυσαν· ἰδίως μετὰ αὐτῶν διεκρίθη ὁ Μ. Ἀθανάσιος,

(Ἐκκλησιαστ. Ἱστορία)

7

διάκονος ἔτι, ὅστις ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις κατέβα-
λεν, ὅπως πείσῃ τοὺς ἐναντίους περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς
προσθήκης τῆς λέξεως ὁμοούσιως ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς
πίστεως. Τοιοῦτοτρόπως συνετάχθη τὸ *σύμβολον*, ἐν
τῷ ὁποίῳ ἐλέγετο, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη ἐκ τῆς οὐσίας
τοῦ Πατρὸς καὶ οὐκ ἐποιήθη καὶ ὅτι εἶναι ὁμοούσιος
τῷ Πατρί, ἐν τέλει δὲ καταδικάζοντο οἱ λέγοντες, ὅτι
ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν, ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο καὶ ὅτι
εἶναι κτιστὸς ἢ τρεπτὸς ἢ ἀλλοιωτός. Τὸ σύμβολον
τοῦτο οἱ πλείστοι τῶν ἐν τῇ συνόδῳ ὑπέγραψαν, ὁ δὲ
"Αρειος μὴ ὑπογράψας καθηρέθη καὶ ἐξωρίσθη. *

2. Ἐν τούτοις ἡ νίκη αὕτη τῆς Ὁρθοδοξίας δὲν
ἦτο διαρκής· ὁ "Αρειος ἔδωκε μετ' ὀλίγον τῷ αὐτο-
κράτορι ἀόριστον ὁμολογίαν πίστεως, ἐπὶ τῇ βράσει τῆς
ὁποίας ὁ Κωνσταντῖνος διέταξεν αὐτὸν νὰ ἀναλάβῃ
τὸ προηγούμενον αὐτοῦ ἀξιῶμα (330)· ἀλλὰ τότε ἀν-
τίστη ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἐπίσκοπος ἤδη Ἀλεξανδρείας,
ἐπέσυρεν ὅμως καθ' ἑαυτοῦ τὸ μῖσος τῶν φίλων τοῦ
Ἀρείου, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ ἐξορίσωσι τὸν μέγαν
τῆς Ὁρθοδοξίας πρόμαχον τῷ 336. Μετ' ὀλίγον ἀπο-
θνήσκει αἰρνης ὁ "Αρειος ἐν Κων/πόλει ἐτοιμαζόμενος
νὰ ἱερουργήσῃ, ἀκολουθεῖ δ' αὐτὸν καὶ ὁ Μ. Κωνσταν-
τῖνος· τότε ὁ Ἀθανάσιος διὰ *Κωνσταντίνου τοῦ Β'*
ἐπανέρχεται εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ μερίς τοῦ
Εὐσεβίου Νικαηθείας, ἡ τῶν λεγομένων *ἡμιαιρειωτῶν*,
κερδίσασα ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸν αὐτοκράτορα *Κωνσταντῖνον*,
καταδικάζει ἐν διαφόροις συνόδοις τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ

ὡς πίστιν τοῦ κράτους καθορίζει, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι οὐχὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἢ ὁμοούσιος, ἀλλ' ὁμοίας οὐσίας ἢ ὁμοιούσιος τῷ Πατρί. Οὕτως ἐφαίνετο ὅτι ὑπερίσχυσεν ἡ πλάνη, ὅτε μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἡμιαρειανῶν συνέβη σχίσμα, διότι ἀπέναντι τῶν λεγόντων, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ὁμοιούσιος τῷ Πατρί, ἕτεροι κυρίως ἀρειανοὶ δι-
 σχυρίζοντο, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἀνόμιος τῷ Πατρί. Ἐπὶ τέλους διὰ τὰ συνενωθῶσιν ἀμφότεραι αἱ μερίδες, ἀπε-
 φασίσθη ὅπως ἀφαιρέσωσιν ἐκ τοῦ συμβόλου τῆς πί-
 στεως τὴν λέξιν οὐσία καὶ συνενωθῶσιν ὑπὸ τὴν ἐκ-
 φρασιν, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ὁμοιος τῷ Πατρί. Ἀλλὰ καὶ
 ἐκ τοῦ συμβόλου τούτου δὲν ἔμειναν πάντες εὐχαρι-
 στημένοι, ὅτε τῷ 361 ἀπέθανεν ὁ Κωνστάντιος. Ἀ-
 κολουθῶς ὑπὲρ τῶν ἀρειανῶν ἐπαρουσιάσθη ἐνεργῶν ὁ
 Οὐάλης (364—78), ἀλλὰ καὶ ἡ Ὁρθοδοξία εἶχε τοὺς
 ὑπερμάχους αὐτῆς, πρῶτον τὸν μέγαν Ἀθανάσιον,
 ὅστις χάριν αὐτῆς ἐκ τῶν 45 ἐτῶν τῆς ἀρχιερατείας
 αὐτοῦ τὰ 20 διετέλεσεν ἐν ἐξορίᾳ (+373), καὶ δεύ-
 τερον τοὺς τρεῖς Καππαδόκας Βασίλειον τὸν Μ., τὸν
 ἀδελφὸν αὐτοῦ Γρηγόριον τὸν Νύσσης καὶ Γρηγόριον
 τὸν Ναζιανζηνόν, ὅστις προσκληθεὶς εἰς Κωνσταντι-
 νούπολιν ἐξεφώνει τοὺς ὠραίους αὐτοῦ λόγους περὶ τῆς
 θεότητος τοῦ Λόγου, διὰ τοῦτο καὶ ὠνομάσθη Θεολό-
 γος. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ὡς σωτὴρ τῆς Ὁρ-
 θοδοξίας ἐνεφανίσθη Θεοδόσιος ὁ Μέγας (379—395).

§ 36. Ἡ Β' Οἰκουμένηκὴ σύνοδος, οἱ Πνευματομάχοι καὶ ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀπολλιναρίου.

1. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδοσίος ἤδη τῷ 380 ἐν Θεσσαλονίκῃ εὐρισκόμενος διέταξεν, ἵνα πάντες παραδελθῶσι τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας· ὅτε δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὡς ἐπίσκοπον αὐτῆς ἀνεγνώρισε Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς Ὀρθοδοξίας συνεκάλεσε τῷ 381 τὴν Β' ἁγίαν οἰκουμένηκὴν σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει. Οἱ Πατέρες τῆς συνόδου ταύτης ἀναγνώρισαντες ὡς ὀρθόδοξον τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, προσέβηκαν διαφόρους ἐκφράσεις περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ πρὸ πάντων περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀνακηρύξαντες αὐτὸ κέριον, ζωοποιόν, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται καὶ ὅτι συμπροσκυνεῖται καὶ συνδοξάζεται τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Τὴν τελευταίαν ταύτην προσθήκην ἠναγκάσθη νὰ κάμῃ ἡ σύνοδος ἐναντίον τῶν Πνευματομάχων. Πολλοὶ δηλ. τῶν ἡμιαρσιανῶν παρεδέχθησαν μὲν ἐπὶ τέλος ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ὁμοούσιος τῷ Πατρί, ἠρνοῦντο ὅμως τὴν θεότητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ὠνόμαζον αὐτὸ πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ· ἐπὶ κεφαλῇ τῶν τοιούτων ἦν ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Μακεδόνης, ἐκ τοῦ ὁποῦ καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν Μακεδονίαι καὶ Πνευματομάχοι. *

2. Ἐκτὸς τῶν Πνευματομάχων ἡ Β' Οἰκουμένηκὴ σύνοδος κατεδίκασε καὶ τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀπολλιναρίου.

Οὗτος ἦν ἐπίσκοπος Λαοδικείας ἐν Συρίᾳ ἀνὴρ λίαν πε-
 παιδευμένος καὶ ὀρθόδοξος· ὁρμώμενος ὁμῶς ἐκ τινος
 φιλοσοφικῆς θεωρίας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος σύγκειται ἐκ τριῶν
 μερῶν, σώματος, ψυχῆς ἀλόγου καὶ ψυχῆς λογικῆς,
 ἤρνεϊτο τὴν τελείαν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ· φο-
 βούμενος δηλ. μήπως, ἐὰν παραδεχθῶμεν ἐν τῷ Χρι-
 στῷ ἐκτὸς τῆς τελείας θείας φύσεως καὶ τελείαν ἀνθρω-
 πίνην, περιπέσωμεν εἰς τὴν παραδοχὴν δύο προσώπων
 καὶ ἐπομένως δύο Χριστῶν, ἔλεγεν ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι
 μὲν τέλειος Θεός, οὐχὶ ὁμῶς καὶ τέλειος ἄνθρωπος, διότι
 ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἶχε μόνον τὸ σῶμα καὶ τὴν
 ἄλογον ψυχὴν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν λογικὴν ψυχὴν. Ἐ-
 ναντίον τῆς κακοδοξίας ταύτης τοῦ Ἀπολλιναρίου ἡ-
 γέρθησαν ὁ Μ. Ἀθανάσιος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ
 Γρηγόριος ὁ Νύσσης, λέγοντες ὅτι, ἐὰν ὁ Χριστὸς δὲν
 εἶχεν ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, τότε δὲν θὰ ἡ-
 δύνατο νὰ σώσῃ καὶ ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον καὶ μά-
 λιστα τὸν κυρίως ἄνθρωπον· διότι ἡ κυρία οὐσία τοῦ
 ἀνθρώπου δὲν εἶναι τὸ σῶμα καὶ ἡ ἄλογος ψυχὴ, ἀλλὰ
 ἡ λογικὴ ψυχὴ, τὸ πνεῦμα, ὁ νοῦς. Οὕτως ἐπολεμήθη
 ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀπολλιναρίου· ἀφοῦ δὲ ἀκολούθως κα-
 τεδικάσθη καὶ ἐν διαφόροις συνόδοις, ἐπὶ τέλους κατε-
 δικάσθη καὶ ἐν τῇ Β' Οἰκουμενικῇ συνόδῳ, ἥτις ἐκή-
 ρυξεν ὅτι ὁ Χριστὸς εἶχε τελείαν ἀνθρωπίνην φύσιν.

§ 37. Ἐριῶδες περὶ τοῦ Ὠριγένους.

1. Τὸ ὄνομα τοῦ Ὠριγένους (§ 29, 2) ἦν πάντοτε

σεβαστὸν ἐν τε Ἀνατολῇ καὶ Δύσει, καίτοι πολλοὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἀρείου ἤρξαντο νὰ ὑποπτεύωνται αὐτὸν τοιοῦτοι ὑπῆρχον πολλοὶ ἐν τῇ Δύσει, ἐν Ἀνατολῇ δὲ μοναχοὶ τινες τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες ὅμως ἐν τῇ κατὰ τοῦ Ὁριγένους ἀντιθέσει αὐτῶν περιέπιπτον εἰς τὸν ἀνθρωπομορφισμόν, πηρεδέχοντο δηλ. ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει σχῆμα καὶ μορφήν ἀνθρώπου. Μεταξὺ τῶν πολεμίων τοῦ Ὁριγένους ἦν καὶ ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Κύπρῳ Σαλαμῖδος. Δὲν ἔλειπον ὅμως καὶ οἱ φίλοι τοῦ Ὁριγένους, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν, ἐκτὸς πολλῶν μοναχῶν τῆς Αἰγύπτου, καὶ ὁ Ἱεροσόλυμων Ἰωάννης, ὡς καὶ δύο λατῖνοι μοναχοὶ ἐν Παλαιστίνῃ μονάζοντες, Ἱερώνυμος καὶ Ρουφῖνος. Ἀλλ' ὁ Ἱερώνυμος φειδόμενος τῆς ἰδίας ὀρθοδοξίας, ἤμα ἔμαθεν ὅτι ὁ Ὁριγένης ἐν τῇ Δύσει ἔθεωρεῖτο ὡς αἰρετικός, ἦν ἐτοιμος νὰ καταδικάσῃ αὐτόν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἐπιφάνιος μαθὼν ὅτι ἐν Παλαιστίνῃ καλλιιεργεῖται ὁ Ὁριγενισμός, ἔρχεται ἐκεῖ ἐν σπουδῇ, καταδικάζει τὸν Ὁριγένην καὶ τὸν ἀνθρωπομορφισμόν, δὲν κατορθώνει ὅμως νὰ πείσῃ τὸν Ἰωάννην ὅπως καὶ οὗτος καταδικάσῃ τὸν Ὁριγένην. Ὅπως δὴποτε φεύγει ὁ Ἐπιφάνιος καὶ ἡ ἔρις μετ' ὀλίγον κατασιγάζεται, μεταφυτεύεται ὅμως ἀπὸ τῆς Παλαιστίνης εἰς τὴν Ἰταλίαν, διότι ἐλθὼν ἐκεῖ ὁ Ρουφῖνος μεταφράζει σύγγραμμά τι τοῦ Ὁριγένους εἰς τὸ λατινικὸν καὶ ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ λέγει ὅτι καὶ ὁ Ἱερώνυμος εἶναι Ὁριγενιστής. Τότε ὁ Ἱερώνυμος γράφει ἀπολογία καὶ κατηγορεῖ τὸν Ρου-

φῖνον, τὸν ὁποῖον μετ' ὀλίγον κατεδίκασε καὶ ὁ πάπας 'Ρώμης 'Αναστάσιος (399). ✓

2. 'Αλλ' ἡ ἔρις δὲν κατέπαυσε. Πατριάρχης 'Αλεξανδρείας ἦν τότε ὁ Θεόφιλος (385—412), ἀνὴρ φιλόδοξος καὶ φιλοχρήματος, ὅστις, ἐνῶ πρότερον ἦν 'Ωριγενιστής, ἀκολουθῶς ἐγένετο ἐχθρὸς τοῦ 'Ωριγένους καὶ διὰ τοῦτο ἐπετέθη τῷ 401 κατὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μοναχῶν, τῶν ὁπαδῶν τοῦ 'Ωριγένους· οὗτοι καταδιωκόμενοι ἐπὶ τέλους κατέφυγον εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸν πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον ἐκόσμει ἀπὸ τοῦ 397 ὁ ἅγιος 'Ιωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὅστις λαβὼν τοὺς μοναχοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἔγραψε πρὸς τὸν Θεόφιλον παρακαλῶν αὐτὸν ὅπως συγχωρήσῃ αὐτούς· ἀλλ' ὁ Θεόφιλος ἀπήντησε πρὸς τὸν Χρυσόστομον ὑβριστικῶς. 'Εν τῷ μεταξὺ οἱ καταδιωκόμενοι μοναχοί, εὐρόντες ὑποστήριξιν ἐν τῷ παλατίῳ, κατορθόνουσιν ὅπως συγκληθῇ σύνοδος, ἐν ᾗ ἔδει νὰ παρουσιασθῇ ὁ Θεόφιλος καὶ δικασθῇ· ἀλλ' οὗτος ἀναγγέλλει τῷ 'Επιφάνίῳ, ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει παραδέχονται τὰς αἰρετικὰς δοξασίας τοῦ 'Ωριγένους. 'Ο ζηλωτὴς 'Επιφάνιος σπεύδει ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' ἐνταῦθα καταμαθὼν τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων ἀναχωρεῖ ἐπιλέγων· 'Αφίημι ὑμῖν τὴν πόλιν καὶ τὰ βασίλεια καὶ τὴν ἐπόχρισιν, ἐγὼ δὲ ἄπειμι, σπεύδω γάρ, πάντῃ σπεύδω. 'Εν τούτοις ὁ Θεόφιλος μαθὼν ὅτι ὁ Χρυσόστομος διήγειρε καθ' ἑαυτοῦ τὴν δυσμένειαν τῆς βασιλείας Εὐδοξίας ἔνεκα τοῦ αὐστη-

ροῦ αὐτοῦ κηρύγματος, ἔρχεται εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ παρὰ πάντ᾽ κανόνα θεῖον καὶ ἀνθρώπινον συγκροτεῖ πλησίον τῆς Χαλκηδόνος τὴν λεγομένην *σύνοδον πρὸς τὴν θρῶν* (403) καὶ καταδικάζει τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον ἐπὶ *προδοσίᾳ βασιλικῇ*. Οὕτως ὁ Ἀρκάδιος ἐξορίζει τὸν ἅγιον ἄνδρα, ἀλλὰ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐνεκα τοῦ ἐρεθισμοῦ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἐπισυμβάντος σεισμοῦ ἀνακαλεῖται πόμπῳδῳς, ἐνῶ ὁ Θεόφιλος ἔφυγε κατησχυμένος. Ἀλλὰ δυστυχῶς μετ' ὀλίγον ὁ Χρυσόστομος διέστη πάλιν πρὸς τὴν βασίλισσαν Εὐδοξίαν καὶ ἤλεγξεν αὐτὴν ἐν τινι αὐτοῦ λόγῳ ἀρχομένῳ διὰ τῶν: *Πάλιν Ἡρωδίας μαίνεται, πάλιν ταράσσεται, πάλιν ὀργεῖται, πάλιν ἐπὶ πύρακι τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου ζητεῖ λαβεῖν* (Μάρκ. 6, 17). τότε τῷ 404 στρατιῶται εἰσορμήσαντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν συνέλαβον τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον καὶ ἀπήγαγον εἰς τὴν ἐξορίαν πλησίον τῆς Ἀρμενίας· ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, θέλοντες νὰ δεινώσωσι τὴν θέσιν αὐτοῦ, ἐξορίζουσιν εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον· ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ὑπήκουσεν, ἀλλὰ καταβλήθεις ὑπὸ τῶν τλαιπωριῶν τῆς ὁδοιπορίας, ἀπέθανεν ἐκφωνήσας: *Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἔνεκεν*.

§ 38. Ἡ αἵρεσις τοῦ Νεστορίου (428—444).

Ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (35, 1. 36, 2) εἶδομεν, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ὑπεστήριξε μὲν ἐναντίον τοῦ Ἀρείου τὴν *τελείαν θεότητα* τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐναντίον

τοῦ Ἀπολλιναρίου τὴν *τελείαν ἀνθρωπότητα*, περὶ τοῦ τρόπου ὁμως, καθ' ὃν πρέπει νὰ νοῆται ἡ *ἔνωσις τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων*, δὲν ἀπεφάνθη ἔτι. Ὁ Ἀφορμὴν εἰς τὸ *ζήτημα* τοῦτο παρέσχεν ὁ Νεστόριος, ὅστις τῷ 428 γενόμενος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως τοσοῦτον ἐχώριζε τὰς δύο ἐν Χριστῷ φύσεις, ὥστε ἤρνεϊτο τὴν *πραγματικὴν καὶ οὐσιώδη αὐτῶν ἔνωσιν*, ἐπομένως ἐχώριζε τὸν *ἕνα Χριστὸν εἰς δύο* καὶ οὐδαμῶς ἤθελε νὰ ὀνομάζεται ἡ παρθένος Μαρία *Θεοτόκος*, ἀλλὰ *Χριστοτόκος*. Ἡ κακοδοξία αὕτη τοῦ Νεστορίου ἤρξατο ἤδη νὰ διαδίδηται, ὅτε ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύριλλος μαθὼν τοῦτο, ἀφοῦ προηγουμένως εἰς μάτην προσεπάθησε νὰ ἐπιστρέψῃ τὸν Νεστόριον εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, συνεκάλεσε τῷ 430 σύνοδον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν ἣ ἐξέδωκε κατὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ δώδεκα ἀναθεματισμούς. Ἀλλὰ καὶ ὁ Νεστόριος μὴ συνετιζόμενος ἐκδίδει ἑτέρους δώδεκα καὶ προσελκύσας εἰς ἑαυτὸν διαφόρους ἐπισκόπους, διασχίζει οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδοσίος ὁ Μικρὸς (408—450) πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἑριδος συνεκάλεσε τὴν *Γ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἐν Ἐφέσῳ*. Ἡ σύνοδος ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας δὲν συνήρχετο, διότι δὲν ἐνεφανίσθησαν ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωάννης μετὰ τῶν ἐπισκόπων αὐτοῦ καθὼς καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ πάπα Κελεστίνου. Τότε ὁ ἱερὸς Κύριλλος μὴ δυνάμενος πλέον νὰ περιμεῖν συγκαλεῖ τοὺς ἐν Ἐφέσῳ 200 ἐπισκόπους, προσκαλεῖ δὲ καὶ τὸν Νεστόριον ἵνα ἀπολογηθῇ. Ὁ

Νεστόριος τρίς προσκληθείς δὲν ἐνεφανίσθη· διὰ τοῦτο ἡ σύνοδος προέβη εἰς τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Ἄλλ' ἰδοὺ μετ' ὀλίγον ἔρχονται οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ρώμης καὶ ὁ Ἀντιοχείας Ἰωάννης· καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἀναγνωρίζουσι τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου ἀποφασισθέντα, ἀλλ' ὁ Ἰωάννης διαμαρτυρηθείς, συγκροτεῖ καὶ αὐτὸς ἐτέραν σύνοδον, ἐν ᾗ καθαιρεῖ τὸν Κύριλλον καὶ τοὺς περὶ αὐτόν. Οὕτω μετὰ τῶν ἐν Ἐφέσῳ ἐπισκόπων ἐπῆλθε σχίσμα, τὸ ὁποῖον τότε μόνον κατέπαυσεν, ὅτε ὁ μὲν Ἰωάννης ὑπέγραψε τὴν καταδίκην τοῦ Νεστορίου, ὁ δὲ Κύριλλος ἀνεθεμάτισε τὴν πλάνην τοῦ Ἀπολλιναρίου, ἀμφοτέρω δὲ ὑπέγραψαν ὁμολογίαν πίστεως συνταχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Θεοδοωρήτου ἐπισκόπου Κύρου. Ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ ἐλέγετο, ὅτι εἰς ὑπάρχει Χριστός, εἰς Υἱός, εἰς Κύριος, ὅτι εἶναι τέλειος Θεός καὶ τέλειος ἄνθρωπος, ὅτι ἡ ἔνστασις τῶν δύο φύσεων εἶναι ἀσύγχυτος καὶ ὅτι ἡ ἀγία παρθένος εἶναι Θεοτόκος, διότι ἐν αὐτῇ ἐσαρκώθη ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὁ Νεστόριος ἐξωρίσθη εἰς τινα ὅσιν τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐκεῖ ἀπέθανεν ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει τῷ 440, ἀλλ' ἡ διδασκαλία αὐτοῦ δὲν ἐξέλιπε· διότι πολλοὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ φυγόντες εἰς τὴν Περσίαν, εὗρον ἐνταῦθα ὑποστήριξιν ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς χώρας καὶ κατώρθωσαν νὰ ἐκλύσωσιν εἰς τὸν Νεστοριανισμόν ὅλην τὴν περσικὴν Ἐκκλησίαν (§ 32, 2). Οἱ ἐν Περσίᾳ οὗτοι Νεστοριανοὶ ὠνομάσθησαν *Χαλδαῖοι* χριστιανοί, κατώρθωσαν δὲ νὰ διαδώσωσι τὴν αἵρεσιν αὐτῶν μέχρι

τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν, ὅπου ὀνομάζονται Χριστιανοὶ τοῦ Θωμᾶ ἐκ τινος ἀρχηγοῦ αὐτῶν.

§ 39. Ἡ αἵρεσις τῶν Μονοφυσιτῶν (444-553).

1. Ἐνῷ ὁ Νεστόριος ἐχώριζε τὰς δύο ἐν Χριστῷ φύσεις, ἕτεροι τοσοῦτον συνήρουν αὐτὰς καὶ συνέχεον, ὥστε ἐντεῦθεν ἀπετελεῖτο μία μόνον φύσις. Ἐν τοῖς οὕτω φρονούσιν ἦν καὶ ὁ διάδοχος τοῦ ἱεροῦ Κυρίλλου ἐν τῷ θρόνῳ τῆς Ἀλεξανδρείας Διόσκορος, ἀνὴρ πονηρὸς καὶ τυραννικὸς, ὡς καὶ γέρων τις ἀρχιμανδρίτης ἐν Κωνσταντινουπόλει Εὐτυχῆς. Οὗτος ἐδίδασκεν, ὅτι μόνον πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως δύναται νὰ γείνη λόγος περὶ δύο φύσεων, μετὰ δὲ τὴν ἐνανθρώπησιν ὅτι ἐν Χριστῷ συνεκράθησαν καὶ συνεχέθησαν αἱ δύο εἰς μίαν, καὶ ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι ὁμοούσιον τῷ ἡμετέρῳ. Ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ Εὐτυχοῦς ἤρξατο νὰ καθίσταται γνωστή, ὅτε ὁ μὲν Θεοδώρητος ἔγραψε κατ' αὐτῆς σπουδαῖον σύγγραμμα, ἐπίσκοπος δὲ τις Εὐσέβιος κατηγόρησε τῷ 448 τὸν Εὐτυχῆ ἐν τῇ ἐν Κωνσταντιπόλει ἐκδημοῦσῃ συνόδῳ. Ἡ σύνοδος συνελθοῦσα ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πατριάρχου Φλαβιανοῦ κατεδίκασε τὸν Εὐτυχῆ, διότι προσκληθεὶς νὰ ἀναίρῃ τὴν πλάνην αὐτοῦ δὲν ἤλθεν. Ἀλλὰ τότε κατέρχεται εἰς τὸν ἀγῶνα ὁ Διόσκορος, ὅστις ἀθωώσας τὸν Εὐτυχῆ πείθει τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον τὸν Μικρὸν νὰ συγκαλέσῃ ἐν Ἐφέσῳ οἰκουμενικὴν σύνοδον· πραγματικῶς ἡ σύνοδος συνῆλθε τῷ 449, ἀλλὰ τοσοῦτον παρανόμως καὶ

βιαίως εἰργάσθη, ὥστε οὐ μόνον τοὺς παραδεχομένους δύο ἐν Χριστῷ φύσεις κατεδίκασεν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας βιαιότητος προέβη· διότι κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Διοσκόρου εἰσελθόντες εἰς αὐτὴν στρατιῶται καὶ μοναχοί, τοσοῦτον βαναύσως ἐξυλοκόπησαν τὸν ἅγιον Φλαβιανόν, ὥστε μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπέθανε. Τοιαύτη ἦν ἡ σύνοδος αὕτη, ἣτις δικαίως ὠνομάσθη *Ληστροκή*· ἀλλὰ κατ' αὐτῆς ἡγέρθησαν πανταχόθεν διαμαρτυρίαι, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου (450) ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ *Πουλχερία* μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος *Μαρκιανοῦ* πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς Ὀρθοδοξίας συνεκάλεσε τῷ 451 τὴν *μεγάλην ἀγίαν Δ' οἰκουμένην συνόδον ἐν Χαλκηδόνι*. Ἡ σύνοδος αὕτη ἐξ 600 ἐπισκόπων συγκατεστή, ἀφοῦ κατεδίκασε τὸν Διοσκορον καὶ Εὐτυχῆ, ἀφοῦ ἀνεθεμάτισε τὸν τε *νεστοριανισμόν* καὶ *εὐτυριανισμόν*, συνέταξε τὸν περίφημον ὅρον τῆς πίστεως, ἐν τῷ ὁποίῳ ὡμολόγησεν, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι τέλειος θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος, ὅτι κατὰ τὴν θεότητα ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς, κατὰ δὲ τὴν ἀνθρωπότητα ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου, τῆς Θεοτόκου, ὅτι εἶναι εἰς γνωρίζομενος ἐν δύο φύσεσιν ἐνωθείσαις ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαίρετως καὶ ἀχωρίστως καὶ ὅτι ἕνεκα τῆς ἐνώσεως δὲν κατεστράφη ἡ διαφορὰ τῶν φύσεων, ἀλλ' ὅτι μᾶλλον ἀπετέλεσαν αἱ δύο φύσεις ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν.

2. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὰς ἀποφάσεις τῆς μεγάλης ταύτης συνόδου δὲν παρεδέχθησαν πάντες, καὶ οὗτοι ἀπὸ τοῦδε ὠνομάσθησαν *Μοροφισαῖται*, διότι ἐν τῷ Χριστῷ

παρεδέχοντο *μίαν συγκεκριασμένην, θείαν ὁμοῦ καὶ ἀνθρώπινην, φύσιν*. Ἡ ἔδρα τῶν Μονοφυσιτῶν ἦν ἡ *Παλαιστίνη, ἡ Συρία καὶ ἡ Αἴγυπτος*, ἔνθα πολλαὶ *ταραχαὶ καὶ αἰματηραὶ σκηναὶ* ἐγένοντο *μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ὀρθοδόξων*. Πρὸς κατάρπασιν τῶν ἐρίδων οἱ αὐτοκράτορες *Βασιλῆσκος (474—477) καὶ Ζήνων (477—491)* ἐξέδωκαν δύο ἔγγραφα, τὴν λεγομένην *Ἐγκύκλιον* καὶ τὸ *Ἐρωτικόν*, ἄλλ' εἰς μάτην. Οὕτως ἐξηκολούθουν αἱ *μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Μονοφυσιτῶν ἐριδες καὶ ταραχαί*, ὅτε τὰς ἡνίας τοῦ κράτους ἔλαβεν *Ἰουστινιανὸς ὁ Μέγας (527—565)*, ὅστις ὡς κύριον μέλημα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐθεώρησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν· ἄλλ' αἱ καλαὶ αὐταὶ διαθέσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐματαιώθησαν ἔνεκα τῶν κακῶν αὐτοῦ συμβούλων, αὐλικῶν τινων δηλ. θεολόγων, καὶ τῆς βασιλίσσης *Θεοδώρας*, οἵτινες ἦσαν κρύφιοι Μονοφυσῖται. Κατ' ἀρχὰς ὁ αὐτοκράτωρ ἐπείσθη νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸν Τρισχῆνον ὕμνον τὴν μονοφυστικὴν προσθήκην ὁ *στανρωθεὶς δι' ἡμᾶς (533)*· ἀκολούθως ὁμοως, ἐπειδὴ οἱ ὀρθόδοξοι συνεκρότησαν τῷ 543 σύνοδον καὶ καταδίκασαν τὸν *ὠριγενισμόν*, τὸν ὁποῖον ἐκκλησιάζουσιν οἱ Μονοφυσῖται, οἱ θεολόγοι τῆς αὐλῆς μετὰ τῆς Θεοδώρας πείθουσι τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι οἱ Μονοφυσῖται ἐνοῦνται μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας· ἂν καταδικασθῶσι τὰ *Τρία κεφάλαια* δηλ. τὰ συγγράμματα Θεοδώρου τοῦ ἐπισκόπου *Μοίλουσεστιας*, τοῦ Θεοδωρήτου, ὅσα δηλ. ἔγραψε κατὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας *Κυρίλλου* καὶ μίαν ἐ-

πιστολή ἐνὸς Σύρου ἐπισκόπου *Ιθα*. Ὁ Ἰουστινιανὸς παρεδέχθη τοῦτο, καὶ πραγματικῶς ἐν τῇ συγκροτηθείσῃ *Ε'* ἀγία οἰκουμενικῇ συνόδῳ ἐν Κ/πόλει τῷ 553 κτεδικάσθησαν τὰ Τρία κεφάλαια ὡς καὶ ὁ πάπας Ῥώμης *Βιγίλιος* ὡς μὴ παραδεχόμενος τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου. Ἐν τούτοις ἡ ἐπιθυμία τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ νὰ ἐνωθῶσιν οἱ Μονοφυσῖται μετὰ τῶν ὀρθοδόξων δὲν ἐπληρώθη, ἡ δὲ *Ε'* οἰκουμενικὴ σύνοδος ἀνεγνώρισε τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Χαλκηδόνι *Δ'*. Οὕτω διετέλουν οἱ Μονοφυσῖται διεσχισμένοι ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Πολυαριθμότατοι ἰδίως ἦσαν ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου ὑπὸ τὸ ὄνομα *Κόπται* τοσοῦτον μῖσος ἔτρεφον πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους, ὥστε ἀπέβαλον τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ἀπὸ τῆς θείας αὐτῶν λατρείας καὶ ἐξέλεξαν ἴδιον πατριάρχην· ἐκ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Μονοφυσιτῶν μετεφυτεύθη ὁ μονοφυσιτισμὸς καὶ εἰς τὴν Ἀβυσσινίαν (§ 32, 1). Ἡ δευτέρα χώρα, ἐν ἣ ἐπεκράτησεν ἡ αἵρεσις τῶν Μονοφυσιτῶν ἦν ἡ Μεσοποταμία καὶ Συρία, ἐνθα οὗτοι διηρέθησαν μὲν εἰς διαφόρους φατρίας, συνηνώθησαν ὁμῶς πάλιν διὰ τῆς ἀκαταπονήτου ἐνεργείας Ἰακώβου τινὸς *Ζακχάριου*, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου ὠνομάσθησαν Ἰακωβῖται. Τέλος τὸν μονοφυσιτισμὸν ἡσπάσθη καὶ ἡ ἀρμενικὴ Ἐκκλησία (§ 32, 3), ἔχουσα ἰδιαίτερον πατριάρχην λεγόμενον *καθολικὸν* καὶ ἐδρεύοντα ἐν Ἀσταράχ.

§ 40. Ἡ αἵρεσις τῶν Μονοθελητῶν (633-680).

1. Ἡ καθ' ἐκάστην δεινουμένη κατάστασις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καθίστα ἐπιθυμητὴν τὴν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων ἔνωσιν τῶν Μονοφυσιτῶν, οἵτινες πολυαριθμοῦνται ὄντες ἡδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ὠφέλιμοι εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν· ἄλλ' ἡ ἔνωσις ἐφαίνετο καὶ ἦτο δυσκατόρθωτος, διότι οἱ μὲν ὀρθόδοξοι ἐπέμενον εἰς τὸν ὅρον τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, οἱ δὲ Μονοφυσῖται ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἀπετροπιάζοντο αὐτόν· ἐζητεῖτο λοιπὸν μέσον πρὸς ἔνωσιν, καὶ τοῦτο ἐνόμισάν τινες ὅτι εὗρον ἐν τῇ ἐκφράσει, ὅτι ὁ Χριστὸς ἔχει μὲν δύο φύσεις, μίαν ὁμοῦς ἐνέργειαν καὶ θέλησιν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος (611—641) πεισθεὶς περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐνώσεως, ἀφοῦ προηγουμένως ἔλαβε τὴν συγκατάθεσιν τοῦ πάπα Ὁρωρίου, τοῦ πατριάρχου Κων/πόλεως Σεργίου ὡς καὶ τῶν δύο ἐτέρων πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, προέβη εἰς τὰς περὶ ἐνώσεως μετὰ τῶν Μονοφυσιτῶν διαπραγματεύσεις (633). Ἀλλὰ τότε κατὰ τῆς τοιαύτης ἐνώσεως ἠκούσθη ἡ βροντώδης φωνὴ μοναχῶ τινος Σωτηρίου, ὅστις κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀναβὰς εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῶν Ἱεροσολύμων θρόνον οὐδενὸς ἐφείσθη πρὸς καταπολέμησιν τῆς αἵρέσεως τῶν Μονοθελητῶν. Ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ὁ Ἡράκλειος ἐκδίδωσι τῷ 638 διάταγμά τι, λεγόμενον "Ἐκθεσις, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐδιδάσκετο μία ἐν Χριστῷ θέλησις· καίτοι ὁμοῦς ἡ ἐκθεσις

αὕτη παρὰ πολλῶν ὑπεγράφη, ὑπ' ἄλλων ὁμῶς ἀπερρίφθη, καὶ διὰ τοῦτο τῷ 648 ὁ αὐτοκράτωρ *Κώνστας* ἐξέδωκε τὸν λεγόμενον *Τύπον*, δι' οὗ ἐδιδάσκετο, ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς οὐδεὶς πρέπει νὰ γίνηται λόγος οὔτε περὶ μιᾶς οὔτε περὶ δύο ἐν *Χριστῷ* θελήσεων. Ἐν τούτοις ὁμῶς ἡ ἔρις δὲν κατεσιγήσθη ἐντεῦθεν, ἀπεναντίας ἔτι μᾶλλον ἀνερριπίσθη, οἱ κυρίως δὲ κατὰ τῶν Μονοθελητῶν πρωταγωνιστήσαντες εἶναι ὁ πάπας τῆς *Ρώμης* *Μαρτίνος ὁ Α'* καὶ ὁ ἱερός *Μάξιμος ὁ ὁμολογητής*. Τότε ἡ Βυζαντινὴ αὐλὴ ἠθέλησε νὰ ἐλκύσῃ ἀμφοτέρους εἰς τὴν πλάνην, ἀλλ' εἰς μάτην, διότι οἱ ἱεροὶ ἄνδρες προετίμησαν νὰ θυσιασθῶσιν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας παρὰ νὰ καταπροδώσωσιν αὐτήν· διὰ τοῦτο ὁ μὲν *Μαρτίνος* ἀφοῦ ὑπέστη τὰ πάνδεινα ἐξωρίσθη τέλος εἰς τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον, ὅπου ἀπέθανε τῷ 655, ὁ δὲ *Μάξιμος* ἀφοῦ ἠπειλήθη, καθείρχθη καὶ μυρίᾳ ἄλλα ὑπέστη πρὸς ὑπογραφὴν τοῦ *Τύπου*, ἐπὶ τέλους ἀποτμηθεὶς τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὴν γλῶσσαν, ἐξωρίσθη εἰς τὴν χώραν τῶν Λαζῶν, ὅπου ἀπέθανε τῷ 662.

2. Οὕτως αἱ ἔριδες ἐξηκολούθουν καὶ ἡ Δύσις ἦν ἀπεσχισμένη τῆς *Ἀνατολῆς*, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ *Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγάτος* (668—685), χάριν τῆς εἰρήνης τῆς *Ἐκκλησίας*, συνεκάλεσε τῷ 680 τὴν 5' *ἀγίαν οἰκουμένην ἐκκλησίαν ἐν Κωνσταντινῇ*, λεγομένην καὶ *Α' ἐν Τροῦλλῳ*, διότι συνεκλήθη ἐν τινι αἰθούσῃ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ παλατίου, ἣτις ἐλέγετο *Τροῦλλος*. Ἡ σύνοδος ἐξετάσασα τὸ περὶ μιᾶς ἢ δύο θελήσεων ζήτη-

μα, κατεδίκασε τοὺς Μονοθελήτας, καὶ ἐν τῷ ὄρω, τὸν ὁποῖον ἐξέδωκεν, ἐδίδασκεν ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ καθὼς ὑπάρχουσι δύο φύσεις, οὕτως ὑπάρχουσι καὶ δύο θελήσεις καὶ ἐνέργειαι, μία θεία καὶ μία ἀνθρωπίνη, οὐχὶ ἐναντιούμεναι ἀλλήλαις, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς ἀνθρωπίνης ὑποτασσομένης εἰς τὴν θείαν. Οὕτως ἀποτελειώσασα ἡ σύνοδος τὸ ἔργον αὐτῆς μετὰ τῶν ἀναθεματισθέντων συγκατηρίθμησε καὶ τὸν πάπαν τῆς Ρώμης 'Ορόριον. Οἱ Μονοθεληταὶ μετὰ τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον σχεδὸν κατεστράφησαν, τινὲς δὲ μόνον διετηρήθησαν ἐν τῷ ὄρει τοῦ Λιβάνου, ὅπου ἐκ τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Μάρωνος ὠνομάσθησαν *Μαρωῖται* καὶ διατηροῦνται μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Δώδεκα ἔτη μετὰ τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἐπειδὴ αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι Ε' καὶ Σ' ἐκτὸς τῶν δογματικῶν αὐτῶν ὄρων δὲν συνέταζαν *κατόνας*, πρὸς συμπλήρωσιν αὐτῶν συνεκροτήθη ἡ Β' ἐν Τρούλλῳ ἢ *Περθέκτῃ οἰκουμενικῇ σύνοδος* τῷ 692, ἣτις συνέταξε διαφόρους *κατόνας* χάριν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας καὶ διοικήσεως. *

§ 41. Ἡ αἵρεσις τοῦ Πελαγίου (411—529)

1. Ἐνῷ αἱ ἐν Ἀνατολῇ ἀναφανίσαι αἵρέσεις ἀνεφέροντο εἰς τὰ θεωρητικώτερα καὶ μεταφυσικώτερα ζητήματα τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ αἵρεσις, ἣτις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπησχόλησε τὴν Δύσιν, ἦν ὅλως πρακτική. Ἡ αἵρεσις αὕτη, ἐν ᾗ προὔκειτο περὶ τῆς σφέ-

(Ἐκκλησιαστ. Ἱστορία)

σεως τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν θείαν χάριν, εἶναι ἡ τοῦ Πελαγίου. Ἡ ἐκκλησία δηλ. τοῦ Χριστοῦ ἀνέκαθεν ἐδίδασκεν, ὅτι ἡ ἁμαρτία τοῦ Ἀδὰμ μετεδόθη εἰς πάντας τοὺς ἀπογόνους αὐτοῦ, ὅτι τῆς ἁμαρτίας ταύτης δυνάμεθα νὰ ἀπαλλαγῶμεν διὰ μόνης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ σωτηρίας, καὶ ὅτι εἰς τὴν σωτηρίαν ταύτην ὁδηγεῖ μὲν ἡμᾶς κυρίως ἡ θεία χάρις, συνεργεῖ ὁμως καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, διότι ὅσον καὶ ἂν ἐπεσκοτίσει καὶ διέφθειρε τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία τοῦ Ἀδὰμ, δὲν κατέστρεψεν ὁμως αὐτὴν ὁλοτελῶς. Ἐναντίον τῆς διδασκαλίας ταύτης ὁ Πελάγιος, μοναχὸς ἐκ Βρεττανίας, ἀνὴρ παιδείας κάτοχος καὶ εἰς ἄκρον ἀρετῆς ἐληλακώς, ἐδίδασκεν, ὅτι ἡ προπατορικὴ ἁμαρτία δὲν μετεδόθη εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀδὰμ, ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου διόλου δὲν ἔπαθεν ἐκ τῆς ἁμαρτίας ταύτης, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ σωθῇ μόνος, ἄνευ τῆς θείας χάριτος. Αἱ τοιαῦται κακοδοξίαι τοῦ Πελαγίου, αἱ ὁποῖαι καθίστων περιττὴν τὴν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σωτηρίαν, κατὰ πρῶτον ἐγένοντο γνωσταὶ εἰς τὴν Ῥώμην τῷ 410, ἀκολούθως δὲ διὰ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Πελαγίου Κελεστίου καὶ ἐν Καρθαγένῃ τῷ 412, ὅπου καταδικάσθησαν ἐν τινι συνόδῳ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Πελαγίου ἐγένετο γνωστὴ καὶ ἐν Παλαιστίνῃ, χωρὶς ὁμως νὰ καταδικασθῇ· ἀλλὰ τότε ἐπαρουσιάσθη ἐναντίον αὐτοῦ ὁ ἱερός Ἀύγουστίνος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Ἀφρικῇ Ἰππῶνος, μία δὲ μεγάλη σύνοδος, ἐν Καρθαγένῃ τῷ 418 συγκρο-

τηθείσα, κατεδίκασεν ἐκ νέου τὸν Πελάγιον καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Πολλοὶ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Πελαγίου καταφυγόντες τότε εἰς Κων/πολιν συνεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Νεστορίου (§ 38), ἀλλ' ἡ Γ' οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ (431), ἡ καταδικάσασα τὸν Νεστόριον, κατεδίκασε καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πελαγίου, χωρὶς ὅμως νὰ προβῇ εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας.

2. Ἐν τούτοις καίτοι ἡ αἵρεσις τοῦ Πελαγίου κατεδικάσθη, δὲν ἔπαυσαν ὅμως αἱ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἔριδες. Ὁ Αὐγουστίνος ἐπολέμησεν, ὡς εἰπομεν, τὸν Πελάγιον, ἀλλ' ἐκ τοῦ πολέμου τούτου προεκλήθησαν νέαι ἀγῶνες. Οὗτος δηλαδὴ ἐδίδασκε πολὺ ὀρθῶς, ὅτι ἡ ἁμαρτία τοῦ Ἀδὰμ μετεδόθη εἰς τοὺς ἀπογόνους αὐτοῦ καὶ ὅτι ἡ σωτηρία εἶναι δυνατὴ διὰ τῆς θείας χάριτος· ἡ προπατορικὴ ὅμως αὕτη ἁμαρτία τοσοῦτον διέφθειρε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε αὕτη ἀπωλέσθη καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν ἁμαρτίαν δὲν δύναται πλέον νὰ πράξῃ τὴν ἀρετὴν· εἰς τοῦτο καθὼς καὶ εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου συντελεῖ μόνον ἡ θεία χάρις, ἣτις ἀρχίζει καὶ τελειώνει αὐτήν. Ἀλλὰ μὴ περιοριζόμενος εἰς τοῦτο ὁ Αὐγουστίνος προὔχωρσεν καὶ ἔτι περαιτέρω, δισχυρισθεὶς τὸν ἀπόλυτον προορισμόν, τὴν διδασκαλίαν δηλ. ἐκείνην, καθ' ἣν ὁ Θεὸς κατὰ τὰς αἰωνίους αὐτοῦ βουλὰς, ἐκ τοῦ διεφθαρμένου καὶ ἀπολωλότος γένους τῶν ἀνθρώπων τινὰς μὲν προορίζει εἰς σωτηρίαν, τινὰς δὲ εἰς καταδί-

κην. Ἡ ἐσφαλμένη αὕτη διδασκαλία ἐσκανδάλισε πολλοὺς τῶν ἐν Γαλλίαις θεολόγων καὶ μάλιστα Ἰωάννην τινὰ *Κασσιανόν*, μαθητὴν τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου καὶ ἡγούμενον μοναστηρίου τινός ἐν Μασσαλίᾳ. Οὗτος ἀνεγνώριζε μὲν τὴν προπατορικὴν ἁμαρτίαν, ἐδίδασκεν ὅμως ὅτι αὕτη δὲν κατέστρεψεν ὅλως διόλου τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς σωτηρίαν του ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην τῆς θείας χάριτος· τὸ μόνον σαθρὸν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Κασσιανοῦ εἶναι, ὅτι δὲν ἐθεώρει τὴν θείαν χάριν ὡς πάντοτε καταρχομένην τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὅτε μὲν αὐτήν, ὅτε δὲ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κασσιανοῦ ὠνομάσθησαν *Μασσαλιανοὶ* καὶ *Ἡμιπελαγίανοί*. Οὕτως ἐζηκολούθει ὁ ἀγὼν ἐπὶ 100 ἔτη μέχρι τῆς ἐν Ἀραουσίᾳ συνόδου τῇ 529, ὅπου ἐμετριάσθη ἡ περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου.

§ 42. Οἱ Προικιλλιανισταὶ (379—563) καὶ οἱ Δονατισταὶ (311—411).

1. Ἐκτὸς τῶν μέχρι τοῦδε ἐξιστόρηθεις ἰσχυρῶν αἱρέσεων, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνερχήσανται τὸ μὲν καὶ ἑτέρας αἱρέσεις ἔχουσαι στοιχεῖα τοῦ *μαριχαϊσμοῦ* (§ 21) καὶ *γνωστικισμοῦ* (§ 20), τὸ δὲ *σχίσματα* προσελθόντα ἐκ τῆς θείας λατρείας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας. Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πρώτων ἐκτὸς τῶν κυρίως *Μαριχαίων*, οἵτινες διατηροῦνται καὶ κατὰ τὴν

περίοδον ταύτην, ἀνήκουσιν οἱ *Πρισκιλλιανισταί*. Ἐπὶ κεφαλῇς αὐτῶν ἴστατο πλούσιός τις, λόγιος καὶ ἀσκη-
 τικὸς ἀνὴρ, ὁ *Πρισκιλλιανός*, ὅστις, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δι-
 δασκαλίας τῶν Γνωστικῶν καὶ Μανιχαίων, ἐμόρφωσεν
 ἰδιαίτερον σύστημα καὶ προσεῖλκυσε ἐν αὐτῷ πολλοὺς
 τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ ὀρθοδόξων. Τότε συνεκροτήθη ἐν Κι-
 σαροαυγούστη τῷ 380 σύνοδος, ἣτις, καταδικάσασα
 τοὺς *Πρισκιλλιανιστάς*, τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων
 αὐτῆς ἀνέθηκεν εἰς τὸν ἐπίσκοπον *Ἰθάκιον*, ὅστις κα-
 τώρθωσε νὰ ἐκδοθῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος *Γρατιανοῦ*
 διάταγμα ἐξορίζον αὐτοὺς. Ἄλλ' ὁ *Πρισκιλλιανός* διὰ
 διαφορῶν δωροδοκιῶν κατώρθωσε νὰ ἀνακληθῶσιν οἱ
 ἐξόριστοι, νὰ ἐξορισθῇ δὲ ὁ *Ἰθάκιος*, ὅστις ὅμως προ-
 λαβὼν κατέφυγεν εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἐν τούτοις ὁ θά-
 νατος τοῦ *Γρατιανοῦ* μετέβαλε τὴν κατάστασιν τῶν
 πραγμάτων, διότι ὁ *Ἰθάκιος* ἐκέρδησεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ
 τὸν αὐτοκράτορα *Μάξιμον*, οὗτος δὲ διέταξε τὴν δῆ-
 μευσιν τῆς περιουσίας τοῦ *Πρισκιλλιανοῦ* καὶ τὸν θά-
 νατον αὐτοῦ (385). Ἐναντίον τοῦ πρωτοφάνους τού-
 του παραδείγματος κατὰ τῶν αἰρετικῶν ἐξανέστη ὁ
 ἐπίσκοπος *Τουρόνων Μαρτίνος*, ὅστις ἀπέκλεισε τῆς
 ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας τὸν *Ἰθάκιον* καὶ τοὺς λοιποὺς
 ἐπισκόπους τοὺς συμψηφίσαντας εἰς τὸν θάνατον τοῦ
Πρισκιλλιανοῦ. Ὁ *Μαρτίνος* συνεχώρησε μὲν αὐτοὺς
 ἀκολούθως, ἀλλ' οἱ *Πρισκιλλιανισταί* ἐξηκολούθουν ὑ-
 πάρχοντες μέχρι τοῦ 563, ὅτε καὶ πάλιν κατεδικάστη-
 σαν ὑπὸ τῆς ἐν Ἰσπανίᾳ ἐκκλησίας. Ἐκτοτε ἦσαν πε-

ριωρισμένοι, χωρίς ὅμως ἐντελῶς νὰ ἐξαλειφθῶσιν.

2. Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἐκτὸς διαφορῶν σχισμάτων, αἰρετικὴν χορίαν ἐχόντων, ὡς τῶν *Αὐδιανῶν*, οἵτινες ἐθεώρουν τὴν Ἐκκλησίαν ὡς διαφθαρεῖσαν, τῶν *Ἀντιδοκωμαριστιῶν*, οἵτινες ἠρνοῦντο τὸ ἀειπάρθενον τῆς Θεοτόκου, καὶ ἄλλων, ἀνήκουσι πρὸ πάντων οἱ *Δοκατισταί*. Ἡδὴ δηλ. ἐπὶ τοῦ διοκλητιανείου διωγμοῦ (§ 16, 2) πολλοὶ ἐν βορείῳ Ἀφρικῇ ἄνευ λόγου καὶ ἀνάγκης ἐπέδιδον τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ἐναντίον τῆς τάσεως ταύτης ἀντεπεξῆλθεν ὁ ἐπίσκοπος Καρχηδόνας *Μετσούριος* καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (311) ὁ διάδοχος αὐτοῦ *Καικιλιανός*. Ἀλλ' ἡ ἐναντία μερὶς ἐπὶ κεφαλῇς ἔχουσα πλουσίαν τινὰ χήραν *Λουκίλλην* δὲν ἀνεγνώρισε τὴν χειροτονίαν τοῦ Καικιλιανοῦ καὶ ὡς ἐπίσκοπον αὐτῆς ἐξελέξατο πρῶτον ἀναγνώστην τινὰ *Μαγρορίνον* καὶ ἀκολουθῶς τὸν *Δοκάτον* (313). Οὕτως οἱ ὁπαδοὶ τοῦ σχίσματος, φέροντες τὸ ὄνομα *Δοκατισταί*, ἐπεξετάθησαν ἐφ' ὅλης τῆς βορείου Ἀφρικῆς καὶ ἐπὶ τέλους ἀνεφέρθησαν πρὸς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον· οὗτος τότε διέταξε νὰ συγκροτηθῶσι διάφοροι σύνοδοι καὶ ἐρευνήσωσι τὰ κατ' αὐτούς, ἀλλ' αἱ σύνοδοι κατεδίκασαν αὐτούς· μετ' ὀλίγον τῷ 316 ἐζήτησαν νὰ κριθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ καὶ οὗτος κατεδίκασεν αὐτούς καὶ διέταξεν αὐστηρὰ κατ' αὐτῶν μέτρα. Ὁ Κωνσταντῖνος βλέπων ἐν τούτοις τὸ μάταιον τῶν κατ' αὐτῶν διωγμῶν, παρέσχεν αὐτοῖς ἀνεξιθρησκείαν, ἀλλ' οὗτοι ἐνούμενοι μετὰ τῶν δυσηρε-

στημένων χωρικῶν, περιήρχοντο τὴν χώραν λεηλατοῦν-
τες, καίοντες καὶ σφάζοντες. Ἐπίσης καὶ ὁ Ἰουλιανὸς
ἠνέχθη αὐτούς, ἀλλ' ἄπχντες οἱ μετ' αὐτὸν αὐτοκρά-
τορες κατεδίωξαν αὐτούς. Ἐπὶ τέλους ὁ Ὀνώριος ἡ-
νάγκασεν αὐτούς νὰ συνέλθωσιν εἰς συνδιάλεξιν μετὰ
τῶν ὀρθοδόξων καὶ κατὰ τὸ 411 ὑπὸ τὴν προεδρείαν
αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου συνῆλθον ἐν Καρχηδόνι 279
Δονατισταὶ καὶ 286 ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι· ἡ σύνοδος
ἀπεφάνθη κατὰ τῶν Δονατιστῶν, ἐπανελήφθησαν δὲ
πάλιν τὰ κατ' αὐτῶν βίαια μέτρα, μάλιστα καὶ αὐτὸς
ὁ Αὐγουστίνος συνεβούλευε ταῦτα. Ἡ ἰσχὺς τῶν Δο-
νατιστῶν τοιοῦτοτρόπως διερράγη, διετηρήθησαν ὅμως
οὗτοι μέχρι τοῦ ἔκτου αἰῶνος. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν
διδασκαλίαν αὐτῶν, οἱ Δονατισταὶ ἀπῆτουν ἀπόλυτον
ἀγιότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἀπόσχισιν ἀπὸ τῆς κοινωνίας
αὐτῆς τῶν νεκρῶν μελῶν, αὐστηρὸν βίον καὶ τέλειον
χωρισμὸν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς πολιτείας· ἐντεῦθεν
τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἐθεώρουν ὡς ψευδῆ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐσωτερικὸς ὁργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἡτοι
 ἱστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύ-
 ματος, τῆς θείας λατρείας καὶ
 τοῦ ἠθικοῦ βίου.

§ 43. Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα. Ἐκκλησία
 καὶ πολιτεία.

1. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἡ πολιτεία διὰ τοῦ Μ.
 Κωνσταντίνου ἐδέχθη τὸν χριστιανισμόν καὶ κατέστη-
 σεν αὐτὸν θρησκείαν τοῦ Κράτους, καθῆκον αὐτῆς ἐ-
 θεώρει νὰ φροντίζῃ καθόλου περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐ-
 ξωτερικῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐν
 ταῖς σχέσεσι ταύταις τῆς πολιτείας πρὸς τὴν Ἐκκλη-
 σίαν τινὲς τῶν αὐτοκρατόρων ἐπενέβαινον ὑπὲρ τὸ δέον
 καὶ παρανόμως, θέλοντες νὰ διεξάγῃσι διάφορα ζητή-
 ματα ἐκκλησιαστικά κατὰ τὸ δοκοῦν, ἀλλ' ἡ Ἐκκλη-
 σία διὰ τῶν ἀξίων αὐτῆς λειτουργῶν διεμαρτύρετο κα-
 τὰ τῶν τοιούτων ἐπεμβάσεων, ἀναγνωρίζουσα αὐτοῖς
 μόνον τὸ καθῆκον νὰ φροντίζωσι περὶ τῆς ἐκκλησιαστι-
 κῆς εἰρήνης, νὰ ὑπερασπίζωσι τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ νὰ ἐ-
 παγρυπνῶσιν ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν αὐ-
 τῆς συμφερόντων. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ἐκκλησίας,
 πολιτεία καὶ Ἐκκλησία ἦσαν δύο ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλ-
 λήλων καὶ ἐλεύθερα σωματεῖα, καὶ καθὼς ἡ Ἐκκλη-
 σία δὲν ἐπενέβαιnen εἰς τὰ τῆς πολιτείας, οὕτω καὶ αὐ-

τῇ δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπεμβαίη εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας. Καθὼς λοιπὸν ἡ Ἐκκλησία ἐσκέπτετο περὶ τῶν δογματικῶν καὶ τῆς λατρείας καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐν γένει πραγμάτων, οὕτω καὶ ἀπεφάσιζε περὶ αὐτῶν νομοθετοῦσα· ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία ἦν κυρίως ἔργον τῶν συνόδων, τοπικῶν τε καὶ οἰκουμενικῶν, καὶ ὅταν μὲν αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς ἀνεφέροντο εἰς τὰ δόγματα τῆς πίστεως, ὠνομάζοντο *ὄροι καὶ σύμβολα*, ὅταν δὲ εἰς τὴν λατρείαν, τὸ πολίτευμα καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν, *κανόνες*. Αἱ ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, αἵτινες ἦσαν καὶ ἐθεωροῦντο *ὄργανα τοῦ ἁγίου Πνεύματος*, ἐπεκυροῦντο καὶ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ εἶχον οὕτω δι' ἅπασαν τὴν χριστιανωσύνην *ισχὺν νόμου*. Τοὺς διαφόρους τούτους κανόνες τῶν διαφόρων οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, ὡς καὶ τινὰς κανόνες τῶν Πατέρων, συλλέξας τῷ 564 ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης ὁ Σχολαστικὸς καὶ συνενώσας μετὰ τινῶν νόμων αὐτοκρατόρων, ἀναφερομένων εἰς ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ἀπετέλεσε τὸν πρῶτον νομοκάνονα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

2. Ἀλλὰ καίτοι τινὲς τῶν αὐτοκρατόρων ἐπενέβαινον αὐθαιρέτως εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ ὅμως ἡ πολιτεία ἔλαβεν αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν αὐτῆς προστασίαν παρέσχε διάφορα προνόμια καὶ δικαιώματα· οὕτω π. χ. ἡ πολιτεία ἀνέλαβε τὴν συντήρησιν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ κλήρου, παρασχοῦσα διάφορα σιτηρέσια καὶ δῶρα ἢ προσαρτήσασα ταῖς ἐκκλησίαις διαφόρους

περιουσίας τῶν ἐθνικῶν ναῶν· ἔπειτα ἡ Ἐκκλησία ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ δέχεται κληρονομίας, τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀγαθὰ ἐχαρκτηρίσθησαν ὡς ἀναπαλλοτριώτα, ὁ κληρὸς ἀπηλλάγη τῶν δημοσίων φόρων, ἡ δικαστικὴ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων ἐπεκυρώθη διὰ βασιλικῶν νόμων, οἱ κληρικοὶ ἐδικάζοντο εἰς τὰ πνευματικὰ δικαστήρια καὶ αἱ ἐκκλησίαι ἀπῆλυσαν τοῦ δικαιώματος τοῦ ἀσύλου.

√ § 44. Μοναχικὸς βίος.

1. Πρὶν ἢ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἱεροῦ κλήρου καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ἀνάγκη νὰ ὁμιλήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τοῦ *μοναχικοῦ βίου*, ὅστις, μεταξὺ τῶν λαϊκῶν καὶ κληρικῶν ἱστάμενος καὶ χρησιμεύων συνήθως ὡς μία βαθμὶς εἰς τὰ διάφορα κληρικά ἀξιώματα, πολλῶν ὠφελειῶν πρόξενος ἐγένετο τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ κόσμῳ. Ὁ μοναχικὸς βίος, τὸν ὁποῖον οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὰς πολλὰς αὐτοῦ ὠφελείας ὀνομάζουσι *θείαν φιλοσοφίαν*, *βίον ἀγγελικόν* καὶ *ἀποστολικόν*, καίτοι τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ ἔχει εἰς *Παῦλον τὸν Θηβαῖον* (§ 27, 2), ὡς κυρίως ὁμῶς πατέρα αὐτοῦ ἔχει τὸν *Μέγαν Ἀντώνιον*. Οὗτος, γεννηθεὶς τῷ 251 ἐν Κόμᾳ τῆς ἄνω Αἰγύπτου, τοσοῦτο συνεκινήθη ἡμέραν τινὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκ τῶν λόγων τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν πλούσιον νεανίαν: *ἔπαγε, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ ὅς πτωχοῖς* (Ματθ. 19), ὥστε διανείμας τὴν περιουσίαν του ἀπεσύρθη εἰς τὴν

ἐρημον· ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατοικήσας ἐν τινι φοβερῷ σπηλαίῳ, ἀκολούθως μετέβη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων φρουρίου τινός, ὅπου ἐπὶ 20 ἔτη, ἐν μέσῳ φοβερῶν ἐσωτερικῶν ἀγώνων καὶ πειρασμῶν, ἀνέπτυξε τοιοῦτον χριστιανικὸν πνεῦμα καὶ πείραν, ὥστε πολλοὶ ἠδύναντο νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα ὡς μόνιμον κατοικίαν ἐξέλεξεν ὀρεινὸν τι πεδίων, ὅπου τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα ἐλάμβανεν ἀπὸ δροσερᾶς τινος πηγῆς καὶ ὀλίγων φοινίκων. Πολλοὶ ἔτρεχον πρὸς αὐτὸν ὅπως ζητήσωσι συμβουλὴν καὶ παραμυθίαν, ἡ δὲ προσευχὴ αὐτοῦ ἴατο διαφόρους ἀσθενείας· ἕνεκα τῆς μεγάλης τιμῆς καὶ ὑπολήψεως, τῆς ὁποίας ἀπήλαυε, πολλοὶ μιμούμενοι τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἦλθον εἰς τὸ μέρος ὅπου ἐμόναζε καὶ ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ προστασίαν. Ὁ Μ. Ἀντώνιος ἀπέθανε τῷ 356 ἐν ἡλικίᾳ 105 ἐτῶν· τὸν βίον αὐτοῦ ἐγράψεν ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὅστις παρ' αὐτοῦ ἀποθνήσκοντος ἔλαβεν ὡς κληρονομίαν τὴν μηλωτὴν αὐτοῦ.

2. Τὸ λαμπρὸν παράδειγμα τοῦ Ἀντωνίου ἐν Αἰγύπτῳ ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι μὲν συστήσαντες διάφορα σωματεῖα μοναχῶν, πρὸ πάντων ὁμῶς ὁ Παχώμιος, ὅστις ἐπὶ τῆς νήσου *Tabénne*, ἐν τῷ Νεῖλῳ ποταμῷ, ἱδρύσει *μοναστήριον*. Ὁ Παχώμιος πρῶτος διὰ τοῦ μοναχικοῦ κανόνος, τὸν ὁποῖον ἔδωκε τοῖς ὑπ' αὐτὸν μοναχοῖς, μετέβαλε τὸν ἀναχωρητικὸν βίον εἰς *κοινοβιακόν*· πάντες δηλ. οἱ μοναχοὶ ἔπρεπε νὰ κατοικῶσιν ἐν τῷ μοναστηρίῳ τελοῦντες ὑπὸ ἓνα ἀρχηγόν, τὸν

ἀρχιμανδρίτην ἢ Ἀββάρ ἢ ἡγούμενον, καὶ ἐκτὸς τῆς προσευχῆς ἔπρεπε νὰ ἐργάζωνται σπυρίδας, τάπητας καὶ τὰ τοιαῦτα. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Παχωμίου καὶ ἄλλοι ἱδρυσαν διάφορα μοναστήρια, οὕτω δὲ ὁ μοναχικὸς βίος διεδόθη ἐκτὸς τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, τὴν Συρίαν καὶ Ἀρμενίαν. Οὕτω τὰ μοναστήρια κατέστησαν καταφύγια τῶν καταδυναστευομένων, ἐστίαὶ καὶ κέντρα τῆς ἀρετῆς καὶ φροντιστήρια μελόντων ἐπισκόπων. Ἐπειδὴ ὁμως καὶ παρ' αὐτοῖς πρωίμως εἰσεκώμχσαν διάφοροι κακίαι, πολλοὶ δὲ τῶν μοναχῶν δὲν ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτῶν, διὰ τοῦτο ἐπίσημοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀνέλαβον τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἐξέχει ὁ Μ. Βασίλειος, ὅστις συντάξας ἰδιαιτέρον μοναχικὸν κανόνα, ὡκοδόμησε πρῶτος μοναστήρια πλησίον τῶν πόλεων καὶ συνήνωσεν ἐν αὐτοῖς τὴν εὐσεβειαν καὶ ἀρετὴν μετὰ τῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως ὁ κανὼν τοῦ Μ. Βασιλείου ἔτυχε τοιαύτης ὑποδοχῆς, ὥστε ὁ ἅγιος οὗτος Πατὴρ ἐπέζησε νὰ ἴδῃ 80,000 μοναχῶν ἀκολουθούντων αὐτόν. Ὁ παράδειγμα τῶν ἀνδρῶν ἠκολούθησαν καὶ γυναῖκες, αἵτινες, ἐντὸς γυναικείων μοναστηρίων ἀσκούμεναι, ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἡγουμένην καὶ ἐλέγοντο μοναχαὶ καὶ ἀσκήτρια. Ἐκτὸς τοῦ κοινοβιακοῦ βίου, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνεφάνησαν καὶ ἕτερα εἶδη μοναχικοῦ βίου, ἐξ ὧν διακρίνονται οἱ Στυλῖται, οἵτινες ἐπὶ ὁλόκληρα ἔτη κατῴκουν ἐπὶ στύλων ἀρχηγὸς τοῦ τοιοῦτου βίου εἶναι ὁ

παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν Συμεὼν ὁ Στυλίτης (+ 459), ὅστις ἐπὶ 30 ἔτη ἔζησεν ἐπὶ τοῦ στύλου κηρύσσων τὴν μετάνοιαν.

3. Ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὁ μοναχικὸς βίος μετεφυτεύθη καὶ εἰς τὴν Δύσιν· οὕτω π. χ. ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου εἰς τὴν Ῥώμην, ὑπὸ τοῦ Μαρτίνου, ἐπισκόπου Τουρόνων, εἰς τὴν βόρειον Γαλλίαν καὶ ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Κασσιανοῦ εἰς τὴν Μασσαλίαν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων μοναχικῶν διατάξεων ὁ μοναχικὸς βίος τῆς Δύσεως ἐστερεῖτο ἐνότητος καὶ ἤρξατο νὰ διαρθείρηται, διὰ τοῦτο Βενεδίktος ὁ ἐκ Νουρσίας ἀνέλαβε τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ· αὗτος συντάξας τῷ 529 ἰδιαίτερον κανόνα, ἐνέπνευσεν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον ἐνότητα, τάξιν καὶ ἁρμονίαν καὶ ἰδρύσας τὸ μοναστήριον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς Καμπανίας Monte-Cassino, ὡς καθήκοντα τῶν μοναχῶν αὐτοῦ ὥρισε τὴν εὐσέθειαν καὶ ἀρετὴν, τὴν ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου. Μετ' ὀλίγον ὁ κανὼν τοῦ Βενεδίktου ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν Δύσιν, οἱ δὲ Βενεδίktικοὶ μοναχοὶ κατέστησαν τοσοῦτον ὠφέλιμοι, ὥστε ἡ Δύσις εἰς αὐτοὺς ὀφείλει πᾶν ὅ,τι ἐσώθη ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τῆς μεταναστεύσεως τῶν ἔθνων. Τὰ μοναστήρια τῶν Βενεδίktινῶν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἦσαν τὰ φυτῶρια τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν γραμμάτων, ἡ ἐστία τῶν ἐπισημοτέρων κληρικῶν καὶ κηρύκων τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὸ κέντρον τῆς ἐξημερώσεως καὶ ἐξανθρωπίσεως τῶν ἀγρίων τῆς Δύσεως λαῶν.

§ 45. Ἱερός κλῆρος καὶ ἐκκλησιαστικὴ Ἱεραρχία.

1. Ὁ κλῆρος καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὡς καὶ προηγουμένως (§ 25, 1), διεκρίνετο εἰς ἀνώτερον καὶ κατώτερον, εἰς τὸν τελευταῖον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους προσετέθησαν καὶ ἕτερα ἀξιώματα, ὡς οἱ *οἰκονόμοι*, *σκευοφύλακες*, *βιβλιοθηκάριοι*, *χαρτοφύλακες*, *ταχυγράφοι* κτλ. Εἰς τὸν ἀνώτερον κλῆρον ἀνῆκον τὰ ἀξιώματα τῶν *διακόνων*, οἵτινες ἐπὶ κεφαλῆς εἶχον τὸν ἀρχιερέα, τῶν πρεσβυτέρων ὑπ' ἀρχηγὸν τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἢ πρωτοπρεσβύτερον, καὶ τῶν ἐπισκόπων, οἵτινες ἐξελέγοντο ψήφῳ τοῦ κλήρου καὶ αἵτήσει τοῦ λαοῦ. Εἰς τὸν κλῆρον ἐν γένει προήγοντο ἄνδρες λόγιοι καὶ παιδείας μέτοχοι, παρὰ πάντων δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνάγκη τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου· διὰ τοῦτο οὐ μόνον εἰς τὰς τότε ἀνθούσας θεολογικὰς σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Καισαρείας, Ἐδέσσης καὶ Νισίβειος ἐφοίτων οἱ μέλλοντες κληρικοί, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς σχολὰς τῶν ἐθνικῶν, πολλοὶ δὲ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν ἐλάβανον ἐν τοῖς μοναστηρίοις καὶ τοῖς συγγράμμασι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τοὺς κληρικοὺς καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δὲν ἀπηγορεύετο ὁ γάμος· ἕνεκα ὅμως τῆς ἀγιότητος τῆς ἀγαμίας καὶ τοῦ στενοῦ συνδέσμου τῶν κληρικῶν μετὰ τοῦ μοναχικοῦ βίου, τινὲς ἐν τῇ Α' οἰκουμένικῇ συνόδῳ προέτειναν, ὅπως ἀπαγορευθῇ

ὁ γάμος τῶ κλήρῳ· ἀλλ' ἡ σύνοδος ἐπὶ τῇ ὀρθῇ παρατηρήσει τοῦ Παφνουτίου διέταξεν, ὅπως οἱ κληρικοὶ ἔρχωνται εἰς κοινωνίαν γάμου πρὸ τῆς χειροτονίας αὐτῶν, οὐχὶ ὁμῶς καὶ μετ' αὐτήν· οὕτως ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἔμεινεν ἐν τῷ ἐλευθέρῳ τούτῳ σημείῳ, μέχρι δὲ τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος ἀναφέρονται καὶ ἐπίσκοποι ἑγγαμοί, ὡς ὁ πατὴρ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ὁ Συνέσιος καὶ ἄλλοι· ἀκολούθως ὁμῶς ἐπεκράτησε συνήθεια ἐπικυρωθεῖσα καὶ ὑπὸ τῆς Πενθέκτης οἰκουμενικῆς συνόδου, καθ' ἣν οἱ ἐπίσκοποι ἔπρεπε νὰ ᾔναι ἄγαμοι. Ἀπεναντίας ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ μικρὰν καὶ κατ' ὀλίγον ὑπέβαλον ἅπαντα τὸν κλῆρον εἰς τὴν ἀγαμίαν, μάλιστα Λέων ὁ Μ. διέταξεν ἵνα καὶ αὐτοὶ οἱ ὑποδιάκονοι ὣσιν ἄγαμοι.

2. "Ἦδη ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 25, 2) παρατηρήσαμεν, ὅτι μεταξὺ τῶν *μητροπολιτῶν* ἐξείχον οἱ τῶν πόλεων ἐκείνων, αἵτινες ἀνῆγον τὸν Χριστιανισμόν αὐτῶν εἰς τοὺς ἀποστόλους καὶ εἶχον μεγάλην πολιτικὴν σημασίαν· οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων τούτων, καὶ τοιοῦτοι εἶναι ὁ Ῥώμης, Ἀλεξανδρείας, Ἀρτιοχρείας, Καισαρείας, Ἐφέσου καὶ Ἡρακλείας ὀνομάζονται κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην Ἐξάρχαι, ἀρχιεπίσκοποι, πρῶτοι τῶν ἐπισκόπων, καὶ ἐπειδὴ, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου διαίρεσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἤδρευον εἰς τὰς πρωτεύουσας τῶν διοικήσεων, ὑφ' ἃς ὑπετάσσοντο αἱ ἐπαρχίαι, ἦσαν ἀνώτεροι τῶν *μητροπολιτῶν* (τῶν ἐπισκόπων δηλ. τῶν πρωτευου-

σῶν τῶν ἐπαρχιῶν) καὶ εἶχον τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπικυροῦν καὶ χειροτονεῖν αὐτοὺς καὶ συγκαλεῖν τὰς συνόδους τῶν διοικήσεων, καθὼς οἱ μητροπολίται τὰς ἐπαρχιακὰς συνόδους. Τὰ δικαίωματα ταῦτα τῶν Ἐξάρχων ἐπεκύρωσεν ἡ Α' Οἰκουμενικὴ σύνοδος (καν. 6), ἡ δὲ Β' Οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει (381), εἰς τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ὑπέκειτο εἰς τὸν Ἐξάρχον Ἡρακλείας, ἔδωκε τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἐγένετο πρωτεύουσα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους (καν. 3). Ἀκολούθως ἡ Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἀναγνωρίσασα τῷ Κωνσταντινουπόλεως ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς τῷ τῆς Ῥώμης θρόνῳ, ὑπέταξεν αὐτῷ τὰς διοικήσεις τοῦ Ἡρακλείας, Καισαρείας καὶ Ἐφέσου, ὡς καὶ τοὺς ἐπισκόπους τῶν βαρβαρικῶν χωρῶν τῶν περὶ τὸν Πόντον καὶ Δούναβιν (καν. 4 καὶ 28). Οὕτως οἱ Ἐξάρχοι Ἡρακλείας, καὶ Ἐφέσου μετέπεσαν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀπλῶν μητροπολιτῶν καὶ ἀπὸ τοῦδε ὑπῆρχον οἱ Ἐξάρχοι Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, οἵτινες ὠνομάσθησαν καὶ Πατριάρχαι· εἰς τὴν τάξιν τῶν πατριαρχῶν τούτων ἀνυψώθη ὑπὸ τῆς Γ' καὶ Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, ὅστις πρότερον ὑπετάσσετο εἰς τὸν μητροπολίτην Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης. Ὁ Πατριάρχης τῆς Ῥώμης δὲν ἐφύλαξε τὸν τίτλον τοῦτον, ἀλλὰ προετίμησε τὸν τίτλον Πάπας, δι' οὗ προηγουμένως καὶ μετὰ

ταῦτα ὠνομάζοντο καὶ ἄλλοι ἐπίσκοποι, ὡς π. χ. ὁ Ἀλεξανδρείας.

3. Οὕτως ἐμορφώθησαν τὰ πέντε πατριαρχεῖα τῆς χριστιανωσύνης, οἱ πατριάρχαι τῶν ὁποίων ἦσαν ἴσοι πρὸς ἀλλήλους. Ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τῆς προηγουμένης περιόδου (§ 25, 2) παρατηρήσαμεν, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ῥώμης ἤθελον νὰ ἐξασκήσωσι κυριαρχίαν τινὰ ἐφ' ὅλων τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἐκκλησίας· ἐνῶ κατ' ἀρχὰς οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ῥώμης ἤρχον μόνον ἐπὶ τῆς διοικήσεως τῆς Ἰταλίας, κατ' ὀλίγον ἐπεξέτειναν τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν ἐφ' ὅλης τῆς Δύσεως, ἤθελον δὲ συγχρόνως νὰ ἄρχωσι καὶ ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπίσκοποι παρεξηγοῦντες τὸ χωρίον τοῦ Μκτθαίου (16, 16), παρίστων ἑαυτοὺς ὡς διαδόχους τοῦ ἀποστόλου Πέτρου καὶ ἐπομένως ὡς κατέχοντες τὸ ἀξίωμα αὐτῶν *θεῖῳ δικαιώματι* πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῶν παρὰ νόμων καὶ ἀντευαγγελικῶν αὐτῶν ἀξιώσεων προσήλθον καὶ εὐνοϊκῶς τινες περιστάσεις· οὕτω π. χ. καθ' ὅλην τὴν Δύσιν ἡ Ῥώμη ἦν ἡ μόνη ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, ἐν αὐτῇ ἔκειντο οἱ τάφοι τοῦ Πέτρου καὶ Παύλου, διετέλει ἀνεξάρτητος καὶ μακρὰν τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, διεκρίνετο πάντοτε διὰ τὴν ἐμμονὴν αὐτῆς ἐν τῇ Ὀρθοδοξίᾳ, διὰ τὸν πλοῦτον αὐτῆς κτλ. Ἐνῶ ἡ Ἀνατολὴ κατεσπράχσαστο διαρκῶς ὑπὸ τῶν αἱρέσεων, ἡ Ῥώμη ἀπετέλει μίαν συμπαγῆ φάλαγγα τῆς Ὀρθοδοξίας, εἰς τὴν ὁποίαν πολλάκις κατέφευγον οἱ Ἀνατολικοὶ ζητοῦντες προστασίαν. Ταῦτα

(Ἐκκλησιαστ. Ἱστορία) 9

πάντα ἐπωφελουμένη ἡ Ῥώμη, ὡς καὶ διαφόρους προσωπικὰς τιμὰς. τὰς ὁποίας ἀπέδιδον εἰς τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς, ἐζήτηι νὰ διεκδικήσῃ παντοκρατορίαν ἐπὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας· ἰδίως οἱ ἀναπτύξαντες καὶ ὑποστηρίζοντες τοιαύτας μοναρχικὰς ἰδέας εἶναι οἱ παπαι Ἰννοκέντιος ὁ Α' (402—417), Κελεστίνος ὁ Α' (422—432), Λέων ὁ Μ. (440—461) καὶ Γρηγόριος ὁ Μ. (590—604). Ἐναντίον τῶν ἀξιώσεων τούτων διεμαρτυρήθησαν μὲν καὶ πολλοὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς Δύσεως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπέκυψαν· ἡ Ἀνατολὴ ὁμως καὶ μάλιστα ἡ Κωνσταντινούπολις οὐδέποτε ἀνεγνώρισε τὸ ἀπολυταρχικὸν τῆς Ῥώμης πνεῦμα, ἀλλ' αἰέποτε διεμαρτυρήθη, θεωροῦσα τὸν ἐπίσκοπον αὐτῆς ὡς ἓνα τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν, πρῶτον μόνον τῇ τάξει διὰ τοῦτο οὐ μόνον δὲν ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς κεφαλὴν ἀπάσης τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἡξίουσι οἱ Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ καὶ κατεδίκασε μάλιστα τινὰς τῶν παπῶν ὡς αἰρετικούς ἐν οἰκουμενικαῖς συνόδοις, ὡς τὸν Βιγίλιον καὶ Ὀνώριον.

§ 46. Θεία Λατρεία.

1. Ἦτο πολὺ φυσικὸν ὅπως ἡ ἀνύψωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς θρησκείαν τοῦ Κράτους συνεπαγάγῃ καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θείας λατρείας· αὕτη ἐν ἀσημότητι καὶ ἀπλότῃ προτέρον διατελοῦσα, ἔπρεπε νὰ ἀναπτυχθῇ μεγαλοπρεπῶς καὶ πλουτισθῇ ἀναλόγως τοῦ ἐσωτερικοῦ μεγαλείου τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐξυ-

ψοῦσα οὕτω καὶ ἐξωτερικῶς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν εἰς ὕψος ἄρρητον καὶ ἀγγελικόν. Καὶ πραγματικῶς ἡ ἀνάπτυξις αὕτη ἐγένετο. Ἐν πρώτοις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐορτάς. Ἦδη ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ παρετηρήσαμεν, ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αἱ ἐορταὶ τῆς Κυριακῆς, τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Πεντηκοστῆς (§ 26, 3)· ἐν τῇ παρούσῃ περιόδῳ οὐ μόνον καθορίζονται αὗται ἀκριβέστερον, ἀλλὰ καὶ πολλαπλασιάζονται. Οὕτω π. χ. ὅσον ἀποβλέπει εἰς τὸ Πάσχα, ἕνεκα τῆς ἄλλοτε ἐπικρατούσης διαφορᾶς, ἀπεφασίσθη ἐν τῇ ἐν Νιχαίᾳ πρώτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, ὅπως τοῦτο ἐορτάζεται πάντοτε ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ, καὶ μάλιστα τῇ Κυριακῇ τῇ μετὰ τὴν πασχαλινὴν, τὴν συμβαίνουσαν μετὰ τὴν ἑαρινὴν ἡμερίαν· ἐπίσης ἡ νηστεία ἡ προηγουμένη τοῦ Πάσχα, ἥτις ἄλλοτε ἄλλαχού ἦτο διάφορος κατὰ τὸν χρόνον, βαθμικρῶς ὠρίσθη εἰς 7 ἐβδομάδας καὶ ὡς κυρίως Τεσσαρακοστὴ ἦτο προωρισμένη πρὸς προπαρασκευὴν διὰ τὸ Πάσχα. Κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἡμερῶν τούτων, ἐκτὸς Σαββάτου καὶ Κυριακῆς, οἱ Χριστιανοὶ ἐνήστευον καὶ ἐν γένει ἐγκρατεῦντο, διὰ τοῦτο οὔτε γάμους ἐτέλουν οὔτε γενέθλια. Τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς τεσσαρακοστῆς ἀπετέλει ἡ Μεγάλῃ ἐβδομάδι, τὴν δὲν μετέβασιν εἰς τὸ Πάσχα, τὸ μέγα Σάββατον, κατὰ τὴν νύκτα τοῦ ὁποίου ἐτέλουν οἱ Χριστιανοὶ παννυχίδα μέχρι τῆς πρωίας τοῦ Πάσχα, ὅτε ἐν μεγάλῃ χαρᾷ ἐψάλλον τὸ Χριστὸς ἀνέστη. Τὴν ἐπομένην Κυριακὴν τοῦ Θωμᾶ ἐώρταζον τὸ ἀντίπασχα, κυρίως ὁμῶς ἡ ἐορτὴ

τοῦ Πάσχα συνεπληροῦτο τὴν Κυριακὴν τῆς *Πεντηκοστής*, ἐν ᾗ ἐωρτάζετο ἡ ἐπιφοίτησις τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἡ γενέθλιος τῆς Ἐκκλησίας ἡμέρα. Ἐκτὸς τῶν μεγάλων τούτων δεσποτικῶν ἑορτῶν καὶ τῆς ἑορτῆς τῶν *Θεοφανείων* τῇ 6 Ἰανουαρίου, ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ εἰσῆχθη ἐκ τῆς Δύσεως καὶ ἡ ἑορτὴ τῆς *Χριστοῦ γεννήσεως* τῇ 25 Δεκεμβρίου, μετ' αὐτὴν δ' εἶπετο τὴν 1 Ἰανουαρίου ἡ ἑορτὴ τῆς *περιτομῆς* αὐτοῦ· ἐκτὸς τῶν ἑορτῶν τούτων, εἶναι γνωστὴ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἡ ἑορτὴ τῆς *Μεταμορφώσεως*.

2. Ἀναλόγως τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν πῦξησε καὶ ὁ κύκλος τῶν *ἑορτῶν τῶν Ἀγίων*. Ἡ Ἐκκλησία θεωροῦσα τοὺς *μάρτυρας*, τοὺς *ὁμολογητάς* καὶ τοὺς λοιποὺς *ἁγίους*, τοὺς διακριθέντας διὰ τὸν ἐνάρετον αὐτῶν βίον, ὡς μέλη αὐτῆς δεδοχασμένα, ἀνέκαθεν ἀπέδιδεν αὐτοῖς τὸν προσήκοντα σεβασμὸν καὶ τὴν τιμὴν, οὐχὶ λατρεύουσα ἀλλ' ἐπικαλουμένη καὶ προσκυνοῦσα αὐτούς· διὰ τοῦτο ἀνέκαθεν ἐώρταζε τὰς ἡμέρας τοῦ θανάτου αὐτῶν ἢ καὶ τῶν γενεθλίων· οὕτω π. χ. κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπισημότεραι ἑορταὶ ἁγίων εἶναι τοῦ πρωτομάρτυρος *Στεφάνου* τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν Χριστοῦ γέννησιν, τῶν ἐν *Βηθλεὲμ* ἀθῶων βρεφῶν τῇ τετάρτῃ, τὰ γενέθλια *Ἰωάννου* τοῦ βαπτιστοῦ τῇ 24 Ἰουνίου καὶ ἡ ἀποτομὴ τῇ 29 Αὐγούστου, τῶν ἀποστόλων *Πέτρου* καὶ *Παύλου* τῇ 29 Ἰουνίου κτλ. Φυσικώτερον δὲ ἦτο ὅπως πλέον πάντων τῶν ἁγίων τιμᾷ καὶ σέβηται τὴν ἁγίαν παρθένον *Μαρίαν*, πρὸς τι-

μὴν τῆς ὁποίας καθωρίσθησαν διάφοροι ἑορταί, ὡς τοῦ *Εὐαγγελισμοῦ* τῇ 25 Μαρτίου, τῆς *Ἑπαπαρτῆς* τῇ 2 Φεβρουαρίου, τῆς *Κοιμήσεως* τῇ 15 Αὐγούστου καὶ τοῦ *Γενεσίου* αὐτῆς τῇ 8 Σεπτεμβρίου. Ὁμοίως ἀναφέρεται καὶ ἡ ἑορτὴ τῆς *συνάξεως* τοῦ ἀρχιστρατήγου *Μιχαήλ* τῇ 8 Νοεμβρίου, καὶ τῆς *Ἑφώσεως* τοῦ *Σταυροῦ* τῇ 14 Σεπτεμβρίου. Μετὰ τῆς προσκυνήσεως δὲ τῶν ἁγίων στενῶς συνδέεται ἡ προσκύνησις τῶν ἁγίων αὐτῶν *λεϊψάνων* καὶ τῶν *εἰκότων* ἧτις δὲν εἶναι *λατρεία*, ἀλλὰ *σεβασμός* καὶ *προσκύνησις* σχετικῇ, ἀναφερομένη εἰς τὸ πρωτότυπον.

3. Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ περιόδῳ ἀκριβέστερον καθορίζονται καὶ τὰ περὶ τῶν *μυστηρίων* τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω π. χ. ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ *βαπτίσματος*, ἀφοῦ ὁ κατηχούμενος ἐδιδάσκετο τὴν *χριστιανικὴν πίστιν* καὶ ἀπήγγελλε τὸ *σύμβολον* τῆς πίστεως, ἀπετάσσετο τῷ *Συταρχῇ* καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, *συνετάσσετο* τῷ *Χριστῷ* καὶ ἐβαπτίζετο διὰ τριῶν καταδύσεων καὶ ἀναδύσεων εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας *Τριάδος*· μετὰ δὲ τὸ βάπτισμα ἐχρίετο διὰ τοῦ ἁγίου *μέρου* καὶ ἐλάμβανε τὰ *χαρίσματα* τοῦ ἁγίου *Πνεύματος*. Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ καθὼς τὸ βάπτισμα οὕτω καὶ τὸ μυστήριον τοῦ *χρίσματος* ἐτελεῖται καὶ ὁ *ἱερεύς*, ἐνῶ ἐν τῇ Δύσει τὸ δεύτερον ἐτελεῖτο ὑπὸ μόνου τοῦ ἐπισκόπου· καίτοι δὲ τὸ βάπτισμα ἐτελεῖτο διὰ τριῶν καταδύσεων καὶ ἀναδύσεων, ἐπετρέπετο ὁμως ἐν ἀνάγκῃ ὁ *ῥαντισμός* καὶ ἡ *ἐπίχυνσις*. Ἐπίσης περὶ τῆς *θείας Εὐχαριστίας* ὑπῆρχε καθολικὴ πεποί-

θησις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅτι ἐν τῷ μυστηρίῳ τούτῳ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος καθαγιαζόμενα μεταβάλλονται εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὅτι τὸ μυστήριον εἶναι *θεσία* καὶ ὅτι πάντες οἱ μεταλαμβάνοντες αὐτοῦ ἀνάγκη νὰ μεταλαμβάνωσιν ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη. Ἐπίσης ἀπηγγέλλοτο ὅπως ὁ προσφερόμενος ἄρτος ἢ ἔνζυμος, ἐνῶ ἡ Δύσις εἰσήγαγε τὰ ἄζυμα, καὶ ὁ οἶνος κεκραμένος ὕδατι. Τὰ πρὸς Εὐχαριστίαν δῶρα προσέφερον οἱ χριστιανοί, τὰ περισσεύοντα δὲ τεμάχια τοῦ ἄρτου εὐλογῶν ὁ ἱερεὺς διένειμεν ὡς ἀντίδωρον τοῖς πιστοῖς. Ἡ θεία Εὐχαριστία ἀπετέλει τὸ οὐσιωδέστερον μέρος τῆς θείας λατρείας, τὸ ὁποῖον ἤδη μὲν ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ διεμορφώθη εἰς τὴν *θείαν λειτουργίαν*, ἀλλ' αὕτη ἐν τῇ παρούσῃ ἀναπτύσσεται πλουσιώτερον. Ἐκτὸς τῆς *ιεροσολυμιτικῆς λειτουργίας*, τῆς ἀποδιδρυμένης εἰς τὸν ἅγιον Ἰάκωβον τὸν ἀδελφόθεον καὶ τῆς *ἀλεξανδρινῆς* τῆς ἀποδιδρυμένης εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Μάρκον, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ *λειτουργίαι* τοῦ *Μ. Βασιλείου* καὶ *Χρυσοστόμου*, αἵτινες ἐπὶ τέλους ἐπεκράτησαν. Καὶ ἡ μὲν λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου ἐτελεῖτο κατὰ τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου, τὰς Κυριακὰς τῆς Μ. τεσσαρακοστῆς καὶ τὰς παραμονὰς τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανείων, ἡ δὲ τοῦ ἁγίου Χρυσοστόμου καθ' ὅλας τὰς λοιπὰς ἡμέρας τοῦ ἐνιαυτοῦ· μόνον δὲ κατὰ τὰς καθημερινὰς τῆς τεσσαρακοστῆς διατάχθη, διὰ τὸ πένθιμον τῶν ἡμερῶν τούτων, νὰ μὴ τελεῖται ἡ λει-

τουργία τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου, ἀλλ' ἡ λειτουργία τῶν προηγιασμένων. Ἐν ταῖς λοιπαῖς Ἐκκλησίαις τῆς Ἀνατολῆς ἐπεκράτουν ἕτεραι λειτουργίαι, συγγενεῖς πρὸς τὰς ἡμετέρας, ὡς π. χ. αἱ λειτουργίαι τῶν Νεστοριανῶν, Μονοφυσιτῶν κτλ. Ἐν τῇ Δύσει ἐπισημοτέρα ἦν ἡ λειτουργία τῆς Ῥώμης, ἥτις διαρρυθμισθεῖσα ὑπὸ τῶν παπῶν Λέοντος τοῦ Μ. (440—61), Γελασίου τοῦ Α' (492—96) καὶ Γρηγορίου τοῦ Μ. (590—604) ἐπεκράτησεν ἀκολούθως ἐφ' ὅλης τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἐκτὸς τῶν τριῶν τούτων μυστηρίων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ ἀπαντῶσι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ τὰ λοιπὰ τέσσαρα, ἡ *ιερωσύνη* δηλ. ὁ γάμος, ἡ ἐξομολόγησις καὶ τὸ εὐχέλαιον. *

§ 47. Συνέχεια. Θεία λατρεία.

1. Ἡ διαρρύθμισις καὶ ἀνάπτυξις τῆς θείας λατρείας κατὰ τὴν ἡμετέραν περίοδον ἐγένετο καὶ ἐν ἑτέροις ἀντικειμένοις. Οὕτω π. χ. ὅσον ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἁγίας Γραφῆς. Καίτοι καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης περιόδου ἀπαντῶσι τινες διαφοραὶ: περὶ τῶν βιβλίων τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, ἐν τούτοις μετ' ὀλίγον αὐταὶ αἴρονται καὶ οὕτω μορφοῦται ὁ *κανὼν* τῆς ἁγίας Γραφῆς περιέχων τὰ μέχρις ἡμῶν ἱερὰ βιβλία. Κατ' ἀρχάς, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὰ βιβλία τῆς ἁγίας Γραφῆς ἀνεγινώσκοντο *συνεχῶς*, δηλ. ἕκαστον βιβλίον ἀνεγινώσκετο ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους· ἀκολούθως ὁμως, ἐπειδὴ τὰ ἀναγινωσκόμενα

μέρη δὲν ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὰς ἡμέρας καὶ τὰς ἐορτάς, ἰδίως ἀπὸ τοῦ *Euthaliou* (460) καὶ *Ἀμμωνίου* τῶν Ἀλεξανδρέων, οἵτινες διήρσαν τὴν ἁγίαν Γραφὴν εἰς στίχους καὶ κεφάλαια, ἤρχισαν νὰ διαιρῶσι τὰ βιβλία τῆς ἁγίας Γραφῆς εἰς ἀναγνώσματα καὶ περικοπὰς, ἀναλόγως τῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς ἀνεγινώσκοντο· καίτοι δὲ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ ἀπκντῆ τὸ σύστημα τῶν περικοπῶν, κυρίως ὁμως ἐφηρμόσθη τοῦτο ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐντεῦθεν καὶ τὰ παρ' αὐτῇ εὐαγγελιστήρια, ἀποστολάρια κτλ. Μετὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς ἦτο συνδεδεμένον πάντοτε τὸ κήρυγμα τοῦ θεοῦ λόγου, καὶ ἐφόσον μὲν ἐπεκράτει ἡ συνεχὴς ἀνάγνωσις, τοῦτο ἐγίνετο ἐπὶ ὁλοκλήρων βιβλίων τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὅτε δὲ εἰσῆχθησαν αἱ περικοπαί, ἐπ' αὐτῶν μόνον. Τὸ κήρυγμα κυρίως ἀνεπτύχθη ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ λαβὸν χαρακτῆρα τεχνικόν, ἐνῶ ἐν τῇ Δύτει ἦν ἀπλοῦν καὶ ἄτεχνον.

2. Ἐκτὸς τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τοῦ κηρύγματος, σημαντικὸν μέρος τῆς θείας λατρείας ἀπετελεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ᾄσμα. Ὅτι ἐκτὸς τῶν ψαλμῶν καὶ τῶν δοξολογιῶν ὑπάρχουσι καὶ ἰδιαιτέροι χριστιανικοὶ ὕμνοι ψαλλόμενοι ἐπ' Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, περὶ τούτου μαρτυροῦσι τὰ ὀνόματα τοσούτων ὑμνωδῶν ἐν τε τῇ ἡμετέρᾳ καὶ τῇ Λατινικῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, Ἀνδρέου

Κρήτης, Ἀμβροσίου, Αὐγουστίνου κτλ. Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ μορφωθείσα ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῇ βίσει τῆς ἐλληνικῆς, ἐρρύθμιζε τὰ ᾠσματα καὶ τοὺς ὕμνους ἢ κατὰ *συμφωνίαν*, ὅτε δηλ. πάντες ὡς ἀπὸ ἐνὸς στόματος ἐψάλλον, ἢ κατὰ *ὑποφωνίαν*, ὅτε ὁ λαὸς συνεπλήρου τὸ ᾠσμα τῶν ψαλτῶν *ὑπηγῶν*, ἢ κατ' *ἀντιφωνίαν*, ὅτε οἱ ψάλλοντες διηροῦντο εἰς δύο χοροὺς *ἀντιφωνοῦντας*. Ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ ᾠσμα ἐμόρφωσεν ὁ ἱερός Ἀμβρόσιος παραλαβὼν τοὺς ἐλληνικοὺς ᾠγους, εἴτα δὲ Γρηγόριος ὁ Μ. ὅστις, διὰ τὰ προφυλάξει αὐτὸ ἀπὸ πάσης διαφθορᾶς, εὗρε διάφορα σημαδόφωνα καὶ συνέστησεν ἐν Ῥώμῃ μουσικὴν σχολήν· τὸ ᾠσμα τοῦ Γρηγορίου ψαλλόμενον κυρίως ὑπὸ χοροῦ ἐπὶ τούτῳ ὠρισμένου, ὠνομάζετο *ᾠσμα χορικόν*. Ἐκτὸς τῶν μέσων τούτων, οἱ χριστιανοὶ καὶ δι' ἄλλων συμβολικῶν πράξεων ἐξεδήλουν τὸ θρησκευτικὸν αὐτῶν αἶσθημα, ὡς π. χ. διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, τῆς ἀκατάσεως καὶ ἐκτίσεως τῶν χειρῶν, τῆς γονυκλισίας, τῆς προσκυνήσεως τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων, τῆς προσφορᾶς θυμιάματος, τῆς ἁψέως λαμπάδων κτλ.

3. Τέλος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἀναλόγως τῆς λοιπῆς ἀναπτύξεως τῆς θείας λατρείας, διερρυθμίσθησαν καὶ τὰ πρὸς τοῦτο οἰκοδομήματα, οἱ ναοὶ ἢ αἱ ἐκκλησίαι. Αἱ ἐκκλησίαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐπιμήκει συνήθως ἢ ὀκτάειδροι ἢ σταυροειδεῖς, ἐκτίζοντο κατὰ μίμησιν τῶν βασιλικῶν στοῶν (δικαστικῶν αἰ-

θουτῶν) καὶ ἐλέγοντο βασιλικαί· ἡ διαίρεσις αὐτῶν ἦν ἡ ἐξῆς· διὰ διπλῆς σειρᾶς στηλῶν ὁ ὅλος ναὸς διηρεῖτο εἰς τρία μέρη, τὴν μέσην ναὺν καὶ τὰς δύο πλαγίας ἡ τὸ βόρειον καὶ τοῦτον κλίτος· ἡ μέση ναὺς ἀπέληγεν εἰς ἡμικύκλιον, τὴν κόγχην ἡ ἀψίδα, ἥτις ἐχωρίζετο τοῦ λοιποῦ ναοῦ διὰ περαπελάματος ἡ τοῦ εἰκονοστασίου, καὶ ἐπειδὴ ἦτο ὑψηλότερα τοῦ λοιποῦ ἐδάφους, ἐλέγετο βῆμα· μεταξὺ τοῦ βήματος καὶ τῶν στηλῶν ὑπῆρχε μία ἐγκαρσία στυά, ὁ σωλέας. Ὁ ὅλος ναὸς διηρεῖτο εἰς τρία μέρη, 1) τὸ βῆμα ἡ ἁγιον ἡ ἱερατεῖον, προωρισμένον διὰ τοὺς ἱερεῖς, καὶ ἔχον ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ ἀριστερόθεν τὴν πρόσθεσιν, ὅπισθεν τῆς τραπέζης τὸν θρόνον τοῦ ἐπισκόπου καὶ ἐκατέρωθεν τοὺς συνθρόονους τῶν πρεσβυτέρων· ἡ μέση θύρα, ἡ φέρουσα εἰς τὸ βῆμα ἐλέγετο βασιλική· 2) ὁ κυρίως ναὸς δηλ. ἡ μέση ναὺς καὶ τὰ δύο κλίτη, ὅπου ἴσταντο οἱ πιστοί, διὰ δὲ τὰς γυναῖκας ἄνωθεν τῶν τελευταίων ὑπῆρχον τὰ ὑπερῶα· ἐν τῇ μέσῃ νηὶ ὑπῆρχον καὶ οἱ ἄμβωνες, ὁ εἰς πρὸς βορρᾶν πρὸς ἀνάγνωσιν τοῦ εὐαγγελίου καὶ ὁ ἕτερος πρὸς νότον πρὸς ἀνάγνωσιν τοῦ ἀποστόλου καὶ 3) ὁ νάρθηξ ἡ πρόναος, ὅπου ἴσταντο οἱ κατηχούμενοι καὶ οἱ μετανοοῦντες. Ἐκτὸς τῶν βασιλικῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφέρονται καὶ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ μετὸν ἡμισφαιρικὸν θόλον· ἐνῶ δηλ. αἱ βασιλικαὶ ἐστεγάζοντο διὰ πλαγιῶν στεγῶν, αἱ ἐκκλησίαι τοῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ εἶχον θόλον ἡμισφαιρικόν, ὑπερυψού-

μενον τῆς ἐκκλησίας καὶ στηριζόμενον ἐπὶ ψαλίδων· τὸ θαῦμα τοῦ τοιούτου ρυθμοῦ εἶναι ὁ ἐν Κων/πόλει ναὸς τῆς ἁγ. Σοφίας, κτισθεὶς τῷ 537 ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Μ. ὑπὸ τῶν μικρασιατῶν ἀρχιτεκτόνων Ἀρ-θεμίου καὶ Ἰσιδώρου· τὸσαύτην δὲ μεγαλοπρέπειαν εἶχεν ὁ ναὸς οὗτος, ὥστε ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ τὸ τέλος αὐτοῦ ἰδὼν αὐτὸν ἀνεφώνησε· *Νερίκηκά σε Σολομών.* Συνδεδεμένα ἢ κεχωρισμένα τῶν ναῶν ὑπῆρχον καὶ διάφορα ἄλλα οἰκοδομήματα, ὡς βαπτιστήρια, σκευοφυλάκια, κοιμητήρια, βιβλιοθήκαι, σχολεῖα κτλ. Ἐν δὲ τῷ ἱερῷ βήματι ἐκτὸς τῆς ἁγίας τραπέζης, ἥτις συνήθως ἦτο ἐκ μαρμάρου ἢ μετάλλου καὶ ἐστηρίζετο ἐπὶ μιᾷ ἢ τεσσάρων στηλῶν, πρὸς κατασκευὴν τῆς ἁγίας Εὐχαριστίας ὑπῆρχε τὸ ποτήριον, ὁ δίσκος, ἡ λόγχη, ὁ σπόγγος, τὸ ριπίδιον, ἡ λαβὴ καὶ παρὰ τοῖς Δυτικοῖς ὁ κάλαμος πρὸς μετάληψιν τοῦ αἵματος. Ἐκτὸς τῶν ἱερῶν τούτων σκευῶν ὑπῆρχον *μαρουάλια*, *πολυέλαιοι*, *θυμιατήρια*, ἐν τῇ Δύσει *κώδωρες*, ἐνῶ παρ' ἡμῖν *θεοδρόμοι*, καὶ πρὸς χρῆσιν τῶν ἱερωμένων τὰ ἱερὰ ἄμφια· οὕτω π. γ. διὰ τὸν διάκονον τὸ στοι-χάριον, τὰ ὑπομάντικα καὶ τὸ ὄραριον· διὰ τὸν πρεσβύτερον, ἐκτὸς τοῦ ὄραριου, τὰ δύο ἕτερα μετὰ τοῦ ἐπιτραχηλίου, τῆς ζώνης καὶ τοῦ φελωνίου· καὶ τέλος διὰ τὸν ἐπίσκοπον ἡ στολὴ τοῦ πρεσβυτέρου μετὰ τοῦ ἐπιγονατίου, τοῦ πολυσταυρίου ἢ σάκκου ἀντὶ τοῦ φελωνίου, τῆς μίτρας, τῆς ράβδου καὶ τοῦ ὡμοφορίου. Ἐν τῇ Δυτικῇ ἐκκλησίᾳ αἱ ἱερατικαὶ στολαὶ ἦσαν σχε-

δὲν ὁμοιόμορφοι, αἱ ἐπίσκοποι μόνον ἔφερον καὶ *δακτύλιον*. Ἐν τέλει σημειωτέον, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐν μεγάλῃ χρήσει εἶναι καὶ ἡ *ζωγραφικὴ*, καὶ μάλιστα αἱ *τοιχογραφίαι*, τὰ *μωσαϊκὰ* καὶ αἱ *μικρογραφίαι*, ἐνῶ ἡ *γλυπτικὴ* εἶναι ξένη εἰς τὴν ἐκκλησίαν. 9

§ 48. Χριστιανικὸς βίος καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία.

1. Ὅτε διὰ τῆς χριστιανίσεως τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἀνυψώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς θρησκείαν τοῦ Κράτους πολλοὶ τῶν ἐθνικῶν ἐθνικὰ φρονούντες καὶ ὑπὸ κοσμικῶν συμφερόντων κινούμενοι προσέτρεχον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τότε ὁ ἠθικὸς βίος τῶν χριστιανῶν, ὅστις ἄλλοτε διεκρίνετο κατὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν δύναμιν (§ 27, 1) ἤρχισε νὰ καταπίπτῃ. Ἀναγινώσκοντες τοὺς Πατέρας καὶ διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, βλέπομεν ὅτι πολλοὶ τῶν χριστιανῶν μόνον τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ἔφερον, ὅτι πολλοὶ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων μετήλλασσον καὶ τὴν θρησκείαν αὐτῶν ὡς τὰ ἐνδύματα, ὅτι πολλοὶ ἔζων ἐν μαλθακότητι καὶ διαφθορᾷ, ὅτι ἐφρόντιζον μόνον περὶ τῆς ἀναπαύσεως αὐτῶν καὶ τῆς πληρώσεως καὶ εὐχαριστήσεως τῆς σαρκὸς καὶ ὅτι ἄλλοι προσέκειντο ἔτι εἰς διαφόρους ἐθνικὰς συνηθείας· οὕτω π. χ. ἔφερον περιάμματα, ἤναπτον καὶ ἐπήδων πυράς, ἐφύλαττον τὰς *Καλάρδας* καὶ τὰ *Βρονμάλια* καὶ ὑποδυόμενοι διάφορα προσωπεῖα κωμικὰ καὶ σατυρικὰ ἔξω-

μοιοῦντο πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἐθνικοὺς τοὺς ὀρχουμένους καὶ παίζοντας ἐν τοῖς Διονυσίοις. Ἐν τούτοις καὶ μεθ' ὅλας τὰς μελανὰς ταύτας κηλίδας τοῦ ἡθικοῦ βίου τινῶν χριστιανῶν, δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος ὅλως διόλου κατεστράφη καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν ὑπάρχουσι καὶ ὕφεις αὐτοῦ φωτειναὶ καὶ λαμπραί. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι μία τοιαύτη ἡθικὴ δύναμις, ἥτις πανταχοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἰσέδυσσε καὶ ἐπενήργησε θρυμασίως· ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ ζύμη ἐκείνη, ἥτις ἐμβληθεῖσα εἰς τὸ φύρμα τῆς ἀνθρωπότητος ἀνεκαίνισε καὶ ἐξωγόνησεν αὐτὴν ὑπ' ὅλας τὰς ὕφεις· ὁ χριστιανισμὸς οὐ μόνον τὸν πολιτικὸν καὶ ἀστυκὸν βίον μετέβαλεν, οὐ μόνον τὸ δίκαιον καὶ τὴν νομοθεσίαν ἀνεγέννησεν, ἀλλὰ καὶ τὰς περὶ κόσμου καὶ ἀνθρώπου ιδέας ἐκαθάρισε καὶ ἡγάγαν ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα· διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνεγνωρίσθη ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἄνθρωπος, καὶ τὰ δίκαια αὐτοῦ, διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ δουλεία βαθμηδὸν περιωρίσθη, αἱ δὲ μονομαχίαι καὶ αἱ ἄλλαι ἀνῆθικοι θεατρικαὶ πραστώσεις ἐξέλιπον· διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔπεσαν τὰ ὅρια τοῦ ἐγωιστικοῦ φυλετισμοῦ, τὸ γυναικεῖον φύλον ἀνέκτησε τὰ ἀπολεσθέντα αὐτοῦ δικαιώματα καὶ ἐν γένει ἀνεπτύχθησαν τοιαῦται ἀρεταί, ὥστε ὅλος ὁ κόσμος ἐθαύμαζεν· ἰδίως μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν διακρίνονται ἡ φιλάνθρωπία καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, περὶ τῆς ὁποίας μαρτυροῦσι τὰ πανταχοῦ γῆς ἐγεσθέντα πτωχοκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα, γηροκομεῖα καὶ τὰ τοιαῦτα. Αὐτὸς ὁ

Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης (§ 31, 2), ὁ τοσοῦτον μισῶν τὸν χριστιανισμόν, ἐθαύμαζεν αὐτὸν διὰ τὰ ἔργα τῆς ἀγάπης καὶ ἐδανείσθη πολλὰ ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ· εἶναι δεινόν, ἔλεγεν, οἱ μὲν *Γαλιλαῖοι* γὰρ διατρέφωσι καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐθνικοὺς, οἱ δὲ *Ἑλληες* οὐδὲ τοὺς ἰδίους αὐτῶν πτωχοὺς γὰρ περιποιῶνται. Κατὰ πόσον ὁ χριστιανικὸς βίος εἰσέδυσε καὶ ἀνεκαίνισε τοὺς ἀνθρώπους καὶ πόσοι εὐγενεῖς καρποὶ ἐντεῦθεν προῆλθον, μαρτυροῦσι τὰ παραδείγματα τοσοῦτων χριστιανῶν γυναικῶν, περὶ τῶν ὁποίων καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοὶ ἠναγκάζοντο νὰ ἀναφωνῶσιν : οἶαι γυναῖκες παρὰ χριστιανοῖς εἰσι, καὶ τῶν ὁποίων ὁ βίος χρησιμεύει ὡς πρότυπον λαμπρὸν διὰ πᾶσαν ἐποχὴν. Μία *Μακρίνα* καὶ *Ἑμμελία*, ὑπὸ τὴν μητρικὴν τῶν ὁποίων φροντίδα καὶ ἐπιμελείαν ἀνεπτύχθη *Βασίλειος* ὁ *Μ.*, μία *Νόρρα*, ἥτις τὸν μὲν σύζυγον αὐτῆς ἐπέστρεψεν εἰς Χριστόν, εἰς δὲ τὸν υἱὸν αὐτῆς *Γρηγόριον* τὸν *Ναζιανζηνόν* ἐνεφύτευσε τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν ἀγάπην, μία *Ἀρθούσα*, ἥτις ἐν τῷ εἰκοστῷ ἔτει τῆς ἡλικίας αὐτῆς χηρεύσασα ἀπέκρουσε πᾶσαν ἀφορμὴν δευτέρου γάμου, ὅπως ὁλόκληρον αὐτῆς τὸν βίον θυσιάσῃ ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς μορφώσεως τοῦ υἱοῦ αὐτῆς *Χρυσόστομου*, μία *Μονίκη*, ἡ μήτηρ τοῦ *Αὔγουστίνου*, ἥτις δικαίως θεωρεῖται ὡς πρότυπον χριστιανικῆς συζύγου καὶ μητρός, τοιαῦται καὶ τόσαι ἕτεραι γυναῖκες μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἐξόχου δυνάμεως τοῦ ἡθικοῦ βίου τῶν χριστιανῶν.

2. Τοιοῦτος καθόλου ἦτο ὁ ἡθικός βίος τῶν χριστιανῶν τῆς ἡμετέρας περιόδου, πρὸς συγκράτησιν τοῦ ὁποίου ὡς καὶ πρὸς διόρθωσιν τῶν βιούντων ἀναξίως τῆς χριστιανικῆς αὐτῶν κλήσεως ἡ Ἐκκλησία εἶχε τὴν ἐπὶ τῶν μεταποσύντων τάξιν, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 27, 2), καὶ τὸν ἐπὶ τῆς μετανοίας πρὸςβύτερον ἀναλόγως δὲ τῶν ἀμαρτημάτων διάφορα ἦσαν καὶ τὰ ἐκκλησιαστικά ἐπιτίμια, τὰ ὅποια καὶ ἡ καθόλου Ἐκκλησία ὠρίζεν ἐν διαφόροις συνόδοις καὶ οἱ κατὰ τόπους ἐπίσκοποι ἀναλόγως τῆς πείρας αὐτῶν ἐν τοιαύταις περιστάσεσι πολλάκις πολλοὶ τῶν ἐπισκόπων ἐζήτουν τὴν γνώμην τῶν συναδελφῶν αὐτῶν καὶ οὕτω προῆλθον αἱ λεγόμεναι *κατοικαὶ ἐπιστολαὶ* ἀπὸ δὲ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος εἶναι ἐν χρήσει τὰ *ἐξομολογητάρια*, ὡς παρ' ἡμῖν τὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως *Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικά Γράμματα.

§ 49. Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.

1. Ἡ *θεολογικὴ ἐπιστήμη* τῆς περιόδου ταύτης ἐφθασεν εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς· οὐδεμία ἐποχὴ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἔχει το-

σαύτην πληθὺν Πατέρων, διδασκάλων καὶ συγγραφέων ἐκκλησιαστικῶν, ὅσον ἡ ἡμετέρα· ἀλλὰ τὸ χαρακτηρίζον αὐτὴν δὲν εἶναι μόνον ἡ μεγάλη πληθὺς, ἀλλὰ πρὸ πάντων τὸ παραγωγικὸν πνεῦμα καὶ ἡ νεαρὰ δύναμις τῆς ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως· διὰ τοῦτο διακαίως καὶ κατὰ τὴν ἔποψιν τῶν θεολογικῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καθόλου παιδείας ἡ ἡμετέρα ἐποχὴ δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὁ χρυσοῦς αἰὼν τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην ἀνάπτυξιν τῶν θεολογικῶν γραμμάτων ἐκτὸς ἄλλων λόγων συνετέλεσεν ἡ ὑπαρξίς δύο θεολογικῶν σχολῶν, τῆς νέας ἀλεξανδρινῆς, ἥτις ἐπίγονος οὖτα τῆς ἀρχαίας ἀλεξανδρινῆς (§ 29, 2) διετήρησε μὲν τὴν τάσιν αὐτῆς πρὸς τὰ θεωρητικὰ ζητήματα καὶ τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν, ἀποφεύγουσα ὅμως τὰς πλάνας αὐτῆς διακρατεῖ τὴν ὀρθοδοξίαν, καὶ τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας, ἥτις παραδεχομένη τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἀγ. Γραφῆς, τείνει εἰς τὴν νηφάλιον κατανόησιν τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀνάπτυξις τῶν θεολογικῶν γραμμάτων δὲν διατηρεῖται δυστυχῶς ἐπὶ μακρόν, ἀλλὰ μέχρι τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος· ἕκτοτε ἐνεκα διαφόρων λόγων, ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνάπτυξις ἤρξατο νὰ καταπιέζεται, τὴν πρωτοτυπίαν δὲ τῶν ἀρχαίων Πατέρων καὶ διδασκάλων διαδέχεται μία τάσις, ἥτις συλλέγει ὅ,τι παρήγαγον οἱ ἀρχαῖοι καὶ διατάσσει αὐτὸ συστηματικῶς. Τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας τῆς πε-

ριόδου ταύτης κατέχουσιν οἱ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, κύριος χαρκατῆρ τῶν ὁποίων εἶναι θεωρητικὸς καὶ ἐπιστημονικὸς. Ἐκ τῶν πολλῶν ἀναφέρονται ἐνταῦθα οἱ ἐπιστημότεροι.

2. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, ὁ πατὴρ τῆς Ὁρθοδόξιας, ὁ ἐνθιμότερος ὑπέρμαχος καὶ κῆρυξ αὐτῆς ἐναντίον τῆς αἰρέσεως τοῦ Ἀρείου, ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ἡ ἱστορία τοῦ ὁποίου ταυτίζεται μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐγεννήθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῷ 298 καὶ ἀκολουθήσας τὸν Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρον εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ Ἀ' οἰκουμένην σύνοδον (325) ὡς διάκονος αὐτοῦ, διεδέχθη αὐτὸν εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῷ 328· ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας ἔμεινεν ὁ Ἀθανάσιος 45 ἔτη, ἀλλὰ πεντάκις ἐξωρίσθη καὶ περὶ τὰ 20 ἔτη διετέλεσε μακρὰν τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ. Τῷ 335 καταδικάσθη εἰς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον, καὶ μεταξὺ ἄλλων κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν προέβαλον οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὅτι ἐρόνευσεν ἐπίσκοπὸν τινα Ἀρσένιον καὶ μετεχειρίζετο τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς μαγείας· ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος ἀπέδειξε τὴν συκοφαντίαν παρουσιάσας τὸν Ἀρσένιον ζῶντα· οὐχ ἥττον ὅμως ἐξωρίσθη. Ἄλλοτε πάλιν, ἐνῶ μετὰ τῆς κοινότητος αὐτοῦ ἐτέλει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παννυχίδα, κατελήφθη ὑπὸ στρατιωτικῆς δυνάμεως, ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος ἔδειξε τσαούτην ἀταραξίαν, ὥστε ἐτελείωσεν ἡσύχως τὴν ἀκολουθίαν καὶ διελθὼν ἀβλαβῆς τὰς στρατιωτικὰς τάξεις κατέφυγεν εἰς τὴν ἔρημον. Τέλος μετὰ πολλὰς πλάνας καὶ κικουχίας ἐπέστρεψεν εἰς (Ἐκκλησιαστ. Ἱστορία)

τὴν παροικίαν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν διηύθυνε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς αὐτοῦ τῷ 373. Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι μέγας καὶ ὡς συγγραφεύς, διακρίνόμενος διὰ τὸν πλοῦτον τῶν ἐννοιῶν, τὴν βαθεῖαν ἐρμηνευτικὴν ἱκανότητα καὶ τὴν εὐγλωττον παράστασιν. Συναγωνισταὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ ἦσαν οἱ τρεῖς μεγάλοι Καππαδόκαι Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας Βασίλειος, ὁ Μ. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ Γρηγόριος ὁ Νέσσης. Καὶ ὁ μὲν Βασίλειος ἐγεννήθη περὶ τὸ 329 καὶ παρίσταται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας ὡς φαινόμενον σπάνιον καὶ ἀληθῶς βασιλικόν· ἡ μάμμη αὐτοῦ Μακρίνα καὶ ἡ μήτηρ Ἐμμελία ἐνέπνευσαν εἰς αὐτὸν τοιαύτην χριστιανικὴν εὐσέβειαν, ὥστε μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἀπεσύρθη εἰς τὸν Πόντον, ὅπου ἐμόναζε· τῷ 370 ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Καισαρείας Καππαδοκίας, ὡς τοιοῦτος δὲ διεκρίθη πρῶτον διὰ τὸν ζῆλον αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἠναγκάσθη νὰ περιορισθῇ ὁ ἀρειανὸς αὐτοκράτωρ Οὐάλης καὶ ὁ τούτου ἐπαρχος Μόδεστος, καὶ δευτέρον διὰ τὰ ἔργα τῆς φιλανθρωπίας· λαμπρὸν μαρτύριον τῶν εὐγενῶν αὐτοῦ αἰσθημάτων ἦν τὸ μεγαλοπρεπὲς ἐν Καισαρείᾳ νοσοκομεῖον, ἡ Βασιλεία, πρὸς διατήρησιν τοῦ ὁποίου ἔδαπάνη ἅπαντα αὐτοῦ τὰ εἰσοδήματα. Ὁ βίος τοῦ Μ. Βασιλείου εἶναι πλήρης πίστεως, ἥτις ἐνίκησε τὸν κόσμον, αὐταπαρνήσεως καὶ ἀξίας βασιλικῆς· διὰ τοῦτο ἤδη ὀλίγα ἔτη

μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὠνομάσθη *Μέγας καὶ φωστὴρ τῆς οἰκουμένης*· ὁ Μ. Βασίλειος εἶναι καὶ σπουδαῖος συγγραφεὺς, γράψας κατὰ *Εὐνομίου*, ἀσκητικά, ἐρμηνευτικά κτλ. Ὁ δὲ *Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός*, ὁ φίλος καὶ συσπουδαστὴς τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐγεννήθη ἐν Ἀριανζῷ τῆς Καππαδοκίας τῷ 328· τὰ σπέρματα τῆς εὐσεβείας λαβὼν καὶ οὗτος παρὰ τῆς εὐσεβοῦς αὐτοῦ μητρὸς *Νόννης*, ἐμόνασεν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν ἔρημον, ἐχιροτονήθη εἴτα ἐπίσκοπος καὶ προσκληθεὶς νὰ κυβερνήσῃ τὴν μικρὰν Ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων ἐν Κων/πόλει τοσοῦτον ζῆλον ἐπεδείξατο καὶ μετὰ τοσαύτης ἐπιτυχίας εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ ἀπεδείκνυε τὴν θεότητα τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ὥστε ἐντεῦθεν ἀπέκτησε τὸ ὄνομα *Θεολόγος*. Ὅτε δὲ τῷ 380 *Θεοδόσιος ὁ Μ.* ἦλθεν εἰς Κων/πολιν ἀνεκέρυξεν αὐτὸν ἀρχιεπίσκοπον καὶ τῷ 381 ἔλαβε τὴν προεδρείαν τῆς Β' οἰκουμενικῆς συνόδου· ἀλλ' ἕνεκα τῶν διαφύρων αὐτοῦ ἐχθρῶν δυσαρεστηθεὶς, ἀφῆκε καὶ τὴν σύνοδον καὶ τὴν Κων/πολιν, ἦλθεν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ *Ναζιανζόν* καὶ ἀπέθανε τῷ 390. Μέγας ἐπίσης διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας καὶ συγγραφεὺς ἦν καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μ. Βασιλείου *Γρηγόριος ὁ Νέσσης*, ὅστις ἕνεκα τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ παιδεύσεως καὶ τοῦ κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ ζήλου ὠνομάσθη πατὴρ πατέρων καὶ *Νυσσαίων φωστὴρ*. Ὁ *Γρηγόριος* ἀπέθανε τῷ 394, ἀφοῦ πολλάκις κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν καὶ ἔγραψε πολλὰ καὶ σπουδαῖα συγ-

γράμματα διακρινόμενα διὰ τὴν ὁξύτητα, τὴν βαθύτητα καὶ τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ πνεῦμα.

3. Σημαντικοὶ διδάσκαλοι καὶ συγγραφεῖς τῆς Ἑκκλησίας ἦσαν καὶ *Δίδυμος ὁ τυφλός*, ὅστις καίτοι τετραετής τὴν ἡλικίαν ἀπώλεσε τὸ φῶς τῶν ὀρθαλμῶν αὐτοῦ, ἀπέκτησεν ὁμως ἀξιοθαύμαστον πολυμαθεὶαν καὶ διηύθυνε τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατηχητικὴν σχολὴν ἐπὶ 50 ἔτη (+ 395), ὡς καὶ *Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων*, ὅστις εἶναι ἐπίσημος διὰ τὰς λαμπρὰς αὐτοῦ κατηγήσεις, τὰς ὁποίας ἐξεφώνησε πρὸς τοὺς κατηγουμένους (+ 386). Λαμπρὸς συγγραφεὺς, πολυμαθὴς καὶ ἐνάρετος τὸν βίον εἶναι καὶ ὁ ἅγιος *Ἐπιφάνιος* ἐπίσκοπος *Σαλαμῶνος* ἐν Κύπρῳ, ὅστις ὅλην αὐτοῦ τὴν ζωὴν ἐθυσίασε πολεμῶν τὰς αἱρέσεις λόγῳ τε καὶ γραφῇ (+ 403). Ἐπίσημος εἶναι καὶ *Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης* (+ 450), εἷς τῶν ἐπισημοτάτων, σοφωτάτων καὶ εὐγενεστάτων ἀντιπροσώπων τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅστις ἐγκατέλιπεν ἡμῖν χιλιάδας ἐπιστολῶν, σημαντικωτάτων διὰ τὴν ἱστορίαν. Ἀλλὰ πάντας τούτους ὑπερβάλλει ὁ ἅγιος *Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος*, ὅστις πρωίμως ἀπορρηνισθεὶς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἀνετράφη μετὰ μεγάλης φροντίδος ὑπὸ τῆς εὐσεβοῦς αὐτοῦ μητρὸς *Αἰθούσης*. Ὁ Χρυσόστομος ἀφοῦ ἐσπούδασε πλησίον τοῦ σοφιστοῦ *Λιθαρίου*, ὅστις ἐθαύμαζεν αὐτόν, καὶ μετῴθη ἐπὶ τινα ἔτη τὸ ἐπάγγελμα τοῦ συνδίκου, ἐβαπτίσθη, ἀκολούθως ἐμόνασεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ τῷ 380 ἐλθὼν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἐκήρυττε τὸν λόγον τοῦ

Θεοῦ. Ἄλλ' ἡ φήμη αὐτοῦ τοσοῦτον εἶχε διαδοθῇ, ὥστε τῷ 397 προσεκλήθη εἰς Κων/πολιν ὡς ἀρχιεπίσκοπος· ἐνταῦθα διεκρίθη οὐ μόνον διὰ τὸν ζῆλον αὐτοῦ πρὸς διάδοσιν τῆς ὀρθοδοξίας μεταξὺ τῶν Ἀρειανῶν Γότθων, οὐ μόνον ὡς πατὴρ τῶν πτωχῶν καὶ προστάτης τῶν καταδυναστευομένων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν παρρησίαν μεθ' ἧς ἤλεγχε τὴν ἀμαρτίαν, ὅπου εὗρισκεν αὐτήν· ἡμέραν τινὰ ἐνῶ ἐτέλει τὴν θείαν λατρείαν τοσοῦτος θόρυβος ἐγένετο ἐν τῷ ναῷ ἕνεκα τῶν ἐκεῖ πλησίον τελουμένων ἐγκαινίων ἀργυροῦ τινος ἀγάλματος τῆς βασιλίσσης *Εὐδοξίας*, ὥστε ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ἠναγκάσθη νὰ ψέξῃ καὶ μεμνηθῇ τὴν πρᾶξιν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ βασιλίσσα ἐξηκολούθει νὰ μισῇ καὶ καταδιώκῃ τὸν Χρυσόστομον, οὗτος ἐπὶ τέλους κατεκεραύνωσεν αὐτήν ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἀρχομένῳ διὰ τοῦ : *Πάλιν Ἡρωδίας μαίνεται, πάλιν ταρασσεται, πάλιν τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου ἐπὶ πύρακι ζητεῖ λαβεῖν*· τούτου ὅμως ἕνεκα ὀργισθεῖσα ἡ βασιλίσσα συνηνώθη μετὰ τῶν λοιπῶν ἐχθρῶν τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀρμενικὴν πόλιν *Κουκουσόν*. Ἄλλ' ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ὑπέμεινε τὰ πάντα μετὰ καρτερίας, μάλιστα τοσοῦτον καθαρὰν εἶχε τὴν συνείδησιν περὶ τῆς ἀθωότητος αὐτοῦ, ὥστε ἔγραφε πρὸς τοὺς ἐν Κων/πόλει χριστιανούς, ὅτι *τὸν ἐαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα οὐδεὶς παραβάσαι δύναται*. Ἐπὶ τέλους αἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐξώρισαν αὐτὸν εἰς τὸν *Εὐξείνον* πόντον, ἀλλὰ καταβληθεὶς ὑπὸ τῶν διαφόρων κακουχιῶν καὶ ταλαιπωριῶν ἀπέθανε μετὰ θερμὴν

προσευχὴν ἀναφωνήσας : Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἔνεκεν (407), μάρτυς τῆς ἀληθείας καὶ δικαιοσύνης. Ἡ Ἐκκλησία πάντοτε ἐτίμησε τὸν ἄνδρα διὰ τὰ σπάνια αὐτοῦ προτερήματα καὶ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου, ὃ δὲ μετὰ ταῦτα κόσμος ἐπωνόμασε *Χρυσόστομος* διὰ τὴν σπανίαν αὐτοῦ εὐγλωττίαν· ὁ λόγος αὐτοῦ ἦν τοσοῦτον πυρώδης, ἰσχυρὸς, θερμουργὸς καὶ πειστικὸς, ὥστε τὸ ἀκροατήριον αὐτοῦ ἀνέβαινε πολλάκις εἰς 10,000, ἐπεδείκνυτο δὲ τὴν εὐχαρίστησιν αὐτοῦ διὰ χειροκροτημάτων. Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἐπισημότεραι εἶναι αἱ ἀθάνατοι αὐτοῦ *ὁμιλῖαι*. ■

4. Μεγάλοι Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι καὶ οἱ ἑξῆς : Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας, πατριάρχης ἀπὸ τοῦ 412—444, ὅστις ἐναντίον τῆς αἵρέσεως τοῦ *Νεστορίου* ἐθυσίασεν ὁλόκληρον αὐτοῦ τὸν βίον, ἐργασθεὶς σπουδαίως πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς Ὁρθοδοξίας· ὁ ἱερὸς Κύριλλος εἶναι καὶ ἐπίσημος συγγραφεὺς, χαρακτηριζόμενος κατὰ τὴν σαφήνειαν, ὀξύνοϊαν καὶ ἀκρίβειαν· τὰ ἐπισημότερα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ εἶναι τὰ δογματικὰ καὶ ἐξηγητικὰ.—Θεοδώρητος ὁ ἐπίσκοπος *Κύρου*, ὅστις ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἀφιερῶθη εἰς τὴν διακονίαν τοῦ Θεοῦ, ὡς δῶρον Θεοῦ, εἶναι εἷς ἐκ τῶν λαμπροτέρων καὶ ἐπισημοτέρων συγγραφέων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας· ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ ἦν καθαρὸς, εὐθύς καὶ εὐγενής, ἦν ἀνὴρ μακρὰν τῶν ἰδιοτελειῶν τῶν συγχρόνων καὶ μεγάλην σημασίαν ἀποδιδούς εἰς

τὸν μοναχικὸν βίον· ὡς συγγραφεὺς διεκρίνετο διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν γνώσεων αὐτοῦ, τὴν βαθύτητα τῶν ἐρευνῶν, τὴν διαύγειαν τῶν ἐννοιῶν καὶ τὴν καλλονὴν τῆς ἐκθέσεως. Ὁ Θεοδώρητος εἶναι ἐπίσημος διὰ τὰ ἐξηγητικὰ αὐτοῦ συγγράμματα καὶ τὰ ἱστορικά.— *Μάξιμος ὁ ὁμολογητής*, γεννηθεὶς τῷ 580 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ γονέων ἐπιφανῶν καὶ χρηματίσας μυστικὸς γραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορος *Ἡρακλείου*· τοὺς ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀγῶνας αὐτοῦ ὡς καὶ τὸ μαρτυρικὸν τέλος τῷ 662 εἶδομεν ἀνωτέρω (§ 40, 1)· ἀλλ' ὁ Μάξιμος εἶναι ἐπίσημος καὶ ὡς συγγραφεὺς, διακρινόμενος διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ παιδείαν, τὴν πολυμαθειαν, τὴν ὀξύνοϊαν καὶ τὴν διαλεκτικὴν ἱκανότητα· ἐπὶ τῇ βῆσει τῶν συγγραμμάτων *Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου* ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς μυστικῆς λεγομένης *θεολογίας*. Ἐν τέλει δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὸν ἐπίσημον Πατέρα καὶ διδάσκαλον τῆς συριακῆς Ἐκκλησίας, τὸν ἄγιον *Ἐφραίμ τὸν Σύρον*, ὅστις ἔνεκα τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἀρετῶν ὠνομάσθη *προφήτης τῶν Σύρων*. Ὁ Ἐφραίμ ἐγεννήθη ἐν *Νισίβει* καὶ ὅτε τῷ 350 κατεστράφη ἡ πόλις ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν *Σαπώρου*, μετέβη εἰς τὴν Ἑδεσσαν, ὅπου ἰδρυσε θεολογικὴν σχολὴν· ἀπέθανε τῷ 378, ἀφοῦ προηγουμένως ἀκούσας τὴν φήμην τοῦ Μ. Βασιλείου ἦλθεν εἰς τὴν Καισάρειαν καὶ ἐπεσκέφθη αὐτόν. Ὁ Ἐφραίμ εἶναι μέγας συγγραφεὺς τῆς συριακῆς Ἐκκλησίας, τὰ συγγράμματα δ' αὐτοῦ ζῶντος ἔτι μετεφράζοντο εἰς ξένας

γλώσσας. Ὁ Ἑφραίμ εἶναι ἐπίσημος καὶ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, διότι ἐναντίον τῶν γνωστικῶν *Βαρδησάρου καὶ Ἀρμουρίου*, προσελκυνόντων τοὺς Ὀρθοδόξους δι' ὕμνων αἰρετικῶν, συνέταξεν ὀρθοδόξους ὕμνους.

§ 50. Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας.

1. Καθὼς ἡ ἑλληνικὴ, οὕτω καὶ ἡ *λατινικὴ Ἐκκλησία* ἀνέπτυξε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην σπουδαίως τὴν θεολογίαν καὶ παρήγαγε μεγάλους Πατέρας καὶ διδασκάλους διακρινομένους διὰ τε τὴν εὐσέθειαν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν παιδείαν. Ἐκ τῶν πολλῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει τὸ πρακτικὸν πνεῦμα, ἀναφέρομεν τοὺς ἑξῆς. Μέγας Πατὴρ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ὁ Ἀθανάσιος τῆς Δύσεως ὀνομασθεὶς, εἶναι Ἰλάριος, ὁ ἐπίσκοπος Πικταύων, ὅστις ἐθνικὸς πρότερον ὑπάρχων ἐπέστρεψεν εἰς Χριστὸν μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ καὶ τῆς θυγατρὸς καὶ τῷ 350 ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος τῆς πατρίδος αὐτοῦ· οὗτος ἦν ἐνθερμος πολέμιος τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἐξωρίσθη εἰς τὴν Φρυγίαν, ἀκολούθως δ' ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ὅπου καὶ ἀπέθανε τῷ 368· ἔγραψε πολλὰ καὶ διάφορα, ἐπὶ τῆς θεολογικῆς δ' αὐτοῦ ἀναπτύξεως μεγάλως ἐπενήργησεν ὁ Ὡριγένης. Ἐπισημότερος αὐτοῦ ἦν ὁ ἄγιος

Ἀμβρόσιος, ἐπίσκοπος *Μεδιολάνων*· οὗτος κατήγετο ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας καὶ κατ' ἀρχὰς διωρίσθη ἔπαρχος τῶν *Μεδιολάνων*· ὅτε ὁμως, ἀποθανόντος τοῦ ἐπισκόπου, οἱ ἀρειανοὶ καὶ οἱ ὀρθόδοξοι ἤριζον πρὸς ἀλλήλους, τότε ὁ Ἀμβρόσιος προσῆλθε διὰ νὰ καθησυχάσῃ αὐτούς· ἀλλ' ἐπὶ τῇ φωνῇ παιδίου τινός· ὁ Ἀμβρόσιος ἐπίσκοπος, συνηνώθησαν ἅπαντες καὶ ἐξελέξαν αὐτὸν ἐπίσκοπον, καίτοι ἦτο ἔτι κατηχούμενος. Ὁ Ἀμβρόσιος γενόμενος ἐπίσκοπος διένειμεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν περιουσίαν εἰς τοὺς πτωχοὺς, ἀναδειχθεὶς πατὴρ τῶν πασχόντων καὶ καταδυναστευομένων, ἐπίσημος κῆρυξ τοῦ θεοῦ λόγου καὶ φρόνους πολέμιος τῶν αἵρετικῶν· καὶ μεθ' ὅλην δὲ τὴν προχρότητα αὐτοῦ καὶ ἡρεμίαν, ἐπεδείξατο τοιαύτην ἰσχὺν χαρακτηῆρος καὶ ἐνεργητικὴν βούλησιν, ὥστε ἐνώπιον οὐδενὸς ἀνθρωπίνου μεγαλείου ἔπησεν· ὅτε Θεοδόσιος ὁ Μ. ὀργισθεὶς κατὰ τῶν Θεσσαλονικέων διέταξε τὸν φόνον 7,000 ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἀμβρόσιος μαθὼν τοῦτο ἀπέβηκε τὸν αὐτοκράτορα ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἕως οὗ οὗτος μετανόησας ἔλαβε τὴν συγχώρησιν αὐτοῦ. Ὁ Ἀμβρόσιος ἀπέθανε τῷ 397, συγγράψας πολλὰ καὶ σπουδαῖα συγγράμματα. Ἐπίσημος συγγραφεὺς καὶ Πατὴρ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας εἶναι καὶ ὁ Ἱερώνυμος, ὅστις τὸν πλείστον χρόνον τοῦ βίου αὐτοῦ ἔμεινεν ἐν Παλαιστίνῃ μονάζων· ὁ Ἱερώνυμος εἶναι ἐπίσημος διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ μοναχικοῦ βίου εἰς τὴν Ρώμην, τὴν συγγραφὴν διαφόρων συγγραμμάτων καὶ διὰ τὴν εἰς τὸ

λατινικὸν μετάφρασιν τῆς ἁγίας Γραφῆς, τὴν ὀνομαζομένην *Boulogat*.

2. Ἄλλ' ὁ μέγιστος τῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ ἱερός *Αὐγουστίνος*, ἐπίσκοπος Ἰππῶνος ἐν Ἀφρικῇ. Οὗτος τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ διήνησεν ἐν πολλαῖς παρεκτροπαῖς καὶ ἁμαρτίαις, ἀλλ' ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἡ εὐσεβὴς *Μονίκη*, δὲν ἔπαυε δεομένη τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ υἱοῦ αὐτῆς· τὰ δάκρυα καὶ τοὺς θρήνους τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἰδὼν ποτε ὁ Ἀμβρόσιος παρηγόρησεν αὐτὴν λέγων, ὅτι ὁ υἱὸς *τοσοῦτων θρήνων καὶ δεήσεων* δὲν θὰ καταστραφῇ. Ὁ *Αὐγουστίνος* ἐν τούτοις ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ *Κικέρωνος* ὀρμώμενος ἔρριψεν ἑαυτὸν εἰς τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα, ἀλλ' οὐδαμοῦ εὗρε ψυχικὴν ἡσυχίαν· ἐρρίφθη ἐπίσης εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν *Μαριγιάων*, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ δὲν ἱκανοποιήθη, ἕως οὗ ἐπὶ τέλους τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀμβροσίου παρώτρυνεν αὐτὸν εἰς τὴν μελέτην τῶν ἁγίων Γραφῶν. Ἀναγνούς ποτε ἱστορίας ἐθνικῶν ἐπιστρεψάντων εἰς Χριστόν, τοσοῦτον συνεκινήθη, ὥστε εἶπε τοῖς φίλοις αὐτοῦ· *Τοιοῦτοι ἁμαθεῖς ἄνθρωποι ἀρπάζουσι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν καὶ ἡμεῖς μεθ' ὅλην ἡμῶν τὴν ἀνάπτυξιν κυλιόμεθα εἰς τὴν ἁμαρτίαν*. Τότε ἄφρις τοὺς φίλους αὐτοῦ ἔσπευσεν εἰς τὸν κῆπον τῆς οἰκίας αὐτοῦ, ἔπεσεν ὑπὸ τι δένδρον καὶ μετὰ θρήνων ἐδέετο τοῦ Θεοῦ πρὸς σωτηρίαν· οὕτω προσευχόμενος ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν· *Λάβε καὶ ἀνάγρωθι*. Καὶ ἀμέσως λαβὼν τὴν ἁγίαν Γραφήν, ἤνοιξεν αὐ-

τὴν καὶ εὗρεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ χωρίον τῆς πρὸς Ῥω-
μαίους ἐπιστολῆς 13, 13: ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως
περιπατήσωμεν, μὴ κόμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ
ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς
ἐκείνης ἀπεφάσισε νὰ μεταβάλλῃ βίον καὶ ἀφιερωθῇ εἰς
τὸν Χριστόν· ἀμέσως ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Ἀμ-
βροσίου (387) καὶ μετέβη εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ διὰ
νὰ ἀγγείλῃ αὐτῇ τὴν χαροποιὰν ἀγγελίαν· γενόμενος
δὲ τῷ 396 ἐπίσκοπος Ἰππῶνος, ἀπέθανεν ὡς τοιοῦτος
τῷ 430, ὅτε οἱ Βάνδαλοι ἐκυρίευσαν τὴν πόλιν. Ὁ
Αὐγουστίνος εἶναι ὁ μέγιστος τῶν Πατέρων τῆς λατι-
νικῆς Ἐκκλησίας, διακρινόμενος ἐπὶ πνεύματι φιλοσο-
φικῷ, ὀξύνοϊς καὶ βαθυνοϊς, διαλεκτικῇ ικανότητι καὶ
πλούτῳ θεωριῶν. Ἐγράψε πλείστα συγγράμματα δια-
φόρου περιεχομένου· ἐν ταῖς λαμπραῖς αὐτοῦ ἐξομολο-
γήσεσιν ἐν ταπεινότητι καρδίας καὶ εἰλικρινεῖς ἐξομολο-
γοεῖται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ. Ἐπί-
σημοι Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας
διακριθέντες ἰδίως διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ιδέας τοῦ
βωμαϊκοῦ πρωτείου εἶναι Λέων ὁ Μέγας (440—461)
καὶ Γρηγόριος ὁ Μ. (+604), ὅστις καὶ κλείει τὴν σει-
ρὰν τῶν Πατέρων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐκγράψ. τῇ 8^ῃ Μαΐου 1892

ΜΕΣΗ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.
700—1453.

§ 51. Χαρακτηρισμὸς τοῦ μέρους τούτου.

1. Μέχρι τοῦδε ἐζητάσαμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας, τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῆς Ἐκκλησίας ὑπ' ὅλας αὐτῆς τὰς ὕψεις· ἐν αὐτῇ εἶδομεν δι' ὀλίγων πῶς τὸ θεοφύτευτον δένδρον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐξῆπλωσε τοὺς κλάδους αὐτοῦ ἐπὶ σύμπαντος σχεδὸν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου καὶ ἀνεκαίνισεν αὐτόν· εἶδομεν, πῶς αἱ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀναφανεῖσαι διάφοροι αἰρέσεις κατεπολεμήθησαν, διασωθεῖσα δὲ ἡ Ὁρθοδοξία ἀπὸ τῆς πλάνης διετυπώθη καὶ καθωρίσθη ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων· εἶδομεν τρίτον, πῶς ἀνεπτύχθη ὁ ἐσωτερικὸς βίος τῆς Ἐκκλησίας, καθωρίσθησαν δηλ. αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν πολιτείαν, τὸ διοικητικὸν αὐτῆς σύστημα, ἡ θεία λατρεία, ὁ ἱερὸς κλῆρος καὶ ὁ χριστιανικὸς βίος, καὶ τελευταῖον ἐζητάσαμεν πῶς ἀνεπτύχθησαν καὶ ἤκμασαν τὰ θεολογικὰ γράμματα, ἀνεφάνησαν δὲ τόσοι μεγάλοι Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας, φωτίσαντες τὸν κόσμον. Ἡ ἱστορία αὕτη τῆς Ἐκκλησίας ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ 700. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως ταύτης καὶ ἐξῆς ἄρχεται ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, ἣτις δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ κατὰ τὴν λαμπρότητα, τὸ μεγαλεῖον καὶ τὸν

πλοῦτον τῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας.

2. Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν, ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Μεσαιῶνος, καίτοι ἐπὶ τινὰ χρόνον συνεργάζονται ἔτι ἡ Ἀνατολικὴ καὶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, ἐν τούτοις ὁ σύνδεσμος οὗτος δὲν εἶναι ἐσωτερικὸς καὶ εἰλικρινῆς καὶ διὰ τοῦτο χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων. Ἐπειτα ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἑκατέρας τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων ἐπικρατεῖ ἕτερον πνεῦμα. Ἡ ἡμετέρα Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἕνεκα διαφόρων δεινῶν περιστάσεων, ἕνεκα τῆς εἰσβολῆς βαρβάρων λαῶν, ἕνεκα τοῦ μίσους τῶν Δυτικῶν καὶ τῶν σταυροφοριῶν καὶ ἄλλων λόγων δὲν ἐνεργεῖ βεβαίως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὥς καὶ πρότερον, οὐδὲ ἡδύνατο ἀληθῶς νὰ ἐνεργήσῃ· καὶ ὁμῶς ὥς κανόνα καὶ γνώμονα προστησαμένη νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῆς τροχιάς ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἐχάραξαν αὐτῇ οἱ ἀρχαῖοι Πατέρες καὶ αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν αὐτῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀρχαίου πνεύματος, ὅσον αἱ περιστάσεις ἐπιτρέπουσιν· οὕτω π. χ. καὶ τὸν Χριστιανισμόν, ὡς θὰ ἴδωμεν, διαδίδει, καὶ τὰς ἀναρρινομένας αἱρέσεις πολεμεῖ καὶ τὸν ἐσωτερικὸν βίον ἀναπτύσσει καὶ τὰ θεολογικὰ γράμματα ὑποστηρίζει· ὥστε τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν Δυτικῶν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν κατὰ τὸν μεσαιῶνα εἶναι νεκρὰ καὶ φθισιώσα, εἶναι ψεῦδος.

3. Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα διὰ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν· αὕτη καίτοι σχετικῶς ἔτυχε περιστάσεων ἐννοικωτέρων, ἐμπνεομένη ὁμῶς ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς καινοτομίας, ἐμπλατύνει καθ' ἐκάστην τὸ βάρα-

θρον τῶν νεωτερισμῶν, καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν, τὴν ὁποίαν παρέλαβεν ἀπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, εἰσάγει νέα δόγματα· ἔπειτα ὁρμωμένη ἐκ τῆς ιδέας τοῦ παπικοῦ πρωτείου, πάντα ἐνεργεῖ καὶ πράττει, ὅπως οὐ μόνον τὴν χριστιανωσύνην ἀλλὰ καὶ τὸν κόσμον ὑποτάξῃ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῆς· ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ πάπας εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, εἶναι ἐκείνη, ἣτις ἐμπνέει τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν. Βεβαίως καὶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία πολλὰ ἐνήργησε καὶ ἐν τῇ διαδόσει τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς διδασκαλίας καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῆς βίῳ καὶ ἐν τοῖς θεολογικοῖς γράμμασι· ἀλλὰ τὰ σκιερὰ καὶ μελανά σημεῖα τῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἶναι τοσαῦτα, ὥστε ἐπισκοτίζουσι τὰ φωτεινά.

4. Τοιοῦτος εἶναι καθόλου ὁ χαρακτήρ τῆς ἱστορίας τοῦ Μεσαιῶνος τῆς τε ἡμετέρας καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Εἰσερχόμενοι ἤδη εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς ἱστορίας ταύτης διαιροῦμεν αὐτήν, ὡς προείπομεν (§ 3), εἰς δύο περιόδους, τὴν ἀπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ μέχρι Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου, ὅτε συνεπληρώθη τὸ σχίσμα τῆς Δυτικῆς ἀπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, 700—1054, καὶ τὴν ἀπὸ Μ. Κηρουλαρίου μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 1054—1453· ἀλλὰ καὶ ἐκάστην τῶν περιόδων ταύτων χάριν πλείονος ἀκριβείας ὑποδιαιροῦμεν εἰς δύο μέρη· Α' εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Β' εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ μέχρι Μιχαὴλ
τοῦ Κηρουλαρίου (700—1054).

Α'. Ἱστορία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.

§ 52. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐν Πελοποννήσῳ, παρὰ
τοῖς Βουλγούροις καὶ Χαζάροις. ✓

1. Καίτοι ἡ ἐκχριστιάνισις τῆς Ἑλλάδος ἦτο συντε-
τελεσμένη ἤδη κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον (§ 10,
2) ἐν τούτοις καὶ κατὰ τὴν παρούσαν ὑπῆρχον ἔτι ἱ-
χνη εἰδωλολατρείας ἐν Πελοποννήσῳ. Ἡ εἰδωλολατρεία
αὕτη προήρχετο τὸ μὲν ἐκ τῶν ἐγγυωρίων κατοίκων
τῶν εἰς τὰς φάραγγας τοῦ Ταυγέτου διαμενόντων, δηλ.
τῶν *Μαριατῶν*, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν *Σλαύων*,
οἵτινες ἤδη ἀπὸ τοῦ 578 διαβάντες τὸν Δούναβιν καὶ
τὸν Αἰμον κατέκλυσαν τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσα-
λίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Χρι-
στιανισμοῦ ἐν τοῖς μέρεσι τούτοις ἐνήργησε πρώτη ἡ
βασίλισσα *Εἰρήνη* (780—790. 797—802), ἥτις διὰ
τοῦ ἐπισήμου στρατηγοῦ *Σταυρακίου* οὐ μόνον τοὺς ἐ-
κεῖ ἀνυποτάκτους Σλαῦους καὶ Ἑλληνας ὑπέταξεν ὑπὸ

τὸ βυζαντινὸν σαῖπτον, ἀλλὰ καὶ ἐχριστιάνισεν. Τὸ ἔργον τῆς Εἰρήνης ἀπετελείωσε μετὰ ταῦτα Βασίλειος ὁ Μακεδών (867—886).

2. Ἐκτὸς τούτων ὁ Χριστιανισμὸς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διεδόθη καὶ μεταξὺ τῶν Βουλγάρων, οἵτινες παταρικῆς φυλῆς ὄντες ἐγκατέλιπον τὰς παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασσαν ἐστίας αὐτῶν καὶ ἀποκατεστάθησαν ἐν Μοισίᾳ καὶ Θράκῃ, ὅπου ἱδρυσαν καὶ ἴδιον βουλγαρικὸν βασιλεῖον. Οἱ Βούλγαροι ἦσαν ἐθνικοί, καίτοι δὲ ἤδη τῷ 850 ἔλαβον γνῶσιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, κυρίως ὁμῶς ἐπέστρεψαν ἐπὶ τοῦ βασιλείως αὐτῶν Βογρέως. Οὗτος δηλ. εἶχεν ἀδελφὴν τινα αἰχμαλωτισθεῖσαν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν· ἀλλ' αὕτη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνετράφη χριστιανικῶς καὶ ἐπιστρέψασα εἰς τὴν πατρίδα αὐτῆς προσεπάθει νὰ ἐλκύσῃ εἰς Χριστὸν καὶ τὸν Βόγοριν· συγχρόνως ὁμῶς ἦλθεν εἰς Βουλγαρίαν καὶ ὁ ἐπίσημος τῶν Σλαύων ἀπόστολος, ὁ ἅγιος Μεθόδιος, ὅστις γινώσκων τὴν μανίαν τοῦ ἡγεμόνος πρὸς τὰς ὠραίας εἰκόνας, ἐζωγράφησε τὴν δευτέραν τοῦ Κυρίου παρουσίαν καὶ κρίσιν διὰ τοσοῦτον ζωηρῶν χρωμάτων, ὥστε ὁ ἅγιος Βόγορις συγκινηθεὶς μετέβαλε τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ ιδέας· συγχρόνως ἐπισυνέβη καὶ λιμὸς τις, ὅστις ἐκόπασε διὰ δεήσεων πρὸς τὸν Θεὸν τῶν Χριστιανῶν· οὕτως ὁ Βόγορις ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 861, ἀνάδοχος δ' αὐτοῦ ἐγένετο ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Μιχαὴλ ὁ Γ', καὶ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἠκολούθησε πολὺς λαός. Κατὰ τοὺς χρόνους τού-

τους ἤκεμαζε καὶ ὁ μέγας πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως *Φώτιος*, ὅστις ἐπίσης ἐργασθεὶς ὑπὲρ χριστιανίσεως τῶν Βουλγάρων, ἔστειλε πρὸς τὸν Βόγοριν λάμπρὰν τινα ἐπιστολήν, ἐν ἣ ἐξετίθει ἀκριβῶς τὰ δόγματα καὶ τὰς ἐντολάς τῆς ἡμετέρας πίστεως. Ἐν τούτοις ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία, ἣτις πανταχοῦ ἤθελε νὰ ἐκτείνῃ τὰ δίκτυα αὐτῆς, κατῴρθωσε πρὸς καιρὸν νὰ ἐλκύσῃ πρὸς ἑαυτὴν τὸν Βόγοριν καὶ τὸν βουλγαρικὸν λαόν, ἀποστείλασα εἰς Βουλγαρίαν ἰταλοὺς ἱερεῖς καὶ κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου· ἀλλ' ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μήτηρ Ἐκκλησία κατῴρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῆς Ῥώμης. Ἐκτοτε οἱ Βούλγαροι ὑπέκειντο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως, παρὰ τοῖς ὁποίοις κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα ἐπὶ τοῦ βασιλείως αὐτῶν *Συμεὼν* (888—927) ἀνεπτύχθη ζωηρὰ ἐκκλησιαστικὴ καὶ θεολογικὴ ζωὴ τὰς βάσεις τῆς θεολογικῆς ταύτης ζωῆς ἀπετέλει ἡ ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ *Κυρίλλου* μετάφρασις τῆς ἁγίας Γραφῆς ὡς καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων εἰς τὸ σλαβωνικόν.

3. Ὁ Χριστιανισμὸς διεδόθη ταῦτοχρόνως καὶ μετὰξὺ τῶν *Χαζάρων*, οἵτινες ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς μετὰξὺ τοῦ Βόλγα καὶ τῆς Ἀζοφικῆς θαλάσσης χώρας, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς Κριμαίας. Οἱ Χάζαροι τῷ 850 ἀπέστειλαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα *Μιχαὴλ τὸν Γ'* πρέσβεις ζητοῦντες χριστιανούς διδασκάλους· ὡς τοιούτους δὲ ἡ βυζαντινὴ αὐλὴ ἔστειλε τοὺς γνωστοὺς ἡμῖν (Ἐκκλησιαστ. Ἱστορία)

Κύριλλον καὶ Μεθόδιον, οἵτινες ἐλθόντες εἰς Χερσῶνα ἐβάπτισαν μέγα μέρος τοῦ λαοῦ.

§ 53. Ὁ Χριστιανισμὸς παρὰ τοῖς Ῥώσσοις.

Ἦδη ὁ ἱερὸς Φώτιος ἀναφέρει, ὅτι οἱ Ῥῶσσοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἐζήτησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον· τοῦτο ὑποστηρίζεται καὶ ὑπὸ τοῦ Ῥώτσου χρονογράφου Νέστορος, ὅστις διηγεῖται τὸ ἐξῆς. Δύο ἡγεμόνες τῶν Ῥώσων, ἐπὶ τοῦ βασιλείως τοῦ Βυζαντίου Μιχαὴλ τοῦ Γ' ἐπεχείρησαν νὰ κυριεύσωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν· ἀλλὰ τότε ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος μετὰ τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης ἐποίησαν λιτανεῖαν καὶ περιήγαγον εἰς τὸν αἰγιαλὸν τὴν εἰσθῆτα τῆς Θεοτόκου, τηρουμένην ἐκ Βλαχέρναις· ἀμέσως σφοδρὰ λαῖλαψ ἐκραγεῖσα τότε εἰς τὴν θάλασσαν κατέστρεψε τὰ μονόξυλα τῶν Ῥώσων καὶ οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν καταπτοηθέντες ἐπιστρέφουσιν εἰς τὸ Κίεβον καὶ ζητοῦσιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως χριστιανούς ἱερεῖς. Τοιαῦτα εἶναι τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ῥωσσίᾳ· ἀκολούθως ὁμοως τῇ 955 ἡ βασίλισσα τῶν Ῥώσων Ὀλγα ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐδέχθη τὸ βάπτισμα ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πατριάρχου Πολυεύκτου καὶ μετωνομάσθη Ελένη. Ἀλλ' ὁ κυρίως διαδοὺς καὶ ὑποστηρίξας τὸν Χριστιανισμὸν ἐν Ῥωσσίᾳ εἶναι ὁ ἐγγονος τῆς Ὀλγας Βλαδὶμηρος· ἡ ἱστορία διηγεῖται ὅτι ἐνώπιον τοῦ ἡγεμόνος τούτου ἐνεφανίσθησαν

ἀντιπρόσωποι τῶν διαφόρων θρησκειῶν, ἀλλὰ πάντας ἀπεδίωξεν ὁ Βλαδίμηρος· ὅτε δὲ ἐπαρουσιάσθη καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν Ὀρθοδόξων Κωνσταντῖνος ὁ φιλόσοφος, τοσοῦτον συνεκινήθη ὑπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὥς καὶ τινος εἰκόνας τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ, ὥστε ἀνεφώνησε· Μακάριοι οἱ δίκαιοι, ταλαίπωροι δὲ οἱ ἁμαρτωλοί· ἀλλὰ διὰ τὴν γνῶσιν κάλλιον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 987 δέκα Βογδάρους, εἰτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν καὶ ἰδόντες τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς θείας λατρείας τοσοῦτον ἐθαύμασαν καὶ ἐξέστησαν, ὥστε ἐπιστρέψαντες εἰς τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν, παρέστησαν, ὅτι ἡ μόνη θρησκεία, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἀποδεχθῶσιν οἱ Ῥῶσοι, εἶναι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία τῆς Ἀνατολῆς. Οὕτως ὁ Βλαδίμηρος ἀποφασίσας νὰ δεχθῇ τὸν Χριστιανισμόν στέλλει εἰς Κωνσταντινούπολιν πρεσβείαν καὶ ζητεῖ ὡς σύζυγον τὴν ἀδελφὴν τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ βουλγαροκτόνου Ἀννα. Ὁ Βασίλειος ὑπόσχεται τοῦτο, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ δεχθῇ τὸ βάπτισμα, καὶ οὕτω τῷ 988 ὁ Βλαδίμηρος βαπτίζεται καὶ νυμφεύεται τὴν Ἀνναν· ἀμέσως δὲ κηρύξας πόλεμον κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας, ἐκδίδωσι δι'άταγμα, δι' οὗ προσεχάλει τὸν Ῥωσικὸν λαόν νὰ χριστιανίσῃ, οὗτος δὲ προσελθὼν εἰς τὰ ρεῖθρα τοῦ ποταμοῦ Βορυσθένους ἐδέχθη τὸ βάπτισμα. Καθὼς ἐν Κιέβω, οὕτω καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ῥωσσίας διεδόθη ὁ Χριστιανισμὸς ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῶν πανταχοῦ

ἰδρυομένων ἐκκλησιῶν καὶ τῶν σχολείων. Ὁ Βλαδίμηρος ἀπέθανε τῷ 1015, ἡ δὲ ῥωσικὴ ἐκκλησία ἐτίμησεν ὡς ἄγιον, ὀνομάσασα *μέγα* καὶ *ισαπόστολον*. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ὑπεστήριξεν ὁ Ἱεροσλαῦος, ὅστις ἰδρύων ἐκκλησίας, μοναστήρια καὶ σχολεῖα ἐμερίμνα περὶ τῆς θρησκευτικῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· ἰδίως πολὺ συνετέλεσεν εἰς τὴν μετάφρασιν ἐλληνικῶν συγγραμμάτων εἰς τὸ σλαωνικὸν καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐλληνικῆς μουσικῆς εἰς τὴν ῥωσικὴν ἐκκλησίαν. Οὕτως ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμόν οἱ Ῥῶσοι, καὶ ἐπειδὴ παρέλαβον αὐτὸν παρὰ τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπέκειντο εἰς αὐτήν, παρ' ἧς ἐλάμβανον καὶ τὸν μητροπολίτην αὐτῶν ἐδρεύοντα ἐν Κιέβω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἰρέσεις καὶ θχίσματα.

§ 54. Ἡ Εἰκονομαχία (726—842).

1. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ ἀνέκαθεν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν (§ 46, 2), ὑπῆρχεν ἐν χρήσει ἡ προσκύνησις τῶν ἱερῶν εἰκότων, προσκύνησις ὅμως σχετικὴ καὶ τιμητικὴ. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Λέων ὁ Ἰσαυρος (714—741) ἐκ πολιτικῶν πιθανῶς κινούμενος λόγων ἠθέλησε νὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν χρι-

στιανικὴν Ἐκκλησίαν καὶ διὰ τοῦτο τῷ 726 συγκα-
λέσας τὸ συμβούλιον τοῦ στέμματος, παρόντος καὶ τοῦ
πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ, ὠμίλησε
κατὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἱερῶν εἰκόνων, τῶν λει-
ψάνων κτλ. Ὁ πατριάρχης ὑπέμνησε τότε τῷ Λέοντι
τοὺς ὄρκους, τοὺς ὁποίους ἔδωκεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν
πρὸ τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοῦ, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔπειθεν
αὐτόν, ἤναγκάσθη νὰ ἀποθέσῃ ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ ὠμο-
φόριον. Ἡ τοιαύτη διαγωγὴ τοῦ πατριάρχου κατέ-
στησε τὸν Λέοντα ἐπιφυλακτικώτερον εἰς τὴν ἐκτέλε-
σιν τῶν σχεδίων αὐτοῦ, διὰ τοῦτο καὶ τὸ διάταγμα,
ὅπερ ἐξέδωκε κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ἀπηγόρευε τὰς πρὸ
τῶν εἰκόνων γονυκλισίας καὶ διέτασεν ὅπως αἱ εἰκόνες
ἀναρτῶνται εἰς μέρη ὑψηλότερα. Συνεπείχε ὁμως τοῦ
διατάγματος τούτου, τὸ μὲν ἐξερράγη ἐπανάστασις
ἐν Ἑλλάδι, τὸ δὲ ὁ ἱερός Δαμασκηνὸς μονάζων ἐν τῇ
μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα ἐξέδωκε τρεῖς φλογεροὺς λόγους
ἐναντίον τῶν εἰκονομάχων· ἐναντίον τοῦ Λέοντος ἔγρα-
ψε καὶ ὁ πάπας Ρώμης Γρηγόριος ὁ Β' (714—31).
Ἐν τούτοις ὁ εἰκονομάχος βασιλεὺς τεινὼν εἰς τὴν ἐκ-
τέλεσιν τῶν ἀσεβῶν αὐτοῦ σχεδίων ἐκδίδωσι τῷ 730
δεύτερον διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου διετάσσετο ἡ κα-
ταστροφὴ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Τότε μέγας κλύδων κα-
τέλαβε τὴν Ἐκκλησίαν· εἰκόνες λαμπραί, λείψανα
ἱερά, κανδῆλαι, μανουάλια, πᾶς ἐν γένει ὁ διάκοσμος
τῶν Ἐκκλησιῶν ἐσκυθαλίζετο καὶ κατεστρέφετο· ἐπὶ
τῆς Χαλκῆς πύλης τοῦ παλατιοῦ ὑπῆρχεν εἰκὼν τις

τοῦ Κυρίου, ὀνομαζομένη *Χριστὸς ἀντιφωνήτης*· ὁ αὐτοκράτωρ διατάσσει νὰ ἀποσύρῳσιν αὐτήν, τότε δὲ ἡ ἀτρόμητος *Θεοδοσία* καταρρίψασα τὴν κλίμακα, ἐφ' ἧς ἵστατο ὁ ἀποκαθηλὼν τὴν εἰκόνα στρατιώτης, ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν προσελθόντων στρατιωτῶν· ἀλλὰ τότε κατὰ τὴν γενικὴν ἐκείνην παραχγὴν ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει *Οἰκουμένη* λεγομένη *σχολή* μετὰ τοῦ *οἰκουμενικοῦ* αὐτῆς διδασκάλου καὶ τῶν λοιπῶν ἑνδεκα, ὡς καὶ ἡ μεγάλη τῆς Κωνσταντινουπόλεως βιβλιοθήκη περιέχουσα 36,000 τόμων. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει πραγμάτων ὁ πατριάρχης Γερμανὸς παρητήθη, διεδέχθη δ' αὐτὸν ὁ σύγκελλος αὐτοῦ Ἀναστάσιος. Ὅι ὀρθόδοξοι οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσι φοβούμενοι τὸν εἰκονομάχον αὐτοκράτορα, μόνος δὲ ὁ *Ῥώμης Γρηγόριος ὁ Γ'* (731—741) ἐτόλμησε νὰ ἀναθεματίσῃ τοὺς εἰκονομάχους (732)· ἀλλὰ καὶ ὁ Λέων ἐκδικούμενος αὐτὸν ἀφῆρσεν ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ῥωμαϊκοῦ θρόνου τὰς ἐπαρχίας τοῦ *ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ*.

2. Λέων ὁ Ἰσαυρος ἀπέθανε τῷ 741, διεδέχθη δ' αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος*, τολμηρότερος καὶ ἱταμώτερος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πολέμιος τῶν ἱερῶν εἰκόνων· οὗτος πορρωτέρω τοῦ πατρὸς αὐτοῦ χωρῶν, ἠθέλησε τὴν κατάργησιν τῶν εἰκόνων νὰ νομιμοποιήσῃ δι' *οἰκουμένης* δῆθεν *συνόδου*· καὶ πραγματικῶς τῷ 754 συνεκροτήθη μεγάλη σύνοδος ἐν τῷ ἐν Βλαχέρναις ναῷ τῆς Θεοτόκου,

ἐν τῇ ὁποίᾳ οὐδενὸς πατριάρχου παρόντος κατηργήθη ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων καὶ ἀνεθεματίσθησαν οἱ ἅγιοι Γερμανὸς καὶ Δαμασκηνός. Ἡδὴ ἡ ἀπόφασις τῆς συνόδου ἔπρεπε νὰ ὑπογραφῇ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, καὶ ἐπειδὴ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀντίσταντο, ἡγέρθη τρομερὸς κατ' αὐτῶν πόλεμος· ἰδίως πολλὰ ἔπαθον οἱ μοναχοί, κατὰ τῶν ὁποίων ὁ Κοπρώνυμος τοσοῦτον ἐμαίνετο, ὥστε ἀπεφάσισε τὴν καταστροφὴν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος· καὶ λοιπὸν χιλιάδες μοναχῶν ἐμαστιγοῦντο, ἄλλοι ἐφυλακίζοντο, ἄλλοι ἐξωρίζοντο καὶ ἄλλοι εἰς γάμον κατηναγκάζοντο· ἐκ δὲ τῶν μοναστηρίων ἄλλα μὲν ἐδήμευσε, ἄλλα κατέστρεψε καὶ ἄλλα μετέβαλεν εἰς στρατῶνας καὶ φρούρια.

3. Οὕτως ἐφαίνετο ὅτι ἡ εἰκονομαχία ἐξενίκησε· καὶ ὅμως Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος ἐν τῇ κλίνῃ τοῦ θανάτου εὐρισκόμενος (775) ἐφοβεῖτο, μὴ σὺν αὐτῷ κατέλθῃ εἰς τὸν ᾗδην καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ· ἰδίως ἐφοβεῖτο τὴν νύμφην αὐτοῦ ἐπὶ τῷ υἱῷ *Λέοντι τῷ Χαζάρῳ* (775—780), τὴν Ἀθηναίαν *Εἰρήνην*, ἣτις κρύφα προσεκύνει τὰς εἰκόνας. ✓ Καὶπραγματικῶς ἡ Εἰρήνη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος, λαβοῦσα ἐπιτροπικῶς τὰς ἡνίας τοῦ κράτους ἀντὶ τοῦ ἀνηλίκου αὐτῆς υἱοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Σ', ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Ἐν πρώτοις μετεκόμισεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ λείψανον τῆς ἁγίας *Εὐφημίας*, εἶτα διεκέρυξεν ἐλευθερίαν θρησκευτικὴν, συνεπέειχε τοῦ ὁποίου οἱ φίλοι τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἤρχι-

σαν νὰ ἐμφανίζωνται, καὶ τέλος ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἀνεβίβασε τὸν ἱερὸν *Ταράσιον*, ἄνδρα εὐγενῆ καὶ κατέχοντα τὸ ἀξίωμα τοῦ μυστικοσυμβούλου τῆς αὐτοκρατορίας· ὁ Ταράσιος τότε μόνον ἐδέχθη τὸν θρόνον (784), ὅτε ἡ Εἰρήνη ὑπεσχέθη αὐτῷ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὀρθοδοξίας. Καὶ πραγματικῶς, ἀφοῦ τὰ πάντα παρεσκευάσθησαν, τῷ 786 συνεκροτήθη ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλη καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος, παρόντων πολλῶν ἐπισκόπων καὶ ἀντιπροσώπων πάντων τῶν πατριαρχῶν. Ἡ σύνοδος κατ' ἀρχὰς εἰργάζετο ἐν εἰρήνῃ, ἀλλ' ἀκολούθως ἐφορμήσας ὁ εἰκονομάχος στρατὸς διέλυσε αὐτήν· τότε ἡ βασίλισσα Εἰρήνη, ἀφοῦ μετεβίβασε τὸν ἀπειλητικὸν στρατὸν εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἀφώπλισε, μετέθηκε τὴν σύνοδον εἰς Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας. Οὕτω τῷ 787 ἐκ 367 ἐπισκόπων συνεκροτήθη ἡ Ζ' οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἥτις καταδικάσασα τὴν εἰκονομαχικὴν σύνοδον τοῦ 754, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς παραδόσεως ἐθέσπισε τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, ὡς ἀσπασμὸν καὶ τιμητικὴν προσκύνησιν καὶ οὐχὶ ὡς λατρείαν.

4. Ἐν τούτοις ἡ εἰκονομαχία μετὰ τινα ἔτη εὗρεν ἰσχυρὸν πρόμαχον ἐν τῷ προσώπῳ *Λέοντος τοῦ Ἀρμερίου* (813—820), τὸν ὁποῖον ὁ στρατὸς ἀνεκήρυξεν αὐτοκράτορα τῷ 813. Λέων ὁ Ἀρμένιος παραδεχόμενος τὰς εἰκονομαχικὰς θεωρίας, δὲν προέβη μὲν ἀμέσως εἰς τὸν κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων πόλεμον, ἥδη

ὁμῶς τῷ 814 ἐξέδωκε κατ' αὐτῶν διάταγμα, τὸ ὅποιον ἔπρεπε νὰ ὑπογράψωσι πάντες οἱ ἐπίσκοποι τοῦ Κράτους. Ἀλλ' εὐτυχῶς κατὰ τοῦ Λέοντος ἡγέρθησαν τότε δύο ἐπίσημοι ἄνδρες, ὁ πατριάρχης Κων/λεως *Νικηφόρος* καὶ ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Στουδίων *Θεόδωρος*· ὁ τελευταῖος μάλιστα ἀποδυθεὶς εἰς τὸν ἀγῶνα συνεκρότει συλλόγους, παρεσκεύαζε λιτανείας, ἔγραφεν ἐπιστολάς καὶ προέτρεπε τοὺς πάντας, ἵνα ἐμμένωσιν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Λέων δὲν ἔμενεν ἀργός, ἀλλὰ κατέστρεφε πανταχοῦ τὰς εἰκόνας, κατέσκαπτε τὰ θυσιαστήρια, μετέβαλλε τὰ ἔσματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰσῆγε πρὸς διδασκαλίαν τῶν μαθητῶν βιβλία εἰκονομαχικά. Ὁ Πλέων δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ ὁ Λέων, διότι ὁ κατ' αὐτοῦ ἐπαναστατήσας *Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς* φονεύσας αὐτόν, κατέλαβε τὸν θρόνον τῷ 820. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου (820—29) καθὼς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ *Θεοφίλου* (829—842) οἱ ὀρθόδοξοι πολλαχῶς ἐπιέζοντο καὶ ἡ εἰκονομαχία ἐπεκράτει ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει· ἐν τούτοις ἐν αὐτῷ τῷ βασιλικῷ παλατίῳ ἡ προσκύνησις τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἐκαλλιεργεῖτο ὑπὸ τῆς συζύγου τοῦ Θεοφίλου *Θεοδώρας* καὶ τῆς πενθερᾶς αὐτοῦ *Θεοκτίστης*, ἥτις τοὺς μικροὺς αὐτῆς ἐγγόνους εἰθίζεν εἰς τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, παριστῶσα αὐτὰς ὡς *τινὶα*. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἡ εὐσεβὴς *Θεοδώρα* μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου συνεννοηθεῖσα μετὰ τῶν εἰκονοφίλων καὶ τοῦ πατριάρχου *Μεθοδίου*,

συνεκάλεσε τῷ 842 τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνδημοῦσαν σύνοδον, ἣτις ἀνώρθωσε τὴν ἰσχὺν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου· τῇ δὲ ἐπομένῃ Κυριακῇ, 14 Φεβρουαρίου, ἐν μεγάλῃ λαμπρότητι καὶ μεγαλοπρεπεῖς μετεκομίσθησαν αἱ ἱεραὶ εἰκόνες εἰς τὰς Ἐκκλησίας, καὶ ἀπεφασίσθη ἵνα ἡ ἡμέρα αὕτη ἐορτάζεται ὡς *πατήνγυρις τῆς Ὁρθοδοξίας*, πρὸς αἰδίδιον μνήμην τοῦ τροπαίου, τὸ ὁποῖον ἤγειρεν ἡ Ἐκκλησία κατὰ τῶν Εἰκονομάχων. ✓

§ 55. Τὸ σχίσμα τῆς Δυτικῆς ἀπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (863—1054).

1. Ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (§ 45, 3) εἶδομεν, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ῥώμης, καίτοι ἴσοι πρὸς τοὺς λοιποὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, ἠθέλησαν ὁμῶς νὰ διεκδικήσωσι κυριαρχικὰ δικαιώματα ἐπὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐμόρφωσαν οὕτω τὴν περὶ *Ῥωμαϊκοῦ πρωτείου* ἀντευαγγελικὴν αὐτῶν θεωρίαν μεθ' ὅλας τὰς διαμαρτυρίας τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Δυστυχῶς ὁμῶς ἡ *φιλοδοξία* αὕτη τῆς Ῥώμης, *θηρευούσης παρτοκρατορίαν ἐπὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας*, καθὼς καὶ δογματικοὶ τινες λόγοι ἐπήνεγκον τὸ λυπηρὸν μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν *σχίσμα*. Τὸ σχίσμα τοῦτο ἐγένετο ὡς ἑξῆς. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου (842) ἔνεκα τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μιχαήλ τοῦ Γ' (842—867) τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου, ἐκτὸς ἄλλων, διεῖπε καὶ ὁ θεῖος τοῦ αὐτοκράτορος Βάρδας, ἀνὴρ

πολλοῦ λόγου ἄξιος καὶ τῶν γραμμάτων προστάτης. Ὁ Βάρδας συνεκρούσθη πρὸς τὸν τότε πατριάρχην Κ/λεως Ἰγνάτιον, ἄνδρα εὐσεβῆ μὲν καὶ ἐνάρετον, ἀλλὰ πῶς καὶ ἀλαζωνικὸν καὶ τῶν ἁμαρτανόντων πικρὸν ἔλεγκτήν, καὶ κατεβίβασε τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ἀντ' αὐτοῦ δὲ τῇ ὁμοψήφῳ γνώμῃ κλήρου καὶ λαοῦ μετὰ πολλῆς τῆς δυσκολίας καὶ μετὰ πολλὰς παρακλήσεις ἀνυψώθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ ἱερός Φώτιος (858), ἀνὴρ περιφανὴς τὸ γένος, κατέχων τὰ ἀξιώματα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ τοῦ μυστικοσυμβούλου καὶ συγκεντρώνων εἰς ἑαυτὸν πάντα τὰ ἔξοχα προτερήματα, τὰ ὁποῖα ποτε ἡ φύσις ἐπέδωκεν εἰς θνητόν. Μετὰ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, ὅστις ἐν τὸς ἑξ ἡμερῶν διελθὼν τοὺς κατωτέρους ἱερατικούς βαθμούς, τὴν ἡμέραν τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως τοῦ 858 ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος, ἦσαν κατ' ἀρχὰς συνηνωμένοι καὶ αὐτοὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἰγνατίου, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον διαστάντες πρὸς αὐτόν, ἤρξαντο αὐτόν τε τὸν Φώτιον καὶ τὸν Βάρδαν νὰ ὑβρίζωσιν, ὅστις διὰ τοῦτο πολλοὺς αὐτῶν ἐτιμώρησε καὶ ἐξώρισε· πρὸς καθησύχασιν λοιπὸν τῶν ταραχῶν τούτων καθὼς καὶ πρὸς καταδίκην τῶν Εἰκονομάχων, οἵτινες πολλαχοῦ ἤρχισαν νὰ ὑψώσωσι κεφαλὴν, ἀποφασίζεται νὰ συγκροτηθῇ οἰκουμένη συνόδος, ὃ δὲ ἱερός Φώτιος γράφων πρὸς τὸν πάπαν τὴν ἐνθροονιστικὴν αὐτοῦ ἐπιστολήν, ζητεῖ καὶ ἀντιπροσώπους αὐτοῦ διὰ τὴν σύνοδον.

2. Πάπας τῆς Ῥώμης ἦν τότε Νικόλαος ὁ Α'

(858—867), ἀνὴρ ἀλαζών καὶ τυραννικός, ὅστις ὑπὲρ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἐσπούδαζε νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις τῆς Ρώμης· ἐλπίζων λοιπὸν νὰ κερδίσῃ τι ἐκ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ταραχῶν, στέλλει ἀντιπροσώπους αὐτοῦ μετὰ ἐπιστολῶν, ἐν αἷς ἀνέπτυσσε τὸ ῥωμαϊκὸν πρωτεῖον καὶ ἐθεώρει τὴν ἀπὸ λαϊκοῦ χειροτονίαν τοῦ Φωτίου ὡς ἀντικανονικὴν. Ἄλλ' οἱ τοποτηρηταὶ τοῦ Νικολάου ἐννοήσαντες τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων, συνενεῶνται μετὰ τοῦ Φωτίου καὶ λαμβάνουσι μέρος εἰς τὴν κατὰ τὸ 861 συγκροτηθεῖσαν σύνοδον, ἥτις ἀφοῦ ἀνεγνώρισεν ὡς νόμιμον πατριάρχην τὸν Φώτιον, ἐκράτυνε καὶ τὴν περὶ τῶν εἰκόνων ἀπόφασιν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς συνόδου. Οὕτως ἐπεραιώθη ἡ μεγάλη αὕτη σύνοδος, τὰ πρακτικὰ τῆς ὁποίας ἀπεστάλησαν εἰς τὸν Νικόλαον, συγχρόνως δ' ὁ Φώτιος ἀπέστειλε καὶ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ ἀπολογία-κὴν ἐπιστολήν. Ὁ Νικόλαος ὁμῶς βλέπων ὅτι τὰ σχέδια αὐτοῦ ἀπέτυχον, γράφει εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπιστολὴν ὕβριστικὴν καὶ παρὰ πάντα κανόνα θεῖον καὶ ἀνθρώπινον συγκροτήσας ἐν Ῥώμῃ τῷ 863 σύνοδον, καθαιρεῖ τὸν Φώτιον ὡς ταραξίαν καὶ σχισματικόν. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ μαθὼν τὰς ἀνηκούστους βιαιοπραγίας τοῦ Πάπα, γράφει αὐτῷ ἐπιστολὴν δριμυτάτην, ὁ Νικόλαος ἀνταπαντᾷ μετριώτερον, καὶ ἐπὶ τέλους βλέπων ὅτι εἰς μάτην περιδομθεῖ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν δεσποτείαν αὐτοῦ, στρέφει τὰ βλέμματα αὐτοῦ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἥτις πρὸ ὀλί-

γου ἐδέχθη τὸν Χριστιανισμόν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (§ 52, 2)· θέλων λοιπὸν νὰ ἀποσπᾷ ἀπὸ τῆς μητρὸς Ἑκκλησίας τὸν βουλγαρικὸν λαόν, στέλλει πρὸς τὸν *Βόγορι* ἐπιστολήν, ἐν ᾗ κατηγορεῖ τὴν Ἑκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως, συγχρόνως δὲ καὶ λατίνους ἐπισκόπους καὶ ἱερεῖς, οἵτινες ἐπελθόντες κατὰ τῆς Βουλγαρίας ὡς κεραυνὸς ἢ σεισμὸς ἢ χαλάζης πλῆθος ἢ ὡς ἄγριος μοιρῶς, ὡς λέγει ὁ ἱερὸς Φώτιος, εἰσήγαγον εἰς τὴν νεοπαγῇ Ἑκκλησίαν διαφόρους καινοτομίας, ὡς *τὴν νηστειὰν τοῦ Σαββάτου, τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων, τὸ χρῖσμα τῶν ἤδη βαπτισθέντων καὶ χρισθέντων καὶ ἐπὶ τέλους τὴν πανάθεσμον ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκην· καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ*. Αἱ ἀντεναγγελικαὶ αὗται πράξεις τῶν Ῥωμαίων γενόμεναι γνωσταὶ κατετάραξαν τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει, διὰ τοῦτο ἀμέσως μὲν τῷ 865 καταδικάζονται οἱ τῆς Βουλγαρίας νεοδιδασκαλοὶ, συγκαλεῖται δὲ τῷ 867 μεγάλη σύνοδος, ἐν τῇ ὁποίᾳ αἱ αὐθαιρέσεις καὶ κακοδοξίαι τοῦ Νικολάου σὺν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ καὶ τῶν ὁμοφρόνων ἀναθεματίζονται. Ὁ Νικόλαος μαθὼν ταῦτα κατετρόμαξε βεβαίως καὶ διὰ τοῦτο ἐστράφη πρὸς διαφόρους συγγραφεῖς τῆς Δύσεως, προτρέπων αὐτοὺς εἰς τὸν κατὰ τῶν ἀνατολικῶν πόλεμον· ἀλλὰ δὲν ηὐτύχησε νὰ ἴδῃ τὰς ἀντιρρητικὰς αὐτῶν πραγματείας, ἀποθνῶν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος. ✓

3. Ἐν τούτοις ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ πράγματα μετεβλήθησαν. Ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ δηλ. παλατίῳ ὑπῆρχε *Βασιλείος τις Μακεδών*, ὅστις ἔνεκα τῆς ἐκκ-

νόητος αὐτοῦ ἀπέκτησε τὴν εὐνοίαν τοῦ αὐτοκράτο-
ρος Μιχαὴλ καὶ ἀνῆλθεν εἰς διάφορα ἀξιώματα· ἄλλ'
οὗτος ἐποφθαλμιῶν τὴν αὐτοκρατορίαν, ἀποῦ ἐφόνευσε
τὸν *Bárdar*, φονεύει τῷ 867 καὶ τὸν Μιχαὴλ καὶ οὕτω
καθημαγμένως ἔχων τὰς χεῖρας προσέρχεται εἰς τὸ θυ-
σιαστήριον, ἵνα μετάσχη τῶν ἀχράντων μυστηρίων·
ἄλλ' ὁ ἱερός Φώτιος ἀποδιώκει αὐτὸν τῆς Ἐκκλησίας·
ἀλλὰ καὶ ὁ Βασίλειος, τὸ μὲν ἵνα ἐκδικηθῇ τὴν παρ-
ρησίαν τοῦ Φωτίου, τὸ δὲ ἵνα στηριχθῇ εἰς τὸν θρόνον,
ἀποβάλλει τὸν Φώτιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ
ἀνυψοῖ ἀντ' αὐτοῦ τὸν ἱερόν *Ἰγνάτιον*, στέλλει δὲ καὶ
πρὸς τὸν πάπαν *Ἀδριανὸν τὸν Β'* ἐπιστολὴν, ἀναγγέλ-
λων τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταβολὴν τῶν πραγμά-
των. Ὁ πάπας ἑξαλλος ἐκ τῆς χαρᾶς καταδικάζει τὰ
ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τοῦ Νικολάου γεγόμενα
καὶ γράφων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀπαιτεῖ τὴν συγ-
κρότησιν οἰκουμενικῆς συνόδου· πραγματικῶς δὲ τῷ 869
συγκροτεῖται ἡ οἰκουμενικὴ δῆθεν σύνοδος, ἔχουσα κατ'
ἀρχὰς δώδεκα μόνον ἐπισκόπους, ἀκολουθῶς δὲ προσ-
λαβοῦσα καὶ ἄλλους διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων τοῦ Μα-
κεδόνης. Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην προσκληθεὶς ὁ ἱερός
Φώτιος ἡρνήθη νὰ δῇ λόγον εἰς τοὺς τοποτηρητάς τοῦ
πάπα καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἄδικοι αὐτοῦ κριταὶ κατεδίκα-
σαν τὸν ἱερόν ἄνδρα ὡς ἀποστάτην καὶ σχισματικόν,
ἐμβάπτοντες τὸν κάλαμον αὐτῶν ἐν αὐτῷ τῷ αἵματι
τοῦ Σωτῆρος. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ παρανόμου τούτου
συνεδρίου, τὸ ὅποιον οἱ Λατῖνοι θεωροῦσιν ὡς *εὐδόμη*

Οἰκουμένην συνόδον, ὁ ἱερός Φώτιος ἐξορίζεται, παρασκευάζονται δὲ κατ' αὐτοῦ διάφορα βασιανιστήρια καὶ κακουχίαι· ἐν πρώτοις περιορίζεται ὑπὸ λόχου στρατιωτῶν, ἔπειτα κωλύεται πᾶσα πρὸς αὐτὸν εἴσοδος συγγενῶν καὶ φίλων καὶ ἐπὶ τέλους παλαίων κατὰ τρομερᾶς ἀσθενείας ἐγκαταλείπεται ἄνευ ἰατροῦ καὶ τῶν ἀναγκαίων φαρμάκων· ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν μικρὰ εἰς τὴν μεγάλην ψυχὴν τοῦ Φωτίου· οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ διὰ τὰ κατὰσθήσωσι τὴν τιμωρίαν αὐτοῦ ἀλγεινότεραν, ἀφαιροῦσιν ἀπ' αὐτοῦ πᾶν βιβλίον, μέλαν καὶ χάρτην. Οὕτως ὁ ἱερός Φώτιος ἐπὶ τρία ἔτη ἐδοκίμαζετο, ἕως οὗ ὁ Μακεδὼν Βασίλειος στηριχθεὶς εἰς τὸν θρόνον καὶ ἔχων ἀνάγκην αὐτοῦ, τὸ μὲν ὅπως θεραπεύσῃ τὰς διανοιχθείσας πληγὰς τῆς Ἐκκλησίας καὶ συσφίγῃ τὸ Κράτος, τὸ δὲ ὅπως ἀναθρέψῃ τὰ τέκνα αὐτοῦ, ἀνακαλεῖ ἐκ τῆς ἐξορίας καὶ καθίστησι σύμβουλον τοῦ κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ ἱεροῦ Ἰγνατίου (878) ἀναβιβάζει τὸ δεύτερον ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ τῆς Κων/πόλεως θρόνου.

4. Ἀμα τῇ εἰς τὸν θρόνον ἀναβιάσει αὐτοῦ ὁ ἱερός Φώτιος, βαρέως φέρων τὴν ἐκ τῆς Δύσεως προκύψασαν πλάνην καὶ ἐκ τοῦ Ὑῖου, πείθει τὸν αὐτοκράτορα ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ συγκροτηθῇ μεγάλη σύνοδος· καὶ πραγματικῶς τῷ 879, παρόντων 883 ἐπισκόπων καὶ ἀντιπροσώπων τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ Η' συγκροτεῖται μεγάλη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος, ἐν τῇ ὁποίᾳ καταδειχθέντος ὅτι τὰ κατὰ τοῦ Φωτίου γεγόμενα

προῆλθον ἐκ φθόνου, κατεδικάσθη ἡ κατ' αὐτοῦ τῷ 869 συγκροτηθεῖσα σύνοδος, ἀνεκηρύχθη ὡς *Οἰκουμένη* ἡ Ζ' ἐν Νικαίᾳ κατὰ τῶν εἰκονομάχων συνελθούσα, καὶ ἐπὶ τέλους ἀναγνωσθέντος τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως ἀνεθεματίσθησαν πάντες οἱ τολμῶντες καὶ προσθέσωσι τι ἢ ἀφαιρέσωσι. Τοιαῦτα ἀπεφάσισεν ἡ μεγάλη αὕτη σύνοδος, τὴν ὁποίαν κατατάττουσιν τινες μετὰ τῶν Οἰκουμενικῶν· ἀλλ' ὁ πάππας τῆς Ῥώμης Ἰωάννης, μαθὼν παρὰ τῶν τοποτηρητῶν αὐτοῦ τὰ γενόμενα, λέγεται ὅτι ἀναβὰς ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος ἀνεθεμάτισε τὸν Φώτιον, αὐτὸ δὲ τοῦτο ἔπραξαν καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ *Μαρτῖνος ὁ Β'*, *Ἀδριανὸς ὁ Γ'* καὶ *Στέφανος ὁ Ε'*. Ἐν τούτοις ὁ Φώτιος μηδεμίαν διδοὺς προσοχὴν εἰς τὰ ἐκ Ῥώμης ἀναθέματα, ἔγραφε κατὰ τῆς πλάνης καὶ ἐκ τοῦ Γ' αὐτῷ διάφορα συγγράμματα, διέδιδε τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ ἐπεξεργάζετο τοὺς πολιτικούς νόμους. Ἀλλ' ὁ διάδοχος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης *Λέων ὁ σοφός*, ὅστις τὴν παιδευσιν αὐτοῦ καὶ τὴν σοφίαν ὥρειλεν εἰς τὸν ἱερὸν Φώτιον, ἐπιλήσμων τούτων γενόμενος, ρίπτει αὐτὸν τοῦ θρόνου καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἀναβιβάζει τὸν ἀδελφὸν *Στέφανον*· ὁ δὲ ἱερὸς Φώτιος ἐγκεκλεισμένος ἐν τινι μονῇ ἀποθνήσκει τῇ 6 Φεβρουαρίου 891, γενόμενος μέγας προασπιστὴς τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας μεγαλοφωνότατος· διὰ τοῦτο καὶ αὕτη κατέταξεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἁγίους *ὁμολογητὰς* καὶ γεραίρει ὡς *ισαπόστολον*.

5. Οὕτω μετὰ τῶν δύο μέχρι τοῦδε ἀδελφῶν ἐκ-

κλησιῶν ἐπῆλθε ψυχρότης τις καὶ αἱ σχέσεις αἱ πρὸς ἀλλήλας ἐχαλαρώθησαν, χωρὶς ὅμως ἐπισήμως νὰ ἀποσχισθῶσι· καὶ ἡ μὲν ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία οὐδαμῶς κατήρχετο τῆς ἀντευαγγελικῆς περιωπῆς εἰς ἣν ἀνυψώθη, ἀπεναντίας· μάλιστα καθ' ἐκάστην ἐνεπλάτυνε τὸ βάραθρον τῶν καινοτομιῶν καὶ πλανῶν, ἡ δὲ ἡμετέρα ἐμμένουσα εἰς τὴν πάτριον διδασκαλίαν, ἀντείχετο τῆς ἐπὶ Φωτίου συνόδου καὶ κατεδίκαζε πᾶσαν τῶν Δυτικῶν πλάνην. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα μέχρι *Μιχαήλ τοῦ Κηρουλάρου* πατριάρχου Κων/πόλεως (1054).

Ὁ πατριάρχης οὗτος ὑπὸ πνεύματος ἀγάπης κινούμενος, μαθὼν ὅτι ἐν τῇ Δυτικῇ ἐκκλησίᾳ ἐκτὸς τῆς καὶ ἐκ τοῦ Γ' οὗ πλάνης παρεισέδυσαν καὶ ἕτεραι, ὡς ἡ χρῆσις τῶν ἀζύμων, ἡ νηστεία τοῦ Σαββάτου κτλ. ἔγραψε πρὸς τινὰ ἐπίσκοπον τῆς Ἰταλίας ἐπιστολὴν καταδικάζων αὐτάς. Ὁ πάπας *Ρώμης Λέων ὁ Θ'* μαθὼν ταῦτα ἀνταπαντᾷ πρὸς τὸν Κηρουλᾶριον ὑβρίζων καὶ ἀπειλῶν αὐτόν· ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλον τὸ ἀπότομον ὕψος ὁ Κηρουλᾶριος, ὡς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ *Κωνσταντῖνος ὁ Μορομάχος* (1042—1054), ἀνταπήντησαν ἡπίως, ἐκφράζοντες τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ὁμονήσωσιν ἀμφοτέραι αἱ Ἐκκλησίαι· ὁ αὐτοκράτωρ μάλιστα ἀπῆτει πρὸς τοῦτο καὶ πρεσβείαν τοῦ πάπα. Πραγματικῶς ἡ πρεσβεία τοῦ πάπα, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχουσα τὸν Καρδινάλιον *Θυμβέρτον*, ἔρχεται εἰς Κων/πολιν καὶ ἀφοῦ προσηνέχθη ὑβριστικῶς πρὸς τὸν πατριάρχην Κηρουλᾶριον, τῇ 16 Ἰουλίου 1054 εἰσέρχεται εἰς τὸν

(Ἐκκλησιαστ. Ἱστορία)

12

ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας, κατατίθῃσιν ἀφορισμὸν κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπεζίης καὶ ἀναχωρεῖ, ἀφοῦ ἀπετίναξε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῆς. Ἄμα τὸ γεγονὸς τοῦτο, τὸ πρωτάκουστον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας, ἐγινώσθη, συνεκροτήθη σύνοδος, ἣτις συνέταξε σημείωμα κατὰ τοῦ ἀφορισμοῦ τῶν Ῥωμαίων καὶ ἀναθέματι καθυπέβηλεν αὐτόν τε καὶ τοὺς συγγράψαντας καὶ ἀποδεχομένους αὐτόν. Τὸ σημείωμα τοῦτο ἐπεκύρωσαν καὶ αἱ λοιπαὶ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς καὶ οὕτως ἀπετερματίσθη τὸ πολυθρύλλητον σχίσμα τῆς δυτικῆς ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, αἰτία τοῦ ὁποίου, ὡς ἤδη ἐδείχθη, εἶναι ἡ φιλοδοξία τῶν Ῥωμαίων καὶ ἡ τάσις αὐτῶν πρὸς τὰς καινοτομίας καὶ τοὺς νεωτερισμούς.

§ 56. Οἱ Παυλικιανοί.

Ἄρκετὰ σημαντικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι καὶ ἡ αἵρεσις τῶν *Παυλικιανῶν*, ἣτις ἀπὸ τοῦ 657 ἐμφανισθεῖσα διατηρεῖται μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ αἵρεσις αὕτη γεννηθεῖσα ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Συρίᾳ εἶναι συγγενὴς μὲ τὸν ἀρχαῖον Γνωστικισμόν (§ 20) καὶ Μανιχαϊσμόν (§ 21), ὀνομασθεῖσα δὲ οὕτω κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου *Παύλου* (= *Παυλικοί* = *Παυλικιανοί*), τὸν ὁποῖον ἐτίμα ὑπὲρ πάντας τοὺς ἀποστόλους, οὐ μόνον ἤθελε νὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν διδασκαλίαν καὶ λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας, δῆθεν διαφθαρθεῖσαν, ἀλλὰ καὶ εἰσῆγεν ἀρχαίας γνωστικὰς καὶ

μανιχαϊκὰς διδασκαλίας· οὕτω π. χ. παρεδέχετο δύο θεούς, ἓνα καλὸν καὶ ἕτερον κακόν, ἤρνεϊτο τὴν ἁγίαν Τριάδα, ἐδίδασκεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν ἐγεννήθη ἐκ τῆς παρθένου Μαρίας ἀλλ' ἔλαβε σῶμα, πεσὸν οὐρανόθεν, ἀπέρριπτε τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, τοῦ τιμίου σταυροῦ, τῶν ἱερῶν λειψάνων καὶ τὰ τοιαῦτα. Πρὸς τοῦτοις ἡ αἵρεσις τῶν Παυλικιανῶν ἀπέβαλλε πάντα κόσμον ἐν τῇ θεῇ λατρίᾳ, μάλιστα οὔτε ναοὺς εἶχεν, οὔτε ἀναγκαῖον ἐθεώρει τὸ βάπτισμα καὶ τὴν εὐχαριστίαν. Οἱ Παυλικιανοὶ ἦσαν πολυπληθεῖς ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Συρίᾳ καὶ μεθ' ὅλους δὲ τοὺς κατ' αὐτῶν διωγμοὺς τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἐπεξετείνοντο ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Ἐπὶ τέλους ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Τζιμισκῆς τῷ 970 πολλοὺς ἐξ αὐτῶν μετέφερεν εἰς τὴν Θράκην, ἐκ τῆς ἐποχῆς δ' ἐκείνης μέχρι τῆς σήμερον περὶ τὰ 80 χωρία περὶ τὸν Αἴμον τὴν βουλγαρικὴν λαλοῦντα ἀνήκουσιν εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Παυλικιανῶν καὶ εἶναι συνηγμένα μετὰ τοῦ Πάπα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐδωτικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι
 ἱστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος,
 τοῦ κλήρου, τῆς θείας λατρείας καὶ
 τοῦ χριστιανικοῦ βίου.

§ 57. Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα. Μοναχοί,
 κληρὸς καὶ ἐκκλησιαστικὴ Ἱεραρχία.

1. Καὶ ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ὡς ἐν τῇ προλαβούσῃ
 ἡ αὐτὴ ἀρχὴ ἐπεκράτει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅτι δηλ.
 πολιτεία καὶ Ἐκκλησία πρέπει νὰ τείνωσιν ἀλλήλαις
 τὰς χεῖρας, χωρὶς νὰ ἐπεμβαίνει ἡ μία εἰς τὸν κύκλον
 τῆς ἐνεργείας τῆς ἄλλης. Δυστυχῶς ὁμως καὶ κατὰ
 τοὺς χρόνους τούτους παρουσιάζονται παραδείγματα
 αὐτοκρατόρων ἐπεμβαίνοντων καὶ εἰς αὐτὴν τὴν διδα-
 σκαλίαν καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας· ἀλλὰ κατὰ
 τῶν τοιούτων ἀναιρεσιῶν διαμαρτύρεται ἡ Ἐκκλησία,
 ὡς μαρτυροῦσι τὰ ὀνόματα τῶν πατριαρχῶν Γερμανοῦ
 καὶ Φωτίου, Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, τοῦ Δαμασκη-
 νοῦ καὶ ἄλλων. Ἐπίσης οἱ αὐτοκράτορες ἐπενέβαινον
 καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπισκόπων καὶ μάλιστα τῶν
 πατριαρχῶν, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν νομο-
 θεσίαν· τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦν ἔργον τῶν συνόδων,
 τοπικῶν τε καὶ οἰκουμενικῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ αὐτοκράτο-
 ρες ἐν μικτοῖς ἀντικειμένοις ἐνομοθέτουν, ὡς τοῦτο δεῖ-
 κνυται ἐκ τῶν *Βασιλικῶν* Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης

καὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ· κυρίως ὁμῶς ὑπὲρ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰργάσθη ὁ ἱερός Φώτιος συντάξας τὸ *σύνταγμα τῶν κανόνων* καὶ τὸν *τομοκάνονα*. Ἐν γένει οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐθεώρουν ὡς καθῆκον αὐτῶν νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀναγνωρίζωσι τὰ ἀρχαῖα αὐτῆς δικαιώματα. Καὶ πραγματικῶς τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀναγνωρίζεται τὸ δίκαιον τοῦ *ἀσύλου*, τὰ κτήματα αὐτῆς εἶναι *ἀτελῆ*, οἱ ἱερεῖς δικάζονται μόνον ἐν τοῖς πνευματικοῖς δικαστηρίοις, τῶν ὁποίων ἀνώτατον εἶναι τὸ τοῦ πατριάρχου, καὶ τὰ τοιαῦτα.

2. Ἡ κυριωτέρα πρὸς τὸν κλῆρον βαθμὶς καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦν ὁ *μοναχικὸς βίος*, ὅστις ἐν γένει μέγα διεδραματούργησε πρόσωπον ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὐ μόνον τὴν ὀρθοδοξίαν ὑπερήσπισεν, ἀλλὰ καὶ τὰ γράμματα. ἱερά τε καὶ θύραθεν, ἐκαλλιέργησεν. Ἐν τούτοις, τὸ μὲν ἕνεκα τῆς εἰκονομαχίας, τὸ δὲ ἕνεκα ἄλλων λόγων ἐπῆλθε κατάπτωσις τῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου, πρὸς διόρθωσιν τοῦ ὁποίου εἰργάσθη ὁ μέγας αὐτοῦ ἀντιπρόσωπος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. Ὁ ἱερός οὗτος Πατὴρ συντάξας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μ. Βασιλείου νέον *μοναχικὸν κανόνα*, καθώρισεν ἀκριβέστερον τὰ ἔργα τῶν μοναχῶν καὶ οὕτω κατέστησεν αὐτοὺς ὡφελιμωτέρους τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ κόσμῳ. Οἱ μοναχοὶ ἦσαν διεσχορπισμένοι πανταχοῦ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, κυρίως ὁμῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μέγα αὐτῶν κέντρον ἦν ἡ

Κων/πολις καὶ τὰ περίξ αὐτῆς· ἐντεῦθεν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συναντῶμεν ἐνταῦθα μεγάλα καὶ περιφανῆ μοναστήρια, ὡς τὸ τοῦ Στουδίου, τῆς Περιβλέπτου, τοῦ Θεοκορυφώτου ἐν Ἀντιγόνῃ, τῆς ἁγίας Τριάδος ἐν Χάλκῃ κτλ. ἐπίσης πολλὰ μοναστήρια ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου τῆς Βιθυνίας. Τὰ μοναστήρια ὑπέκειντο εἰς τοὺς κατὰ τόπους μητροπολίτας καὶ ἐπισκόπους, τὰ δὲ εἰς τὸν Κων/λεως πατριάρχην ὑποκείμενα ἐλέγοντο *σταυροπήγια*, διότι κατὰ τὴν ἰδρυσιν αὐτῶν ἐπήγνυτο σταυρός. Ἡδὴ ὁμως κοιτίς τοῦ μοναχικοῦ βίου κατέστη καὶ τὸ ὄρος τοῦ Ἄθωρος, ἐνθα ἰδρύθησαν διάφορα μεγαλοπρεπῆ μοναστήρια, ὡς τὸ τοῦ Ξηροποτάμου τῷ 924, τὸ τῶν Ἰβήρων ἐν τῇ αὐτῇ ἐποχῇ, τῆς Λαύρας τῷ 960 καὶ ἄλλα. Οἱ μοναχοὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διηροῦντο εἰς ἐρημίτας, ἀσκουμένους κατὰ μόνας ἢ ἐν κοινωνίᾳ μετ' ἄλλων, εἰς *ιδιορρυθμούς*, αἵτινες ἐν τοῖς μοναστηρίοις οἰκοῦντες ἐρρυθμίζον τὸν βίον αὐτῶν, ἕκαστος ἰδίᾳ, καὶ εἰς *κοινοβιάτας*, αἵτινες ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἔζων κατὰ τὸν αὐτὸν καὶ ὁμοιόμορφον τρόπον.

3. Ἡ ἀνάγκη τῆς μορφώσεως τοῦ ἱεροῦ κλήρου ἀνεγνωρίζετο καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὡς μέσα δὲ ἀναπτύξεις τῶν κληρικῶν ἐχρησίμευον τὰ διάφορα κατὰ τόπους σχολεῖα, τὰ μοναστήρια καὶ πρὸ πάντων τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Πάντες, ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου κωλυομένων, ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν κλῆρον, πρὸ τῆς ἱερωσύνης δὲ καὶ

εἰς γάμου κοινωνίαν, πλὴν τῶν ἐπισκόπων. Ὁ κλῆρος διετρέφετο ἐκ τῶν *κατοικῶν* εἰσοδημάτων καὶ τῶν σιτηρεσίων τῆς πολιτείας, ἐκτὸς δὲ τῶν τριῶν βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης, περιελάμβανε καὶ κατώτερα κληρικά ἀξιώματα, τὰ ὅποια πολὺ ἠϋξήσαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἐκαλοῦντο *ὀφφίκια* ἐπισημότερα ἐξ αὐτῶν ἦσαν τὰ ἀξιώματα τοῦ μεγάλου οἰκονόμου, τοῦ μεγάλου σακελλαρίου, τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος, τοῦ σακελλαρίου καὶ τοῦ πρωτεκδίκου· πάντες οὗτοι ἀπετέλουν τὸ πατριαρχικὸν διακαστήριον καὶ ἐλέγοντο *ἐξωκατάκοιλοι*.

4. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν, αὕτη εἶναι ἡ αὐτή, ὡς ἀνεπτύχθη ἐν τῇ προηγούμενῃ περιόδῳ (§ 45). Μετὰ τὴν ἀπόσχισιν τοῦ πάπα τέσσαρες πατριάρχαι ὑπῆρχον ἐν τῷ ὀρθοδόξῳ κόσμῳ, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ὑπετάσσοντο οἱ μητροπολῖται καὶ ὑπὸ τούτους οἱ ἐπίσκοποι· καὶ οἱ μὲν πατριάρχαι ὠνομάζοντο *παραγιώτατοι* (ὁ Κων/λεως ἐλέγετο καὶ *οἰκουμενικός*), οἱ δὲ μητροπολῖται *πανιερώτατοι*, τινὲς δ' ἐξ αὐτῶν καὶ *ἐξαρχοὶ* καὶ *ὑπέρτιμοι* καὶ οἱ ἐπίσκοποι *θεοφιλέστατοι*. Κυρίως μεγάλην σημασίαν ἐν ἀπάσῃ τῇ ὀρθοδόξῃ εἶχεν ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἐνῷ δὲ τὰ λοιπὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πολὺ κατέπεσαν καὶ περιορίσθησαν, πρὸ πάντων ἕνεκα τῶν αἱρέσεων, τὸ πατριαρχεῖον Κων/λεως κατὰ πολὺ

ἐμεγαλύνθη· διότι ἐκτὸς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Θράκης, τοῦ Πόντου καὶ τῆς Ἀσίας, προσετέθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ περιφέρειαν καὶ ἄλλαι· οὕτω π. χ. τῷ 730 διὰ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου αἱ ἐπαρχίαι τῆς *Καλαθρίας*, τῆς *Σικελίας* καὶ τοῦ *ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ* δηλ. ἡ *Μακεδονία*, *Θεσσαλία* καὶ *Ἑλλάς*, αἰτινες μέχρι τοῦδε ὑπετάσσοντο εἰς τὸν Ῥώμης. Ὅτε δὲ τῷ 861 προσήλθεν εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ ἡ Βουλγαρία, καὶ αὕτη ὑπετάχθη ἐκκλησιαστικῶς ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπὶ τῶν ἡ *Ιουστινιανουπόλεως*, ὅστις ἐζηρτάτο ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κων/λεως· τέλος διὰ τῆς ἐκχριστιανίσεως τῶν Ῥώσων (988) καὶ οὗτοι διὰ τοῦ μητροπολίτου *Κιέβου* ὑπέκειντο εἰς τὸν Κων/λεως.

§ 58. Θεία λατρεία.

1. Ἡ θεία λατρεία τῆς περιόδου ταύτης διατελεῖ σχεδὸν ἐν τῇ αὐτῇ καταστάσει, ἐν ἣ καὶ πρότερον· ὁπωσδήποτε ὁμως παρουσιάζεται καὶ νῦν ἐνιαχοῦ ἀνάπτυξις τις· οὕτω π. χ. ὅσον ἀποβλέπει εἰς τὰς εἰρηάς, αὗται ηὐξήθησαν καὶ μάλιστα αἱ τῶν *ἀγίων*, εἰς τοὺς ὁποίους, ὡς εἰς τὰς εἰκόνας αὐτῶν καὶ τὰ λείψανα, ἡ Ἐκκλησία ἀπένεμε *τιμητικὴν προσκύνησιν*. Καίτοι δὲ ἡ εἰκονομαχία διήγειρε τρομερὸν πόλεμον κατὰ τῶν ζωγραφούντων τὰς ἱερὰς εἰκόνας, ἡ *βυζαντινὴ* ὁμως ζωγραφικὴ ἀκμάζει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους· τὸ οὐσιώδες γνῶρισμα τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς εἶναι, ὅτι τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα παρίστησι *μακρὰ, ἀρχαιο-*

πρεπῇ καὶ σεμνῇ· ἰδίως ἐν μεγάλῃ χρήσει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι αἱ ἐκ ψηφίδων κατασκευαζόμεναι εἰκόνες, τὰ μωσαϊκά.

2. Ἐκτὸς τῶν διαφόρων ἀναγνωσμάτων ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ, ἐν κυρίᾳ χρήσει ἦν ἡ ἁγία Γραφή, ἥτις γενικῶς πλέον ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις δὲν ἀναγινώσκεται συνεχῶς, ὡς πρότερον, ἀλλὰ κατὰ περικοπὰς ὠρισμένης εἰς ἰδιαίτερας ἡμέρας· ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν περικοπῶν τούτων ἐξεφωνοῦντο καὶ οἱ διάφοροι λόγοι. Ἐκτὸς τῆς ἀναγνώσεως ἐν χρήσει ἦν ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὑμνωδία, ἥτις ἰδίως κατὰ τὴν ἡμετέραν περίοδον καθωρίσθη καὶ ἀνεπτύχθη· τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, ὅστις ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἤχων παραλαβὼν τοὺς μέχρι σήμερον ἐν χρήσει ὡτῶ ἤχους τῆς μουσικῆς, ἐτόνιωσε κατ' αὐτοὺς διάφορα ἔσματα καὶ διὰ τὰ προφυλάξῃ αὐτὰ ἀπὸ πάσης διαφθορᾶς, ὥρισε καὶ διάφορα μουσικὰ σημεῖα. Ἐκτὸς τοῦ Δαμασκηνοῦ ὑπάρχουσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἄλλοι ἔματογράφοι, ὡς Κοσμῆς ὁ Ἱεροσολυμίτης, Θεοφάνης ὁ Νικαίας, Θεόδωρος καὶ Ἰωσήφ οἱ Στουδίται καὶ ἄλλοι· πάντες δὲ οἱ ψαλλόμενοι ὕμνοι ἀπετέλεσαν διάφορα βιβλία, οὕτω π. χ. οἱ προωρισμένοι διὰ τὴν Μ. τεσσαρακοστήν τὸ Τριώδιον, οἱ διὰ τὴν Πεντηκοστήν τὸ Πεντηκοστάριον, οἱ διὰ τὰς ἐβδομάδας τοῦ ἐνιαυτοῦ τὴν Παρακλητικὴν καὶ οἱ διὰ τοὺς ἁγίους τὰ μηνολόγια. Προκειμένου τέλος περὶ τῶν ἱερῶν ναῶν, οὗτοι ὡκοδο-

μοῦντο κατὰ τὸν βυζαντινὸν ῥυθμὸν, μὲ τὴν διαφορὰν μόνον, ὅτι νῦν ἀντὶ ἐνὸς θόλου κατεσκευάζον περισσοτέρους.

§ 59. Χριστιανικὸς βίος.

Παραβάλλοντες τὸν χριστιανικὸν βίον τῆς περιόδου ταύτης πρὸς τὸν τῆς προηγουμένης, παρατηροῦμεν ὅτι ἐν πολλοῖς εἶναι κατώτερος ἐκείνου. Δυστυχῶς παρὰ πολλοῖς Χριστιανοῖς τῆς περιόδου ταύτης ἡ θρησκεία περιωρίσθη μόνον εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους, ἢ μετέπεσεν εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν, παρ' ἄλλοις δὲ ἐξηφάνισθησαν τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα ἀγνὰ χριστιανικὰ ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ ἀντικατεστάθησαν διὰ διαφόρων ἐθνικῶν συνηθειῶν· οὕτω π. χ. βλέπομεν ὅτι πολλοὶ Χριστιανοὶ ἐώρταζον ἐθνικὰς ἐορτάς, ἄλλοι καταγινόμενοι περὶ μαγείας ἀνεγίνωσκον διάφορα ἀπόκρυφα βιβλία, ὡς βροτολόγια κτλ. καὶ ἄλλοι ἐσχόλαζον περὶ τὰς ἡδονὰς καὶ ἀπολαύσεις. Ἰδίως λίαν διεφθαρμένη φαίνεται ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐλή, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς *Μιχαήλ τοῦ Γ' τοῦ Μεθούσου*, ὅστις ἐμπαίζων τὰ θεῖα, παρεσκεύαζε λιτανείας, ἐτέλει τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας, ἐνεδύετο ὡς πατριάρχης καὶ ἐτέλει καὶ ἄλλα ἀνόσια. Ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα δὲν πρέπει νὰ νομίσωμεν ὅτι ἡ ἡμετέρα περίοδος ἔχει μόνον κακίας, οὐχὶ δὲ καὶ ἀρετάς. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ θρησκευτικὸν πῦρ ἔφλεγε πολλοὺς καὶ ἡ θεία λατρεία δὲν ἦτο νεκρὸν γράμμα, ὑπῆρχον καὶ πολλαὶ χριστιανικαὶ ἀρεταί, ἡ

ἐγκράτεια, ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη κτλ. Ἡ ἡμετέρα περίοδος εἶναι πλουσία εἰς ἔργα φιλανθρωπίας, ὡς περὶ τούτου μαρτυροῦσι τὰ πολλαχθὺ ἰδρυμένα ὀρφανοτροφεῖα, γηροκομεῖα, ξενῶνες κτλ. ὡς καὶ εἰς ἁγίους ἄνδρας, οἷον *Δαμασκητόν, Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, Φώτιον* καὶ τοσούτους ἄλλους, πρὸς οὓς ὀφείλομεν νὰ ἀποβλέπωμεν μετὰ θαυμασμοῦ καὶ μιμήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικά Γράμματα.

§ 60. Περὶ τῆς παιδείας καθόλου ἐν τῷ
Βυζαντινῷ κράτει.

Καίτοι ἡ Εἰκονομαχία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐχρησίμευσεν ὡς θύελλα καὶ καταιγὶς κατὰ τῆς τέχνης καὶ ἐπιστήμης, ἐν τούτοις ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς αἵφνης καὶ παρὰ προσδοκίαν βλέπομεν τὰ γράμματα ἀνυψούμενα καὶ καλλιεργούμενα μετὰ ζήλου τοσούτου, ὅσον δὲν περιέμενέ τις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πίπτει παρ' ἡμῖν ἡ ἀναγέννησις τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων· οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τοῦ βυζαντινοῦ κράτους στρέφουσι νῦν τὰ βλέμματα αὐτῶν πρὸς τὴν ἀθάνατον κληρονομίαν τῶν πατέρων αὐτῶν, ἀναζητοῦσιν αὐτὴν ὑπὸ τὸν κονιορτὸν τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ καταβάλλουσι σπάνιαν ἐπιμέλειαν πρὸς ἐπεξεργασίαν αὐτῆς. Τοῦτο

βεβαίως ὀφείλεται ἐν πρώτοις εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν, ἥτις διετήρησε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα διὰ νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς θεμέλιον καὶ βάσις τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος· ἀλλ' ὡς δευτερεύοντες λόγοι δύνανται νὰ θεωρηθῶσι, πρῶτον ἡ ἄμιλλα πρὸς τοὺς Ἀραβίους, οἵτινες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκαλλιέργουν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, καὶ δεύτερον οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, οἵτινες ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Θ' αἰῶνος ἐκάθηντο ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου. Ἐκεῖνος, ὅστις πρῶτος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς σπουδῆς τῶν κλασικῶν γραμμάτων, εἶναι ὁ Βάρδας, ὅστις ἱδρυσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν περίφημον φιλοσοφικὴν σχολὴν. Μετὰ τοῦτον πολὺ συνετέλεσεν ὁ ἱερός Φώτιος καὶ ἡ οἰκογένεια τῶν Μακεδόνων καὶ μάλιστα μετὰ αὐτῶν Λέων ὁ σοφὸς (886—891) καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος (911—959). Ἡ ἀναζωογόνησις αὕτη τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων παρήγαγε κινήσιν τινα καὶ ἐν τῇ θεολογίᾳ· καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης περιόδου ἔπαυσε κυρίως ἡ παραγωγικότης τῶν συγγραφέων τῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲν ἦν ὁμῶς τὰ θεολογικὰ γράμματα καλλιεργεῖνται, διάφοροι δὲ ἐργασίαι γίνονται ἐν ἅπασι τοῖς κλάδοις τῆς θεολογίας. Ἡ θεολογία τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχει δύο σημαντικούς χαρακτῆρας, τὸν μυστικισμόν, ὅστις διὰ τοῦ αἰσθήματος θέλει νὰ καταλάβῃ τὰ θεῖα καὶ βυθίζεται εἰς τὸ βάθος τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνώσεως, καὶ τὸν σκολαστικισμόν, ὅστις τὰ ὑπὸ

τῶν προηγουμένων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας γραφέντα διασκευάζει καὶ διατάσσει ἐπιστημονικῶς. Ἐκ τούτων δῆλον γίνεται, ὅτι ἡ θεολογία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν εἶναι νεκρὰ καὶ ἄκαρπος, τοῦτο δὲ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν πολλῶν Πατέρων καὶ συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης. ✓

§ 61. Πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐκ τῶν πολλῶν Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς περιόδου ταύτης ἀναφέρομεν τοὺς ἑξῆς, τοὺς ἐπισημοτέρους. 1) *Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν*, ὁσ-
τις γεννηθεὶς ἐν Δαμασκῷ ἀνέλαβε κατ' ἀρχὰς διάφο-
ρα πολιτικὰ ἀξιώματα, ἀκολούθως δὲ ἐμόνασεν ἐν τῇ
μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα ἐν Ἱεροσολύμοις. Τότε ἰδίως
ἀνέπτυξεν ὅλον αὐτοῦ τὸν ζῆλον ἐναντίον τοῦ αὐτοκρά-
τορος Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κων-
σταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου μέχρι τέλους τοῦ βίου αὐτοῦ
(760) καὶ ἔγραψε διάφορα κατὰ τῶν Εἰκονομάχων συγ-
γράμματα. Τοσχύτην ὑπόληψιν ἔχαιρεν ὁ Δαμασκη-
νὸς παρὰ τοῖς Ὀρθοδόξοις διὰ τὴν εὐγλωττίαν αὐτοῦ,
ὥστε ὠνομάσθη Χρυσορρόας. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ
Δαμασκηνὸς ἔγραψε πολλὰ συγγράμματα, θεωρεῖται δὲ
δικαίως ὡς ἐκεῖνος, ὅστις ἐσυστηματοποίησε τὴν δογ-
ματικὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. 2) *Θεόδωρον*
τὸν Στουδίτην, ὁστις γεννηθεὶς τῷ 759 ἐξ ἐπισήμου
οἰκογενείας ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατέστη ἐπίσημος

οὐ μόνον διὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας, Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς εἰκονομαχίας Θεόδωρος ὁ Στουδίτης πολὺ διεκρίθη διὰ τὴν ἀφιλοκέρδειαν αὐτοῦ, τὴν παρρησίαν καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ζῆλον, τὸν ὅποιον οὔτε ἐξορίαι, οὔτε ἀλύσεις, οὔτε ἄλλα δεινὰ ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλωσιν. Ὁ Θεόδωρος εἶναι συνάμα ἐπίσημος, διότι διὰ λόγου καὶ ἔργου ἀπέναντι τῶν αὐθσιρέτων αὐτοκρατόρων ὑπεστήριξε τὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς πολιτείας· ἐπίσης μεγάλη εἶναι καὶ ἡ συγγραφικὴ αὐτοῦ ἱκανότης, διὰ τοῦτο κατέχει σπουδαίαν θέσιν μεταξύ τῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ· ἀπέθανε τῷ 826· 3) τὸν ἱερὸν *Φώτιον*, πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τὸ θεῦμα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, τὸν ἄνδρα ἐκείνον, ὅστις διεκρίθη ἐπὶ σοφίᾳ καὶ μεγαλοφυίᾳ, ἐπὶ εὐσεβείᾳ καὶ ἀρετῇ καὶ πρὸ πάντων ἐπὶ τῇ διασώσει τῶν δικαιωμάτων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Σχίσματος (§ 55) εὑρομεν εὐκαιρίαν νὰ θαυμάσωμεν τὰς ἀρετὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους ὁ μέγας οὗτος ἀνὴρ ἠγωνίσθη ἐναντίον τῶν ἀξιώσεων τοῦ παπισμοῦ· ἐκεῖ εἶδομεν τὰ πικρὰ ποτήρια, τὰ ὅποια ἐποτίσθη, τὰς φυλακίσεις, τὰς κακουχίας, τὰς παρανόμους ἀποφάσεις τῶν κατ' αὐτοῦ συνόδων καὶ τὴν ἀδικον καὶ ἀγνώμονα πρὸς αὐτὸν διαγωγὴν τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου· ἀλλὰ ταῦτα οὐδαμῶς ἐκλόνισαν τὸν ἱερὸν ἄνδρα, οὐδ' ἐψύχραναν τὸν ἐνθερμον αὐ-

τοῦ ζῆλον ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας μέχρι τοῦ θανάτου αὐ-
 τοῦ (891)· διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία δι-
 καίως τιμᾷ καὶ γεραίρει αὐτὸν ὡς διδάσκαλον αὐτῆς
 μεγαλοφρονότατον καὶ ἀγλὰν ἐνδιαίτημα πάσης γνώ-
 σεως καὶ σοφίας. Καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ ἀσπονδότεροι αὐ-
 τοῦ ἐχθροὶ ἀναγκάζονται νὰ ὁμολογήσωσι τὴν ἐξοχον
 καὶ μοναδικὴν παιδείαν τοῦ ἱεροῦ Φωτίου· ὁ Φώτιος
 ἦτο ἡ ἀποθήκη ὅλων τῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς του,
 ἦτο ἱστορικός, φιλόλογος, νομικός, ἱατρός, μαθηματι-
 κός, θεολόγος. Τὴν μεγάλην αὐτοῦ σοφίαν μαρτυροῦσι
 τὰ πολλὰ αὐτοῦ συγγράμματα, ἐν οἷς ἐξέχει ἡ *Μυ-
 ριόβ. βλ.* τὴν ἐποίαν ἔγραψε τῇ αἰτήσει τοῦ ἀδελφοῦ
 αὐτοῦ Ταρασίου, καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ κρίνει ἐπιτυχῶς 279
 βιβλία διαφόρου περιεχομένου, τὰ ὅποια ἄλλοτε ἀνέ-
 γνωνεν. Ἐν τέλει δυνάμεθα νὰ μνησθῶμεν καὶ τῶν σο-
 φῶν αὐτοκρατόρων *Λέοντος τοῦ σοφοῦ καὶ Κωνσταν-
 τίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου*, οἵτινες ἐκτὸς ἄλλων ἔγρα-
 ψαν καὶ θεολογικά· μετὰξὺ ἄλλων, ὁ μὲν πρῶτος ἔ-
 γραψε τὰ *Ἐωθιρά*, ὁ δὲ δεύτερος τὰ *Ἐξαποστειλάρια*.

Β'. Ἱστορία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ.

§ 62. Ὁ χριστιανισμὸς παρὰ τοῖς Γερμανοῖς καὶ Σκανδιναυοῖς.

1. Ἦδη ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ (§ 33) παρητήρησαμεν, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη μεταξὺ πολλῶν Γερμανικῶν λαῶν, ἡ συμπλήρωσις ὁμῶς τοῦ ἔργου τούτου ἐγένετο κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν κυρίως ἀπόστολον τῶν Γερμανῶν, τὸν *Bonifatium*. Οὗτος ἐγεννήθη τῷ 680 ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ κινούμενος ὑπὸ τοῦ ζήλου πρὸς διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἦλθε τῷ 716 εἰς τὴν χώραν τῶν *Φρεῖζων*, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσεν· ἀφοῦ ὁμῶς τῷ 718 ἔλαβε παρὰ τοῦ πάπα *Γρηγορίου τοῦ Β'* τὴν εὐλογίαν πρὸς τὸ ἔργον, μετέβη εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ *Ἑσσερ*, ὅπου καταστρέψας διὰ τοῦ πελέκεως μεγάλην τινὰ ἀρχαίαν δρυὶν, τὴν ὁποίαν ἐλάτρευον, ἱδρύσεν ἐκ τῶν ξύλων αὐτῆς λαμπρὰν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ ἐβάπτισεν ἐν αὐτῇ κατ' ἀγέλας τοὺς προσερχομένους Γερμανοὺς· ἀκολούθως μετέβη εἰς *Θυριγγίαν*, εἴτα εἰς *Βαναρίαν* καὶ ἀφοῦ ἐπέτυχε πανταχοῦ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ, τῷ 745 ἐξελέγη ὑπὸ τοῦ πάπα *Ἐξαρχος* ἢ ἀρχιεπί-

σκοπος τῆς Γερμανίας. Μετὰ ταῦτα μετέβη πάλιν εἰς τοὺς Φρεῖζους, ἀλλ' οὗτοι ἐπιτεθέντες κατ' αὐτοῦ τῷ 755 ἐφόνευσαν αὐτὸν καὶ πολλοὺς τῶν ἀκολουθῶν αὐτοῦ. Οὕτω διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Βονιφατίου ἅπασα σχεδὸν ἡ Γερμανία ἐδέχθη τὸν χριστιανισμόν. Ἀλλ' οἱ Σάξονες ἦσαν ἔτι ἐθνικοί· πρὸς χριστιάνισιν τούτων ἐνήργησεν ἰδίως ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων *Κάρολος ὁ Μ.* ὅστις ἐκίνησε κατ' αὐτῶν πόλεμον διαρκέσαντα τριάκοντα τρία ὅλα ἔτη (772—804). Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο οἱ Σάξονες ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμόν, πολλάκις ὅμως ἐπαναστατήσαντες ἀπέβαλον αὐτάν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡττήθησαν ὑπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐθνικοί ἔτι ἦσαν καὶ οἱ Βέρδοι ἐν τῇ βορείῳ Γερμανίᾳ, μέχρις οὗ καὶ οὗτοι διὰ τῶν ὀπλῶν *Καρόλου τοῦ Μ.* καὶ *Ὁθωνος τοῦ Α'* (946) ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμόν.

2. Ἐκ τῶν Γερμανῶν ὁ χριστιανισμὸς μετεφυτεύθη εἰς τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν Σκανδιναvoύς. Ὁ κυρίως ἀπόστολος τῶν χωρῶν τούτων εἶναι ὁ μοναχὸς *Ἀνσγαρος*, ὅστις κατὰ τὸ 25 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ μετέβη εἰς τὴν *Δαρίαν* (827) καὶ συστήσας ἐνταῦθα σχολεῖον, ἐμόρφου κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου· τῷ 830 μετέβη εἰς τὴν *Σουηδίαν*, ὅπου πολλὰς ὑπέστη κακουχίας· τότε πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ Ἀνσγάρου *Λουδοβίκος ὁ Εὐσεβὴς* συνέστησε τῷ 833 τὴν ἀρχιεπισκοπὴν τοῦ Ἀμβούργου, ὁ δὲ Ἀνσγαρος ἐκλεχθεὶς ἀρχιεπίσκοπος ἐνήργει μεταξὺ τῶν Σκανδιναvoῶν ἐπιτυχῶς·

(Ἐκκλησιαστ. Ἱστορία)

ἀλλὰ τῷ 840 οἱ *Νορμανδοὶ* κατέστρεψαν τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ Ἀνσαρος δὲν ἀπηλπίσθη· διότι μετ' ὀλίγον ιδρύσας ναὸν ἐν *Σλέσβιγ*, διέδιδε τὸν Χριστιανισμόν, μετέβη ἅπαξ ἔτι εἰς τὴν Σουηδίαν καὶ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (865) δὲν ἔπαυσεν ιδρύων ναοὺς, σχολεῖα καὶ μοναστήρια. Ἐκτὸς τῆς Δανίας καὶ Σουηδίας, ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διεδόθη καὶ εἰς τὴν *Νορβηγίαν*, τὴν *Ἰσλανδίαν* καὶ *Γροιλανδίαν*.

§ 63. Ὁ χριστιανισμὸς παρὰ τοῖς δυτικοῖς Σλαύοις.

Καθὼς οἱ ἀνατολικοὶ (§ 52—53) οὕτω καὶ οἱ δυτικοὶ Σλαῦοι τὴν ἐχριστιάνισιν αὐτῶν ὤρειλον κυρίως εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλ' ἡ Ῥώμη κατῴρθωσε νὰ ἀποσπᾷ αὐτοὺς καὶ ὑποτάξῃ ὑφ' ἑαυτὴν. Ὁ πρῶτος τῶν λαῶν τούτων εἶναι οἱ *Μωραβοί*, παρ' οἷς ἐπιτυχῶς ἐνήργησαν ὁ *Κύριλλος* καὶ ὁ *Μεθόδιος* εἰσαγαγόντες ὡς γλῶσσαν τῆς θείας λατρείας τὴν σλαυωνικὴν. Ἄλλ' οἱ ἐπίσκοποι τῆς Γερμανίας κατηγόρησαν αὐτοὺς εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ κατῴρθωσε μὲν ὁ Μεθόδιος νὰ ἀπολογηθῇ καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μωραβίαν ὡς ἀρχιεπίσκοπος τῆς χώρας, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ οἱ Γερμανοὶ ἐξεδίωξαν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ καὶ διερρύθμισαν τὴν ἐκεῖ χριστιανικὴν πίστιν κατὰ τὰ ῥωμαϊκὰ ἔθιμα. Παρὰ τῶν Μωραβῶν τὸν χριστιανισμόν ἐδέχθησαν οἱ *Βοημοί*, μάλιστα τῷ 871 ἡγεμῶν

τις τῆς χώρας ἐλθὼν εἰς Μωραβίαν ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου καὶ ἀκολούθως ἐπιστρέψας εἰς τὸ Κράτος αὐτοῦ ἐνήργησεν ἐπιτυχῶς· ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων ἐθνικῶν ἡ πίστις τοῦ Χριστοῦ ἐκινδύνευεν, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας "Οθων ὁ Α' τῷ 950 ὑπεστήριξεν αὐτήν. Ἐκ Βοημίας ὁ χριστιανισμὸς μετεφυτεύθη εἰς τοὺς Πολωνοὺς τῷ 966, ὅτε ἰδρύθη καὶ ἡ πρώτη ἐπισκοπὴ τῆς χώρας. Τέλος προκειμένου περὶ τῶν Οὔγγρων, οὗτοι φυλῆς ταταρικῆς ὄντες ἐγκατέστησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν περὶ τὰ τέλη τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμὸν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως· περὶ τὸ 950 ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν Γύλας ἐλθὼν εἰς Κων/λιν ἐβαπτίσθη καὶ ὡς ἐπίσκοπον τῆς χώρας αὐτοῦ παρέλαβεν Ἱερόθεόν τινα· ἀκολούθως ἡ Ἐκκλησία τῶν Οὔγγρων ἐστηρίχθη καὶ διεμορφώθη κατὰ τὰ ῥωμαϊκὰ ἔθιμα διὰ τοῦ ἡγεμόνος Στεφάνου τοῦ ἁγίου (997—1038).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἰρέσεις καὶ Σχίσματα.

§ 64. Ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κακοδοξία.

Ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ παρατηρήσαμεν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ὑπεστήριξεν ἐναντίον τῶν Ἀρειανῶν τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ (§ 35) καὶ τοῦ ἁγίου

Πνεύματος (§ 36), ἐν δὲ τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως ἐδίδασκεν, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς. Οὕτως ἐδίδασκεν ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ Πατέρες αὐτῆς πάντοτε καὶ πανταχοῦ· ἀλλ' ἐν τῇ Δύσει ἤδη πρῶτῳ ἐδιδασκόντινες, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἡ πρώτη δὲ ἐν Τολήτῳ τῆς Ἰσπανίας Σύνοδος τῷ 400 καθὼς καὶ ἄλλαι τὴν κακοδοξίαν ταύτην εἰσήγαγον καὶ εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως Ἰπὲρ τῆς προσθήκης ταύτης ἀνεκηρύχθη μετὰ ταῦτα καὶ Κάρολος ὁ Μ., μετεχειρίζοντο δ' αὐτὴν πολλοὶ τῶν δυτικῶν· ἀλλ' ὁ Πάπας τῆς Ῥώμης Λέων ὁ Γ' (795—816) ὅτε ὁ Κάρολος ἐπεκύρωσεν αὐτὴν ἐν τινὶ συνόδῳ, διεμαρτυρήθη, μάλιστα διὰ νὰ προφυλάξῃ τὸ σύμβολον τῆς πίστεως· ἔστησε πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Πέτρου δύο ἀργυρᾶς πλάκας, ἐν αἷς ἐγγαράξας αὐτὸ ἐλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ ἀναλλοίωτον, προσέθηκε καὶ τὴν ἐπιγραφήν: ταῦτα ἐγὼ Λέων ἔβηκα ἀγάπῃ καὶ προφυλακῇ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Ἐν τούτοις μετὰ ταῦτα ἡ ἄθεσμος προσθήκη εἰσεχώρησε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης, ὅτε δὲ οἱ Ῥωμαῖοι ἀπόστολοι τοῦ πάπα Νικολάου εἰσπηδήσαντες εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐκήρυξαν πολλὰς καινοτομίας, μεταξὺ τούτων ἦν καὶ ἡ πλάνη, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (§ 55, 2). Ἀλλὰ τότε ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς κακοδοξίας ταύτης καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ συνόδῳ (§ 55, 4) κα-

τεδίκασεν αὐτήν, ὡς αἰρετικὴν. Δυστυχῶς ὁμως ἡ Δύσις ἐνέμεινεν εἰς τὴν πλάνην καὶ ἐμμένει μέχρι τῆς σήμερον, αὕτη δὲ χρησιμεύει ὡς ἡ κυριώτερα δογματικὴ διαφορὰ μεταξύ τῶν δύο ἐκκλησιῶν.

§ 65. Ἑτεραι δογματικαὶ ἐριδες.

1. Ἐν τῇ αἰρέσει τοῦ *Πελαγίου* (§ 41) παρατηρήσαμεν, ὅτι ἐπὶ τέλους ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπεκράτησεν ἡ μεμετριάσμενη διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου περὶ προορισμοῦ. Ἐν τούτοις κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα μοναχὸς τις *Γόττσαλκ* διὰ τῆς μελέτης τῶν συγγραμμάτων τοῦ Αὐγουστίνου παρεδέχθη τὴν θεωρίαν αὐτοῦ περὶ τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ. Τοῦτο μαθὼν ὁ ἐπίσκοπος *Μογορτιακῷ* *Ραβάνος Μαῦρος* συνεκρότησεν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει σύνοδον τῷ 848 καὶ καταδικάσας τὸν Γόττσαλκ, ἀνεθεμάτισε καὶ παρεδωκεν εἰς τὸν γάλλον ἐπίσκοπον *Ἰγκμαρον*· οὗτος ἐφυλάκισε τὸν μοναχὸν καὶ διαφοροτρόπως κατεπίεσεν ἵνα ἐκβιάσῃ τὴν ἄρνησιν τῆς κακοδοξίας αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ Γόττσαλκ ἔμεινε πιστὸς εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μέχρι θανάτου τῷ 868.

2. Ἑτέρα δογματικὴ ἐρις ἀνεφάνη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἡ περὶ *θείας Εὐχαριστίας*. Πᾶσα ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἀνέκαθεν ἐδίδασκεν, ὅτι ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταβάλλονται εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου. Ἀλλ' ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα παρουσιάσθη *Βεργγάριός* τις, ὅστις ἠρνείτο τὴν πραγματικὴν μεταβο-

λὴν τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ καὶ παρεδέχετο ἀπλῶς πνευματικὴν τινα ἀπόλαυσιν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐναντίον τοῦ Βερεγγαρίου τοιαῦτα διδάσκοντας ἐξηγέρθη ἅπαντα σχεδὸν ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, ὑπεστήριζεν ὁμῶς κατ' ἀρχὰς αὐτὸν ὁ Ἰλδεβράνθρος, ὁ μετὰ ταῦτα πάπας Γρηγόριος ὁ Ζ'. εἰς τὴν προστασίαν τούτου στηριζόμενος ὁ Βερεγγάριος ἤλθε τῷ 1059 εἰς Ῥώμην, ἀλλ' ἡ ἐναντία μερὶς ἦν τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἰς τὸ πῦρ καὶ νὰ παραδεχθῇ τὴν μεταβολὴν τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου. Ἀλλ' ὁ Βερεγγάριος μεταβὰς εἰς Γαλλίαν παλινωδεῖ, ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Ζ' συγκροτήσας ἐν Ῥώμῃ τῷ 1079 σύνοδον, καταδικάζει τὴν πλάνην αὐτοῦ καὶ ἀναγκάζει καὶ αὐτὸν τοῦτον νὰ πράξῃ τὸ αὐτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐσωτερικὸς ὁργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ἡτοι-
 ἰστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύμα-
 τος, τοῦ κλήρου, τῆς θείας λατρείας
 καὶ τοῦ χοιροδανικοῦ βίου

§ 66. Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα. Παπισμός.

1. Καίτοι ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἐν τε τῇ προηγουμένη (§ 45) καὶ τῇ παρούσῃ περιόδῳ (§ 55) τοσοῦτον ἐρρωμένως κατεπολέμησε τὰς περὶ πρωτείου ἀ-

ζιώσεις τῶν παπῶν τῆς Ῥώμης, οὐδὲν ἦττον ὁμῶς οὗτοι ἐκμεταλλευόμενοι τὰς εὐνοϊκὰς περιστάσεις τῆς ἐποχῆς ἐπέτυχον τοῦ ποθομένου. Οἱ πάπαι ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις οὐ μόνον ἀνεγνωρίζοντο ἐν τῇ Δύσει ὡς ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀπέκτησαν καὶ κοσμικὴν ἐξουσίαν· τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς φράγκους ἡγεμόνας· ὅτε δηλ. οἱ Λομβαρδοὶ κυριεύσαντες τὴν Ῥαβέννην ἠπειλοῦν καὶ τὴν Ῥώμην, τότε ὁ πάπας *Στέφανος ὁ Γ'*, ἐπικαλεσθεὶς τὴν βοήθειαν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων *Πιπίνου*, ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὰς κατακτηθεῖσας χώρας τοῦ ἐξαρχάτου, ἐπὶ τούτῳ δὲ συνετάχθη δωρητήριον ἐγγραφον καὶ κατετέθη εἰς τὸν τάφον τοῦ ἀποστόλου Πέτρου (755). Οὕτως ἐναντίον τῶν λόγων τοῦ Κυρίου (Λουκ. 22, 55) ἐτέθησαν τὰ θεμέλια τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας τῶν παπῶν, ἣτις ἀκολούθως ἐπηύξησε διὰ Καρόλου τοῦ Μ., ὅστις τῷ 774 καταστρέψας τὸ κράτος τῶν Λομβαρδῶν ἐπηύξησε τὴν δωρεάν τοῦ Πιπίνου, ἀντὶ τούτου δὲ ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ Γ' τῇ 25 Δεκεμβρίου 800 ἔλαβεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγίου Πέτρου τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα. Ἐν τούτοις καὶ μεθ' ὅλην ταύτην τὴν δύναμιν τῶν Παπῶν, οὗτοι κυρίως εἰπεῖν ἐξηρτῶντο ἐκ τῆς πολιτείας. Οἱ ἡγεμόνες τῶν Φράγκων καὶ μάλιστα *Κάρολος ὁ Μ.* ἐνεφοροῦντο τῆς ιδέας ὅτι εἶναι ἡ κεφαλὴ ὅλης τῆς χριστιανωσύνης, εἰς οὐδένα ὑποκείμενοι πλὴν τοῦ Θεοῦ· ἐντεῦθεν αὐτοδικαίως ἐπενέβαινον εἰς τὰ τῆς Ἐκκλη-

σίας, εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν παπῶν, εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν νομοθεσίαν, ἀπῆλθον παρὰ πάντων τὸν ὄρκον τῆς πίστεως καὶ ἐν γένει ἐξήσκουν ἐποπτεῖαν τινὰ ἐφ' ὅλης τῆς Ἐκκλησίας.

2. Ἀλλὰ καὶ οἱ πάπαι, τὸ μὲν ὅπως ἀντενεργήσωσιν εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς πολιτείας, τὸ δὲ ὅπως στηρίζωσι τὴν δύναμιν αὐτῶν, ἐπλάσαν διάφορα ἐγγράφα καὶ ἐμόρφωσαν ἰδίων παπικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον. Ἐν πρώτοις δηλ. ἐγαλκεύθη ἡ λεγομένη *δωρεὰ τοῦ Κωνσταντίνου*, κατὰ τὴν ὁποίαν δῆθεν ὁ Μ. Κωνσταντίνος, ὅτε μετέθηκε τὴν ἑδρὰν αὐτοῦ εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐδωρήσατο τῷ πάπᾳ *Σιλβέστρῳ* ἐπαρχίας τινὰς περὶ τῆς Ῥώμης· ὥστε οἱ Φράγκοι ἡγεμόνες δὲν ἐπραξαν ἄλλο τι, εἰμὴ ἐπέστρεψαν εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν θρόνον τὴν δωρεὰν τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐπειτα περὶ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος (829—857) ἐπαρουσιάσθησαν αἱ λεγόμεναι *ψευδοῖσιδώρειοι διατάξεις*, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ πάπαι ἐστήριξαν τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν. Κατὰ τὸ νομικὸν τοῦτο βιβλίον ἡ ἱερωσύνη εἶναι ἀνωτέρα τῆς βασιλείας καὶ τὸ κέντρον αὐτῆς ἔχει ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ πάπα· οὗτος εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς χριστιανωσύνης, ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ ὁποίου δὲν πρέπει νὰ συγκροτῇται σύνοδος, οὔτε νὰ καταδικάζεται ἐπίσκοπος, καὶ εἰς τὸν ὁποῖον πάντες ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ποιῶνται ἐκκλησίαν, μάλιστα ἅπασαι αἱ σπουδαῖαι ὑποθέσεις πρέπει νὰ δικάζωνται ἐν Ῥώμῃ. Ἡ τοιαύτη ἀνάπτυξις τοῦ παπισμοῦ προὔκალεσε καὶ τὴν σύστασιν τοῦ ἀξιώ-

ματος *Καρδινάλιων*, οἵτινες διαιρούμενοι εἰς ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, ἦσαν τρόπον τινὰ οἱ *ἄξιοι*, περὶ οὓς ἐστρέφετο ἡ Ἐκκλησία. Εἰς τοὺς Καρδινάλιους ἐδόθη τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τὸν πάπαν, τῇ δὲ 769 καθωρίσθη ἵνα ἐκ τοῦ τάγματος μόνον αὐτῶν ἐκλέγωνται οἱ πάπαι, ὅπερ ὁμῶς δὲν ἐτηρήθη.

3. Οὐχ ἦττον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ὑποστήριξιν τῶν παπικῶν ἀξιώσεων συνετέλεσαν καὶ οἱ διάφοροι τῆς ἐποχῆς πάπαι. Τὴν πρώτην μεταξὺ αὐτῶν θέσιν κατέχει *Νικόλαος ὁ Α'* (§ 55, 2), ὅστις πρῶτος ἐνήργησεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ψευδοῦσιδωρείων διατάξεων καὶ ἕνεκα τῆς ἐριδος αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Λοθριγγίας *Λωθάριον τὸν Α'* ἀπέκτησε μεγάλην ἐν τῇ Δύσει σημασίαν. Ἐπίσης εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ παπισμοῦ συνετέλεσε καὶ *Ἰωάννης ὁ Η'* (§ 55, 4), ὅστις χρίσας ὡς αὐτοκράτορα *Κάρολον τὸν Φαλακρὸν* (875) κατώρθωσε νὰ καταστήσῃ τὴν ἐκλογὴν τῶν παπῶν ἀνεξάρτητον τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἐν τούτοις οἱ μετὰ ταῦτα πάπαι ἦσαν τοσοῦτον ἄθλιοι καὶ ἐλεεινοί, ὥστε οὔτε τὴν χώραν αὐτῶν οὔτε ἐαυτοὺς ἠδύναντο νὰ διοικήσωσιν. Ἀντὶ τῶν παπῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τὴν ὁποίαν δικαίως ἡ ἱστορία ὠνόμασεν ἐποχὴν τῆς *πορνοκρατίας*, ἤρχον ἐν Ῥώμῃ διάφοροι κομματάρχαι μετὰ τῶν παλλακῶν αὐτῶν, αἵτινες ἀνεβίβαζον καὶ κατεβίβαζον ἀπὸ τοῦ θρόνου τοῦ Πέτρου τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, τοὺς ἐγγόνους καὶ τοὺς ἐραστάς· ἤδη ὡς πάπαι τῆς Ῥώμης ἀνεδείκνυντο νεανίαι ἡδυπαθεῖς, φο-

νεῖς, ἐπίσκοποι καὶ βλάσφημοι, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ φαύλων τινῶν γυναικῶν, τῆς περιβοήτου Θεοδώρας καὶ τῶν θυγατέρων αὐτῆς Μαροκίας καὶ Θεοδώρας. Μεταξὺ τῶν παπῶν τούτων διακρίνεται δεκαεξαετής τις νεανίας, ὅστις τῷ 956 γενόμενος πάπας, πρῶτος μετέβαλε τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ ὠνομάσθη Ἰωάννης Β'. Οὗτος ἦτο τοσοῦτον φιλοχρήματος, ὥστε ἀντὶ χρημάτων ἡδύνατο καὶ δεκαετὲς παιδάριον νὰ χειροτονήσῃ ἐπίσκοπον· καίτοι δὲ εἰς βοήθειαν αὐτοῦ ἐναντίον τῶν διαφόρων κομμάτων ἦλθεν ὁ αὐτοκράτωρ Ὁθων ὁ Α', ὁ δεύτερος αὐτοκράτωρ τοῦ ἁγίου ρωμαϊκοῦ κράτους τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους (936—973), ἐν τούτοις αὐτὸς οὗτος ὁ Ὁθων ἐν τινι ἐν Ῥώμῃ συνόδῳ κατεδίκασε τὸν Ἰωάννην ὡς φονέα, βλάσφημον καὶ πάσης κακίας ὄργανον (963). Χείρων αὐτοῦ ἦτο Βοριφάτιος ὁ Ζ', ὅστις τῷ 974 πιῖξας τὸν προκάτοχον αὐτοῦ, ἀκολούθως ἐδιώχθη, ἐπανελθὼν δὲ εἰς τὴν Ῥώμην ἐφόρευσε τὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενον διὰ νὰ κατὰσχη αὐτόν. Τὸν πᾶπαν τοῦτον ἡ καταδικάσασα σύνοδος ὠνόμασε παπικὸν τέρας, ὑπερβὰλον κατὰ τὴν κακίαν πάντα τοὺς θνητοὺς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς διαφθορᾶς τοῦ παπικοῦ θρόνου, μεταξὺ τοῦ 847 καὶ 855, λέγεται ὅτι πίπτει καὶ ἡ πάπισσα Ἰωάννα, ἥτις σπουδάσασα εἰς Ἀθήνας καὶ ἐπανελθοῦσα εἰς τὴν Ῥώμην ἀνέβη ἐπὶ τοῦ παπικοῦ θρόνου· ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ὅτι εἶναι μῦθος, πλασθεὶς ἕνεκα τῆς κακοηθείας τῶν παπῶν.

§ 67. Ἱεραρχία, κληῖρος καὶ μοναχοί.

1. Κατὰ τὰς περὶ ῥωμαϊκοῦ πρωτείου ἰδέας τῶν παπῶν, εἰς αὐτοὺς ὑπέκειντο οἱ *μητροπολίται*· ἐπειδὴ ὅμως πολλοὶ αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν θηρεύοντες συνηνοῦντο μετὰ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων, οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐθέσπισαν τὸ ἀξίωμα τῶν *ἐξάρχων*, οἵτινες ἀμέσως παρὰ τῶν παπῶν ἐξαρτώμενοι καὶ ὡς σημεῖον ὑποταγῆς λαμβάνοντες παρ' αὐτῶν τὸ ὠμοφόριον, ἤρχον ἐπὶ τῶν λοιπῶν μητροπολιτῶν· τοιοῦτος πρῶτος ἐξάρχος διωρίσθη ὁ ἀπόστολος τῶν Γερμανῶν *Βοριγάτιος* (§ 62, 1)· ὑπὸ τοὺς μητροπολίτας ὑπέκειντο οἱ *ἐπίσκοποι*, οὗτοι ὅμως κυρίως ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων καὶ ὡς σημεῖον τοῦ δικαιώματος τούτου ἐχρησίμευον ἡ ἐπισκοπικὴ *ράβδος* καὶ ὁ *δακτύλιος*, τὰ ὁποῖα παρεῖχον αὐτοῖς οἱ ἡγεμόνες. Ἐν γένει δὲ περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἐπισκόπων πρὸς τοὺς πολιτικούς ἄρχοντας παρατηρητέον, ὅτι ἕνεκα τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ *τιμαριωτικοῦ συστήματος* ἐν τῇ Δύσει, οἱ ἐπίσκοποι καὶ αἱ ἐπισκοπαὶ αὐτῶν ὑπέκειντο εἰς τοὺς *τιμαριώτας*· ἕνεκα δὲ τοῦ συνδέσμου αὐτῶν πρὸς τοὺς πολιτικούς ἄρχοντας, οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν λίαν διεφθαρμένοι· δὲν ἦτο σπάνιον πρᾶγμα νὰ βλέπη τις ἐπισκόπους ἐξερχομένους εἰς *κυνηγέσια* καὶ *πολέμους*, ἀντὶ δὲ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἀγίας Γραφῆς φέροντας συνήθως *ζήφος* καὶ *λόγχην*.

2. Ἀποῦ τοιαύτη ἦν ἡ κατάστασις τῶν παπῶν καὶ

τῶν ἐπισκόπων, δὲν ἡδύνατό τις νὰ περιμένῃ κρείσσονα ἀπὸ τοῦ κατωτέρου κλήρου. Οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ διάκονοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοσοῦτον ἀμαθεῖς, ὥστε οὐδὲ κἄν νὰ ἀναγινώσκωσιν ἡδύναντο λατινιστί· συνήθως εἰς τὰ ἀξιώματα ταῦτα ὑπὸ τῶν χρηματολατρῶν ἐπισκόπων ἐξελέγοντο ἄνθρωποι ἀνάξιοι καὶ δοῦλοι, ἐντεῦθεν δὲ εἶναι εὐεξήγητος ἡ διαφθορὰ εἰς ἣν περιήλθαν· τὰ κύρια ἀντικείμενα τῆς ἐνασχολήσεως αὐτῶν ἦσαν πλαστογραφία, σιμωνία, κυνηγέσια, μέθαι, ἐκστρατεῖαι καὶ ἄλλα. Πρὸς διόρθωσιν τῆς δεινῆς ταύτης καταστάσεως ὑπεβλήθησαν πολλαχοῦ οἱ κληρικοὶ ὑπὸ τινα κανόνα, συναχθέντα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μοναχικοῦ κανόνος τοῦ *Βερεδέκτου* (§ 44, 3), ἐντεῦθεν δὲ ὠνομάσθησαν *κανονικοί*· κατὰ τὸν κανόνα τοῦτον ἅπαντες οἱ κληρικοὶ μιᾶς πόλεως ἔπρεπε νὰ κατοικῶσιν ἐν ἐνὶ οἴκῳ ἢ μοναστηρίῳ καὶ νὰ διαιτῶνται κοινοβιακῶς.

3. Ἀνάλογος τῆς καταστάσεως τῶν κληρικῶν ἦν καὶ ἡ τῶν *μοναχῶν*, ἐκ τῶν ὁποίων κυρίως ἐλαμβάνοντο οἱ κληρικοί. Ἐνῶ ἄλλοτε τὰ μοναστήρια τῆς Δύσεως ἦσαν σχολεῖα τοῦ κλήρου καὶ φυτώρια τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διεφθάρησαν, γενόμενα λεία τῶν παπῶν καὶ τῶν κερσικῶν ἀρχόντων· πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἐπυρπολήθησαν καὶ κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν *Νορμανδῶν*, ἄλλων αἱ περιουσίαι διηρπάγησαν καὶ ἐν τοῖς πλείστοις ἦσαν ἡγούμενοι λαϊκοί. Ἐντεῦθεν τὰ ἦθη τῶν μοναχῶν διε-

φθάρησαν, τὰ φρονήματα αὐτῶν μετεβλήθησαν, πολλοὶ παρεδόθησαν εἰς γηίνας ἐνασχολήσεις καὶ ἄλλοι ἐγκατέλιπον τὰ μοναστήρια· ἐν τοῖς μοναστηρίοις κατῴκουν νῦν δοῦκες καὶ ἄλλοι κοσμικοὶ ἄρχοντες μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτῶν καὶ τῶν παιδίων, τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν κυνῶν. Πρὸς διόρθωσιν τῆς κακῆς ταύτης καταστάσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου ἀνέλαβε Βενέδικτος ὁ ἐξ Ἀριαρῆς (+ 821) τὴν μεταρρύθμισιν αὐτοῦ, στηρίζας αὐτὴν εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ἀκολουθῶς δὲ Βέρων τις (+ 927), ιδρύσας ἐν Γαλλίᾳ τὸ ἐπίσημον μοναστήριον Κλουνιακόν, κατέστησεν αὐτὸ πρότυπον πολλῶν ἄλλων μοναστηρίων καὶ οὕτω προῆλθον ἐν τῇ Δύσει οἱ λεγόμενοι *μοναχικοὶ σύνδεσμοι*· τοιοῦτον μοναχικὸν σύνδεσμον ἀπετέλουν ὅλα ἐκεῖνα τὰ μοναστήρια, τὰ ὅποια ἦσαν συνδεδεμένα μετὰ τοῦ προτύπου μοναστηρίου καὶ ἠκολούθουν τὸν κανόνα αὐτοῦ· μετὰ τοῦ μοναστηρίου τοῦ Κλουνιακοῦ συνεδέθησαν ἀκολούθως δύο χιλιάδες μοναστηρίων.

§ 68. Θεία λατρεία.

1. Ἡ θεία λατρεία τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας δὲν μετεβλήθη οὐσιωδῶς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην· πανταχοῦ τῆς Δύσεως ὡς γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας ἦν ἡ *λατινική*, καίτοι ταύτην δὲν ἐνόουν οἱ διάφοροι αὐτῆς λαοί, ὡς *λεειτουργία* δὲ ἤδη ἀπὸ τῆς προηγουμένης περιόδου ἐπεκράτησεν ἡ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Μ. Περί

κηρύγματος τοῦ θείου λόγου οὐδεὶς δύναται νὰ γείνη λόγος, διότι ἔνεκα τῆς ἀμαθείας τῶν κληρικῶν ὁλοτελῶς περιωρίσθη. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔθνος, περὶ τούτου εἵπομεν ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ, ὅτι διωρθώθη ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Μ. (§ 47, 2), ἐν τοῖς χρόνοις ὅμως τούτοις ἤρξατο νὰ διαφθείρηται καὶ τοιοῦτοτρόπως ἀντὶ τῆς ἀρχαίας μονοφωνίας παρεισέφρησεν ἡ διφωνία, ἡ πολυφωνία καὶ ἡ λεγομένη ἁρμορία· πρώτην δὲ φορὰν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκτὸς τῆς φωνητικῆς μουσικῆς εἰσήχθη εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἡ ὀργανικὴ τοῦτο ἐγένετο διὰ τοῦ ὀργάνου, τὸ ὁποῖον πρῶτον Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος ἐστειλεν ὡς δῶρον εἰς τὸν Πιπῆνον (757) καὶ ἀκολούθως Μιχαὴλ ὁ Α' εἰς τὸν Κάρολον τὸν Μ. (787). Τὸ ὄργανον, ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ἀκολουθῶς ἐτελειοποιήθη, κατὰ πρῶτον δὲ εἰσήχθη εἰς τὴν θείαν λατρείαν τῷ 822 ὑπὸ Λουδοβίκου τοῦ Εὐσεβοῦς.

2. Ὁ κύκλος τῶν ἑορτῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἠϋξήσε κατὰ πολὺ ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ· οὕτω π. χ. εἰσήχθη ἡ ἑορτὴ τῶν ἁγίων Πάντων, τῶν ψυχῶν κτλ. Οἱ ἅγιοι ἦσαν ἐν μεγάλῃ τιμῇ καὶ μάλιστα ἡ Θεοτόκος· τὸ δικαίωμα ὅμως τοῦ κατατάσσειν τινὰ εἰς τὸν χορὸν τῶν ἁγίων ἐσφετερίσθησαν οἱ πάπαι. Παράλληλος πρὸς τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων δὲν ἦτο καὶ ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων, μάλιστα ἐν τῷ φραγκικῷ κράτει ἐπολεμήθη αὕτη· μείζων ὅμως ἦτο ἡ προσκύνησις καὶ τιμὴ τῶν λειψάνων· πᾶσα πόλις καὶ χώρα ὡς

εὐτύχημα αὐτῆς ἐθεώρει τὴν ἀπόκτησιν ἱερῶν λειψάνων· ἀλλ' ἕνεκα τούτου συνέβαινον καὶ πολλοὶ δόλοι καὶ ἀπάται. Οὕτω π. χ. παρεῖχον εἰς προσκύνησιν τὰ δάκρυα τῆς Θεοτόκου, τὸ *λέγτιον*, δι' οὗ ὁ Χριστὸς ἐσπόγγισε τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων, τὸ *γάλα* τῆς Θεοτόκου, τὸ *γένειον* τοῦ ἀποστόλου Πέτρου καὶ τοῦ Νῶε, τὸ *ὀράριον* τοῦ Παύλου κτλ. ἀλλαχοῦ πάλιν ἐδείκνυσαν τὸν τάφον τῶν ἀθώων ἐν Βηθλεὲμ βρεφῶν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τοὺς ναοὺς, οὗτοι κατ' ἀρχὰς ὡκοδομοῦντο ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν *Βασιλικῶν* καὶ τοῦ *Βυζαντινοῦ ρυθμοῦ* (§ 47, 3), περὶ τὰς ἀρχὰς ὁμῶς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἀνεφάνη ὁ λεγόμενος *ῥωμαϊκὸς ρυθμὸς*· ἡ βάσις τοῦ ρυθμοῦ τούτου εἶναι αἱ ἀρχαῖαι βασιλικαί, τὸ διακριτικὸν δὲ γνώρισμα οἱ στρογγύλοι θόλοι, τὰ στρογγύλα τόξα ἐπὶ τῶν παραθύρων καὶ τῶν πυλῶν καὶ οἱ ὀξεῖς πύργοι. Ἐν μεγάλῃ χρήσει ἦσαν καὶ οἱ *κώδωνες*, τοὺς ὁποίους ἐσυνείθιζον νὰ βαπτίζωσι. Τέλος προκειμένου περὶ τῶν *ὠραιῶν τεχνῶν*, καὶ αὗται εἶναι λίαν ἀνεπτυγμέναι καὶ μάλιστα ἡ *τορευτικὴ* πρὸς κατασκευὴν διαφόρων ἱερῶν σκευῶν, καὶ ἡ *ζωγραφικὴ*, ἥτις, ἐκτὸς τῶν *μικρογραφιῶν*, ἐξησκήτο καὶ ἐπὶ τῶν *μωσαϊκῶν* καὶ τῆς *ὁλογραφίας*.

§ 69. Ἠθικὸς βίος καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία.

1. Ἀφοῦ ἐν τῇ Δύσει ἀντὶ τοῦ γνησίου χριστιανικοῦ πνεύματος ἐκράτησε τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ὕλης, ἀφοῦ οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ πολιτικοὶ τε καὶ ἐκ-

κλησιαστικοί ἐδούλευον μᾶλλον τῇ αὐθαιρεσίᾳ καὶ τῇ ὕλῃ ἢ τῷ Χριστῷ, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Χριστιανισμὸς τῶν πλείστων ἐκ τοῦ λαοῦ ἦτο ψευδής, δὲν ἦτο δυνατόν βεβαίως νὰ περιμένῃ τις ἀληθῆ χριστιανικὴν ἠθικότητα καὶ ἀρετάς. Βεβαίως καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συναντῶμεν ἄνθη τινὰ τοῦ χριστιανικοῦ βίου, ἔργα ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας, ἀληθῆ εὐσεβείαν καὶ τὰ ταῦτα, καθόλου ὅμως ἡ ἠθικὴ κατὰστασις τῆς ἐποχῆς ἦν ἐλλεινή. Καὶ τοῦτο οὐδαμῶς παρὰδοξον, ἀφοῦ ἤρχον τοῦ λαοῦ τοιοῦτοι ἐλλεινοὶ πάπαι, οἷους εἶδομεν ἀνωτέρω (§ 66, 3), ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες δὲν ἦσαν κρείσσονες αὐτῶν, ὡς μαρτυρεῖ ἐν Γαλλίᾳ τὸ παράδειγμα τοῦ Καπέτ (I' αἰών), ὅστις ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ διέπραττε τὰ αἰσχρότερα ὄργια, ἐμπαίζων τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὰς τελετὰς αὐτῆς. Ἐντεῦθεν ἡ δεισιδαιμονία, ἡ σκληρότης, ἡ ἀπανθρωπία, ἡ πίστις εἰς τὰς μαγείας καὶ τὰ πονηρὰ πνεύματα, ἡ περιφρόνησις τοῦ γάμου καὶ τὰ τοιαῦτα ἦσαν συνήθη ἐν τῷ βίῳ τῶν δυτικῶν. Τὴν ἠθικὴν τῆς ἐποχῆς ταύτης κατὰστασιν μαρτυροῦσι καὶ αἱ λεγόμεναι Θεοδικίαι, αἵτινες ἐν μεγάλῃ χρήσει ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ἐν τῇ συνειδήσει δηλ. τοῦ λαοῦ ὑπῆρχεν ἡ ἰδέα, ὅτι ἐν περιστάσεσι, καθ' ἃς ἀπεκρύπτετο ἡ δικαιοσύνη, ὁ Θεός, ὡς ὑπερασπιστὴς τοῦ δικαίου, δύναται νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν θέλησιν αὐτοῦ διὰ θαύματος. Οὕτω προήλθον αἱ λεγόμεναι Θεοδικίαι, αἵτινες ἐξετελοῦντο διὰ διαφόρων μέσων· π. χ. διὰ τῆς μορομαχίας, ὅτε ὁ

πίπτων θεωρεῖτο ὡς ἐνοχος· διὰ τοῦ ὕδατος, ψυχροῦ ἢ ζέοντος, ὅτε κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ ριπτόμενος εἰς τὴν θάλασσαν ἢ τὸν ποταμὸν καὶ μὴ βυθιζόμενος ἦν ἐνοχος, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ἐρρίπτετο εἰς ζέον ὕδωρ δακτύλιος ἢ λίθος καὶ ὁ κατηγορούμενος ἔπρεπε νὰ ἐξαγάγῃ αὐτόν, καὶ ἐὰν διέμενεν ἀβλαβής, ἦν ἀθῶος, καὶ δι' ἄλλων μέσων.

2. Ἐναντίον τῆς ἠθικῆς ταύτης διασφορᾶς πολλάκις κατεξανέστη ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία προσπαθοῦσα νὰ διορθώσῃ τὸ κακόν, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθου, τὸ μὲν διότι τὰ πρὸς τοῦτο μέσα ἦσαν ἀκατάλληλα, τὸ δὲ διότι ἐγένετο κακὴ αὐτῶν χρῆσις. Ὡς τὸ κυριώτερον πρὸς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τοῦ λαοῦ μέσον ἀνέκαθεν ἐχρησίμευσεν ἡ μετάνοια, ἀλλ' ἐπειδὴ αὕτη περιωρίζετο θύχῃ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν μεταβολὴν τοῦ φρονήματος, ἀλλ' εἰς ἐξωτερικὰ ἔργα, ὡς π. χ. τὴν ἀποχὴν κρέατος καὶ οἴνου, τὴν στέρησιν καλῶν ἐνδυμάτων, τὸ μὴ ἐπιβῆναι ἵππου ἢ ἀμάξης καὶ τὰ τοιαῦτα, διὰ τοῦτο ἀπώλεσε τὴν σημασίαν αὐτῆς· ἔπειτα πολὺ περισσότερον ἡ μετάνοια ἀπώλεσε τὴν δύναμιν αὐτῆς, καθόσον νῦν ἤρξαντο νὰ ἐξαγοράζωσι τὰ ἐπιβαλλόμενα ἐπιτίμια· οὕτω π. χ. ἐὰν οἱ μετανουοῦντες ἦσαν εὐγενεῖς, τὰ ἐπιτίμια ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς δούλους αὐτῶν ἢ ἐξηγόραζον αὐτὰ διὰ χρημάτων. Τὸ κυριώτερον ἐπιτίμιον ἦν ὁ ἀφορισμός, δι' οὗ ἀπεκόπτοντο οἱ ἀμαρτάνοντες τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας· ὁ ἀφορισμὸς οὗτος ἀπὸ τοῦ 850 ἐπετάθη, καὶ ὡς ἀνάθεμα ἐπε-

(Ἐκκλησιαστικ. Ἱστορία)

βάλλετο εἰς τοὺς διαπράττοντας δημόσιον ἔγκλημα· ἐὰν ὁμως ὁ ἁμαρτάνων ᾗν λίαν ἰσχυρός, βασιλεὺς ἢ ἡγεμών, τότε τὸ ἀνάθεμα ὀνομαζόμενον ἀπαγόρευσις ἐπεβάλλετο ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς χώρας· κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀπαγορεύσεως ἡ θεία λατρεία δὲν ἔπρεπε νὰ τελεῖται, οἱ κώδωνες ἔπρεπε νὰ σιγῶσι, τὸ βάπτισμα νὰ γίνηται μυστικῶς, οἱ γάμοι νὰ μὴ ἀγιάζωνται, νὰ ὑπάρχῃ γενικὴ ἀποχὴ κρέατος, καὶ μόνον οἱ κληρικοί, οἱ ἐπαῖται καὶ τὰ κατώτερα τῶν δύο ἐτῶν παιδιὰ νὰ ἐνταφιάζωνται. Οὕτως ἡ ἀπαγόρευσις ἐχρησίμευεν εἰς τοὺς πάπας μᾶλλον ὥς μέσον ἰσχυρόν, χάριν ἰδιοτελῶν σκοπῶν, παρὰ πρὸς ἡθικὴν διόρθωσιν τοῦ λαοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

§ 70. Περὶ τῶν γραμμάτων καὶ τῆς θεολογίας καθόλου.

1. Ἡ πρὸ *Καρόλου τοῦ Μ.* ἐποχὴ κυρίως εἰπεῖν διατελεῖ ἐν σκότει καὶ ἀμαθείᾳ, καὶ τούτου αἰτία εἶναι αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων, ἡ διαφθορὰ καὶ ἀδιαφορία τοῦ κλήρου καὶ ἐν γένει τὸ ὑλιστικὸν τῆς ἐποχῆς πνεῦμα. Ἀπὸ τοῦ *Καρόλου* ὁμως τοῦ *Μ.* καὶ ἐξῆς παρήχθη ἐπιστημονικὴ τις κίνησις καὶ ἐνέργεια· παραλαβὼν οὗτος ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ τὸν σοφώτερον τῆς Δύ-

σεως ἄνδρα, τὸν Ἀλκουίνον, αὐτός τε κατεγίνετο ἀνεκδότως εἰς τὰ γράμματα καὶ ἅπασαν αὐτοῦ τὴν οἰκογένειαν καὶ τοὺς εὐγενεῖς προέτρεπεν εἰς τοῦτο. Οὕτως ἐμορφώθη ἡ λεγομένη σχολή τοῦ Παλατίου. Ἀκολουθῶς τὸ παράδειγμα τοῦ Καρόλου ἠκολούθησαν οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, ὡς καὶ πολλοὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ ἡγουμένων, καὶ οὕτω πολλαχοῦ τῆς Δύσεως ἐμορφώθησαν διάφοροι σχολαί. Ἐν ταῖς σχολαῖς ταύταις ἐκτὸς τῆς θεολογίας ἐδιδάσκοντο πρῶτον ἡ ἠθική, ἥτις περιελάμβανε τὴν γραμματικὴν, ῥητορικὴν καὶ διαλεκτικὴν, καὶ δεύτερον ἡ φυσική, ἥτις περιεῖχε τὴν ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, μουσικὴν καὶ ἀστρονομίαν. Ἐν τούτοις ἀπὸ τοῦ Ι' αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΑ', ἐπὶ τοῦ πλείστου μέρος τῆς Δύσεως ἐπικρατεῖ παχυλότατον σκότος καὶ ἀμάθεια, διὰ τοῦτο τὴν ἐποχὴν ταύτην δικαίως ὀνομάζει ἡ ἱστορία σκοτεινὸν αἰῶνα.

2. Παραλλήλως πρὸς τὴν καθόλου παιδευσιν ἔβαινε καὶ ἡ θεολογία. Ἡδὴ ἀπὸ Γρηγορίου τοῦ Μ. ἡ θεολογία τῆς Δύσεως δὲν παρέχει τι ἄξιον λόγου, περιορίζεται δὲ κυρίως εἰς τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας καὶ εἰς τὴν διάταξιν τῆς ὕλης τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τῶν προηγουμένων χρόνων· ὥστε κυρίως θεολογικὴ παιδεία παρὰ τοῖς Δυτικοῖς δὲν ὑπάρχει κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, σπέρματα δὲ τινὰ μόνον ἐμφανίζονται, τὰ ὅποια ἀκολουθῶς ἐχρησίμευσαν ὡς βάσις τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Ναὶ μὲν ὑπάρχουσι συγγράμματα, εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς κλάδους τῆς

θεολογίας ἀναφερόμενα, ἀλλὰ ταῦτα δὲν παρέχουσι τι νέον.

§ 71. Οἱ ἐπισημότεροι θεολόγοι τῆς Δύσεως.

Ἄλλὰ καὶ μεθ' ὅλην τὴν κατάπτωσιν τῆς θεολογίας τῆς Δύσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, οὐδὲν ἦττον ἀναφαίνονται ἐπίσημοί τινες συγγραφεῖς, τοὺς ὁποίους δὲν πρέπει νὰ παρέλθωμεν ἐν σιγῇ. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἐξῆς· 1) Ἄλκουίνος ὁ Ἀγγλοσάξων, ὁ ἀστήρ τοῦ θεολογικοῦ ὀρίζοντος τῆς Δύσεως, ὅστις ἀνεπτύχθη ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐγένωσκε καλῶς τὴν Ἑλληνικὴν, Λατινικὴν καὶ τὰς διαφόρους ἐπιστήμας τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Κατὰ τι ἐν Ῥώμῃ ταξείδιον τῷ 781 γνωρίσας Κάρολον τὸν Μ. μετέβη εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ καὶ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (804) διετέλεσε φίλος, διδάσκαλος καὶ σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Ἄλκουίνος ἔγραψε πολλά, οὐ μόνον θεολογικά, ἀλλὰ καὶ γραμματικά καὶ φιλοσοφικά. Μαθηταὶ τοῦ Ἀλκουίνου ἐπίσημοι ἦσαν Θεόδουλος ὁ ἐπίσκοπος Ἀὐρηλίας, συντελέσας πολὺ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κλήρου καὶ τὴν δημοτικὴν παιδείαν, καὶ ὁ Ραβάνος Μαῦρος, ἐπίσκοπος Μογορτιακοῦ, γνωστὸς διὰ τὸν κατὰ τοῦ Γότταλκ ἀγῶνα (§ 65, 1). 2) Ἀνασταάσιος ὁ Βιβλιοθηκῆριος, ὀνομασθεὶς οὕτω, διότι ἐπὶ τῶν παπῶν Νικολάου τοῦ Α', Ἀδριανοῦ Β' καὶ Ἰωάννου Η' ἐχρημάτισε βιβλιοφύλαξ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ῥώμης· οὗτος εἶναι ἐπίσημος διὰ τὰς βιογραφίας τῶν παπῶν, τὰς ὁποίας συνέγραψεν· 3) Ἰωάννης Σκῶτος

Ἐριγένης, Ἴρλανδὸς τὸ γένος καὶ διακρινόμενος ὧν τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ἐπὶ τῇ θεωρητικῇ ἀναπτύξει· οὗτος τὴν θεωρητικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν ὤφειλε κυρίως εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ὁριγένους, Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ. Σκοπὸς τοῦ συστήματος αὐτοῦ εἶναι νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ ἀληθὴς θεολογία καὶ ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία ταυτίζονται καὶ δὲν συγκρούονται, διακρινόμεναι μόνον κατ' εἶδος. Ἐν τούτοις περιέπεσεν εἰς διαφόρους πλάνας καὶ μάλιστα τὸν παρθεϊσμόν· 4) καὶ τελευταῖος ἄξιος λόγου εἶναι ὁ Λαοφράγκος, ἐπίσημος θεολόγος καὶ ἀκολούθως ἀρχιεπίσκοπος Καταβρυγίας· οὗτος ἔγραψε πολλὰ καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς πρόδρομος τῆς σχολαστικῆς θεολογίας.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἀπὸ Μιχαήλ τοῦ Κηρουλαρίου μέχρις ἀλώσεως
τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1054—1453).

Α'. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

1. Ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Σχέσεις τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

§ 72. Ἀπόπειραι πρὸς ἑνώσιν τῶν Ἐκ-
κλησιῶν μέχρι τοῦ 1437.

1. Καίτοι τὸ μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκ-
κλησίας σχίσμα (§ 55) ἐξακολουθεῖ ἔτι ὑφιστάμενον,
καίτοι ἡ μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἐπελθοῦσα διαί-
ρεσις ἐπιτείνεται, καθόσον ἡ μὲν Ἀνατολικὴ ἀραρότως
ἀντέχεται τῆς πατρίου διδασκαλίας μηδεμίαν καινο-
τομίαν ἐπιτρέπουσα, ἡ δὲ Δυτικὴ ἐμπλατύνει καθ' ἐ-
κάστην τὸ βάραθρον τῶν νεωτερισμῶν, ἐν τούτοις παρ'
ἐκατέρᾳ δὲν ἐσθέεσθῃ ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐνώσεως· ἐντεῦθεν
κατὰ διαφόρους ἐποχὰς πολλοὶ ἔλαβον διαφόρους ἀπο-
πείρας πρὸς ἑνώσιν· δυστυχῶς ὅμως αἱ ἀπόπειραι αὐ-
ταὶ ἀπεδείχθησαν μάταιαι, διότι οἱ ἀναλαβόντες αὐ-

τάς δὲν εἰργάζοντο εἰλικρινῶς, ἀλλ' οἱ μὲν αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ὅπως λάβωσι τὴν βοήθειαν τῆς Δύσεως, οἱ δὲ πάπαι ὅπως ἐπιτύχωσι τῶν κατακτητικῶν αὐτῶν σχεδίων ἐπὶ τῆς 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας. Ἐκ τῶν ἀποπειρῶν τούτων ἀναφέρονται τὰς ἐπισημοτέρας. Κατὰ τὸ 1135 ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Λωθάριος ὁ Β' ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Κομνηνὸν (1118—1143) Ἀρσελμόν τινα, ὅστις ἐν τινι δημοσίᾳ διαλέξει παρασκευασθεὶς ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγίας Σοφίας συνεζήτησε μετὰ τοῦ σοφοῦ μητροπολίτου Νικομηδείας Νικήτα περὶ τῶν διαφορῶν τῶν δύο 'Εκκλησιῶν. Ὁ Ἀρσελμὸς ὑποστηρίζων τὰς ἰδέας τῆς Δυτικῆς 'Εκκλησίας, ἐπεκαλέσθη τὴν διηνεκῇ δῆθεν ὀρθοδοξίαν αὐτῆς καὶ κατηγόρησε τὴν Ἀνατολικὴν 'Εκκλησίαν ὡς παραγαγοῦσαν τὰς αἱρέσεις. Ὁ Νικήτας δὲν ἤρνήθη τοῦτο, ἀλλ' ἀποδείξας ὅτι αἱ αἱρέσεις προῆλθον ἐκ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ζωηρότητος τῶν Ἑλλήνων, ὧν ἑσπεροῦντο οἱ Λατῖνοι, συνεπέραναν ὅτι συγχρόνως καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεπολεμήθησαν. Εἶτα δὲ ὁμιλῶν περὶ τοῦ πρωτείου καὶ τῆς παντοκρατορίας τοῦ πάπα, Πῶς συμβιβάζονται ταῦτα, εἶπε, πρὸς τὴν ἀληθινὴν εὐαγγελικὴν ἐλευθερίαν; ποῦ μένουσι τότε αἱ ἄγιοι Γραφαί, τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων, ἐὰν ὁ πάπας ᾖ ἢ ὁ μόνος ἄρχων τῆς 'Εκκλησίας; Ἐτέρα σημαντικὴ ἀποπειρά πρὸς ἔνωσιν τῶν 'Εκκλησιῶν ἐγένετο τῷ 1232. Ἦδη δηλ. τῷ 1204 οἱ Λατῖνοι δολίως κυριεύσαντες

τὴν Κωνσταντινούπολιν κατέλυσαν τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, τὰ λείψανα τῆς ὁποίας συνεκεντρώθησαν, τὸ μὲν ἐν *Νικαίᾳ* ὑπὸ Θεόδωρον τὸν *Λάσκαριν*, τὸ δὲ ἐν *Τραπεζοῦντι* ὑπὸ *Ἀλέξιον* τὸν *Ξ'* τὸν *Κομνηνόν*. Εἰς *Νικαίαν* κατέφυγε καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τοῦ κλήρου αὐτοῦ καὶ τῆς συνόδου. 27 Τῷ 1232 λοιπὸν πρὸς τὸν πατριάρχην *Γερμανόν* τὸν *Β'* ἦλθε πρεσβεία παρὰ τοῦ πάπα *Γρηγορίου* τοῦ *Θ'*, ἐκ τῆς γενομένης δὲ τότε συνδιαλέξεως προῆλθεν ἀλληλογραφία, ἐν ᾗ ὁ πατριάρχης *Γερμανὸς* καταρραπίζων τὰς μοναρχικὰς ἀξιώσεις τῶν παπῶν μέμφεται αὐτοὺς ἅμα καὶ διὰ τὰ δεινὰ, ὧν αὐτοὶ ἐγένοντο πρόξενοι τῇ Ἀνατολῇ καὶ καταστρέφει τὸν λόγον διὰ τῶν ἐξῆς: *Καλὰ γε ταῦτα, ἀγνώτατε καὶ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου διάδοχε; ταῦτα παραγγέλλει ὁ τοῦ πρίου καὶ ταπεινοῦ τῇ καρδίᾳ Χριστοῦ μαθητής;*

2. Αἱ πρὸς ἔνωσιν ἀπόπειραι μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐπανελήφθησαν τῷ 1271 ὑπὸ *Μιχαήλ* τοῦ *Παλαιολόγου* (1259—1282). Οὗτος δηλ. τῷ 1261 καταλύσας τὴν λατινικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ φοβούμενος τὸν ἐκ τῆς Εὐρώπης πόλεμον, ἤδη μὲν καὶ προηγουμένως συνεννοήθη μετὰ τῶν παπῶν, ὅτε ὅμως τῷ 1271 ἀνέβη τὸν παπικὸν θρόνον *Γρηγόριος ὁ Ι'* (1271—76), ὅστις πολὺ ἐπεθύμει τὴν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, προέβη μετὰ πολλῆς τῆς δραστηριότητος. Διὸ προσκαλέσας τὸν πατριάρχην *Ἰωσήφ* καὶ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ἐπισκόπων, προέβαλεν αὐτοῖς

τὴν ἐκ τῆς ἐνώσεως ὠρέλειαν, ἥτις ἔσται δυνατή, ἔλε-
γεν, ἐὰν τρία τινὰ ἀποδεχθῶσιν οἱ ἀνατολικοί, τὸ
μνημόσυνον τοῦ πάπα, τὸ ἐκκλητικόν καὶ τὸ πρωτεῖον
αὐτοῦ. Τότε ὁ λόγιος χαρτοφύλαξ Ἰωάννης ὁ Βέκκος
λαβὼν τὸν λόγον ἀπέδειξεν, ὅτι οἱ Λατῖνοι εἶναι αἰρε-
τικοὶ καὶ διὰ τοῦτο εἰς οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔλθωσι
πρὸς αὐτοὺς κοινωνίαν· ὁ Μιχαὴλ ὁμως ὀργισθεὶς
ρίπτει τὸν Βέκκον εἰς τὴν φυλακὴν, ἀλλ' οὗτος ἐνταῦθα
ἀναδείκνυται θερμὸς ὁπαδὸς τῆς ἐνώσεως, ὁ δὲ αὐτο-
κράτωρ στέλλει πρεσβείαν πρὸς τὸν πάπαν, κομίζου-
σαν καὶ πλούσια δῶρα. Ἐν τούτοις ἡ ἐν Κωνσταντι-
νουπόλει ἐναντία μερὶς ἀντενέργει εἰς τὴν ἑνωσιν, με-
θ' ὅλην τὴν εὐγλωττίαν, τὴν ὁποίαν κατέβαλεν ὁ
Μιχαὴλ ὅπως πείσῃ αὐτήν, ὅτι ἡ παραδοχὴ τῶν τριῶν
ἐκείνων κεφαλαίων οὐδεμίαν εἶχε σημασίαν. Τότε βλέ-
πων ὁ Μιχαὴλ ὅτι οὐδὲν κατορθοῖ διὰ τῶν λόγων,
ἀπεφάσισε νὰ μεταχειρισθῇ βίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἄλλων
μὲν τὴν περιουσίαν ἐδήμευσεν, ἄλλους ἐφυλάκισε καὶ
ἄλλους ἐξώρισεν. Ἐνῶ ταῦτα ἐγίνοντο ἐν Κωνσταντι-
νουπόλει, ἡ πρεσβεΐα τοῦ αὐτοκράτορος μετὰ φοβερὸν
ναυάγιον ἀφίκετο τέλος εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἐκτὸς ἐπι-
στολῆς τινος τοῦ Μιχαὴλ πρὸς τὸν πάπαν, ἐν ᾗ ὁμο-
λόγει αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν Χριστιανῶν καὶ οἰ-
κουμενικὸν πατριάρχην, ἐνεχείρισεν αὐτῷ καὶ γράμμα
τῶν ἐπισκόπων, ἐν ᾗ ὁμως οὗτοι ἦσαν ὑπογεγραμμέ-
νοι ἄνευ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν, ὡς ἐξῆς : Ὁ Ἐφῆσου
μητροπολίτης κτλ. Ὁ πάπας Γρηγόριος εὐμενῶς ἀπο-

δεξάμενος τὴν πρεσβείαν ἀνεχώρησε μετ' αὐτῆς εἰς τὴν ἐν Λουγδούνῳ τῷ 1274 συγκροτηθεῖσαν Οἰκουμενικὴν τῶν Λατίνων σύνοδον, ἐν ἣ οἱ Ἕλληνες ἀπεσταλμένοι ἄνευ δυσκολίας ὡμολόγησαν τὴν λατινικὴν ὁμολογίαν καὶ οὕτως ἀπετελέσθη δῆθεν ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀλλὰ τῆς πρεσβείας ἐπανελθούσης εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὰ πράγματα ἥλλαξαν φάσιν· ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ ἀπήχθη εἰς τι φρούριον ἐν Χηλῇ, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἀνέβη εἰς τὸν θρόνον ὁ λατινόφρων Βέκκος· οὗτος δὲ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος προέβησαν ἤδη εἰς τὸ νὰ ἐπιβάλωσι τὴν ἔνωσιν· καὶ ὁ μὲν Βέκκος προσεπάθει τοῦτο διὰ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ, ὁ δὲ Μιχαὴλ διὰ τῆς βίας. Τότε δὲ ἔπειδὴ πολλοὶ ἀνθίσταντο, ἔπαθον τὰ πάνδεινα· ἰδίως πολλὰ κακὰ συνέβησαν εἰς τοὺς ἐν Ἀθῶ μοναχοὺς. Ἐν τούτοις ἡ γενομένη αὕτη ἔνωσις οὐδαμῶς ὠφέλησε τὸν Μιχαήλ, διὰ τοῦτο καὶ οὗτος κατ' ὀλίγον ἐδείκνυτο ψυχρὸς πρὸς αὐτήν, μάλιστα ἡμέραν τινὰ ἐπ' ἐκκλησίας ἀπηγάρευσε τὸν διάκονον νὰ μνημονεύσῃ τοῦ πάπα. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαήλ, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀνδρόνικος ὁ Β' (1283—1328) κατέστρεψε πᾶν τῆς ἐνώσεως ἔχνος καὶ καταβιβάσας τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τὸν Βέκκον, ἀνεδίβασε πάλιν τὸν Ἰωσήφ. Ἀλλ' ὁ Βέκκος καίτοι ἐν τινι συνόδῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπέρριψε τὴν λατινικὴν ὁμολογίαν, ἐξηκολούθει ὁμως μέχρι τέλους τοῦ βίου αὐτοῦ (1298) ὑπερασπιζόμενος τὴν ἔνωσιν.

3. Ἡ ἀποτυχία τῶν μέχρι τοῦδε ἀποπειρῶν πρὸς

ἔνωσιν δὲν ἐσυνέτισε τοὺς ἡμετέρους, διὰ τοῦτο ἕνεκα τῶν αὐτῶν λόγων προέβησαν εἰς τοιαύτας καὶ μετὰ ταῦτα. Οὕτω π. χ. 'Ανδρόνικος ὁ νεώτερος (1328—1341) ἀφοῦ ἐπεχείρησεν εἰς μάτην τοιαύτην ἀπόπειραν τῷ 1332, ἀπέστειλε τῷ 1339 πρὸς τὸν πάπαν Βενέδικτον τὸν Β' (1334—1342) τὸν πεπαιδευμένον ἀρχιμανδρίτην Βαρλαάμ, ὅστις ἐπὶ τέλους βλέπων τὸ ἄκαμπτον τῶν Δυτικῶν, ζητούντων νὰ ἀφομοιώσωσι κατὰ πάντα τὴν ἡμετέραν 'Εκκλησίαν πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν, ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτος. Ἐπίσης καὶ Ἰωάννης ὁ Καρτακουζηνὸς ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις περὶ ἐνώσεως πρὸς τοὺς Δυτικούς, ὡς καὶ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος (1341—1391), ὅστις μάλιστα τοσοῦτον ἐνδοτικὸς εἰδείχθη πρὸς τὸν πάπαν Ἰννοκέντιον τὸν Ε' (1352—1362), ὥστε ὑπεσχέθη αὐτῷ τελείαν ὑποταγὴν, τὴν παιδαγωγίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μαρουῆ ἐν τοῖς λατινικοῖς ἥθεσι καὶ τὴν κυθέρνησιν τοῦ Κράτους αὐτοῦ διὰ ῥωμαίων ἀπεσταλμένων. Ὁ διάδοχος τοῦ Ἰννοκεντίου Θέρβαρος ὁ Ε' ἀπῆλθε παρὰ τοῦ Ἰωάννου τελείαν ὑποταγὴν τῆς 'Ανατολικῆς εἰς τὴν Δυτικὴν 'Εκκλησίαν, ὁ δὲ δυστυχὴς αὐτοκράτωρ εἰς τοιαύτην ἀπελπισίαν περιῆλθεν, ὥστε τῷ 1369 ἐλθὼν προσωπικῶς εἰς τὴν Ῥώμην πρὸς τὸν πάπαν, ὡμολόγησε τὰ δόγματα τῆς λατινικῆς 'Εκκλησίας καὶ ἐπιλαθόμενος τῆς βασιλικῆς αὐτοῦ ἀξίας ἡσπάσατο τὸν πόδα τοῦ διαδόχου τοῦ Πέτρου.

§ 73. Ἡ ἐν Φλωρεντία ψευδὴς ἔνωσις.

1. Τελευταία πρὸς ἔνωσιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἀπόπειρα ἐγένετο ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου (1425—1448) καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἐπίσημος ἐν τῇ ἱστορίᾳ *σύνοδος τῆς Φλωρεντίας*. Ὁ αὐτοκράτωρ δηλ. οὗτος συνεχίζων τὰς μετὰ τοῦ πάπα διαπραγματεύσεις τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Μαρουήλ (1391—1425) προέτεινεν εἰς τὸν πάπαν *Μαρτίνον τὸν Ε'* (1415—1431) τὴν συγχρότησιν οἰκουμενικῆς συνόδου ἐν Κ/λει, ἀλλ' οὗτος ἀπήντησεν αὐτῷ τῷ 1426, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὡς θυγάτηρ (!) ὀφείλει νὰ παρουσιασθῇ πρὸς τὴν μητέρα ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ αὐτοκράτωρ δεινῶς πιεζόμενος ὑπὸ τῶν περιστάσεων καὶ μεθ' ὅλην τὴν ἀντίδρασιν τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, ἐδέχθη τὴν πρότασιν τοῦ πάπα· τὸ πρᾶγμα ἦλθε κατ' εὐχὴν τοῦ πάπα, διότι πρὸ ὀλίγου συνεκροτήθη ἡ ἐν Βασιλείᾳ οἰκουμενικὴ σύνοδος πρὸς μεταρρυθμίσιν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τούτοις ἀποθανόντα τὸν Μαρτίνον διεδέχθη *Εὐγένιος ὁ Δ'* (1431—1447), ὅστις διαφωνήσας πρὸς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, συνεκρότησεν ἐτέραν ἐν *Φερράρα*· εἰς τὴν σύνοδον ταύτην ἐμελλον νὰ παρουσιασθῶσιν οἱ ἀνατολικοί, ἐρχόμενοι ἐπὶ πλοίων, τὰ ὅποια ἔστειλεν ὁ πάπας. Καὶ ἀληθῶς τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1438 ἔφθασεν εἰς Βενετίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Φερράραν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ πολλοὺς διακρινομένους ἐπὶ σοφίᾳ, ὡς *Γεώργιον τὸν Σχο-*

λάριον, Γεώργιον τὸν Γεμιστὸν καὶ Γεώργιον τὸν Ἀ-
μηροῦτην, τὸν πατριάρχην Ἰωσήφ μετὰ πλεόν ἢ εἴ-
κοσιν ἐπισκόπων, ἐν οἷς ἐπισημότεροι Μάρκος ὁ Ἐφέ-
σου ὁ Εὐγενικός, ὁ Νικαίαις Βησσαρίων, ὁ Ἡρακλείας
Ἀρτῳάνος καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἐν τε Βενετίᾳ καὶ Φερ-
ράρᾳ μετὰ μεγάλων τιμῶν ὑπεδέχθησαν τοὺς ἡμετέρους,
ὁ πάπας μόνον ἀπήτησεν, ὅπως ὁ πατριάρχης καὶ οἱ
λοιποὶ ἐπίσκοποι ἀσπασθῶσι τὸν πόδα αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ
ἀντιχριστιανικὴ αὐτοῦ αὐτὴ ἀξίωσις ἀπεκρούσθη καὶ ἡ-
σπασθήσαν ἀλλήλους κατὰ τὸν συνήθη ἐν Χριστῷ ἀ-
σπασμόν. Ἐν τούτοις πρὶν ἢ κατάρζωνται τῶν ἐπισή-
μων συνεδριάσεων τῆς συνόδου, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅπως
προσελθῶσι καὶ οἱ ἐν Βασιλείᾳ ἐπίσκοποι καὶ ἡγεμόνες,
ἀπεφασίσθη, ὅπως προπαρασκευάσωσι τὴν ἐργασίαν τῆς
συνόδου, καὶ ἀληθῶς τῇ 9 Ἀπριλίου 1438 ἐγένετο ἡ
ἐναρξίς τῆς συνόδου, τὴν ὅποιαν ἐπηκολούθησαν διάφο-
ροι συνεδριάσεις· ἐπειδὴ ὅμως ἐν τῷ μεταξύ οὐδεὶς προ-
σῆλθεν ἐκ Βασιλείας, ἤρξαντο τῶν ἐπισήμων συνεδριά-
σεων τῆς συνόδου καὶ τῇ 8 Ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔ-
τους ἐγένετο ἡ πρώτη, μεθ' ἣν ἔτεροι 15. Ἐν ταῖς συ-
νεδριάσεσι ταύταις κυρίως προὔκειτο περὶ τοῦ, ἐὰν ἡ
προσθήκη καὶ ἐκ τοῦ Ῥιῶ ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως
ᾗναι θεμιτὴ ἢ οὐ. Πρὸς ἀποδείξιν τούτου Μάρκος ὁ
Εὐγενικός προέτεινε τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πρακτικῶν τῶν
Οἰκουμενικῶν συνόδων, τούτου δὲ γενομένου ἀπεδείχθη
τρανῶς, ὅτι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἀπηγόρευσαν ἀπα-
λύτως πᾶσαν προσθήκην ἐν τῷ συμβόλῳ, καὶ διὰ τοῦτο

κατὰ τὴν 16ην ἐν Φερράρχ συνεδρίασιν ὁ ἱερός Μάρκος ἀπήτησε παρὰ τῶν Λατίνων τὴν παρακαταθήκην τῆς πίστεως ἀλώβητον καὶ ἀκεραίαν, ὡς αὐτὴν παρέλαβον· διότι, προσέθηκεν, ἐὰν μὲν ἡ προσθήκη ᾗναι μικροῦ λόγου ἄξια, δι' αὐτὸ τοῦτο πρέπει καὶ νὰ ἀφαιρεθῇ, διότι οὐδεμία ἐντεῦθεν βλάβη· ἐὰν δὲν ᾗναι σημαντική, τότε εἶναι δίκαιον νὰ ἐπιμένωσιν οἱ Ἕλληνες· ἐὰν δὲ πάλιν δι' οἰκονομίαν προστεθῇ, πάλιν δι' οἰκονομίαν πρέπει νὰ ἀφαιρεθῇ, διότι οὕτω θὰ συνενωθῶσι τόσοι χριστιανοί, διεσχισμένοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐν τούτοις οἱ Λατῖνοι βλέποντες τὴν ἰσχὺν τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν Ἑλλήνων, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ λοιμοῦ τοῦ μαστίζοντος δῆθεν τὴν Φερράραν, μετέθηκαν τὴν σύνοδον εἰς Φλωρεντίαν· ὁ σκοπὸς ὅμως αὐτῶν κυρίως ᾗν, ἵνα διὰ στερήσεων καὶ ταλαιπωριῶν ἀναγκάσωσιν αὐτοὺς νὰ ὑποκύψωσιν.†

2. Οὕτω μετατεθείσης τῆς συνόδου εἰς Φλωρεντίαν ἤρξαντο καὶ πάλιν αἱ συνεδριάσεις αὐτῆς, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ μὲν Λατῖνοι διὰ σοφισμάτων καὶ παρερμηνειῶν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας προσεπάθουν νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν κακοδοξίαν αὐτῶν, οἱ δὲ Ὀρθόδοξοι ἀντέκρουον αὐτοὺς, ὡς ἰστὸν ἀράχνης διαλύοντες τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν. Ἐν μιᾷ τῶν συνεδριάσεων τούτων ὁ ἱερός Μάρκος, ἀποῦ ἔκ τε τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων ἀπέδειξεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῶν Λατίνων εἰς αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ ὁγδόου ἄρθρου τοῦ

συμβόλου τῆς πίστεως, εἰπὼν τὰ ἐξῆς· Ἐὰν οἱ Πατέρες τῆς Β' οἰκουμενικῆς συνόδου εἶχον τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τότε κατὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἑλλητικῆς γλώσσης ἔπρεπε νὰ εἴπωσι· καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον καὶ σὺν αὐτοῖς συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον· ἐπειδὴ ὅμως εἶχον τὴν ἰδέαν ὅτι ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, διὰ τοῦτο προκειμένου μὲν περὶ ἐκπορεύσεως, εἶπον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, προκειμένου δὲ περὶ τοῦ ὁμοτίμου καὶ ὁμοουσίου προσέθηκαν· τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον. Ἐν τούτοις μετ' ὀλίγον ἔπαυσαν πλέον αἱ δημόσιαι καὶ ἐπίσημοι συνεδριάσεις, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἐζήτησε τρόπον συνεννοήσεως, ἔχων συμφρονούντας πρὸ πάντων τὸν Νικαίας Βησσαρίωνα καὶ τὸν Ῥωσσίας Ἰσιδώρον, οἵτινες, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη, ἐκ λόγων ἰδιοτελῶν προσῆλθον εἰς τὰς λατινικὰς φάλαγγας, διότι ἀκολούθως ἀμφότεροι ἐτιμήθησαν διὰ τῆς καρδινάλικῆς τηθέντου· οἱ λατινόφωνοι κατέβηλόν περὶ τῆς ἐνώσεως, ὅπως πείσωσι τὸν ἱερόν Μάρκον περὶ τῆς ἐνώσεως, λέγοντες ὅτι μικρὰ διαφορὰ ὑπάρχει μεταξύ τῶν δύο ἐκκλησιῶν· ἀλλ' ὁ στερρὸς τῆς Ὁρθοδοξίας ὑπέρμαχος ἀπήντη· Ὁμοιον λέγετε, ὡσεὶ τις εἴλεγε, εὐδὲν αἰτοῦμαι σε, ἀλλ' ἢ τὴν σὴν ἁπαλὴν ἀποτεμεῖν κεφαλὴν καὶ μετὰ ταῦτα πορεύου ὅπου θέλεις. Ἐπὶ τέλους δι' ὑποσχέσεων, διὰ δώρων, δι' ἁ-

πειλῶν κατῳρθῶσαν νὰ πείσωσι τοὺς πλείστους τῶν ἡμετέρων, ὅπως παρὰδεχθῶσι τὰ ἐξῆς τέσσαρα κεφάλαια: *τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τὴν χρῆσιν τῶν ἀζύμων, τὸ καθαρτήριο πῦρ καὶ τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα καὶ νὰ ὑπογράψωσι τὸν πανθέσεων τῆς ἐνώσεως ὅρον.* Ἄλλ' ὅ,τι ἔπραξαν οἱ πλείστοι ἐκ τῶν ἡμετέρων ἕνεκα ἰδιοτελείας ἢ βίας καὶ ἀνάγκης, τοῦτο δὲν ἔπραξεν ὁ ἀδάμας κατὰ τὴν καρτερίαν καὶ σταθερότητα Μάρκος ὁ Εὐγενικός· τοσαύτην δὲ σημεσίαν εἶχεν ἡ ἄρνησις αὐτοῦ, ὥστε ὅτε ἔμαθε τοῦτο ὁ πάπας ἀνεφώνησεν: *Ἰού, φίλοι φράτορες, ἐποιήσαμεν οὐδέν.* Οὕτως οἱ ἡμέτεροι καταπρόδόντες τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν ἐπανῆλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1440, ἐπιβίβασθέντες ὁμῶς ἐπὶ φορτηγῶν πλοίων, πενιχρῶς καὶ ἀδόξως.

3. Ἀλλὰ τοιαύτη σύνοδος, οὕτω συγκροτηθεῖσα καὶ ἐνεργήσασα, σύνοδος ἀποφασίσασα ἐναντίον τῆς διδασκαλίας τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων, σύνοδος τὰς ἀποφάσεις τῆς ὁποίας δὲν ὑπέγραψαν πάντες καὶ τῆς ὁποίας προήδρευε πάπας, ὅστις ὑπὸ τῆς λοιπῆς Δύσεως κατεδικάσθη ὡς αἰρετικός, σιμωνιακὸς καὶ ἄσωτος, τοιαύτη σύνοδος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη κύρος· διὰ τοῦτο οὐ μόνον οἱ ὑπογράψαντες τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς ἐπιστρέψαντες εἰς Κωνσταντινούπολιν κατεδικάζον αὐτὴν λέγοντες, *τὰ κοπῇ ἢ δεξιᾷ ἢ ὑπογράφασα καὶ τὰ ἐκριζωθῇ ἢ γλῶσσαι ἢ ὁμολογήσασα*, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ πανταχοῦ ὀρθόδο-

Ξοι κατεδίκασαν αὐτὴν διὰ συνόδων· οὕτω π. χ. τῷ 1443 συνεκροτήθη σύνοδος ἐν Ἱεροσολύμοις καταδικά-
 σασα τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ ψευδοσύνοδον καὶ ψευδένωσιν,
 ἀκολούθως ἐν Τραπεζοῦντι, Ῥωσσίᾳ, Μολδαυίᾳ, Σερ-
 βίᾳ, Ἰθηρίᾳ καὶ ἐπὶ τέλους δις ἐν Κωνσταντινουπόλει.
 Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ 1450 ἐπὶ τοῦ τελευταίου αὐτο-
 κράτορος *Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου* συνεκροτή-
 θη ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας μεγάλη σύνοδος, ἐν ἣ
 ἀπεκηρύχθη ὁ ἐν Φλωρεντίᾳ ψευδοσύλλογος. Οὕτως ἔ-
 ληξαν αἱ πρὸς ἔνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἀποπειραι,
 εἰς οὐδὲν καταλήξασαι εὐάρεστον ἀποτέλεσμα. Καὶ
 εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι καὶ κατὰ τὸ 1452 αἱ ἀνάγκαι
 τῶν ἡμετέρων προσέκλεσαν νέας περὶ ἐνώσεως δια-
 πραγματεύσεις, ἀλλὰ καὶ αὗται ἐματαιώθησαν, ἐπελ-
 θούσης τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἵρέσεις καὶ σχίσματα.

§ 74. Ἡ αἵρεσις τῶν Βογομίλων.

1. Κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα παρου-
 σιάσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει αἵρεσις τις, προερχομένη
 ἐκ Βουλγαρίας, τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ὁποίας οἱ ὀρθόδοξοι
 ἐκάλεσαν *Βογομίλους* (ὄνομα βουλγαρικὸν δηλοῦν *Θεό-
 φιλος*), ἐνῷ οἱ ἴδιοι ἐκάλουν ἐαυτοὺς *Χριστοπολίτας*.

(Ἑκκλησιαστ. Ἱστορία)

Ἡ αἵρεσις τῶν Βογομίλων, ἔχουσα συγγένειαν πρὸς τοὺς ἀρχαίους *Μαριχαίους* (§ 21) καὶ τοὺς ἐν τῇ προηγούμενῃ περιόδῳ ἐμφανισθέντας *Παυλικιανοὺς* (§ 56) παρεδέχετο δύο θεοὺς, ἓνα καλὸν καὶ ἕτερον πονηρὸν, ὅστις κυρίως ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους· περαιτέρω εἰς τὸ περὶ ἁγίας Τριάδος δόγμα ἐπρέσβευεν ὡς ὁ *Σαβέλλιος* (§ 23), ἡρνεῖτο τὴν πραγματικὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου καθὼς καὶ τὸν σταυρικὸν αὐτοῦ θάνατον, καὶ ἐπὶ τέλους ἐν τῇ περὶ τελετῶν διδασκαλίᾳ καὶ τῇ θεῷ λατρείᾳ ἐδίδασκεν ὡς οἱ Παυλικιανοί. Οὕτω π. χ. οἱ Βογόμιλοι ἀπέβαλλον ὅλους τοὺς ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας, ἐκ τῶν βασιλέων παρεδέχοντο ὡς ὀρθοδόξους μόνον τοὺς *εἰκονομάχους*, καὶ μάλιστα τὸν *Κοπρώνυμον*, ἀπέβαλλον τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τοῦ τιμίου Σταυροῦ ὡς εἰδωλολατρικὴν, ὕβριζον τὸ βάπτισμα καὶ τὴν θεῖαν εὐχαριστίαν καὶ ἐπὶ τέλους δισχυρίζοντο, ὅτι ὁ διάβολος, ὁ ἔχων πρότερον ἔδραν τὸν ναὸν τοῦ Σολομῶντος ἐν Ἱερουσαλὴμ, νῦν ἐδρεύει ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας. Καίτοι δὲ ὁ βίος αὐτῶν κατ' ἀρχὰς ἦν αὐστηρὸς, ἀκολούθως ὁμως πολὺ διεφθάρη.

2. Ἀρχηγὸς τῆς αἵρέσεως τῶν Βογομίλων ἦν ὁ *Βασίλειος* τις, τὸν ὁποῖον ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς διὰ τὴν προσελκύσῃ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν προσεκάλεσε παρ' αὐτοῦ καὶ προσεπάθει νὰ μεταπέσῃ· ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο ἦτο δύσκολον, διότι ὁ αἵρεσιάρχης ἦν δεινὸς περὶ τὸ λέγειν, ὁ Ἀλέξιος ὑπεκρίθη ὅτι θέλει νὰ γείνη ὁ πα-

δὸς αὐτοῦ· διὰ τοῦτο προσκαλῶν αὐτὸν συνεχῶς, εἶχεν ὁμοτράπεζον καὶ μυριοτρόπως περιποιεῖτο· οὕτως ἐμπεσὼν ὁ Βασίλειος εἰς τὴν παγίδα, ἀνέπτυξεν ἡμέραν τινὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ· ἀλλὰ γραμματεῖς τοῦ αὐτοκράτορος κεκρυμμένοι ἔγραψαν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τέλους δὲ ἀρθέντος παραπετάσματός τινος, ὁ αἰρεσιάρχης εὐρέθη ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς ἱερᾶς συνόδου, τῆς συγκλήτου καὶ ἄλλων ἀρχόντων. Ὁ Βασίλειος ὁμως σταθερὸς εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, δὲν ἠρνήθη αὐτήν, ἀπεναντίας ὡμολόγησεν ὅτι εἶναι ἕτοιμος καὶ νὰ ἀποθάνῃ ὑπὲρ αὐτῆς. Καὶ πραγματικῶς ὁ Ἀλέξιος, ἀπὸ τοῦ δὲν κατώρθωσε νὰ μεταπείσῃ αὐτόν, ἀπεφάσισε τὸν θάνατον αὐτοῦ· διὰ τοῦτο ἐν τῷ Ἰπποδρόμῳ ἀνήφθη μεγάλη πυρά, εἰς τὴν ὅποιαν ῥιφθεὶς ἐγένετο παρανάλωμα τοῦ πυρὸς (1119). Καὶ ὁμως διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλείου δὲν περιστάλη ποσῶς ἡ αἵρεσις αὐτοῦ, ἀπεναντίας διεδίδετο, καθόσον μάλιστα οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς ὑποκρινόμενοι ὅτι ἦσαν ὀρθόδοξοι καὶ πολλάκις φέροντες τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα, κατώρθουν νὰ προσελκύωσιν εἰς αὐτὴν πολλοὺς τῶν ὀρθοδόξων.

§ 75. Εἰδωλολατρικαὶ τάσεις τοῦ IB' καὶ IE' αἰῶνος.

Ἡ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων ἀναρριπισθεῖσα σπουδὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καλλιεργουμένη

παρήγαγε κινήσιν τινα, δι' ἧς πολλοὶ ἐξώκειλαν εἰς διαφόρους ἀρχὰς ἐθνικὰς καὶ εἰδωλοκρατικὰς τάσεις. Οὕτω π. χ. ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ ἐπαρουσιάσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰταλός τις, ὅστις, διδάσκων τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν, διέστρεφε τὰς χριστιανικὰς ἰδέας τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ καθίστα ἐθνικούς· ὁ Ἰταλὸς οὗτος, ὡς ἀναφέρει *Anna ἢ Κομνηνή*, ἐδίδασκε τὴν *μετεμψέχωσιν*, ἤρνεϊτο τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ ἐτέρας καινοτομίας εἰσήγε· καίτοι δὲ μετὰ ταῦτα ἀπέστη τῶν θεωριῶν αὐτοῦ, τὸ κακὸν ὁμως διεδόθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, διότι μαθητὴς τις τοῦ Ἰταλοῦ τούτου περιπεσὼν εἰς τὸν ἐθνισμόν, ἔρριψεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν, ἀναβοῶν· Δέξαι με, Πόσειδον. Συγγενεῖς τῇ τάσει ταύτῃ ἦσαν, φαίνεται, καὶ οἱ λεγόμενοι *θητοφυγῖται*, ἀρνούμενοι τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, καὶ οἱ *ἐθρόφρονες*, οἵτινες μετὰ ζήλου κατεγίνοντο εἰς τὰς ἐλληνικὰς δεισιδαιμονίας. Ἀλλὰ τὸ κακὸν ἐνεφανίσθη φοβερώτερον κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα διὰ Γεωργίου τοῦ Γεμιστοῦ. Οὗτος δηλ. ὑπέρμαχος ὢν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, οὐ μόνον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπὸ Γεμιστοῦ μετέβαλεν εἰς *Πλήθωνα*, ἀλλὰ καὶ ἤθελε νὰ ἀναστήσῃ τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων. Οὕτω π. χ. ὅτε μεταβῆς εἰς τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον ἐδίδασκεν ἐνταῦθα παρὰ τῷ *Κόσμω τῶν Μεδίκων* τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, εἰπέ ποτε, ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἅπας ὁ κόσμος ὁμολογήσει μίαν θρησκείαν, ἥτις συγγενὴς ἔσται τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ. Τὰς

ιδέας ταύτας ἐκαλλιέργει ὁ Πλήθων καὶ ἐπὶ τέλους κατέστρωσεν εἰς τι σύγγραμμα αὐτοῦ περὶ *Νόμων*, ἐν ᾧ ἀνατρέπων τὴν εἰς τὸν τριαδικὸν Θεὸν πίστιν, συνίστα τὴν εἰς τοὺς οὐρανόους, ταρταρίους καὶ χθονίους θεούς, ἔπειτα παρεδέχετο τὴν μετεμψύχωσιν καὶ τὴν εἰσαρμηγήν, ἐπέτρεπε τὴν πολυγαμίαν καὶ ἐν γένει ἐλοιδορεῖ καὶ ἔφεγε πᾶν χριστιανικόν. Ἄλλ' εὐτυχῶς αἱ θεωρίαι αὗται τοῦ Πλήθωνος δὲν εὗρον πολλοὺς ὁπαδούς, τὸ μὲν διὰ τὸ παιδαριῶδες αὐτῶν καὶ ἀνόητον, τὸ δὲ διότι ἀμέσως κατεπολεμήθησαν ὑπὸ Γερραδίου τοῦ Σχολαρίου.

§ 76. Τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν
(1262—1312).

Κατὰ τὴν ΙΓ' ἑκατονταετηρίδᾳ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνεφάνη τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν, τὸ ὁποῖον οὐ μικρὸν κατετάραξε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ δηλ. *Μιχαήλ ὁ Παλαιολόγος*, ἀρπάσας τὴν βασιλείαν ἀνήκουσαν κυρίως εἰς τὸν υἱὸν Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως (1255—1259) Ἰωάννην ἢ Καλοῖωάννην, μετὰ τὴν ἀποδιώξιν τῶν Λατίνων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (1261) παραβαίνει τοὺς πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον δοθέντας ὅρκους καὶ ἐξορύττει τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ νομίμου κληρονόμου τοῦ θρόνου, ἵνα οὕτω καταστήσῃ αὐτὸν ἀνίκανον. Τότε ὁ πατριάρχης διὰ τε τὴν παράβασιν τῶν ὁρκῶν καὶ τὸ διαπραχθὲν κακούργημα ἀφορίζει τὸν Μιχαήλ, οὗτος δὲ ἀφοῦ δὲν

κατάρθωσε νὰ λάβῃ συγχώρησιν, ἀποδιώκει τὸν Ἀρσένιον τοῦ θρόνου. Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν Ὁρθοδόξων ἐξηκολούθουν θεωροῦντες ὡς πατριάρχην αὐτῶν τὸν Ἀρσένιον καὶ δὲν ἀνεγνώριζον οὔτε *Γερμανὸν τὸν Γ'*, οὔτε τὸν *Ἰωσήφ*. Οὕτως ἐξηκολούθει τὸ σχίσμα καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μιχαὴλ *Ἀνδρόνικου τοῦ Β'* (1282—1328), ὅστις κηδόμενος πολὺ τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας προσεπάθει νὰ συνενώσῃ τοὺς Ἀρσενιάτας μετ' αὐτῆς. Ὁ Ἀνδρόνικος παραχωρήσας ἐν πρώτοις εἰς τοὺς σχισματικούς μεγαλοπρεπῆ τινα ναὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀκολούθως ἐπέτρεψεν, ὅπως ἡ μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων διαφορὰ αὐτῶν, ὡς ἐζήτουν, λυθῇ διὰ *θεοδικίας*· ἀπεφασίσθη δηλ. ἵνα ἐντὸς λέβητος πεσυρακτωμένου ῥιφθῶσιν ἐξ ἑκατέρας μερίδος ὁμολογίαι πίστεως, ἐπὶ τῇ συμφωνίᾳ ὅτι ἐκείνη ἡ μερίς ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ἔχουσα ὑπὲρ αὐτῆς τὸ δίκαιον, τῆς ὁποίας ἡ ὁμολογία ἤθελε μείνει ἀβλαβής· ἐὰν ὅμως ἀμφοτέραι αἱ ὁμολογίαι ἐγίνοντο παρὰ νάλωμα τοῦ πυρός, τότε ἔπρεπε νὰ εἰρηνεύσωσι. Πραγματικῶς ἡ *θεοδικία* ἐξετελέσθη, αἱ ὁμολογίαι ἀμφοτέρων τῶν μερίδων ἐκάησαν, ἀλλὰ τὸ σχίσμα ἐξηκολούθει· τότε δὲ πρῶτον ἤρθη καὶ εἰρήνευσεν ἡ Ἐκκλησία, ὅτε τῷ 1312 μετακομισθέντων τῶν ὁσίων τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας, ὁ πατριάρχης *Νήφων* ἐνδεδυμένος τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν ἀνέβη εἰς τὸν ἄμβωνα καὶ ἐξεφώνησε συγχώρησιν παντὶ τῷ λαῷ.

§ 77. Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνος (1341—51).

1. Ἐν ἀγίῳ Ὅρει κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ὑπῆρχον μοναχοὶ τινὲς *ἡσυχασταὶ* λεγόμενοι, οἵτινες ἐγκλειόμενοι ἐν τοῖς κελλίοις αὐτῶν ἐστήριζον τὸν πώγωνα αὐτῶν ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ προσηλοῦντες τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν ὀμφαλόν, περιέπιπτον εἰς σκοτοδινίαςιν καὶ ἀθυμίαν καὶ περιηυγάζοντο ὑπὸ φωτός τινος, τὸ ὁποῖον ἐθεώρουν θεῖον καὶ ἄκτιστον. Τὴν ἄσκοπον ταύτην ἄσκησιν καταμαθὼν ὁ γνωστός ἤδη Βαρλαάμ (§ 72, 3) παρὰ τινος ἀνοήτου καὶ ἀμαθοῦς μοναχοῦ, ἤρξατο νὰ διακωμῶδῃ καὶ νὰ καταχλευάζῃ πάντας τοὺς ἐν ἀγίῳ Ὅρει μοναχοὺς, ὡς πλανωμένους. Ἀλλὰ τότε ὁ ἐν ἀγίοις Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, μὴ ἀνεχόμενος τὴν διακωμῶδησιν ταύτην, χωρὶς νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἀμάθειαν μοναχῶν τινῶν, ἔγραψε πρὸς τὸν Βαρλαάμ λέγων, ὅτι εἶναι ἄτοπον διὰ τὴν ἀπειρίαν ἑνὸς μοναχοῦ νὰ ὑβρίζονται πάντες, καθόσον μάλιστα δὲν εἶναι ψευδές, ὅτι τοὺς ἁγίους περιαστράπτει *φῶς οὐράγιον καὶ θεῖον*, ὡς περιήστραψε τοὺς μάρτυρας καὶ τοσοῦτους ἁγίους, τοιοῦτον δὲ εἶναι καὶ τὸ ἐν Θαβὼρ φῶς, ἡ βᾶτος ἡ καιομένη, ἣν εἶδεν ὁ Μωϋσῆς, ἡ φωτεινὴ στήλη, ἡ ὁδηγοῦσα τοὺς Ἰσραηλίτας κτλ. Ὁ Βαρλαάμ μαθὼν ταῦτα ἤρξατο νὰ κατηγορῇ καὶ σὺτὸν τὸν Παλαμᾶν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ὡς παραδεχομένους δύο Θεοὺς, διότι συγχέων τὴν θείαν οὐσίαν καὶ τὴν θείαν ἐνέργειαν, ἐνόμιζεν ὅτι οἱ λέγοντες θεῖον φῶς ἐταύτιζον αὐτὸ πρὸς τὴν θείαν

οὐσίαν, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς διέκρινεν ἀμφοτέρω. Ἐπὶ τέλους ὁ Βαρλαάμ ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατηγορεῖ τὸν Παλαμᾶν καὶ τοὺς μοναχοὺς ὡς διθείτας, ἐπὶ τούτῳ δὲ συγκροτεῖται ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας (1341) ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Χαλέκα (1341—47) σύνοδος, ἣτις ἐξετάσασα τὸν τε Παλαμᾶν καὶ τὸν Βαρλαάμ, ἐπεκύρωσεν ὡς ὀρθόδοξον τὴν διδασκαλίαν τοῦ πρώτου· τότε ὁ Βαρλαάμ ἵνα μὴ καταδικασθῇ, ὡμολόγησε τὸ ἐν Θαβὼρ φῶς ἄκτιστον καὶ θεῖον, ἀλλ' ἀκολούθως ἐπέστρεψεν εἰς τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐγένετο ἐπίσκοπος αὐτῆς.

2. Ἐν τούτοις ἡ ὑπὸ τοῦ Βαρλαάμ διεγερθεῖσα ἔρις ἐξηκολούθει, ὑποδαυλιζομένη ὑπὸ μοναχοῦ τινος *Γεωργίου Ἀκινδύνου*· πρὸς κατάπαυσιν λοιπὸν αὐτῆς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος συνεκροτήθη καὶ δευτέρα σύνοδος, ἣτις κατεδίκασε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀκινδύνου, ἀνεκήρυξε δὲ τὴν τοῦ Παλαμᾶ ὡς ὀρθόδοξον. Καίτοι δὲ καὶ κατὰ τὸ 1341 συνεκροτήθη κατὰ τῶν *Βαρλααμιτῶν* καὶ *Ἀκινδυνοφρόνων* καὶ τρίτη σύνοδος, ἡ ἔρις ὁμῶς δὲν ἐλώφησε τέλεον, διὰ τοῦτο τῷ 1351 ἐγένετο ἀνάγκη νὰ συγκροτηθῇ καὶ τετάρτη μεγάλη σύνοδος ἐν τῷ ναῷ τῶν Βλαχερνῶν, ἐν ἣ πρὸς τοῖς ἄλλοις παρῆν καὶ *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, ἥδη ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ συνετάχθη *τόμος πίστεως*, καταδικάζων ὡς αἵρεσιν τὴν διδασκαλίαν τῶν Βαρλααμιτῶν καὶ Ἀκινδυνοφρόνων, ὑπεγράφη δ' οὗτος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ πατριάρχου καὶ πάντων

τῶν ἐπισκόπων. Οὕτω κατέπαυσεν ἡ ἔρις αὕτη, ἥτις ἀναφανείσα καὶ πάλιν τῷ 1368 ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, κατεσιγάσθη ὀλοτελῶς διὰ τῆς τότε συγκροτηθείσης συνόδου, ἥτις τὸν Παλαμᾶν οὐ μόνον ὡς ὀρθόδοξον ἀνεκήρυξεν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄγιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐδωτερικὸς ὁργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἡτοι
 ἱστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος,
 τοῦ κλήρου, τῆς θείας λατρείας
 καὶ τοῦ χριστιανικοῦ βίου.

§ 78. Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα.

Ἡ Ἐκκλησία, καθὼς ἄλλοτε, οὕτω καὶ νῦν διακατεῖχε τὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ πολιτεία δὲν πρέπει νὰ ἐπεμβαίνει εἰς τὰ ἐσωτερικὰ αὐτῆς πράγματα· πολλοὶ ὁμῶς τῶν αὐτοκρατόρων ἀνθιαιρέτως ἐνεργοῦντες, προσξένουν διάφορα δεινὰ· ἰδίως οἱ αὐτοκράτορες τῆς περιόδου ταύτης, ὡς λέγει *Νικήτας ὁ Χωριάτης*, μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τὸ ἄρχειν καὶ χρυσοφορεῖν, ἤθελον γὰρ φαίνωνται καὶ σοφοὶ καὶ θεοείκελοι τὴν μορφήν καὶ ἄλλοι Σολομῶντες καὶ δογματισταὶ θεϊότατοι· ἐντεῦθεν δέ, ὡς ἐν τοῖς «περὶ αἱρέσεων καὶ ἀποπειρῶν πρὸς ἔνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν» κεφαλαίοις εἶδομεν, πολλῶν κακῶν πρόξενoi ἐγίνοντο. Ἀλλὰ καθὼς ἄλλοτε ἡ Ἐκκλησία ἀνθίστατο καὶ διεμαρτύρετο κατὰ τῶν ἀνθιαιρεσιῶν τούτων διὰ

τῶν ἀξίων αὐτῆς ποιμένων καὶ διδασκάλων, οὕτω καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ὀνόματα τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, Εὐσταθίου τοῦ Θεσσαλονίκης, τοῦ Ἀρσενίου καὶ ἄλλων. Οὕτως ἡ Ἐκκλησία διεκράτει τὰ δίκαια αὐτῆς, τὰ ὅποια καὶ ὑπὸ διαφόρων αὐτοκρατόρων ἀνεγνωρίσθησαν καὶ ἐπεκυρώθησαν ἐκ νέου· οὕτω π. χ. ἡ ἀτέλεια τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀγαθῶν καὶ τὸ ἀναπαλλοτρίωτον αὐτῶν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων Μανουὴλ τῷ 1148 καὶ Ἀλεξίου τῷ 1182. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν νομοθεσίαν, αὕτη ἀρκετὰ ἐπλουτίσθη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, διότι οὐ μόνον πολλοὶ αὐτοκράτορες ἐξέδωκαν διαφόρους *νεαράς διατάξεις*, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν πατριαρχῶν καὶ ἐπισκόπων συνέγραψαν *κανονικὰς ἐπιστολάς*, ἀποκρίσεις εἰς διάφορα ζητήματα, ὑπομνήματα κτλ. Ἰδίως σημαντικὰ εἶναι τὰ εἰς τοὺς *κανόνας ὑπομνήματα* Ἰωάννου τοῦ Ζωγράφου (1120) Θεοδώρου τοῦ Βαλσαμῶνος (1170) καὶ Ἀριστηνοῦ (1130), ὡς καὶ αἱ ἐργασίαι *Κωνσταντίνου* τοῦ Ἀρμεροπούλου (1350) καὶ *Μαθαίου* τοῦ Βλαστάρεως (1335).

§ 79. Μοναχικὸς βίος.

Μέγας καὶ ἰσχυρὸς παράγων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνεργείας καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ὁ *μοναχικὸς βίος*, ὅστις ὁμως δυστυχῶς καὶ μεθ' ὅλην τὴν ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου γενομένην μετὰρρύθμισιν

αὐτοῦ (§ 58, 1) ἀπὸ πολλοῦ εἶχεν ἐκπέσει. Ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς καταστάσεως τῶν μοναχῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους παρέχει ἡμῖν *Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης*· οὗτος διηγεῖται ἡμῖν, ὅτι πολλοὶ τῶν μοναχῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἦσαν γεωχαρεῖς, ἄλλοι ἐγκαταλιμπάνοντες τὰ ἡσυχαστήρια αὐτῶν ἔζων ἐν ταῖς πόλεσιν, ἄλλοι ἐν ταῖς διαλέξεσιν αὐτῶν ὠμίλουν μόνον περὶ ἀμπέλων, οἴνων καλῶν καὶ ἀγρῶν, καὶ ἄλλοι ὑποκρινόμενοι εὐσέθειαν καὶ ἀσκησιν μετεχειρίζοντο διάφορα μέσα. Ἐκ τοιούτων καὶ ἄλλων παρεκτροπῶν ὀρμώμενος ὁ ἱερός ἀνὴρ, ἔγραψε διαφόρους πραγματείας περὶ μοναχικοῦ βίου, προσπαθῶν νὰ μεταδώσῃ ἀληθεῖς περὶ αὐτοῦ ιδέας καὶ καταστήσῃ οὕτως αὐτὸν ὡφέλιμον τῇ ἡθικῇ καὶ φιλολογικῇ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἀναπτύξει. Ἰδίως προέτρεπε τοὺς συγχρόνους μοναχοὺς εἰς τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἑκκλησίας καὶ εἰλικρινῇ ἀσκησιν. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ μοναχικὸς βίος τῶν χρόνων τούτων ἐρρυθμίζετο ὡς καὶ πρότερον· ἐκτὸς τῆς διαιρέσεως τῶν μοναχῶν εἰς *κοινοβίτας* καὶ *ιδιορρυθμούς*, ὁ *Εὐστάθιος* ἀναφέρει καὶ τοὺς *μεγαλοσχημονας* ἢ *τελείους*, τοὺς *μικροσχημονας* καὶ *εἰσαγωγικούς*· πρὸς τούτοις ὁ αὐτὸς *μνημονεύει* καὶ *διάφορα* ἤδη ἀσκήσεως, ὡς τοὺς *Στυλίτας*, *Γυμνίτας*, τοὺς *χαμαιεύτας*, τοὺς *ῥυπῶντας*, τοὺς *σιδηρομένους*, τοὺς *δεσδρύτας* κτλ. Μεγάλῃ εἶναι καὶ ἡ πληθὺς τῶν μοναστηρίων τῆς ἐποχῆς ταύτης· ἐκτὸς τῆς *Κωνσταντινουπόλεως* καὶ τῶν πέριξ, ἅτινα ἦσαν

πλήρη μοναστηρίων ἀνδρῶν καὶ γυναικειῶν, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἰδρύθησαν καὶ διάφορα μοναστήρια ἐν ἀγίῳ Ὄρει, ὡς τὸ τοῦ *Ξεροφῶντος* κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα, τοῦ *Πατικοκράτορος καὶ Κοντολουμουσιανοῦ* ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, τῆς *Σίμωνος Πέτρας* τῷ 1363, τοῦ *ἀγίου Διονυσίου* (1375) καὶ ἄλλα. Ὑπὲρ τοῦ ἀγίου Ὄρους ἐνήργησε πολὺ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός, ἀνακηρύξας αὐτὸ ἀτελές. Τὰ μοναστήρια τοῦ ἀγίου Ὄρους ἐκτὸς τῶν ἡγουμένων αὐτῶν εἶχον καὶ κοινόν τινα ἀρχηγόν, τὸν *πρωτον*, καὶ ὑπετάσσοντο εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις, πρὸς αὐστηροτέραν αὐτῶν ἐπίβλεψιν, ὑπέβαλεν αὐτὰ ὑπὸ τὴν ἐπισκοπικὴν ἐποπτεῖαν τοῦ *Ἱερισσοῦ*.

§ 80. Κλῆρος καὶ ἱεραρχία.

1. Ὁ κλῆρος τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δυστυχῶς δὲν διακρίνεται ἐπὶ παιδεῖα καὶ διὰ τοῦτο Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός διέταξεν ἵνα εἰς τὰ κληρικὰ ἀξιώματα προάγωνται μόνον οἱ κάτοχοι παιδείας καὶ ἀξίας, πρὸς καιρὸν δὲ κλεισθῇ ὁ κατάλογος τῶν κληρικῶν. Οἱ κληρικοὶ διηροῦντο εἰς *ὄρφικιαλίους* ἢ *ἐμβάθμους* καὶ μὴ· οἱ ὄρφικιάλιοι δὲ κατα τὴν ἐποχὴν ταύτην διαιροῦνται εἰς ἑννέα *πεντάδας*· πάντες οἱ κληρικοὶ διετρέφοντο ἐκ τῶν σιτηρεσιῶν αὐτῶν καὶ τῶν κανονικῶν εἰσοδημάτων, τοιαῦτα δ' εἶχον καὶ οἱ ἐπίσκοποι ἀναλόγως τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν· πολλάκις ὅμως ἕνεκα τῶν δεινῶν περιστάσεων, ἐπειδὴ τινες τῶν ἐπισκό-

πων δὲν ἠδύναντο νὰ διατραφῶσιν ἐκ τῆς ἐπαρχίας αὐτῶν, ἐνέμεντο λόγῳ ἐπιδόσεως καὶ προεδρίας καὶ ἄλλην, ἣ ἀνερχόμενοι εἰς τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα διετῆρουν καὶ τὰς προηγουμένας αὐτῶν θέσεις καὶ τὰ ὀφρῖκια. Κατ' ἀρχὰς καὶ ὁ θρόνος Κων/λεως εἶχε πολλὰ εἰσοδήματα ἐκ δωρεῶν καὶ κτημάτων, ἀλλ' ἀκολουθῶς περιτλήθεν εἰς τοιαύτην πτωχείαν, ὥστε πρὸς διατήρησιν αὐτοῦ, τὸ μὲν ἐνέμετο διαφόρους χηρευούσας ἐπαρχίας, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἡσαίου (1324) ὠρίσθη, ἵνα αἱ ὑπ' αὐτὸν ἐπαρχίαι παρέχωσιν αὐτῷ κατὰ τὸ ἐνὸν ἀνάλογον ἐτησίαν ἐπικουρίαν.

2. Ἐκ τῶν τεσσάρων πατριαρχῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὁ πρῶτος τῇ τάξει ἦν ὁ Κων/λεως, ὅστις δὲν εἶχε μὲν ἐξουσίαν τινὰ καὶ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν λοιπῶν τριῶν, ἔνεκα ὁμῶς τῆς ἐξαιρετικῆς αὐτοῦ θέσεως παρεῖχεν αὐτοῖς πολλὰς βοηθείας καὶ διὰ τοῦτο οὗτοι πολλάκις κατέφευγον εἰς αὐτόν. Ὁ Κων/λεως προσεκάλει εἰς τὴν βασιλεύουσαν τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἀρχιερεῖς, ἐδίκαζεν αὐτοὺς κατηγορουμένους καὶ συνεκρότει μετ' αὐτῶν τὴν ἐνδημοῦσαν σύνοδον· προκειμένου περὶ ἐκλογῆς ἀρχιερέως, ὁ Πατριάρχης διεμήνυε τοῦτο εἰς πάντας τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπάρχοντας ἀρχιερεῖς καὶ οὗτοι ἀπερχόμενοι εἰς τὸν συνήθη τῆς ψηφοφορίας τόπον ἐξέλεγον τρία πρόσωπα, ἐξ ὧν ὁ πατριάρχης ἐχειροτονεῖ ἐν. Ὡς σημεῖα διακριτικὰ τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εἶχε τὴν κατασκευὴν τοῦ ἁγίου Μόρου, τὸ πρὸ αὐτοῦ φερόμενον *μοροδάμπουλον*

ἡ διβάμπουλον, τὸν σάκκον, τὸ στοιχάριον μετὰ ποταμῶν, δηλ. ταινιῶν χρυσῶν ἢ ἀργυρῶν κτλ. Ἐν τούτοις τὰ προνόμια ταῦτα οἱ αὐτοκράτορες ἢ οἱ πατριαρχαὶ ἐδῶρουν πολλάκις καὶ ἄλλοις ἀρχιερεῦσι· καθὼς δὲ οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, οὕτω καὶ οἱ πατριαρχαὶ διένεμον τῷ λαῷ δῶρα, κατὰ δὲ τὸ Πάσχα νομίσματα, λεγόμενα *τρικέφαλα*.

3. Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς διοικήσεις τῶν πατριαρχῶν, αὗται πολὺ περιωρίσθησαν κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον· κυρίως ἡ ἀκμὴ τοῦ θρόνου Κωνσταντινουπόλεως ἔπιπτε κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον (§ 57, 3), ἐν τῇ παρουσίᾳ δὲ αἱ ὑπ' αὐτὸν ἐπαρχίαι περιωρίσθησαν· μεγάλη ἰδίως ἦν ἡ ταπείνωσις τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰς Σταυροφορίας, ὅτε τῷ 1204 οἱ Φράγκοι ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν· τότε τὸ πατριαρχεῖον μετηνέχθη εἰς τὴν Νίκαιαν, ἐπεξετείνετο δὲ ἡ διοίκησις αὐτοῦ ἐπὶ ὀλίγων ἐπαρχιῶν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου· ἀκολούθως καταστραφείσης τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας (1261), ἡρῴνθη μὲν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ τότε δὲν ἦτο μόνιμος. Εἰς τὴν μείζονα ἢ ἐλάσσονα ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως συνετελεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι πολλάκις κατηργοῦντο διάφοροι μητροπόλεις, ἢ ἕτεραι ἀπεσπῶντο τῆς κανονικῆς εἰς αὐτὸν ὑποταγῆς· οὕτω π. χ. κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Συμεῶν, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἠθίλησε

νά καταστῇ ἀνεξάρτητος, τῷ δὲ 1234 ὁ *Τυρνόβου* ὠνομάσθη μὲν πατριάρχης, ἀλλ' ὑποκείμενος τῷ Κωνσταντινουπόλεως· ἐπίσης τῷ 1214 ὁ *Πεκίου* καὶ *Σερβίας* δισχυρίσθη ἀνεξαρτησίαν, ἀλλὰ τῷ 1371 ὑπετάχθη αὐθις εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως *Φιλόθεον*. Ἡ κατάστασις τῶν λοιπῶν πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς ἦν πολὺ χειρῶν, καθόσον ὀλίγοι μόνον καὶ μικραὶ ἐπαρχίαι ὑπετάσσοντο εἰς αὐτά.

§ 81. Θεία λατρεία.

Τοσοῦτον ἀνεπτύχθη ἐν ταῖς προηγουμέναις περιόδοις ἡ *θεία λατρεία*, ὥστε οὐδὲν ὑπελείφθη διὰ τὴν παροῦσαν πρὸς ἀνάπτυξιν· ἐν τούτοις ἡ Ἐκκλησία διετήρησε τὰ πατρῶα, ὡς τοῦτο δείκνυται ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, τῇ ζωγραφικῇ κτλ. αἱ τέχναι αὗται ἰδίως πολὺ ὑπεστηρίχθησαν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν καὶ Παλαιολόγων, ὡς μαρτυροῦσι διάφοροι εἰκόνες ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σωζόμεναι. Ἐν τῇ μουσικῇ, ἡ Ἐκκλησία διετήρησε τὸ ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καθορισθὲν σύστημα, διὰ τῶν διαφόρων δ' αὐτῆς ὕμνογράφων ἐπηύξησε τοὺς διαφόρους αὐτῆς ὕμνους· ἐπίσης ἐν κοινῇ χρήσει ἦν καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ *θείου λόγου*, ὡς τοῦτο δείκνυται ἐκ τῶν λόγων τῶν Πατέρων τῆς ἐποχῆς ταύτης, *Θεοφάνους* τοῦ *Κεραμέως*, *Εὐσταθίου* τοῦ *Θεσσαλονίκης*, *Γρηγορίου* τοῦ *Παλαμᾶ* καὶ ἄλλων. Τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, καθοριζόμενα εἰς ἐπτὰ, τελοῦνται καθ' ὃν τρό-

πον καὶ ἄλλοτε, ἐπίσης καθορίζονται καὶ αἱ τέσσαρες νηστεῖαι, καίτοι ἐτι ἀπαντᾷ διαφορὰ τις ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν ἡμερῶν. Ἐν τέλει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην παρατηροῦμεν ὅτι ἦν ἐν χρήσει ὁ *νιστήρ*, ὁ ἐνταφιασμός κατὰ τὸ Μ. Σάββατον, ὁ ἀγιασμός τῶν ἐργαστηρίων καὶ τὰ *μνημόσυνα* τῶν κεκοιμημένων.

§ 82. Ἡθικός βίος.

Καθὼς ἐν τῇ προηγουμένῃ (§ 59) οὕτω καὶ ἐν τῇ παρούσῃ περιόδῳ ὁ ἠθικός βίος τῶν Χριστιανῶν δὲν εὐρίσκεται ἐν καλῇ καταστάσει· ἤδη πρὸ πολλοῦ ἐμαράνθησαν αἱ εὐώδεις καρποὶ τοῦ δένδρου τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς, ἐρύησαν δὲ ἐν τῷ ἀμπέλῳ τοῦ Κυρίου διάφορα ζιζάνια· τοῦτο βεβαίως ἀποδοτέον εἰς τὸ ὑλόφρον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πνεῦμα, οὐχ ἥττον δὲ καὶ εἰς τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχόντων ὡς καὶ εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἡμετέρων πρὸς τοὺς Λατίνους. Ἐνῷ πάντες διεκρίνοντο διὰ τὴν θρησκευτικότητα αὐτῶν, ὀλίγους ὅμως εὕρισκέ τις ἐμπορουμένους τοῦ ζωογόνου πνεύματος τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Τὰ ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀναφερόμενα περὶ ἠθικοῦ βίου προξενοῦσιν ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν· δὲν ἦσαν σπάνια τὸ ψεῦδος, ἡ ἐπιτορκία, ἡ ἀδικία, ἡ βλασφημία καὶ ἄλλα· πολλοὶ ἐποιοῦν τριγαμίας, τετραγαμίας, ἀθεμιτογαμίας, ἄλλοι προσέκειντο εἰς τὰς μαγείας καὶ αὐταὶ δὲ αἱ θεοδικαίαι δὲν ἦσαν ξέναι παρ' ἡμῖν. Τὸ δυστύχημα εἶναι ὅτι ἡ τοιαύτη τῶν ἡθῶν ἐκλυσις εἶχεν εἰσδύσει καὶ

παρ' αὐτῷ τῷ κλήρῳ· δυστυχῶς ἀναφέρεται, ὅτι τινές τῶν ἱερέων ἐπλαστογράφουν, ἱεροσύλουν, ἡσυχολοῦντο περὶ μαγικὰς τέχνας καὶ ἐν γένει ἐβίουν ἀναξίως τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν. Ἐν τούτοις καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα οὐδαμῶς δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καθόλου διεφθάρη ὁ χριστιανικὸς βίος τῆς ἐποχῆς ταύτης· εὐτυχῶς ὑπῆρχον πολλοὶ ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῶν γνησίων ἀρχῶν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, ὑπῆρχον πολλοί, παρ' οἷς ἡ θρησκεία ἦν τὸ ζώπυρον τῆς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ παρὰ τοῖς ὁποίοις ἔλειπον αἱ τότε κακίαι. Ἡ ἐπικουρία τῶν πασχόντων ἀδελφῶν οὐδέποτε ἔπαυσεν, ἡ ἐξαγόρασις τῶν αἰχμαλώτων ἦτο συνήθης καὶ τὰ ὀρφανοτροφεῖα καὶ γηροκομεῖα πάντοτε συνετηροῦντο· τὰ παραδείγματα δὲ τοσούτων ἀνδρῶν, ἐπισήμων διὰ τὸν ἐνάρετον αὐτῶν βίον, ὡς τοῦ Ἀρσενίου, τοῦ Μάρκου Ἐφέσου, τοῦ Βλεμμίδου, τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης καὶ ἄλλων, μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ χριστιανικαὶ ἀρεταὶ ἐκαλλιεργοῦντο· ἄλλως τε ἡ Ἐκκλησία οὐδέποτε ἐπαύσατο μεριμνῶσα πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων, διδάσκουσα, ἐκδίδουσα διάφορα γράμματα καὶ ὑποβάλλουσα τοὺς ἀμαρτάνοντας ὑπὸ ἐκκλησιαστικὰ ἐπιτίμια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικά Γράμματα.

§ 83. Περὶ τῆς παιδείας καὶ τῆς Θεολογίας καθόλου.

1. Ἡ ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 60) γενομένη
(Ἑκκλησιαστικὴ Ἱστορία)

16

ἐπὶ τῶν Μακεδόνων ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων, εὐτυχῶς ἐξακολουθεῖ καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ, καὶ τοῦτο ὀφείλεται πρὸ πάντων εἰς τὰς βασιλικὰς δυναστείας, τὰς καλλιεργούσας καὶ προστατευούσας τὰ γράμματα. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ τῶν *Κομνηνῶν* (1057—1185), οἵτινες σχεδὸν πάντες, μὴδ' αὐτῶν τῶν γυναικῶν ἐξαίρουμένων, ὡς τῆς *Εὐδοκίας* καὶ *Ἀννης*, διεκρίνοντο ἐπὶ σοφίᾳ καὶ πολυμαθείᾳ· μάλιστα ἡ ἐπὶ *Ἀλεξίου τοῦ Α'* τοῦ *Κομνηνοῦ* ἰδρυθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει *σχολὴ τῶν Γραμματικῶν* πολὺ συνετέλεσεν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν φιλολογικῶν σπουδῶν. Πρὸς τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐν τε τῇ ἔξῳ καὶ τῇ ἔσω παιδείᾳ ἤκμαζεν ἡ Θεσσαλονίκη. Ἀλλὰ τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει ἡπείλησε τὸ μὲν ἡ ἄλωσις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Λατίνων (1185), τὸ δὲ ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204), ἐνθα τὸ μῖσος τῶν δυτικῶν πρὸς πᾶν ἐλληνικὸν ἐπεξετάθη καὶ μέχρι τῶν γραμμάτων. Εὐτυχῶς ἡ ἀρχὴ τῶν Λατίνων διήρκεσεν ἐπὶ μικρόν, ἡ δὲ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων ἀνεξωπύρηνσε τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας.

2. Περὶ ἀλλήλως πρὸς τὴν καθόλου ἀνάπτυξιν καὶ παιδείαν ἔδαινον καὶ τὰ θεολογικὰ γράμματα, φέροντα καὶ ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ τοὺς χαρακτῆρας τοῦ *σχολαστικισμοῦ* καὶ τῆς *μυστικῆς θεολογίας*, ἀντιπρόσωπος τῆς ὁποίας εἶναι *Νικόλαος ὁ Καβάσιλας*. Τὴν κίνησιν ἐν τοῖς θεολογικοῖς γράμμασι τῆς ἐποχῆς τχύτης μαρτυροῦσιν οὐ μόνον ἡ τάξις τῶν θεολόγων πρὸς τὴν

ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ ἔριδες μεταξὺ *πλατωνικῶν*, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων ἵσταται *Γεώργιος ὁ Πλήθων*, καὶ *ἀριστοτελικῶν*, ὑπ' ἀρχηγόν *Γερνάδιον τὸν Σχολάριον*, ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ τοὺς διαφόρους τῆς θεολογίας κλάδους ἐνασχόλησις. Ἰδίως ἀξία λόγου εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐρμηνείας τῆς ἀγίας Γραφῆς, ὡς τοῦτο δεικνύουσι τὰ ἐρμηνευτικὰ ἔργα *Θεοφυλάκτου τοῦ Βουλγαρίας* καὶ *Εὐθυμίου τοῦ Ζυγαβηνοῦ*, ὡς καὶ τῆς δογματικῆς θεολογίας καὶ τῆς πρακτικῆς. Ἀλλὰ τὴν σημαντικότητα τῆς ἡμετέρας περιόδου σχετικῶς πρὸς τὴν θεολογίαν μαρτυροῦσιν οἱ πολλοὶ καὶ ἐπίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τοὺς ἐπισημοτέρους.

§ 84. Οἱ ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν ἐπίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς (1054—1259)

Ὁ σοφώτατος, ὁ ὑπάτος τῶν φιλοσόφων καὶ ὁ πολυγραφώτατος πάντων τῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης συγγραφέων εἶναι *Μιχαὴλ ὁ Ψελλός* (1020—1106). Οὗτος ὑπὸ σπανίων φυσικῶν προτερημάτων κοσμούμενος ἐσπύδασεν ἐν Ἀθήναις, ἐπανελθὼν δ' εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐδίδαξε τὴν φιλοσοφίαν καὶ διεκρίθη ἅμα ὡς πολιτικός. Ὁ Ψελλὸς εἶναι τὸ θαῦμα τῆς πολυμαθείας, διότι διεκρίνετο ὡς φιλόσοφος, θεολόγος, ἱστορικός, μαθηματικός, ρήτωρ καὶ ἰατρός· ἔγραψε δὲ ποικίλης ὕλης συγγράμματα, ἐξ ὧν πολλὰ εἶναι ἐτι ἀνέκδοτα. *Εὐθύμιος ὁ Ζυγαβηνός* ἢ *Ζυγαβηνός*, μο-

ναχὸς ἐν τῇ ἐν Κ/λει μονῇ τῆς *Περιβλέπτου*, ἤκμασε περὶ τὸ 1116 καὶ ἦν οἰκείος τῇ βασιλικῇ οἰκογενεῖα τῶν Κομνηνῶν. Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς κηδόμενος τῆς ἐπιστροφῆς τῶν αἰρετικῶν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἀνέθηκεν εἰς τὸν σοφὸν Εὐθύμιον τὴν ἐκθεσιν καὶ ἀνατροπὴν πασῶν τῶν αἱρέσεων, οὕτω δὲ προῆλθε τὸ ἐπίσημον αὐτοῦ σύγγραμμα *παροπλία δογματική*· ἐκτὸς τούτου ὁ Ζυγαβηνὸς συνέγραψε καὶ ἄλλα σπουδαῖα ἔργα καὶ μάλιστα ἐρμηνευτικά. *Νικόλαος ὁ Μεθώρης*, ἀκμάζων περὶ τὸ 1155, εἷς τῶν εὐφρεστάτων θεολόγων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ· ἀνωτέρω εἰπομεν (§ 75), ὅτι παρὰ πολλοῖς ἐπεκράτουν ἔθνη καὶ ἰδέαι καὶ εἰς τοῦτο φαίνεται συνετέλεσεν ἡ φιλοσοφία τοῦ νεοπλατωνικοῦ *Πρόκλου*· ἐντεῦθεν κινούμενος ὁ Νικόλαος ἔγραψε σπουδαιότατον σύγγραμμα, ἐν ᾧ πολεμεῖ τὸν ἔθνισμόν καὶ ὑπεραπολογεῖται τοῦ Χριστιανισμοῦ. *Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης*, τὸν ὁποῖον ὁ Ψ' ἐλλὸς ὀνομάζει *μουσαρ τῶν ἐννοιῶν, χάριν τῶν λέξεων καὶ φιλόσοφον Καλλιόπην*· οὗτος γεννηθεὶς καὶ ἀναπτυχθεὶς ἐν Κων/λει, διεκρίθη πρωίμως διὰ τὴν φιλολογικὴν αὐτοῦ παιδευσιν, ὡς περὶ τούτου μαρτυροῦσι τὰ πολυμαθῆ αὐτοῦ ἱπομνήματα εἰς τὸν *Ὅμηρον* καὶ τὸν *Πίνδαρον*· ἐκτὸς τούτων ἔγραψε καὶ πολλὰ ἕτερα, ἐν οἷς θαυμάζομεν τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἠθικὴν ἀξίαν, τὰ εὐγενῆ φρονήματα καὶ τὸν θερμὸν ζῆλον καὶ τὴν εὐσέβειαν. Ἡ ἱκανότης τοῦ Εὐσταθίου κατεδείχθη ἰδίως τῷ 1175, ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τῶν Θεσσαλονικέων· ἐνταῦθα ἀληθῶς ἔδειξεν ὅλας αὐτοῦ τὰς ποιμαν-

τορικάς ἀρετάς, τοσαύτην δ' ἀγάπην ἐπεδείξατο πρὸς τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, ὥστε ὅτε τῷ 1185 ἐκυριεύθη ἡ πόλις ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν, ὁ Εὐστάθιος παρέμεινε παρηγορῶν καὶ συμβουλεύων τοὺς δυστυχεῖς· τὰ ποι- κίλα τῆς ἀλώσεως δεινὰ περιέγραψεν ἀκολουθῶς ἐν λαμπρᾷ συγγραφῇ. Τελευταῖον ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ ἀναφέρομεν *Νικήταν τὸν Χωριάτην*, ὅστις διεκρίθη ἐπὶ πολλοῖς ἀξιώμασιν ἐν Κων/λει. Ὁ Νικήτας ἦν ἐπίση- μος διὰ τὴν εὐσεβειαν αὐτοῦ καὶ σοφίαν, ἐκτὸς τῆς πολυτίμου αὐτοῦ ἱστορίας γράψας καὶ κατὰ τῶν δια- φόρων αἰρέσεων (+1206).

§ 85. Οἱ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ἐκκλ. συγγραφεῖς (1250—1453).

Οὐχ ἦττον ἐπίσημοι εἶναι καί ὅσοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ἀκμάσαντες θεολόγοι καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων μνημονεύομεν τοὺς μᾶλλον ἐξέχοντας. Τοιοῦτοι εἶναι *Νικηφόρος ὁ Βλεμμίδης*, εὐσεβὴς καὶ σοφὸς μοναχός, γεννηθεὶς ἐν Κων/λει καὶ ἀκολουθῶς μεταβὰς εἰς τὴν Νίκαιαν, ὅπου ἀπέβαλε τῷ 1255 τὸν προσενεχθέντα αὐτῷ πατριαρχικὸν θρό- νον. Ὁ Βλεμμίδης ἦν σημαντικὸς διὰ τε τὴν ἑλληνι- κὴν καὶ θεολογικὴν αὐτοῦ παιδευσιν, διεκρίθη δὲ καὶ ὡς πολέμιος τῶν Λατίνων. *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, πρόμα- χος τῆς ὀρθοδοξίας καὶ πολέμιος τῆς ἀσεβείας, ἐγεννή- θη ἐν Κων/λει τῷ 1296 καὶ ἀκολουθῶς μονάσας ἐν Ἀγίῳ Ὅρει προεχειρίσθη μητροπολίτης Θεσσαλονίκης τῷ 1347.

γράφας πολλὰ καὶ διάφορα. Μάρκος ὁ Ἐφέσου, ὁ Εὐ-
μενικός, ὁ καλλίνικος καὶ γενναῖος τῆς Ὁρθοδοξίας ὑ-
πέρμαχος. Κατὰ τὸ 1437 χειροτονηθεὶς μητροπολίτης
Ἐφέσου ἠκολούθησεν Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον εἰς
τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον, ὅπου, ὡς ἀνωτέρω (§ 73)
εἶδομεν, ἐν μέσῳ τοσούτων κακουχιῶν καὶ θλίψεων
διετέλεσεν ἀτρόμητος, ἀκράδαντον καὶ φωτεινὴν στή-
σας τὴν στήλην τῆς Ὁρθοδοξίας· τοσοῦτον δὲ ζῆλον
εἶχεν ὁ ἱερός Μάρκος ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας, ὥστε ἐν
Κων/λει ἐν τῇ κλίνῃ τοῦ θανάτου διατελῶν ἐξώρκιζε
Γερνάδιον τὸν Σχολάριον, ὅπως μηδέποτε παύσῃ τὸν
κατὰ τῶν Λατίνων πόλεμον. Τὰ πλείστα τῶν συγγρμ-
μάτων τοῦ ἀσιδίου Μάρκου διευθύνονται κατὰ τῶν
καινοτομιῶν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας. Γεώργιος ὁ Γε-
μιστός ἢ Πλήθων, ἀνὴρ λόγιος καὶ θιασώτης τῆς πλα-
τωνικῆς φιλοσοφίας, ἐγεννήθη περὶ τὸ 1370. Καθὼς
οἱ λοιποὶ λόγοι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὁ Πλή-
θων ἠκολούθησε τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον εἰς τὴν ἐν
Φλωρεντίᾳ σύνοδον, χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ συνταχθῇ πρὸς
τοὺς θηρευοντας τὴν ἑνωσιν. Ἐν Ἰταλίᾳ τοσοῦτον διε-
δοθη ἡ περὶ αὐτοῦ φήμη, ὥστε Κόσμος ὁ Μεδίκος κα-
τέστησε διδάσκαλον ἐν Φλωρεντίᾳ, ὅπου ἰδρύσας τὴν
πλατωνικὴν ἀκαδημίαν ἐδίδασκε τὴν φιλοσοφίαν τοῦ
Πλάτωνος. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἀνατολὴν διέδωκε τὰς
περὶ ἐθνισμοῦ ιδέας αὐτοῦ, ἀλλὰ τότε κατεπολέμησεν
αὐτὸν Γερνάδιος ὁ Σχολάριος. Ἐπίσημος διὰ τὴν παι-
δείαν αὐτοῦ ὡς καὶ διὰ τὴν μετὰ τῶν Λατίνων ἑνω-

σιν εἶναι καὶ ὁ *Νικαίας Βησσαρίων*, ὅστις ἀκολούθως προσῆλθε τέλεον εἰς τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ἐγένετο καρδινάλιος καὶ μικροῦ δεῖν ἀνέβαινεν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον. (+ τῷ 1472).

2. Ἐν τῷ Ῥωσικῷ κράτει.

§ 86. Ἱστορία τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας.
(1054—1453).

1. Ἀνωτέρω (§ 53) εἶδομεν, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς διαδοθεὶς ἐν Ῥωσσίᾳ ἐνισχύθη καὶ ἐκαρποφόρησεν ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων *Βλαδιμήρου καὶ Ἰεροσλαύου*· καὶ ὁμῶς πολλαχοῦ τῆς Ῥωσσίας ἡ χριστιανικὴ θρησκεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπιέζετο καὶ περιωρίζετο, τὸ μὲν ὑπὸ τοῦ ἐθνισμοῦ, τὸ δὲ ὑπὸ τῶν πέριξ λαῶν, ἐφορμῶντων εἰς τὸ Ῥωσικὸν ἔδαφος καὶ μυρία προξενούντων τοῖς Χριστιανοῖς δεινὰ· λίαν καταστρεπτικὴ διὰ τὸν ἐν Ῥωσσίᾳ Χριστιανισμὸν ἦν ἡ ἐπὶ διακόσια ἔτη διαρκέσασα κατοχὴ τῶν *Μογγόλων* (1224—1480), ὅτε πολιτεία καὶ Ἐκκλησία ἐδουλώθησαν· ἐν τούτοις διὰ διαφόρων κηρύκων τοῦ Εὐαγγελίου ἡ πίστις τοῦ Χριστοῦ ἐπεκράτησε κατὰ τε τοῦ ἐγχωρίου ἐθνισμοῦ καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδρομῶν.

2. Ὁ ἐσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας ἦν κατὰ πάντα ὁμοίος πρὸς τὸν τῆς ἡμετέρας.

Καθὼς π. χ. παρ' ἡμῶν παρέλαβον οἱ Ῥῶσσοι τὸν Χριστιανισμόν, οὕτω καὶ τὸ μητροπολιτικὸν διοικητικὸν σύστημα. Ἀπασα ἡ Ῥωσσικὴ Ἐκκλησία ἐκυβερνᾷτο ὑπὸ ἐνὸς μητροπολίτου, ἐδρεύοντος ἐν Κιέβῳ καὶ ἐκλεγομένου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τινὲς τῶν ῥώσσω ἡγεμόνων ἠθέλησαν νὰ ἄρῳσι τὴν ἐξάρτησιν τῆς ῥωσσικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἡ τάσις αὕτη ἦν παροδική, μέχρι δὲ τῆς ἀλώσεως καὶ μετὰ ταῦτα ἔτι οἱ ῥῶσσοι μητροπολίται οὐ μόνον ἐξελέγοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἦσαν καὶ Ἕλληνες τὸ γένος, ἐνίοτε δὲ ἐλάμβανον καὶ μέρος καὶ εἰς τὴν ἐν Κων/πόλει ἐνδημοῦσαν σύνοδον. Ἀπασα ἡ ῥωσσικὴ Ἐκκλησία κατ' ἀρχὰς ἐτέλει ὑπὸ ἑνα μητροπολίτην ἐδρεύοντα ἐν Κιέβῳ· ὅτε ὁμως ἡ πόλις αὕτη κατεστράφη τῷ 1240 ὑπὸ τῶν Μογγόλων, τότε ἀπὸ τοῦ 1299 ἔδρα τοῦ μητροπολίτου κατέστη τὸ *Βλαδίμηρον* καὶ ἀπὸ τοῦ 1325 ἡ *Μόσχα*. Ἐν τούτοις ἡ νότιος Ῥωσσία μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κιέβον ὑποτασσομένη εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Πολωνίας ἐζήτησεν ἴδιον μητροπολίτην καὶ τοιοῦτος ἐξελέγη τῷ 1356· ἐντεῦθεν ὁμως ἀνεφύησαν διάφοροι ἑριδες, κατὰ τὰς ὁποίας ἄλλοτε μὲν ὑπῆρχον δύο μητροπολίται ἐν Ῥωσσίᾳ, ἄλλοτε δὲ εἷς, μέχρι τοῦ 1461, ὅτε ἡ ῥωσσικὴ Ἐκκλησία ὁριστικῶς διεκρίθη εἰς δύο, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς βορείου Ῥωσσίας, ὑπαγομένην ὑπὸ τὸν μητροπολίτην *Μόσχας*, καὶ τὴν τῆς

νοτίου Ῥωσσίας, ὑποτασσομένην εἰς τὸν μητροπολίτην *Κιέβου*.

3. Μετὰ τὸν μητροπολίτην οἱ ἀνώτατοι ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες ἐν Ῥωσσίᾳ ἦσαν οἱ ἐπίσκοποι, οἵτινες ἐξελέγοντο μὲν ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου καὶ τῆς ἐπαρχίας, ἀλλὰ συνήθως ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν μεγάλην ἐπιρροὴν ἐξήσκουν καὶ οἱ ἡγεμόνες. Ἐν γένει περὶ τῶν ἐπισκόπων παρατηρητέον ὅτι ἀπῆλθον πολλῶν προνομίων ἐν Ῥωσσίᾳ· ἰδίως μεγάλη ἦν ἡ δικαστικὴ δικαιοδοσία αὐτῶν, ἐπεκτεινομένη οὐ μόνον εἰς ζητήματα ἐκκλησιαστικά, ἀλλὰ καὶ εἰς ἕτερα. Εὐάρεστος καθόλου ἦν καὶ ἡ κατάστασις τοῦ λοιποῦ κλήρου, πρὸς συντήρησιν τοῦ ὁποίου ἐκτὸς τῶν κανονικῶν εἰσοδημάτων ἐχρησίμευε καὶ ἡ δεκάτη, τὴν ὁποίαν συνέλεγον οἱ ἐπίσκοποι. Καθὼς δὲ παρ' ἡμῖν, οὕτω καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ ὁ κλῆρος ἦν ἑγγαμος καὶ ἄγαμος, ὁ τελευταῖος δὲ παρελαμβάνετο ἐκ τῶν *μοναχῶν*, οἵτινες ἦσαν πολυπληθεῖς. Περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου προκειμένου σημειοῦμεν, ὅτι οὗτος πρῶίμως μετεφυτεύθη ἐν Ῥωσσίᾳ, διακριθεὶς πάντοτε ὡς σχολεῖον τῆς εὐσεβείας καὶ ἀναπτύξεως καὶ μεγάλως συντελέσας εἰς τὴν διάδοσιν καὶ ὑποστήριξιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Κυρίως τρία εἶδη μοναχικοῦ βίου ἀναφέρονται ἐν Ῥωσσίᾳ, ὁ ἐρημιτικὸς, *στυλιτικὸς* καὶ *κοινοβιακός*, ἰδίᾳ δὲ ἀνεπτύχθη ὁ τελευταῖος καὶ μάλιστα κατὰ τὸν κανόνα Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου· οἱ συντελέσαντες δὲ πρὸ πάντων εἰς τὴν διαρρύθμισιν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἦσαν ὁ ἅγιος Ἀντώνιος,

ἰδρυτῆς τοῦ ἐν Κιέβω μοναστηρίου τοῦ *Σπηλαίου*, καὶ ὁ ἅγιος *Ἰλαρίων*, ἰδρυτῆς τοῦ μοναστηρίου τῆς *Λαύρας* τῆς ἁγίας *Τριάδος* ἐν Μόσχᾳ.

4. Καθὼς τὰ λοιπὰ οὕτω καὶ ἡ *θεία λατρεία* διε-
ρυθμίσθη κατὰ τὴν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας· οὕτω
π. γ. ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν οἰκοδομὴν ναῶν, οἱ Ρῶσσοι
παρέλαβον τὸν βυζαντινὸν ῥυθμόν, μεγάλως δέ, ἰδίως
εἰς τὴν οἰκοδομὴν πολλῶν καὶ μεγαλοπρεπῶν ναῶν, διε-
κρίθη ὁ *Ἱεροσολαῖος*, ὅστις, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ
ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ τῆς ἁγίας *Σοφίας*, ἔδρυσε
τὴν ἐν Κιέβῳ ἁγίαν *Σοφίαν*· τὸ παράδειγμα τοῦ Ἱε-
ροσλάρχου ἠκολούθησαν καὶ ἕτεροι ἡγεμόνες οὕτως, ὥ-
στε τὸ Κιέβον μόνον κατὰ τὸ 1124 εἶχεν 600 ναοὺς.
Ὅμοίως καὶ ἡ ζωγραφικὴ μετηνέχθη ἐκ Κωνσταντι-
νουπόλεως, ὡς καὶ τὰ ἱερὰ βιβλία, αἱ ἑορταὶ κτλ. Ἐν
τούτοις συνεπείχ· τῆς ταταροκρατίας πολλαχῶς κατέ-
πεσεν ἡ *θεία λατρεία* τῆς ῥωσικῆς Ἐκκλησίας, ἔπρε-
πε δὲ πολὺς νὰ παρέλθῃ χρόνος, ὅπως ἀποκατασταθῇ
ἡ προηγουμένη τάξις καὶ μεγαλοπρέπεια. Ἀφ' ἑτέρου
ὅμως ἡ ταταροκρατία πολὺ συνετέλεσεν εἰς τὴν δια-
τήρησιν τοῦ ἡθικοῦ βίου· εἶναι ἀληθές, ὅτι παρὰ τοῖς
Ῥώσσοις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπαντῶσι διάφοροι
κακίαι, παρὰ πολλοῖς δὲ ἐπικρατεῖ ἔτι τὸ ἐθνικὸν πνεῦ-
μα καὶ ἔθιμα εἰδωλολατρικὰ μήπω ἐκριζωθέντα, ἀφ'
ἐτέρου ὅμως δὲν πρέπει νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ἡ ἀπλότης
τῶν ἡθῶν ἦν ὁ κόσμος τοῦ ῥωσικοῦ λαοῦ καὶ ὅτι διε-
κρίνετο διὰ τὴν εὐσέθειαν αὐτοῦ, τὴν πρὸς τὸν πλη-

σίον ἀγάπην καὶ τὸν πρὸς τὰς ἀρχὰς σεβασμόν· ἄλλως τε πρὸς διατήρησιν τῶν ἡθῶν ὑπῆρχον ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ διάφοροι ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι, ὡς ὁ *Νομοκάνων* τοῦ *Βλαδιμήρου*, ἡ *νομοθεσία* τοῦ Ἱεροσλαύου (1017), ὁ *κανὼν* τοῦ μητροπολίτου Ἰωάννου (1080—89), τὸ *πηδάλιον* κτλ. οὐ μικρὸν δὲ συνετέλεσαν καὶ τὰ πολυ-
 λαχοῦ ἱδρυμένα *σχολεῖα*. Βεβαίως περὶ θεολογικῆς παι-
 δείας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν Ῥωσσίᾳ δὲν δύνα-
 ται νὰ γείνη λόγος, καθόσον μάλιστα ἡ ταταροκρατία
 κατέστρεψε πᾶν αὐτῆς ἔχνος· οὐδὲν ἤττον τὰ διάφορα
 μοναστήρια, τὰ ὑπὸ τοῦ Ἱεροσλαύου καὶ ἄλλων ἡγε-
 μόνων ἱδρυθέντα σχολεῖα καὶ πρὸ πάντων ἡ σχέσις τῶν
 Ῥώσσω πρὸς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν παρήγαγον
 καὶ παρ' αὐτοῖς κίνησιν τινα τῶν γραμμάτων, συνιστα-
 μένην κυρίως εἰς τὴν μετάφρασιν διαφόρων Πατέρων
 τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν σύνταξιν *χρστογραφιῶν*, βιο-
 γραφιῶν, λόγων καὶ τῶν τοιούτων.

5. Τοιαύτη εἶναι ἡ κατάστασις τῆς Ῥωσικῆς Ἐκ-
 κλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἣτις πιστὴ εἰς τὴν
 ὀρθοδοξίαν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀπέβαλε τὰς
 καινοτομίας τῶν Λατίνων· ἀλλὰ καθὼς οὗτοι κατὰ
 διαφόρους ἐποχὰς ἀπεπειράθησαν νὰ προσελκύσωσιν εἰς
 ἑαυτοὺς τὴν ἡμετέραν, οὕτω καὶ τὴν Ῥωσικὴν. Μετὰ
 πολλοῦ ζήλου ιδίως ἐνήργει ὁ παπισμὸς ἐν τῇ νοτίῳ
 Ῥωσσίᾳ καὶ μάλιστα ἀφ' οὗ χρόνου ὑπετάχθη ἡ χώρα
 εἰς τὸν βασιλεῖα τῆς Πολωνίας *Κασίμιρ*· ἐνταῦθα τότε
 πολλὰ δεινὰ προὔξενησαν οἱ δυτικοὶ μέχρι τοῦ 1350,

τὰ ὁποῖα καὶ μετὰ ταῦτα ἐπανελήφθησαν. Ἄλλ' οἱ παπισταὶ δὲν περιωρίσθησαν μόνον εἰς τὴν νότιον Ῥωσσίαν, ἀλλὰ τὰ προσηλυτιστικὰ αὐτῶν δίκτυα ἐξέτειναν καὶ ἐπὶ τῆς βορείου Ῥωσσίας· ἰδίως ἐπὶ τῆς ταταροκρατίας (1240) στρατὸς ὁλόκληρος ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σουηδίας μετὰ ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν ἦλθεν εἰς Ῥωσσίαν, ὅπως βαπτίσῃ τοὺς Ῥώσσους· ἀλλ' εὐτυχῶς ὁ ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος πεποιθὼς εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ἀντεπεξῆλθε τότε κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ ἐνίκησεν αὐτοὺς παρὰ τὸν *Néban*, ὅθεν ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα *Nébach*· ἐπίσης καὶ τῷ 1347 ἐπετέθησαν οἱ Σουηδοί, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡττήθησαν. Ἀκολουθῶς ὁ παπισμὸς ἀπεπειράθη νὰ ἐνεργήσῃ ἐν Ῥωσσίᾳ διὰ τοῦ μητροπολίτου αὐτῆς *Ἰσιδώρου*. Ἀνωτέρω εἶδομεν (§ 73, 2) ὅτι ἐν τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδῳ παρῆν καὶ ὁ μητροπολίτης Ῥωσσίας *Ἰσιδωρος*, διακριθεὶς διὰ τὴν λατινοφροσύνην αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τέλους ὑπογράψας τὸν πανάθεσμον τῆς ἐνώσεως ὅρον. Ὁ λατινόφωνος οὗτος ἐπίσκοπος ἐπιστρέψας τῷ 1441 εἰς Μόσχαν, ἔφερεν ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτοῦ τὸν λατινικὸν σταυρόν, ἀνήγγειλε πολλοῦ τὴν γενομένην ἔνωσιν καὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς μητροπόλεως μνημονεύσας, ἀντὶ τοῦ Πατριάρχου, τοῦ Πάπα, ἀνέγνω καὶ τὸν πανάθεσμον ὅρον τῆς ἐνώσεως· ἀλλὰ τότε ὁ μέγας ἡγεμὼν Βασίλειος συλλαβὼν τὸν *Ἰσιδωρον* ἐφυλάχισεν ἐν τινὶ μοναστηρίῳ· μετ' ὀλίγον ἐδραπέτευσεν ὁ *Ἰσιδωρος* καὶ οὕτως ἀπαλλαγεῖσα ἡ Ῥωσσία τῶν παπικῶν ραδιουργιῶν ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν

Ὁρθοδοξίαν. Ἐν τούτοις καὶ μεθ' ὅλην τὴν ἐμμονὴν ταύτην τῶν Ῥώσων, ἐνεφάνισθησαν παρ' αὐτοῖς διάφοροι αἱρέσεις, ὅλως ὁμῶς ἀσήμεντοι καὶ μικραί.

3. Αἱ ἐν Ἀνατολῇ ἀπεσχισμέναι Ἐκκλησίαι.

§ 87. Ἱστορία τῶν ἐν Ἀνατολῇ ἀπεσχισμένων
Ἐκκλησιῶν.

1. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης Ὁρθοδόξου ἐν Ἀνατολῇ Ἐκκλησίας ὑπῆρχον καὶ ἕτεραι ἀπεσχισμέναι ἀπ' αὐτῆς, λείψανα οὖσαι τῶν ἀρχαίων αἱρέσεων τῶν *Νεστοριανῶν* (§ 38), *Μοροφυσιτῶν* (§ 39) καὶ *Μοροθελητῶν* (§ 40). Ἡ ἀρχαιοτέρα τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων εἶναι ἡ τῶν *Νεστοριανῶν* ἢ *Χαλδαίων* *χριστιανῶν*, ἣτις ἀποσχισθεῖσα τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς τῷ 498 ὑπεστηρίχθη ἰδίως ἐν Περσίᾳ καὶ ἐκεῖθεν ἐπεξετάθη μέχρι τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Κίνας. Οἱ Νεστοριανοὶ ἀπῆλθον τῆς εὐνοίας τῶν κρατούντων, ἐπὶ τε τῶν Περσῶν, τῶν Καλιφῶν (636—1220) καὶ τῶν Μογγόλων (1220—1369), μάλιστα ἐπὶ τῶν Ἀράβων τοσούτων προνομίων ἀπῆλθυσαν, ὥστε αὐτῶν μόνον ὁ πατριάρχης ἀνεγνωρίζετο. Ὁ πατριάρχης τῶν Νεστοριανῶν, καλούμενος *καθολικός*, τὴν ἑδραν αὐτοῦ εἶχεν ἐν Σελευκείᾳ, ἀπὸ τοῦ 762 ἐν Βαγδατίῳ καὶ τέλος ἐν διαφόροις ἄλ-

λαις πόλεσιν, ἡ ἐκκλησιαστικὴ δ' αὐτοῦ διοικήσεις ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς Μεσογείου θαλάσσης μέχρι τῆς Κίνας, τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Ἀραβίας. Ἐκτὸς τῆς λοιπῆς ἀκμῆς, ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Καλιφῶν οἱ Νεστοριανοὶ ἤκμασαν καὶ ἐν τοῖς γράμμασιν, ὡς τοῦτο μαρτυροῦσιν αἱ διάφοροι αὐτῶν σχολαὶ ἐν Νισίθει, Ἐδέσση, Σελευκείᾳ, Βαγδατίῳ κτλ. ἐν αἷς ἐδιδάσκοντο διάφοροι ἐπιστῆμαι, ὡς καὶ πολλοὶ ἐπίσημοι αὐτῶν συγγραφεῖς.

2. Καθὼς ἐκ τῆς αἰρέσεως τοῦ Νεστορίου προῆλθεν ἡ Ἐκκλησία τῶν Νεστοριανῶν, οὕτως ἐκ τῆς τῶν Μογουσιτῶν αἱ Ἐκκλησίαι τῶν Ἀρμενίων, τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ Κοπτιῶν. Ἐπισημότεραι αὐτῶν εἶναι ἡ Ἀρμενικὴ Ἐκκλησία, ἥτις, ἐπεκτεινομένη ἐπὶ τῆς Μεγάλης καὶ Μικρᾶς Ἀρμενίας, παρεδέχετο μίαν ἐν Χριστῷ φύσιν καὶ διὰ τοῦτο καταδικάσασα πολλάκις τὴν ἐν Χαλκηδόνι Δ' οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἀπεσχίσθη ἁλοτελῶς τῆς Ὁρθοδόξου ἀνατολικῆς· ὁ πατριάρχης μάλιστα τῶν Ἀρμενίων Μωϋσῆς πρὸς τελειοτέραν ἀπόσχισιν τῆς ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἐν Τοβὶν συνόδῳ τοῦ 551 κατήργησε τὴν χριστιανικὴν χρονολογίαν καὶ εἰσήγαγε τὴν ἀπὸ τοῦ 552. Ἐν τούτοις ἐν τε τῇ ἡμετέρᾳ καὶ τῇ ἀρμενικῇ Ἐκκλησίᾳ δὲν ἔλειψαν διάφοροι ἄνδρες, οἵτινες ἀπεπειράθησαν νὰ ἐνώσωσιν ἀμφοτέρας τὰς Ἐκκλησίας. Οὕτω π. χ. ὁ ἱερός Φώτιος κατὰ τὸ 864 κατῴρθησε πολλοὺς τῶν Ἀρμενίων νὰ ἐλκύσῃ εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἐκ τούτων δὲ εἶναι οἱ μέχρι ἡμῶν ὀρθόδοξοι Ἀρμένιοι, οἱ λεγόμενοι *Χαϊχοροῦμη*

==ἐλληνοαρμένιοι. Ἰδίως ὁμως αἱ πρὸς ἔνωσιν ἀπόπειραι διεξήχθησαν κατὰ τὸν IB' αἰῶνα. Συνεπεῖα δηλ. ἐπιστολῶν τῶν πατριαρχῶν τῶν Ἀρμενίων *Γρηγορίου τοῦ Γ'* καὶ *Νερσῆ τοῦ Δ'*, ὁ αὐτοκράτωρ *Μανουὴλ ὁ Κομνηνός* ἔπεμψεν εἰς Ἀρμενίαν τὸν φιλόσοφον *Θεωριανόν*, ὅστις συνδιαλεχθεὶς μετὰ τοῦ πατριάρχου *Νερσῆ* ἐν *Ρούμ-καλὲ* τῷ 1170, αὐτόν τε τὸν *Νερσῆ* ὡς καὶ τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ *Γρηγόριον* καὶ ἄλλους ἔπεισε περὶ τῆς Ὁρθοδοξίας τῆς ἐν *Χαλκηδόνι* συνεδου· ὁ *Θεωριανός* ἐπέστρεψεν εἰς *Κωνσταντινούπολιν* καὶ μετὰ δύο ἔτη ἐπανῆλθεν εἰς Ἀρμενίαν, ἵνα ἀποτελειώσῃ τὴν ἔνωσιν· ἀλλὰ τότε οἱ Ἀρμένιοι μαθόντες τὰς μυστικὰς διαπραγματεύσεις τοῦ πατριάρχου αὐτῶν ἐματαιώσαν τὴν ἔνωσιν· οὕτως ἀπέτυχον αἱ διαπραγματεύσεις αὐται, ὡς καὶ αἱ γενομέναι τῷ 1179, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ II' αἰῶνος ἐπὶ τοῦ πατριάρχου *Γερμανοῦ τοῦ Β'* καὶ κατὰ τὸν ID' ἐπὶ τοῦ πατριάρχου *Ἡσαίου*. Μετὰ τῆς ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς ἔνωσιν ἦλθον κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ οἱ παπισταί, κατορθώσαντες νὰ ἐλκύσωσι μικρὸν ἀριθμὸν Ἀρμενίων, τοὺς οὕτω λεγομένους *Ἀρμενοκαθολικούς*. Οὕτως ἡ ἀρμενικὴ Ἐκκλησία ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν περὶ μιᾶς φύσεως διδασκαλίαν καὶ ἄλλας διαφοράς, τινὰς τῶν ὁποίων παρέλαβεν ἀπὸ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὡς π. χ. τὴν χρῆσιν τῶν ἀζύμων, τὴν πιννοσιδῆ μίτραν, τὸν δακτύλιον τῶν ἐπισκόπων, τὸ χειροτονεῖν ἐν τῇ αὐτῇ λειτουργίᾳ πολλοὺς ἱερεῖς ἢ διακόνους κτλ. Τὴν ἁρμε-

νικὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς ἀποσχίσεως αὐτῆς ἐκυβέρνηα εἰς πατριάρχης, ὀνομαζόμενος *καθολικός* καὶ ἔχων τὴν ἔδραν αὐτοῦ ἐν διαφόροις πόλεσιν· ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος ἀντὶ ἐνὸς συναντῶμεν δύο καθολικούς, ἓνα τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας καὶ ἕτερον τῆς Μικρᾶς, καὶ ἀπὸ τοῦ ΙΑ' τέσσαρχας, οἷον τὸν ἐν *Ἐτσμιατζίν*, ἐν *Ροῦμ-καλέ*, ἐν *Ἱερουσαλήμ*, ἐν *Αγδαμάρ* καὶ ἀπὸ τοῦ 1461 τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει· πάντων ὁμως τῶν καθολικῶν τούτων ἀνώτερος ἦν ὁ ἐν *Ἐτσμιατζίν*. Ἐν τέλει σημειώτέον ὅτι ἡ ἀρμενικὴ Ἐκκλησία εἶναι ἐπίσημος καὶ διὰ τὸν ἐπιστημονικὸν αὐτῆς βίον· ἰδίως ὁ Η' καὶ ὁ ΙΒ' αἰὼν εἶναι ἐπίσημοι διὰ τὴν ἀρμενικὴν φιλολογίαν, ὡς περὶ τούτου μαρτυροῦσιν οἱ διάφοροι αὐτῆς συγγραφεῖς, σημαντικοὶ οὐ μόνον διὰ τὰς μεταφράσεις, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ πρωτότυπα αὐτῶν συγγράμματα.

3. Μετὰ τὴν Ἀρμενίαν, ἡ κυριωτέρα ἔδρα τῶν Μονοφυσιτῶν ἦν ἡ *Συρία*· οἱ ἐνταῦθα Μονοφυσῖται πρὸς τιμὴν Ἰακώβου τινὸς *Βαραδαίου*, ὅστις συνεκράτησεν αὐτοὺς, ὀνομάσθησαν *Ἰακωβῖται*, ὡς δ' οἱ λοιποὶ τῶν Μονοφυσιτῶν, οὕτω καὶ οὗτοι ἀπέρριπτον τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου· κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεσαιῶνος ἢ τε ἡμετέρα καὶ ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία ἤλθον εἰς διαπραγματεύσεις περὶ ἐνώτεως πρὸς τοὺς Ἰακωβίτας, μάλιστα ἡ τελευταία καὶ διεκήρυξεν ἐπισήμως τὴν ἑνωσιν ἐν τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδῳ τῷ 1444, ἀλλὰ τὰ πάντα εἰς μάτην. Οἱ Ἰακωβῖται ἐν διαφόροις ἐπαρχίαις τῆς Μ. Ἀσίας διεσπαρμένοι ἐτέλουν ὑπὸ ἑνῶς

πατριάρχην ὀνομαζόμενον Καθολικὸν καὶ ἰδρεύοντα ἄλλοτε μὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἄλλοτε δὲ ἀλλαχού· περὶ τὰ τέλη τοῦ IB' αἰῶνος, ἕνεκα ἔριδός τινος ἐκραγείσης μεταξὺ αὐτῶν, ἀντὶ ἐνὸς εἶχον δύο καθολικούς· ὥς δὲ παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις καὶ Νεστοριανοῖς, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς ἐν Συρίᾳ Ἰακωβίταις ἀνεπτύχθη οὐ μικρὰ φιλολογικὴ κίνησις, καθὼς περὶ τούτου μαρτυροῦσι διάφοροι αὐτῶν συγγραφεῖς.

4. Ἐκτὸς τῆς Συρίας, ἡ χώρα, ἐν ᾗ ἤκμαζον οἱ Μονοφυσῖται, ἦν ἡ Αἴγυπτος· οἱ ἐνταῦθα Μονοφυσῖται ἐλέγοντο *Κόπται* (= Αἰγύπτιοι) καὶ ἀπήλαυνον πρενομίων πολλῶν ἐπὶ τῶν Ἀράβων (640), ἀκολούθως ὁμῶς περιῆλθον εἰς μεγάλην κατὰπτωσιν καὶ μαρασμὸν ὑφ' ὅλας τὰς ὀψεις. Οἱ Λατῖνοι προσεπάθησαν νὰ ἐλκύσωσι καὶ τούτους εἰς τὴν ἐαυτῶν Ἐκκλησίαν, ἀλλ' εἰς μάτην. Περὶ ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας τῶν Κοπτῶν δὲν δύνα

τοσαύτη ἀμάθεια ἐπεκρά-

τησε τ

ἡγνόου

πατριάρ,

μαζόμενον

χιῶν ὑπέκει

γύπτῳ μον

σμόν· ἀρχηγ

τροπολίτης τι

ἐκ τοῦ ἐν Ἀλ

5. Τελευτ

(Ἐκκλησι

ροθελητῶν (§ 40) διατηρήθησαν ἐν τῷ ὄρει τοῦ Λιβάνου, οἵτινες ἀπὸ τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Μάρωνος, ὡς καὶ τινος Ἰωάννου Μάρωνος κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα, ἔλαβον τὸ ὄνομα Μαρωῖται. Οὗτοι ἐπὶ τῶν ὁρέων τῆς πατρίδος αὐτῶν διετήρησαν τὴν πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν, μέχρις οὗ ἐπὶ τῶν Σταυροφοριῶν ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ῥώμης· πρὸς κραταίωσιν τῆς ἐνώσεως ταύτης Γρηγόριος ὁ ΙΓ' ἱδρυσεν τῷ 1584 ἐν Ῥώμῃ τὸ Κολλέγιον τῶν Μαρωιτῶν, ὅπου ἐμορφοῦντο οἱ κληρικοὶ αὐτῶν· ἀλλὰ καὶ τοὶ ἡ Ῥώμῃ προσεῖλκυτον εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς τοὺς Μαρωνίτας, ἐπέτρεψεν ὁμοῦς αὐτοῖς διάφορα ἔθιμα, ὡς τὴν συριακὴν γλῶσσαν, τὴν ἰδίαν αὐτῶν λειτουργίαν, τὸν γάμον τῶν ἱερέων. τὴν μετέληψιν ὑπ' ἀμφοτέρω

παρατηρήσαμεν, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὰ μέρη τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ἐν τούτοις ἐν πολλαῖς ἐτι χώραις ἐπεπόλαζεν ὁ ἐθνισμὸς, πρὸς ἐκρίζωσιν τοῦ ὁποίου εἰργάσθη ἡ ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, οὐχὶ ὁμως πάντοτε διὰ τῶν νομίμων καὶ κανονικῶν μέσων ἀλλ' ἐνίοτε καὶ διὰ τοῦ ξίφους καὶ ἄλλων βιαίων μέσων. Ἐν πρώτοις ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐπεκράτει παρὰ τοῖς *Βένδοις*· ναὶ μὲν, παρὰ τῷ λαῷ τούτῳ εἰσέδυσεν ὁ χριστιανισμὸς ἤδη ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μ. ἀλλὰ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος οἱ Βένδοι κατέστρεψαν πᾶν αὐτοῦ ἔχνος, μέχρις οὗ *Ερρίκος ὁ Λέων* (1142—1162) καταστρέψας ὅλως τὸν ἐθνισμὸν ἐπωκισε τὰς βενδικὰς χώρας διὰ γερμανικῶν χριστιανικῶν λαῶν. Μετὰ τοὺς Βένδους ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη παρὰ τοῖς *Πομμερανοῖς*, οἵτινες τῷ 1121 ὑποταχέντες εἰς τὸν βασιλεῖα τῶν Πολωνῶν *Βολεσλαῦον τὸν Γ'* ὑπεσχέθησαν νὰ ἀποδεχθῶσι τὸ Εὐαγγέλιον κυρίως ὁμως ὁ συμπληρώσας τὸ ἔργον τῆς χριστιανίσεως τῶν Πομμερανῶν εἶναι ὁ ἐπίσκοπος *Βαμβέργης Ὁθων*, ὅστις τῷ 1124 καὶ 1128 περιοδεύσας τὴν χώραν ἔφερε πλούσια δῶρα, κατέστρεψε τὰ ἀγάλματα αὐτῶν καὶ πολλαχοῦ ἤγειρε χριστιανικὰς ἐκκλησίας.

2. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ χριστιανισμὸς ἐγένετο γνωστὸς καὶ ἐν *Φινλανδίᾳ*, ἀλλὰ διὰ τοῦ ξίφους καὶ τῆς βίας τοῦ βασιλέως τῶν Σουηδῶν *Ερρίκον* (1157)· εἰς τὸν σουηδικὸν ζυγὸν τῷ 1279 ὑπέκυψαν καὶ οἱ *Λαπλανδοί*, δεχθέντες ἅμα καὶ τὸν χριστιανι-

σμόν. Ἐπίσης οἱ Σουηδοί, ὡς καὶ οἱ Δανοὶ ἐκόμισαν τὸ εὐαγγέλιον καὶ παρὰ τοῖς κατοικοῖς τῆς Ἑσθλανδίας, Λιβλανδίας καὶ Κουρλανδίας, ἐνῶ παρὰ τοῖς Πρώσσοις πρῶτος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον Ἀδαλβέρτος ὁ ἐκ Πράγας, ἀποθανὼν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον (997). αὐτὸ τοῦτο ἔπαθον καὶ ἕτεροι κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου, εἰς τρόπον ὥστε ἐπὶ 200 ἔτη οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ μεταβῇ εἰς Πρωσσίαν πρὸς διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ· ἀλλὰ τῷ 1209 ἀνεφάνη ὁ κυρίως ἀπόστολος τῶν Πρώτσων, ὁ Χριστιανός, ὅστις μεταβὰς εἰς τὴν χώραν καὶ γενόμενος ἐπίσκοπος αὐτῆς τῷ 1214, ἐνήργησεν ἐπιτυχῶς μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (1244).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἱρέσεις καὶ σχίσματα.

§ 89. Οἱ Καθαροί, οἱ Ἀλβίγιοι καὶ οἱ Βάλδιοι.

1. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνερῆνησαν διάφοροι αἰρετικοὶ τάσεις, τὴν ἀφορμὴν λαβοῦσαι ἐκ τῆς διαφθορᾶς τῆς ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκ στοιχείων αἱρέσεων ἀναφυνεισῶν ἐν Ἀνατολῇ. Πρώτη τοιαύτη αἵρεσις εἶναι ἡ τῶν Καθαρῶν, προσελθοῦσα ἀναμφιβόλως ἐκ Βουλγαρίας, ὡς περὶ τοῦτου μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὄνομα Βούλγαροι, δι' οὗ ὠνομαζοντο οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς. Οἱ Καθαροί, ὀνομαζόμενοι οὐ-

τω διότι ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀποτελοῦντας τὴν ἀγνὴν καὶ καθαρὰν Ἐκκλησίαν, εἶχον μεγάλην σχέσιν πρὸς τοὺς *Παυλικιανούς* (§ 56) καὶ *Βογομίλους* (§ 74), τοῦτο δὲ δείκνυται ἐκ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν· οὕτω π. χ. παρεδέχοντο δύο ἀρχάς, μίαν ἀγαθὴν καὶ μίαν κακὴν, ἀπέρριπτον τὴν Π. Δ., ἀπέβαλλον τὸν γάμον, περιεφρόνουν τὸ βάπτισμα, τὴν εὐχαριστίαν καὶ τὴν ἱερωσύνην, ἤρνοῦντο τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ τῶν λειψάνων καὶ ἀπέδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς νηστείας, τὰς γονυκλισίας καὶ τὰς συχνὰς προσευχάς. Ἡ κοινότης αὐτῶν διηρεῖτο εἰς ἐκλεκτοὺς καὶ κατηγρομένους, εἶχε δὲ ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς ἓνα πάπαν ἐδρεῦντα ἐν Βουλγαρίᾳ, δώδεκα ἀποστόλους καὶ 72 ἐπισκόπους. Ὁ βίος τῶν Καθαρῶν ἦν λίαν αὐστηρός, τοσοῦτον δὲ ἐπέμενον εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν, ὥστε μετὰ ἥρωικῆς γενναιότητος ἀνέβαινον πολλάκις τὰς πυράς, εἰς ἃς κατεδικάζοντο.

2. Συγγενεῖς αὐτοῖς ἦσαν οἱ Ἀλβίγιοι, ὀνομασθέντες οὕτω ἐκ τῆς πόλεως Ἀλβας ἐν τῇ μεσημβρινῇ Γαλλίᾳ· οὗτοι ἦσαν ἄσπονδοι ἐχθροὶ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζον *Babylōna* τῆς Ἀποκαλύψεως. Τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου ἐξελάμβανον κατὰ δόκησιν, ἀπέρριπτον τὰ μυστήρια καὶ τὰς τελετὰς τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὕλην ἐθεώρουν ὡς ἔδραν τοῦ κακοῦ, ἤρνοῦντο τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος, τοὺς ναοὺς ἐθεώρουν περιττοὺς καὶ τοὺς κώδωνας ἐκάλουν σάλπιγγας τοῦ διαβόλου. Ἐναντίον τῆς αἵρέσεως ταύτης,

εἰς ἣν συγκατελέγοντο πολλοὶ τῶν εὐγενῶν τῆς Εὐρώ-
πης, ὁ πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ' ἀπέστειλεν ἀπεσταλ-
μένον μετὰ πλήρους πληρεξουσιότητος (1198), τῷ δὲ
1209 ἐκηρύχθη σταυροφορία κατ' αὐτῶν, ἐπὶ 20 ὄλα
ἔτη διαρκέσασα καὶ μετ' ἀνηκούστου μανίας, ἄνευ δια-
κρίσεως ἡλικίας καὶ φύλου, πολὺ ἄθῳαν αἵμα ἐχέασα.
Μετὰ τὸ τέλος τῆς σταυροφορίας ἡ Ῥώμη ἔλαβεν ἑ-
τερα αὐστηρά μέσα, κατὰ τὰ ὅποια πᾶς ὁ δεικνύων
συμπάθειαν πρὸς τοὺς Ἀλβιγίους ἔπρεπε νὰ στερῇται
τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁ-
μως Γρηγόριος ὁ Θ' παρετήρησεν, ὅτι τὰ μέσα ταῦτα
δὲν ἐφηρμοζοντο, καθώρισε τῷ 1232 τὴν *ιερὰν ἐξέτα-
σιν*, ἥτις μετ' ἀπεριόριστου πληρεξουσιότητος ὑπέβαλεν
εἰς τὰ δικαστήρια αὐτῆς τοὺς πραγματικῶς αἵρετικοὺς
ἢ τοὺς ὑποπτευομένους ὡς ττοιούτους.

3. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τοὺς *Baldious*, οὗτοι τὴν
ἀρχὴν αὐτῶν εἶχον ἐκ τινος πλουσίου κατοίκου τοῦ
Λουγδούνου *Baldou* λεγομένου· οὗτος τῷ 1170 δια-
νείμας τὴν περιουσίαν αὐτοῦ τοῖς πτωχοῖς, ἱδρυσε σω-
ματεῖόν τι πρὸς διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ· διὰ τοῦτο οἱ
ἐπαδοὶ αὐτοῦ ἄνευ ῥάβδου καὶ πήρας περιερχόμενοι
διαφόρους χώρας ἐκήρυσσον τὸ Εὐαγγέλιον. Κατ' ἀρ-
χὰς οἱ Βῆλδιοι δὲν ἀντέκειντο εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς
ῥωμῆτικῆς Ἐκκλησίας, ὅτε ὁμως ὁ πάπας Ἀλέξανδρος
ὁ Γ' δὲν ἐπεκύρωσε τὸ σωματεῖον αὐτῶν, ἡ δὲ ἐν Βε-
ρώνη σύνοδος τὸ 1183 ὑπέβαλεν αὐτοὺς τῷ ἀναθέματι,
τότε καὶ οὗτοι διέρρηξεν τὰς πρὸς τὴν Ῥώμην σχέσεις

αὐτῶν· οὕτω π. χ. ὠνόμαζον αὐτὴν *Babylōna*, τὸν πάπαν ἐκάλουν *ἀντίχριστον*, τὴν προσκύνησιν τῶν ἀγίων εἰδωλολατρείαν, καὶ ἀπέρριπτον ἐν γένει πολλὰς διδασκαλίας τῆς ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ἀκολουθῶς ὁ πάπας Ἰρροκέντιος ὁ Γ' τῷ 1210 προσεπάθησε νὰ ἐλκύσῃ αὐτοὺς εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ῥώμης, ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά, καθόσον οἱ κατ' αὐτῶν κινήθεντες διωγμοὶ ἐτράχυναν αὐτούς. Οἱ Βάλδιοι ἐπὶ τέλους καταδιωχθέντες ἐκ τῆς Γαλλίας, Ἰσπανίας καὶ Ἰταλίας κατέφυγον εἰς τὰς πεδιάδας τοῦ Πεδεμοντίου. Ἐκτὸς τῶν αἱρετικῶν τούτων, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνεφάνησαν καὶ οἱ μαστιγούμενοι, οἵτινες περιερχόμενοι ἡμέρας καὶ νυκτὸς γυμνοὶ μέχρι τῆς ζώνης καὶ κεκαλυμμένοι τὴν κεφαλὴν διὰ μέλανος ἢ λευκοῦ καλύμματος, ἔκλαιον καὶ ὠδύροντο ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο μέχρις αἵματος ἐμαστίγουν τὸ σῶμα αὐτῶν καὶ ἔψαλλον διάφορα ᾠσματα. Ὅμοιοι τούτοις ἦσαν καὶ οἱ *χρυσταί*, οἵτινες, ἡμίγυμνοὶ καὶ στέφανον ἐκ φύλλων ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες, περιήρχοντο τὰς ὁδοὺς καὶ ἐχόρευον συμπαρασύροντες καὶ τοὺς διαβάτας.

§ 90. Ὁ Βίκλεϋ καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ.

1. Ἐνεκα τῆς μεγάλης διαφθορᾶς, εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, πανταχοῦ διορῶμεν πνευμᾶ τι μεταρρυθμίσεως αὐτῆς κατὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη, ὥς ἔλεγον τότε· τοῦτο δεικνύται καὶ ἐξ ἄλλων μὲν, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῶν τριῶν με-

ταρρυθμιστικῶν συνόδων τῆς Πίσσης, *Κωνσταντίας καὶ Βασιλείας*. Ἐν τούτοις αἱ ἐνέργειαι τῶν συνόδων τούτων κατέληξαν εἰς τὸ μηδέν, διότι ἡ ἐπιδιωκομένη μεταρρυθμίσις δὲν ἔτεινεν εἰς τὸ πνεῦμα ἀλλ' εἰς τοὺς τύπους τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας· ἡ μεταρρυθμίσις δὲν προσεπάθει νὰ ἀποκόψῃ τὴν ρίζαν τῆς διαφθορᾶς, ἀλλὰ μόνον τὰς διαφόρους αὐτῆς παραφυάδας· δὲν ἔτεινεν εἰς τὴν διόρθωσιν τῆς διδασκαλίας, ἀλλ' εἰς τὴν ἀποκοπὴν μόνον τῶν αὐθαιρεσιῶν τῆς ἱεραρχίας, τῶν καταπιέσεων τῶν παπῶν, τῆς ἀνθηκότητος τοῦ κλήρου καὶ τῶν τοιούτων. Ἀπέναντι ὅμως τῶν μεταρρυθμιστικῶν τούτων τάσεων, πολλachoῦ τῆς Δύσεως ἀνεφάνησαν ἐτέρου μεταρρυθμιστικοῦ πνεύματος τάσεις, αἵτινες ἐσκόπουν κυρίως τὴν ἀποκοπὴν τοῦ κακοῦ ἐξ αὐτῆς τῆς ρίζης, ἔπειτα ἔτεινον καὶ πρὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ τελευταῖον ἤθελον νὰ περιλάβωσι καὶ αὐτὸν τὸν λαόν. Οἱ ὁπαδοὶ τῶν μεταρρυθμιστικῶν τούτων τάσεων ὀνομάζονται *πρόδρομοι τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ ΙΣ' αἰῶτος*, οὐ μόνον διὰ τὴν συγγένειαν αὐτῶν πρὸς τὸν *Προτεσταντισμόν*, ἀλλὰ καὶ διότι παρεσκεύασαν τὸ μέγα ἐκεῖνο σχίσμα τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ οἱ πρόδρομοι οὗτοι τῆς μεταρρυθμίσεως περιέπεσαν εἰς διαφόρους πλάνας καὶ ἀπέτυχον τοῦ σκοποῦ αὐτῶν.

2. Πρῶτος τοιοῦτος μεταρρυθμιστὴς εἶναι ὁ ἐξ Ἀγγλίας *Ἰωάννης Βίκλεφ*, ὅστις κατὰ τὸ 1374 ἐλθὼν εἰς τὴν Ῥώμην καὶ καταμαθὼν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς

ῥαδιουργίας καὶ καταχρήσεις τῆς ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἤρξατο νὰ πολεμῇ αὐτάς ἐν τῇ ἐπανόδῳ αὐτοῦ καὶ νὰ χαρακτηρίξῃ τὸν πάπαν ὡς ἀντίχριστον. Τότε οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ καὶ μάλιστα οἱ μοναχοὶ ἤρξαντο νὰ κατηγορώσι τὸν Βίκλεφ ἐπὶ αἱρέσει, ὃ δὲ πάπας Γρηγόριος ὁ Θ' ἐζήτηε τὴν φυλάκισιν αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ Βίκλεφ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῆς αὐλῆς συνέγραψε διάφορα συγγράμματα, ἐν τοῖς ὁποίοις κατεπολέμει τὴν διδασκαλίαν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας· οὕτω π. χ. παραδεχόμενος ὡς μόνην πηγὴν τῆς θεολογίας τὴν ἁγίαν Γραφήν, ἀπέριπτε τὴν παράδοσιν, ἀπέβαλλε τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων, τῶν λειψάνων καὶ τῶν εἰκόνων, δὲν παρεδέχετο τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ὡς γλῶσσαν τῆς λατρείας· τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔσμα καὶ τὰς ἐορτάς, καὶ ἐπὶ τέλους ἠρνεῖτο ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ τὴν πραγματικὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου καὶ παρεδέχετο τὴν δοξασίαν τοῦ Βερεγγαρίου (§ 65, 2). Τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ διέδιδεν ὁ Βίκλεφ παρὰ τῷ λαῷ, μεταφράσας δὲ τὴν ἁγίαν Γραφήν εἰς τὸ ἀγγλικὸν καὶ συστήσας σωματεῖόν τι ἐπεξέτεινεν αὐτήν. Ὁ Βίκλεφ ἀπέθανε τῷ 1384, οἱ ὀπαδοὶ ὅμως αὐτοῦ *Biclegiti* διετηρήθησαν ἐπὶ μακρὸν καὶ μεθ' ὅλους τοὺς διωγμοὺς τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τοσοῦτον δὲ μῖσος καὶ ἀποστροφὴν ἐδείκνυνεν ἡ Ῥώμη πρὸς τὸν Βίκλεφ, ὥστε 40 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐξώρυξε τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ καὶ κατέκαυσεν.

§ 91. Ὁ Χοὺς καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ.

1. Ἐπισημότερος τοῦ Βίκλεφ ἦν ὁ Χοὺς, ὁ μεταρρυθμιστὴς τῶν *Βοημῶν*, ὅστις γεννηθεὶς τῷ 1369, ἐδίδασκεν ἐν Πράγῃ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐκήρυττε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Ὁ Χοὺς τῷ 1402 λαβὼν γνῶσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βίκλεφ, ἤρξατο νὰ μορφόνῃ τὰς μεταρρυθμιστικὰς αὐτοῦ ιδέας, κυριώτεραι δὲ ιδέαι αὐτοῦ ἦσαν αἱ ἐξῆς, ὅτι δηλ. ἡ Ἐκκλησία περιλαμβάνει μόνον τοὺς σωζομένους, ὅτι ὁ ἀπόστολος Πέτρος δὲν εἶναι κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι ὁ πάπας τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἔχει ἀπὸ τῆς πολιτείας καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐναντίον τοῦ Χοὺς πρωίμως ἤδη ἐξηγέρθησαν οἱ ἐκθροὶ αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτὸς διεκήρυττεν ὅτι εἶναι ἔτοιμος νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μέχρι θανάτου. Ὁ ἀγὼν μετ' ὀλίγον ἐξερράγη δριμύτερος, ὅτε ὁ πάπας *Ιωάννης ὁ ΚΓ'* ἐξέδωκε τῷ 1412 *ἄφεισιν* καὶ ἐκήρυξε σταυροφορίαν κατὰ τῆς Νεαπόλεως. Ὁ Χοὺς ἐπολέμησε τότε τὴν πρᾶξιν ταύτην, φίλος δέ τις αὐτοῦ, *Ἰερώνυμος ὁ ἐκ Πράγας*, ἔκαυσε τὴν *ἄφεισιν*, ὁ δὲ πάπας ἐξετόξευσε κατὰ τοῦ Χοὺς τὸ ἀνάθημα καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν (1413). Ἐν τούτοις κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος συνεκροτήθη ἡ μεγάλη ἐν Κωνσταντίᾳ σύνοδος, ἣτις ἐμελλε νὰ σκεφθῇ καὶ περὶ τοῦ Χοὺς. Οὗτος πεποιθὼς εἰς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ παρουσιάσθη τῷ 1414 ἐν Κωνσταντίᾳ, ἀλλ' ἀμέσως συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη μεθ' ὅλην τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ αὐτοκράτο-

ρος *Σιγισμούνδου*. Ἐν τῇ φυλακῇ ὁ Χοὺς ἠσθένησεν, ἐζήτησε συνήγορον, ἀλλὰ δὲν ἐπετράπη αὐτῷ τοῦτο· ἐπὶ τέλους ἀναθέμενος τὴν ὑπόθεσιν αὐτοῦ εἰς τὸν Χριστόν, ἦν τοσοῦτον πεπεισμένος περὶ τῆς ἐκνικήσεως τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ, ὥστε ἔγραψεν· ἐλπίζω ὅτι ὅσα ἐδίδαξα ὑπὸ τὰ δώματα, *κηρυχθήσονται ποτε ἐπὶ τῶν δωματίων*. Τῷ 1415 μετὰ πολλὰ βασανιστήρια ἐπετράπη αὐτῷ *δημοσία ἀκρόασις*, ἀλλ' ἀντὶ τούτου πάντες προέτρεπον αὐτόν εἰς τὴν ἀνάκλησιν τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ· ἐπὶ τέλους ἡ σύνοδος ἀπεφάσισε τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὠδήγησαν αὐτόν εἰς τὴν μητροπολιτικὴν ἐκκλησίαν, ἐνέδυσαν τὴν ἱερατικὴν στολὴν, καὶ ἀφοῦ ἡρνήθη νὰ παλινωδῇ, ἐξέδυσαν αὐτόν καὶ ἔθηκαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ πῖλον ἐκ χάρτου, φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν *αἰρεσιάρχης* καὶ ἔχοντα ἐξωγραφημένους φλόγας καὶ δαίμονας· οὕτως ἔχοντα τὸν Χοὺς παρέλαβεν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία καὶ ὠδήγησεν εἰς νῆσόν τινα τοῦ Ῥήνου· ἐκεῖ ἀνήφθη πυρᾶ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναβιβασθεὶς καὶ προσδεθεὶς ἐπὶ πασσάλου καὶ ἀλύσει περιβληθεὶς παρέδωκε τὸ πνεῦμα ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν τῇ 6 Ἰουλίου 1415. Ἡ αὐτὴ τύχη μετὰ ἔν ἔτος (1416) περιέμενε καὶ τὸν φίλον αὐτοῦ *Ἰερώνυμον τὸν ἐκ Πράγας*, ὅστις καίτοι κατ' ἀρχὰς ἀνεκάλεσε τὰς ἰδέας αὐτοῦ, μετὰ ταῦτα ὁμως μεταμεληθεὶς ἀπέθανε τὸν ἐπὶ τῆς πυρᾶς θάνατον. Ἐν τούτοις αἱ ἰδέαι τοῦ Χοὺς διεδόθησαν παρὰ τῷ λαῷ, ἐμορφώθη δὲ οὕτω μεγάλη τις κοινότης τῶν *Χουσιτῶν*, ἀποσχισθεῖσα τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας· ἡ κοινότης αὐ-

τη μετ' ὀλίγον διεσχίσθη εἰς διαφόρους φατρίας, τοὺς *Καλιξτινοὺς*, ἐνωθέντας μετὰ τοῦ πάπα, καὶ τοὺς *Θαβωρίτας*, τινὲς τῶν ὁποίων ἐζήτησαν τὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας.

2. Ἐκτὸς τῶν μεγάλων τούτων μεταρρυθμιστῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνεφάνησαν καὶ ἕτεροι ἰδίως ἐν Κάτω Χώραις καὶ Ἰταλίᾳ. Ἀξιοὶ μνείας εἶναι ὁ *Ἰωάννης Βέσσελ*, ὁ πρόδρομος κυρίως τοῦ Λουθήρου, καὶ *Ἰερώνυμος ὁ Σαβοναρόλας*. Ὁ τελευταῖος οὗτος γεννηθεὶς ἐν Φερράρᾳ τῷ 1452 συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας· ἰδίως διὰ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ λόγου κατεφέρετο κατὰ τῆς ἡδυπαθείας τῶν πλουσιῶν, τῆς θείας λατρείας καὶ τῶν ἱερέων· ἄλλοτε, ἔλεγε, τὰ ποτήρια ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἦσαν ἐκ ξύλου καὶ οἱ ἱερεῖς ἐκ χρυσοῦ, σήμερον ἔχομεν ξυλίνους ἱερεῖς καὶ χρυσᾶ ποτήρια. Ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ὁ Σ' μαθὼν ταῦτα, διέταξε τὸν Σαβοναρόλαν νὰ παύσῃ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ, ἀκολούθως δὲ βασανίσας ὥμῳ παρέδωκεν εἰς τὸν θάνατον. Ὁ Σαβοναρόλας ἤκουσεν ἐν ἡρεμίᾳ τὴν καταδίκην αὐτοῦ καὶ ὁδηγηθεὶς εἰς τὸν τόπον αὐτῆς ἀπηγγονίσθη καὶ ἐκῆν μετὰ τῶν πεσσάλων (1498).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐσωτερικὸς ὁργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι
 ἱστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύμα-
 τος, τοῦ κλήρου, τῆς θείας λατρείας
 καὶ τοῦ χριστιανικοῦ βίου.

§ 92. Ὁ Παπισμὸς.

Ἡ ἐποχὴ, ἐν ἣ κυρίως ἀνεπτύχθη ὁ παπισμὸς καὶ
 ἔφθασεν εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ καὶ
 δόξης, εἶναι ἡ ἡμετέρα περίοδος. Ἡ ἰδέα τῶν ψευδοῦ-
 σιδωρεϊῶν διατάξεων (§ 66, 2) ὅτι ὁ πάπας εἶναι κα-
 θολικὸς ἐπίσκοπος, ἐπραγματοποιήθη κατὰ τοὺς χρό-
 νους τούτους, τὸ μὲν διὰ τῆς φιλοδοξίας τῶν παπῶν
 καὶ τῶν χαμερπῶν αὐτῶν δημιουργημάτων, τὸ δὲ διὰ
 τῆς εὐνοίας τῶν περιστάσεων καὶ τῆς ἀμαθείας τῆς ἐ-
 ποχῆς. Οἱ πάπαι δὲν ἐθεωροῦντο πλέον ἀντιπρόσωποι
 μόνον τοῦ Πέτρου, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ, ἥδη
 δὲ οὐ μόνον ἀπ' αὐτῶν ἐξηρτάτο ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ νο-
 μοθετικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ καὶ ὡς κύριοι τῶν νόμων ἦσαν
 ἄνωτεροι αὐτῶν. Ἡδὴ ὡς ἀποκλειστικὰ δίκαια τῶν
 παπῶν ἦσαν τὸ συγκαλεῖν καὶ ἐπικυροῦν τὰς συνό-
 δους καὶ αὐτὰς ἔτι τὰς οἰκουμενικάς, τὸ μετατιθεῖναι
 τοὺς ἐπισκόπους καὶ τὸ δέχεσθαι ἐκκλήτους ἐν πάσῃ
 περιπτώσει. Ἐκτὸς τούτων οἱ πάπαι ἐσφετερίσθησαν
 καὶ τὸ δίκαιον τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, τοῦ ἐπικυ-
 ροῦν τοὺς ἁγίους, τὰ λείψανα καὶ τοὺς μοναχοὺς καὶ

τοῦ ἐπιβάλλειν φόρους ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν· ἐπίσης μεταξὺ τῶν παπικῶν προνομίων δυνάμεθα νὰ ἀριθμήσωμεν τὸ νὰ καταφιλῶσι τὸν πόδα τοῦ πάπα πάντες οἱ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες καὶ νὰ μεταλαμβάνῃ ὁ πάπας τῆς θείας εὐχαριστίας καθήμενος ἐπὶ θρόνου. Οὕτως ἀνεπτύχθη ἡ παπικὴ αὕτη παντοδυναμία, ἣτις, ὑποστηρικθεῖσα ὑπὸ ἐπισήμων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, καθωρίσθη ἐπισήμως καὶ διὰ νέου παπικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου· ἐπειδὴ δηλ. ἐν ταῖς μέχρι τοῦδε ἐν χρήσει συλλογαῖς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων ἐπεκράτουν ἀντιφάσεις καὶ ἀταξίαι, τῷ 1148 νομικός τις *Γρατιανός* ἐπεχείρησε τὴν ἁρμονικὴν αὐτῶν κατὰτάξιν, προσθεῖς καὶ διαφόρους νέας διατάξεις· ἀκολούθως τὸ ἔργον τοῦτο συνεπλήρωσαν διάφοροι πάπαι, προσθέντες τὰς διαφόρους αὐτῶν διατάξεις. Τοιαύτη εἶναι καθόλου ἡ ἀνάπτυξις τοῦ παπισμοῦ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὅστις ὅμως μετὰ *Βοριφάτιον τὸν Η'* ἤρξατο νὰ καταπίπτῃ. Ἀκριβεστέραν ἰδέαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παπισμοῦ λαμβάνομεν ἐὰν ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπισημοτέρων τῆς ἐποχῆς ταύτης παπῶν.

§ 93. Οἱ ἐπισημότεροι πάπαι.

1. Ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὅστις κατὰ τὴν περίοδον ταύτην συνέλαβε πρῶτος τὴν ἰδέαν νὰ ἀνυψῶσιν τὸν παπισμὸν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς δόξης αὐτοῦ καὶ τοῦ μεγαλείου, εἶναι ὁ *Ιλδελφάνδος*, ὅστις ἀναβὰς τὸν

παπικὸν θρόνον ὠνομάσθη Γρηγόριος Ζ' (1073—85). Φύσει σπουδαίως ὢν ὁ Γρηγόριος, ἐξησκημένος ἐν τῇ μοναστηριακῇ αὐστηρότητι, πείραν λαβὼν τῶν ἡθικῶν κηλίδων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ καὶ ἐμπορούμενος ὑπὸ τῆς ιδέας τῆς παπικῆς θεοκρατίας, ἀνέλαβε μετὰ σπανίας φρονήσεως καὶ ἐνεργητικότητος τὸν ἀνατεθέντα αὐτῷ ἄγωνα. Πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων ἔπρεπε κατὰ τὸν Γρηγόριον νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ παπικὴ θεοκρατία· ὁ πάπας, κατ' αὐτόν, εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ἀνώτερος πάσης πνευματικῆς καὶ κοσμικῆς ἐξουσίας, κριτὴς τῶν πάντων, ὑπ' οὐδενὸς κρινόμενος· βεβαίως πρὸς τῷ πάπᾳ ὑπάρχει καὶ ἡ κοσμικὴ βασιλεία, ἀλλ' αὕτη ὑποτάσσεται τῷ πάπᾳ, καθὼς τὰ μέλη τοῦ σώματος τῇ κεφαλῇ, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνει τὴν ἐπικύρωσιν αὐτῆς· καθὼς ἡ σελήνη τὸ φῶς αὐτῆς λαμβάνει ἀπὸ τοῦ ἡλίου, οὕτω καὶ οἱ κοσμικοὶ ἄρχοντες τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πάπα. Τοιαῦται ἦσαν αἱ αὐθάδεις καὶ ἀντευαγγελικαὶ ιδέαι τοῦ Γρηγορίου, πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ὁποίων τρία τινὰ ἔπρεπε νὰ συμβῶσι· α') νὰ παύσῃ ἡ ἐκλογή τῶν ἐπισκόπων, ἡ γινομένη ὑπὸ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων διὰ περιβολῆς δακτυλίου καὶ ράβδου (§ 67, 1)· β') νὰ καταργηθῇ ἡ σιμωνία, καὶ γ') νὰ ἐπιβληθῇ ἡ ἀγκμία τοῦ κλήρου. Πρὸς ἐκρίζωσιν λοιπὸν τῶν ζιζανίων τούτων συγκροτεῖ τῷ 1074 σύνοδον ἐν Ῥώμῃ, ἐν ᾗ καταδικάζει τὸν γάμον τῶν κληρικῶν καὶ τὴν σιμωνίαν, τῷ δὲ 1075 συγκροτήσας καὶ δευτέραν σύνοδον

κηρύσει τὸν πόλεμον κατὰ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων· πᾶς ἐπίσκοπος, κατὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου ταύτης, λαβὼν τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἐκ χειρὸς λαϊκῶν καθαιρεῖται, πᾶς δὲ ἡγεμὼν ἐξασκῶν τὸ δικαίωμα τῆς περιβολῆς ἀφορίζεται. Κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ Γρηγορίου ἀντέστη ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Ἑρρίκος ὁ Δ' (1056—1106), ὅστις μάλιστα ἐν τινι συνόδῳ τῷ 1076 καθήρσε τὸν πάπαν ἐπὶ διαφοροῖς ἐγκλήμασιν. Ἄλλ' ὁ Γρηγόριος ἀταράχως κομισάμενος τὴν ἀγγελίαν ταύτην ἐκτοξεύει κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὸν ἀφορισμὸν, ἀποστερεῖ αὐτὸν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ ἀπαλλάσσει τὸν λαὸν τῆς πρὸς αὐτὸν ὀφειλομένης πίστεως. Ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ πάπα ἐποίησε τοιαύτην ἐντύπωσιν ἐν Γερμανίᾳ, ὥστε ἐσκέπτοντο περὶ ἀντικαταστάσεως τοῦ Ἑρρίκου, ὅτε οὗτος ἀναγκαζόμενος ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἔρχεται εἰς τὴν ἰταλικὴν πόλιν *Karlsruhe*, ὅπου εὕρισκετο ὁ πάπας, καὶ ἀφοῦ ἐπὶ τρεῖς ὁλοκλήρους ἡμέρας τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1077 ἐν μέσῳ δριμυτάτου χειμῶνος ἔστη εἰς τὸ ὑπαιθρον ἀνυπόδητος, νῆστις καὶ ἐν ἐνδύματι μετανοίας, ἔλαβεν τέλος παρὰ τοῦ Γρηγορίου τὴν ἄφεσιν. Οὕτως ὁ Γρηγόριος ἀντεπεξῆλθε νικητῆς κατὰ τοῦ Ἑρρίκου, καίτοι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ κατεπιέσθη ὑπ' αὐτοῦ (+1085.).

2. Ἄλλὰ καίτοι ὁ Γρηγόριος ἀπέθκνεν, αἱ ἰδέαι ὅμως αὐτοῦ ἐζησαν καὶ μετ' αὐτόν, διότι καὶ οἱ μετὰ ταῦτα πάπαι ἐπολέμησαν τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντας,

μέχρις οὗ τῷ 1122 ἔπαυσεν ὁ περὶ περιβολῆς ἀγών, ἀποφασισθέντος ὅπως ἡ ἐκλογή τῶν ἐπισκόπων καὶ ἡ γουμένων γίνηται ὑπὸ τῶν πνευματικῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ πάπα, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν μόνον τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Εἰς τῶν διαδόχων Γρηγορίου τοῦ Ζ' εἶναι Ἀδριανὸς ὁ Δ' (1154—1159), ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἄρχεται ὁ ὑπερεκατονταετής ἀγὼν μεταξὺ τῶν παπῶν καὶ τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας τῶν Χοερστάουφεν. Τοῦ ἀγῶνος τούτου κατήρξατο Φριδερίκος ὁ Α' ὁ Βαρβαρόζας (1152—1190), θέλων νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς ἰδέας Καρόλου τοῦ Μ. καὶ ἐπαναγάγῃ ἐπὶ τῆς Ἰταλίας τὰ λησμονηθέντα δίκαια τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Γερμανίας. Ἀλλ' οἱ κατὰ καιροὺς ἀναρρηνέντες πάπαι ὑπερίσχυσαν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ· οὕτω π. χ. ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ὁ Γ' καταβάλων τὸν Βαρβαρόζαν ἠνάγκασεν αὐτὸν ἐπὶ τέλους ἐν Ῥώμῃ τῷ 1177 νὰ κρατήσῃ τὸν ἀναβολέα τοῦ ἵππου αὐτοῦ, νὰ ἀσπασθῇ τὸν πόδα αὐτοῦ καὶ νὰ παραιτηθῇ τῶν ἐπὶ τῆς Ῥώμης δικαίων αὐτοῦ. Ὁ αὐτὸς πάπας, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Κανταβριγίας Βεκέτ, ἀναγνωρίσας αὐτὸν ὡς ἅγιον, ἠνάγκασε τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Ἑρρίκον τὸν Β' (1154—1189) νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν τάφον αὐτοῦ καὶ νὰ μετανοήσῃ. Ἀλλ' ὁ πάπας ἐκεῖνος, ὅστις διεξήγαγεν ἐπιτυχέστερον τὸν ἀγῶνα τοῦτον κατὰ τῶν Γερμανῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἀνύψωσε τὸν παπισμὸν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς λαμπηδόνος αὐτοῦ καὶ δυνάμεως, εἶναι Ἰννοκέντιος ὁ

(Ἑκκλησιαστ. Ἱστορία)

Γ' (1198—1216), ὅστις μὴ ὑπολειπόμενος Γρηγορίου τοῦ Ζ' κατὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ πνεύματος, ὑπερέβαλεν αὐτὸν κατὰ τὴν παιδείαν, τὴν ὀξύνοϊαν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα. Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰννοκεντίου εἶναι συγχρόνως καὶ ἱστορία ὁλοκλήρου τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, διότι πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Κων/πόλεως ἐπεκτείνεται ἡ κυριαρχία αὐτοῦ· ὅπου δὲ δὲν ἀναγνωρίζεται ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ, ἐκεῖ ἐπέρχεται λάθρος. Ὁ Ἰννοκέντιος ὑπέταξεν ὑφ' ἑαυτὸν πάντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης· τῷ 1200 τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας *Φίλιππον τὸν Αὐγουστον* ἠνάγκασε νὰ προσλάβῃ τὴν ἐκδιωχθεῖσαν αὐτοῦ σύζυγον, ὑπεχρέωσεν εἰς πληρωμὴν φόρου τὴν Πορτογαλίαν καὶ Ἀραγονίαν, ἐδίκασεν ὡς ἀνώτατος ἄρχων ἐν Πολωνίᾳ, Οὐγγαρίᾳ, Νορβηγίᾳ κτλ. ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ Βλαχίᾳ ἐξέλεγε βασιλεῖς, ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἤρχε διὰ τοῦ Λατίνου πατριάρχου καὶ τιμωρήσας τῷ 1209 τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας· *Ἰωάννην* δι' ἀπαγορεύσεως ἀπεστέρησεν αὐτὸν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἣν ἀκολούθως μετανόησαντι αὐτῷ παρέσχεν ὡς δῶρον (1213). Ὅτε δὲ τῷ 1215 συνεκρότησε τὴν μεγάλην ἐν *Λατερανῷ Δ' σύνοδον*, ἐκεῖ περιστοιχούμενος ὑπὸ 412 ἐπισκόπων, 800 ἡγουμένων, ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν Κρατῶν καὶ πατριαρχῶν (Λατίνων), ἐπεκύρωσε τὰς περὶ πίστεως, δικαίου καὶ ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας ἰδέας αὐτοῦ. (+ τῷ 1216).

3. Ὁ κατὰ τῶν Γερμανῶν αὐτοκρατόρων ἁγὼν ἐ-

ἡκολούθησε καὶ μετὰ *'Irroκεντιον τὸν Γ'*, μέχρις οὗ ἐπὶ τοῦ πάπα *Οὐρβανοῦ τοῦ Δ'* προσκληθέντες οἱ Γάλλοι ἐνίκησαν τὸν τελευταῖον γόνον τῆς οἰκογενείας τῶν Χοενστάουφεν, τὸν *Korradinor*, τὸν ὁποῖον καὶ ἀπηγχόνησαν τῷ 1268. Οὕτως ἔληξεν ὁ ὑπερεκατονταετής οὗτος ἀγών, ἐξ οὗ ἐξῆλθε μὲν νικητής ὁ παπισμός, ἀλλ' ἤδη ἀντὶ τῶν Γερμανῶν ἐπαρουσιάσθησαν οἱ Γάλλοι, ἐξασκουῦντες μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν παπῶν· τὴν ἐπιρροὴν ταύτην μὴ ἀνεχόμενος ὁ πάπας *Νικόλαος ὁ Γ'* προὐκάλεσε τῷ 1282 τὰ ἀνοσιουργήματα τοῦ λεγομένου *σικελιανοῦ ἐσπεριτοῦ*. Ἐν τούτοις καὶ μεθ' ὅλην τὴν ἐπέμβασιν τῶν Γάλλων, ὁ παπισμὸς διετηρεῖτο ἔτι εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ πάπα *Βονιφάτιου τοῦ Η'* (1294—1303). Ὁ πάπας οὗτος ἐκοσμεῖτο ὑπὸ μεγάλων προτερημάτων καὶ ἐκτάκτου ἱκανότητος, ἣν ὅμως ἄνευ θρησκευτικῶν ἀρχῶν· καθὼς δὲ οἱ πρὸ αὐτοῦ πάπαι περιεπλέχθησαν εἰς τὸν κατὰ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Γερμανίας πόλεμον, οὕτως ὁ Βονιφάτιος εἰς τὸν κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας *Φιλίππου τοῦ Ὁραίου* (1285—1314). Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ μὲν Βονιφάτιος ἐκάλει τὸν *Φίλιππον αἰρετικόν*, οὗτος δὲ τὸν πάπαν *μωρόν*, ἕως οὗ ὁ Βονιφάτιος τῷ 1302 ἐξέδωκεν ἐπίσημόν τινα *βοῦλ-λαρ*, ἐν ᾧ, ὡς δόγμα πίστεως θεωρῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ παπισμοῦ, καταδικάζει ὡς *μανιχαϊκὴν αἵρεσιν* τὴν παραδοχὴν δύο ἀνεξαρτήτων ἐξυσιῶν, τῆς κοσμικῆς καὶ πνευματικῆς. Ὁ Φίλιππος τότε καθαιρεῖ

τὸν Βονιφάτιον ἐν τινι συνόδῳ, οὗτος δὲν τολμᾷ νὰ ἀφορίσῃ τὸν Φίλιππον, καὶ ἐπὶ τέλους συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν ἀπεσταλμένων αὐτοῦ φεύγει εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ ἀποθνήσκει τῷ 1303. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Βονιφατίου ὁ παπισμὸς ἀπόλλυσι τὸ γόητρον αὐτοῦ καὶ περιπίπτει εἰς μεγάλην ταπείνωσιν, γενόμενος ὄργχον τῶν Γάλλων. Ἐντεῦθεν ἄρχεται ἡ ἐβδομηκοταετής λεγομένη βαβυλωνιακὴ ἐξορία τῶν παπῶν ἐν Ἀβινιῶνι (1309—1377), ἣτις ὀλοτελῶς συνέτριψε τὴν δύναμιν τῶν παπῶν· οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἔχοντες ἔδραν τὴν γαλλικὴν πόλιν Ἀβινιῶνα, διαφθεύρονται τέλεον καὶ ὑπόκεινται ὡς νευρόσπαστα εἰς τὴν γαλλικὴν πολιτικὴν. Τῷ 1377 κατῴρθωσε μὲν Γρηγόριος ὁ ΙΑ' νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὴν Ῥώμην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἄρχεται τὸ λεγόμενον παπικὸν σχίσμα (1378—1409), διαρκοῦντος τοῦ ὁποῦ ἡ Δύσις ἦτο διεσχισμένη εἰς δύο στρατόπεδα καὶ ἠναγκάζετο νὰ ἀνέχηται δύο καὶ ἐνίοτε τρεῖς πάπας ἐκσπενδονίζοντας κατ' ἀλλήλων τὸ ἀνάθεμα. Εἶναι ἀκατονόμαστος ἡ διαφθορὰ ἡ εἰσχωρήσασα εἰς τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν· ἡ ἰδέα τοῦ παπισμοῦ, ἡ διὰ τοσούτων ἀγώνων Γρηγορίου τοῦ Ζ' καὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' πραγματοποιηθεῖσα, κατεστράφη. Τότε πρὸς σωτηρίαν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας πολλοὶ φρόνιμοι καὶ λόγιοι ἄνδρες ἐπεχείρησαν τὴν μεταρρύθμισιν αὐτῆς κατὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συνεκρότησαν τὰς τρεῖς μεγάλαις οἰκουμενικαῖς τῶν δυτικῶν συνόδους,

τὴν ἐν *Πίσῃ* (1409), τὴν ἐν *Κωνσταντίᾳ* (1414—18) καὶ τὴν ἐν *Βασιλείᾳ* (1431—43)· ἀλλ' ἡ πικρὴ δολιότης καὶ πονηρία κατῴρθησε νὰ ματαιώσῃ τὰς ἀγαθὰς προθέσεις αὐτῶν. Οὕτως ὁ παπισμὸς μέχρι τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Λουθήρου κατεκρημνίζετο εἰς τὴν πτώσιν αὐτοῦ, μάλιστα ἡ διαφθορά αὐτοῦ κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα εἶναι παρεμφερὲς πρὸς τὴν τοῦ Ι' αἰῶνος, ὡς περὶ τούτου μαρτυροῦσι τὰ ὀνόματα τῶν παπῶν Παύλου τοῦ Β', Ἰννοκεντίου τοῦ Η', Ἀλεξάνδρου τοῦ Ε', τοῦ Βοργία καὶ ἄλλων.

§ 94. Αἱ σταυροφορίαι καὶ τὰ ἱπποτικά τάγματα.

1. Τὴν μεγάλην δύναμιν τοῦ παπισμοῦ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μαρτυροῦσι καὶ αἱ *Σταυροφορίαι*, αἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ προκαλοῦμεναι καὶ παρασκευαζόμεναι ὑπὸ τῶν παπῶν, οὐ μικρὸν συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐξύψωσιν αὐτῶν καὶ τὸ μεγαλεῖον. Τὰς σταυροφορίας, ὀνομασθείσας οὕτως ἐκ τοῦ ἐρυθροῦ σταυροῦ, ὃν οἱ σταυροφόροι ἔφερον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ αὐτῶν ὤμου, ἀνέλαβον δὴθεν οἱ Δυτικοὶ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς· ἀλλ' ἀντὶ ὠφελείας, βλάβης μᾶλλον ἐγένοντο πρόξενοι καὶ ἐπήνεγκον μεγάλας καταστροφὰς καὶ ἐρημώσεις, ἐνῷ διὰ τὴν Δύσιν ἔσχον σπουδαῖα ἀποτελέσματα, διότι διὰ τῶν πολέμων τούτων οἱ δυτικοὶ ἀπέκτησαν νέας ιδέας καὶ θεωρίας, νέας ἀνάγκας καὶ δυνάμεις, καὶ ἐντεῦθεν ἐξανθρωπισθέντες παρεσκευά-

σῆσαν εἰς τὸν νεώτερον πολιτισμόν. Αἱ σταυροφορίαι, κατὰ τοὺς δυτικούς συγγραφεῖς, ἀνάγουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς φανατικὸν τινα ἐρημίτην Πέτρον ἐξ Ἀμια-
νης, ὅστις ἐπισκεφθεὶς τοὺς ἁγίους τόπους καὶ ἐπιστρέ-
ψας, διῆλθε διαφόρους τῆς Εὐρώπης χώρας, διεγείρων
τὸν λαὸν εἰς ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐν Ἀνατολῇ χριστια-
νῶν· τὸν ἐρημίτην Πέτρον ὑπεστήριξε καὶ ὁ πάπας
Οὐρβανὸς ὁ Β' τῷ 1095, ὑποσχόμενος εἰς τοὺς μέλ-
λοντας νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἄφεισιν ἁμαρτιῶν καὶ μακα-
ριότητα ἐν οὐρανοῖς. Οὕτω συνέρρευσαν ἄπειρα πλήθη
ἀνθρώπων ἐκ διαφόρων τάξεων τῆς κοινωνίας καὶ κατὰ
τὸ φθινόπωρον τοῦ 1097 στρατὸς ἐξ 700,000 ὑπὸ
τὴν ἀρχηγίαν διαφόρων τῆς Εὐρώπης ἡγεμόνων καὶ
μάλιστα Γοτδοφρίδου τοῦ ἐκ Βουιλλῶνος, διεπεραιώθη
εἰς τὴν Ἀσίαν. Ὁ στρατὸς οὗτος μετὰ πολλὰς κακου-
χίας ἐκυρίευσεν τῷ 1099 τὴν Ἱερουσαλὴμ, βασιλεὺς
τῆς ὁποίας ἀνεκρύχθη ὁ Γοτδοφρίδος καὶ ἀκολουθῶς
ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Βαλδουῖνος (1100—1118). Ἡ δευ-
τέρα σταυροφορία (1147) προεκλήθη ὑπὸ τοῦ πάπα
Εὐγενίου τοῦ Γ' καὶ ἐγένετο ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ βα-
σιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ Ζ' καὶ τοῦ αὐτο-
κράτορος τῆς Γερμανίας Κορράδου τοῦ Γ'. Ἡ τρίτη
σταυροφορία ἐγένετο τῷ 1189—93, προτροπῇ τοῦ
πάπα Γρηγορίου τοῦ Η', συμμετέσχον δ' εἰς αὐτὴν ὁ
αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φριδερίκος ὁ Βαρβαρόζας,
Φίλιππος ὁ Αἰγυπτῶς τῆς Γαλλίας καὶ Ῥιχάρδος ὁ
Λεοτιόκαρδος τῆς Ἀγγλίας. Ἡ τετάρτη σταυροφορία

(1202—1217) προκληθεῖσα ὑπὸ Ἰρροκεντίου τοῦ Γ' ἐγένετο κατὰ τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς· οἱ σταυροφόροι δηλ. προσκληθέντες ὑπὸ Ἀλεξίου τοῦ Δ' ἔρχονται εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κυριεύσαντες αὐτὴν ιδρύουσι τὴν λατινικὴν αὐτοκρατορίαν (1204—1261) ὑπ' αὐτοκράτορα τὸν Βαλδουίνου. Τὰ δεινὰ τὰ ὅποια ὑπέστησαν οἱ ἡμέτεροι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπερβαίνουσι πᾶσαν περιγραφὴν· οἱ ὡμοὶ καὶ ἄγριοι σταυροφόροι εἰσελάσαντες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀπέδειξαν ἅπαντα τὸν φανατισμὸν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἡμετέρους· κατηδάφισαν εἰκόνας, κατεπάτησαν λείψανα ἁγίων, ἔχρον καὶ ἔρριπτον κατὰ γῆς τὸ σῶμα καὶ αἶμα τοῦ Κυρίου, κατέθραυον τὰ ἱερὰ σκεύη ἢ μετεχειρίζοντο αὐτὰ εἰς ἰδίαν χρῆσιν καὶ ἐπὶ τέλους εἰσαρμήσαντες εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας, κατετεμάχισαν τὴν πολύτιμον ἁγίαν τράπεζαν καὶ διεμοιράσθησαν αὐτήν· ἔνεκα δὲ τῆς πληθύος τῶν λαφύρων, τὰ ὅποια παρέσχεν αὐτοῖς ὁ ναός, εἰσῆγαγον εἰς αὐτὸν ἡμιόνους· ἐκτὸς τούτου ἀναφέρεται, ὅτι γύναιόν τι ἄθλιον, καθῶσαν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἔψαλεν ᾠσμὰ ξενικὸν καὶ ἐχόρευσε. Καὶ ταῦτα μὲν ἔπραξαν κατὰ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν θρησκείας, ἀναρίθμητα δὲ εἶναι καὶ τὰ λοιπὰ δεινὰ, οἱ ἀνδραποδισμοί, οἱ φόνοι, αἱ κλοπαί, αἱ ἀτιμώσεις κτλ. τὰ ὅποια προὔξενησαν εἰς τοὺς δυστυχεῖς κατοίκους. Ταῦτα διέπραττον οἱ Λατῖνοι ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὃ δὲ Ἰρροκέντιος ὁ Γ' ἐπευλογῶν τὸν Θεόν, διότι τέλος πάντων οἱ ἄσεβεις ἐπέστρεψαν εἰς τὴν εὐ-

σέβειαν, ἱδρυσε πατριαρχεῖον καὶ ἔπεμψεν ὡς πατριάρχην *Θωμᾶν τινὰ Μωρολίην*. Ἡ πέμπτη σταυροφορία (1228) ἐγένετο ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας *Φριδερίκου τοῦ Β'*, ἡ δὲ ἕκτη (1248) καὶ ἡ ἑβδόμη (1270) ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας *Λουδοβίκου τοῦ Εὐσεβοῦς*.

2. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν σταυροφοριῶν ἐμορφώθησαν καὶ τὰ λεγόμενα *ἱπποτικά τάγματα*, οἱ ὅπαδοι τῶν ὁποίων ἦσαν *μοναχοὶ ἅμα καὶ στρατιῶται*. Τὸ πρῶτον τῶν ταγμάτων τούτων εἶναι τὸ τῶν *Ἰωαννιτῶν* (1099), οἵτινες ἀσχολούμενοι περὶ ἔργα φιλανθρωπίας καὶ ἀγάπης πρὸς τοὺς προσκυνητάς, ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς τὴν προστασίαν *Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος*, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας. Οἱ Ἰωαννῖται ὡς ἴδιον ἔνδυμα εἶχον *μανδύαν μέλανα μετὰ λευκοῦ σταυροῦ ἐπὶ τοῦ στήθους*, καίτοι δὲ ἀπηγορεύετο αὐτοῖς πᾶς *πλοῦτος καὶ πολυτέλεια*, ἀκολούθως ὅμως ἕνεκα τῶν πολλῶν ἀφιερωμάτων ἐπλούτησαν καὶ διεφθάρησαν. Δεύτερον ἐπίσημον ἱπποτικὸν τάγμα εἶναι τὸ τῶν *Ναϊτῶν* (1118), οἵτινες ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Θεοτόκου διατελοῦντες, κατῴκουν πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ *Σολομῶντος*, ὅθεν ἔλαβον καὶ τὸ ὄνομα *Ναῖται*· καὶ οὗτοι κατ' ἀρχὰς ἦσαν *πτωχοί*, ἀκολούθως δὲ ἐπλούτησαν, ἔφερον δὲ *μανδύαν λευκὴν μετὰ σταυροῦ ἐρυθροῦ*. Οὐχ ἥττον ἐπίσημον ἦν καὶ τὸ τάγμα τῶν *γερμανῶν ἢ τευτόνων ἱπποτῶν*, συγκροτηθὲν τῷ 1190·

οἱ γερμανοὶ ἱππῶται ἔφερον λευκὸν μανδύαν μετὰ μέλανος σταυροῦ.

§ 95. Ἱεραρχία, κληρὸς καὶ μοναχοί.

1. Κατὰ τοὺς μεγάλους ἀγῶνας μεταξὺ πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας οἱ ἐπίσκοποι ἀπηλλάγησάν πως τῆς ἐξουσίας τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ δίκαιον τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν διὰ *δακτυλίου καὶ ῥάβδου*, ἐντεῦθεν ὁμως ὑπετάχθησαν ὅλως εἰς τὴν αὐθιγείαν τῶν παπῶν· διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τοῦ ζυγοῦ τούτου ὑψωσαν πολλάκις φωνὴν καὶ μάλιστα ἐν ταῖς μεταρρυθμιστικαῖς συνόδοις τῆς Κωνσταντίας καὶ Βασιλείας, οὐδὲν ὁμως ἐντεῦθεν κατώρθωσαν· ἀλλὰ καίτοι οἱ ἐπίσκοποι ἀπηλλάγησαν τῆς αὐθιγείας τῶν τιμαριωτῶν, ὑπεβάλλοντο ὁμως ἔτι εἰς τοὺς κληρουχικοὺς λεγομένους ὄρκους καὶ τὰ λοιπὰ καθήκοντα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πίπτει καὶ ἡ ὑπαρξίς τῶν *τιτουλαρίων ἐπισκόπων*· οὗτοι κυρίως ἦσαν ἐπίσκοποι κατέχοντες ἐπαρχίας ἐν Ἀνατολῇ ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν· ὅτε ὁμως ἐξεδιώχθησαν ἐκεῖθεν, ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν Δύσιν διετήρησαν τοὺς τίτλους αὐτῶν καὶ ἐχρησίμευον ὡς βοηθοὶ καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν ἀρχιεπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν.

2. Ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ (§ 67, 2) εἶδομεν, πῶς ἐμορφώθησαν οἱ λεγόμενοι *καρτονικοί*· οὗτοι διατηροῦνται καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἀλλ' ἡ διαφθορὰ αὐτῶν καὶ μεθ' ὅλην τὴν μέριμναν εὐσεβῶν τι-

γων ἐπισκόπων αὐξάνει· ἐφόσον μάλιστα αὐξάνει ἡ διαφθορά αὐτῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ἐπιτείνονται καὶ τὰ πρόνομια αὐτῶν· οὕτω π. χ. μετὰ τὸ τέλος τοῦ περὶ περιβολῆς ἀγῶνος, οἱ κανονικοὶ εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων, κατεῖχον τὰς χηρευούσας θέσεις τῶν μοναστηρίων καὶ ἐκυβέρνην τὰς χηρευούσας ἐπισκοπὰς. Ἐν γένει οἱ κληρικοὶ μέχρι τοῦ IB' αἰῶνος ὑπεβάλλοντο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων εἰς ποικίλους φόρους, ἀκολούθως δὲ διάφοροι πολιτεῖαι ἡγέρθησαν καὶ κατὰ τῆς ἀλειτουργησίας αὐτῶν, κατὰ τοῦ δικαίωματος τοῦ συντάσσειν διαθήκας καὶ τοῦ δικάζεσθαι ἐν γένει ἐν τοῖς πνευματικοῖς δικαστηρίοις. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς ἡθικῆς καταστάσεως τοῦ κλήρου, αὕτη ἦν ἐλκεσιν καὶ μεθ' ὅλας τὰς ἐνεργείας διαφόρων παπῶν καὶ συνόδων.

3. Οἰκτρά ἦν ἐπίσης καὶ ἡ ἡθικὴ κατάστασις τῶν μοναχῶν· ἀνηθικότης, ἡδυπάθεια, ὀκνηρία καὶ διάφορα ἐγκλήματα ἦσαν τὰ χαρακτηρίζοντα αὐτούς· ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ὁ μοναχικὸς βίος χρησιμεύει ὥς τὸ κυριώτερον στήριγμα τοῦ παπισμοῦ, ἄνευ τοῦ οὐοίου δυσκόλως οὗτος ἤθελε διεκδικήσει τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ· τὰ μοναχικὰ τάγματα τῆς περιόδου ταύτης δύνανται ἐν σχέσει πρὸς τὸν παπισμὸν νὰ παραβληθῶσι πρὸς τοὺς δορυφόρους τοῦ ἡλίου. Καίτοι δὲ ἔνεκα τῆς μεγάλης πληθύος τῶν ταγμάτων τούτων ἐπήρχετο σύγχυσις καὶ ἀταξία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἔνεκα τούτου δὲ ὁ Ἰρροκέντιος Γ' ἀπηγόρευσε τὴν σύστασιν νέων ταγμάτων, ἐν

τούτοις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πίπτει ἡ σύστασις τῶν δύο ἐπισημοτέρων μοναχικῶν ταγμάτων τοῦ Μεσαιῶνος, τῶν *Δομινικανῶν* καὶ τῶν *Φραγκισκανῶν*, τῶν κοινῶς λεγομένων *ἐπειτῶν* ἕνεκα τῆς πτωχείας αὐτῶν. Τὰ δύο ταῦτα τάγματα εἶναι οἱ στύλοι τοῦ παπισμοῦ, εἶναι οἱ κύριοι μοχλοὶ τῆς ἐνεργείας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ δυτικοῦ καθόλου κόσμου. Ὅπουδῆποτε τοῦ βίου τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἂν ἀτενίσωμεν, πανταχοῦ βλέπομεν τὰ ἔχνη τῆς ἐπιρροῆς καὶ σημασίας τῶν *Δομινικανῶν* καὶ *Φραγκισκανῶν*. Πολλοὶ τῶν παπῶν ἀναβαίνουνσι τὸν παπικὸν θρόνον ἐκ τῶν ταγμάτων αὐτῶν, ἐπὶ τῶν καθεδρῶν τῶν πανεπιστημίων βλέπομεν ἄνδρας ἐξ αὐτῶν, ἐν γένει δὲ ὑπ' αὐτῶν βλέπομεν ὅτι ἐξασκοῦνται καὶ διενεργοῦνται τὸ κήρυγμα καὶ ἡ ἐξομολόγησις, ἡ παιδαγωγία τῶν ἡγεμόνων καὶ ἡ κυβέρνησις τοῦ λαοῦ, ἡ περίθαλψις τῶν πτωχῶν καὶ ἡ ἱερὰ ἐξέτασις. Τὸ τάγμα τῶν *Δομινικανῶν* ὀφείλει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν Ἰσπανὸν μοναχὸν *Δομίνικον* (+ 1221) τὸ δὲ τῶν *Φραγκισκανῶν* εἰς *Φραγκίσκον* τὸν ἐξ Ἀσσίας (+ 1226).

§ 96. Θεία λατρεία.

1. Ἀνάλογος πρὸς τὴν λοιπὴν κατὰστασιν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι καὶ ἡ *θεία αὐτῆς λατρεία* πανταχοῦ παρατηρεῖται διαφθορά, κατάρχεσις, ἀμάθεια καὶ διαστροφή. Τοσαύτη ἦν ἡ ἀμάθεια τοῦ λαοῦ καὶ πολλῶν ἐκ τοῦ κλήρου,

ὥστε ἐνόμιζον ὅτι τὰ μυστήρια ἐνεργοῦσι τὴν σωτηριώδη αὐτῶν δύναμιν ἀφ' ἑαυτῶν μόνον, χωρὶς νὰ ᾔναι ἀναγκαία ἡ πίστις τοῦ χριστιανοῦ. Ἐνῷ ἄλλοτε τῆς θείας εὐχαριστίας μετελάμβανον πάντες ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη, ἤδη ἀπεστέρησαν τοὺς πιστοὺς τοῦ αἵματος, ἐδικαιολόγουν δὲ τὴν κατὰχρησιν ταύτην διὰ τῆς σοφιστικῆς διδασκαλίας, ὅτι τὸ σῶμα περιέχει ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸ αἷμα· ἐπίσης καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς μυστηρίοις παρεiséφρησαν διάφοροι καταχρήσεις, ὡς π. χ. ἐν τῷ εὐχέλαιῳ, τὸ ὁποῖον περιωρίσθη μόνον εἰς τοὺς θνήσκοντας, εἰς τὸ βάπτισμα, τὸ ὁποῖον ἐτέλουν μόνον διὰ τοῦ ραντισμοῦ κτλ. Ἐπίσης πολλαὶ καταχρήσεις εἰσέδυσαν καὶ ἐν τῇ προσκυνήσει τῶν ἁγίων καὶ τῶν λειψάνων αὐτῶν· ἐκτὸς τῶν διαφορῶν ψευδῶν λειψάνων, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 68, 2), ἐν τῇ παρούσῃ ἀναφέρονται καὶ ἄλλα, ὡς π. χ. ὁ ἄγραφος χιτῶν τοῦ Κυρίου, ὁ ἄρτος, τὸν ὁποῖον ἔφαγεν ἐν τῷ μυστικῷ δεῖπνῳ, εἰς τῶν ὀδόντων αὐτοῦ, τὰ σῶματα τῶν τριῶν Μάγων, πολλαὶ κεφαλαὶ τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀναλόγως δὲ τῆς αὐξήσεως τῶν ἁγίων, ἠὔξανον καὶ αἱ ἑορταὶ αὐτῶν· τοιαῦται νέαι ἑορταὶ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ἡ ἑορτὴ τῶν *Εἰσοδιῶν*, τῶν ἐπὶ ἀληθδόνων τῆς Θεοτόκου, τῆς ἁγίας *Τριάδος* κτλ. ἐκτὸς τούτων ὅμως ἀναφέρονται καὶ ἑορταὶ τινες, τὸν γέλωτα καὶ τὸν οἶκτον προξενούσαι· τοιαῦται εἶναι ἡ ἑορτὴ τῆς *ὄρου*, πρὸς τιμὴν τῆς

ὄνου, ἥτις ἔφερε τὸν Κύριον κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαίων· κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην ἐτελεῖτο ἰδιαίτερα λειτουργία, εἰσῆγέτο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὄνος φέρουσα χιτῶνα καὶ ἐψάλλοντο γελοῖά τινα ᾄσματα· πρὸς τῇ ἑορτῇ ταύτῃ ἀναφέρεται καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν μωρῶν, ἥτις συνίστατο ἐν τούτῳ, ὅτι ἐξελέγετο ἐπίσκοπός τις τῶν μωρῶν, παρωδῶν τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπισκόπου.

2. Περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ᾄσματος, εἵπομεν ἤδη (§ 68, 1) ὅτι ἀντὶ τῆς μονοφωνίας ἐπεκράτησεν ἡ πολυφωνία καὶ ἡ ἁρμονία· κατὰ ταύτης ἀντίστη ἡ ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία καὶ ἀφώρισε μάλιστα αὐτήν, ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ἐπεκράτησε πανταχοῦ τῆς Δύσεως, ὥς καὶ τὸ ὄργανον, ἀνεπτύχθη δὲ ἡ μουσικὴ ἰδίως διὰ τῶν ἐν ταῖς Κάτω Χώραις μουσικῶν σχολῶν. Ὁμοίως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνεπτύχθη καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική· ἥδη ἐμφανίζεται ἐν τῇ Δύσει ὁ λεγόμενος γοθτικὸς ἢ γερμανικὸς ρυθμός, τὸ ἰδιαίτερον τοῦ ὁποίου χαρακτηριστικὸν εἶναι τὰ ὀξέα τόξα, δι' ὧν ἐξυψοῦται ὁ ναὸς ἐπ' ἄπειρον· τὸ θαῦμα τοῦ γοθικοῦ ρυθμοῦ εἶναι ὁ ἐν Κολωνίᾳ μητροπολιτικὸς ναός, ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ὁποίου ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 1248, μόλις ἐπερατώθη ἐπ' ἐσχάτων. Ἀλλὰ καὶ ὁ ῥωμαϊκὸς ρυθμὸς εἶναι ἔτι ἐν χρήσει, τὸ λαμπρότατον δὲ μνημεῖον τοῦ τοιοῦτου ρυθμοῦ εἶναι ὁ ἐν Ῥώμῃ ναὸς τοῦ ἁγίου Πέτρου, τὰ θεμέλια τοῦ ὁποίου ἐτέθησαν τῷ 1506. Περὶ τῶν λοιπῶν πλαστικῶν τεχνῶν γινώσκουμεν, ὅτι ἐπίσης ἀνεπτύχθησαν καὶ μάλιστα ἡ ζωγραφικὴ κατὰ

τὸν ΙΕ' αἰῶνα, ὡς περὶ τούτου μαρτυροῦσι τέσσαρες ἐπίσημοι *ζωγραφικαὶ σκολαί*.

§ 97. Ἡθικὸς βίος καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία.

1. Ἡ κατάστασις τοῦ ἡθικοῦ βίου τῆς Δύσεως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ὀδυνηρὰ καὶ ἀξιοθρήνητος, οὐδέποτε ἴσως ἀπαντῶσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου. Τοιαύτας ἀμαρτίας, τοιαῦτα ἐγκλήματα καὶ κακουργήματα ἀπαντῶμεν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὥστε ἡ ἐντεῦθεν ζωγραφουμένη εἰκὼν εἶναι μελανωτάτη καὶ ζοφερή· καὶ τὸ δὴ χεῖρον, ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη δὲν εἶναι μερικὴ, ἀλλὰ καθολικὴ, ἐπεκτεινομένη ἐφ' ὅλων τῶν ἀξέων τῆς κοινωνίας. Ἐν πρώτοις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν κληρὸν, ἡ ἡθικὴ αὐτοῦ κατάστασις ἦν ἐλκενὴ· αὐτοὶ οἱ πάπαι ἐν τοιαύτῃ ἡθικῇ καταπτώσει διετέλουν, ὥστε πρὸς χαρακτηρισμὸν αὐτῆς ἀρκοῦσι μόνον τὰ ὀνόματα τοῦ Βοργίου καὶ ἄλλων· ἐν ὁμοίᾳ καταστάσει διετέλουν καὶ οἱ ἐπίσκοποι καὶ ὁ κληρὸς καὶ οἱ μοναχοί, διακρινόμενοι ἐπὶ τῇ ἀνηθικότητι αὐτῶν, τῇ πλεονεξίᾳ, τῇ σιμωνίᾳ, τοῖς κοσμικοῖς φρονήμασι καὶ τοῖς τοιούτοις. *Οἱ ἱερεῖς ἡμῶν, λέγει σύγχρονός τις, εἶναι ψεῦδαι, προδόται, ἐπίορκοι, πόρνοι, ἄπιστοι, τοσαῦτα ἐν γένει κακὰ πράττοντες ἀνευθρυσίως, ὥστε εἰς ἑκατασὶν περιάγουσι τὸν κόσμον.* Ἀλλὰ καὶ ἡ κατάσταση τοῦ λαοῦ δὲν ἦτο κρείσσων. Εὐγενεῖς καὶ λαός, ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐκυλίωντο εἰς τὴν χονδροειδεστάτην ἀνηθικότητα· ἐπιτορκία καὶ ψεῦδος, βία καὶ δόλος, καταπίσεις τῶν δι-

καίων καὶ φόνοι καὶ λοιπὰ δεινὰ κατέκλυζον ἅπαντα τὸν λαόν. Ἡ ἐκ τῶν Σοδόμων καὶ Γομόρρων ἀκουμένη πρὸς τὸν Κύριον φωγή, λέγει τις σύγχρονος, δὲν ἦτο μικροτέρα τῆς τότε ἀκουμένης ἀπὸ τῶν ποτηρῶν ἐκείνων πόλεων. Ἰδίᾳ ἀξιοθρήνητος εἶναι ἡ δεισιδαιμονία τοῦ λαοῦ, εὐρίσκουσα πλουσίαν τροφήν εἰς τὰ λείψανα τῆς εἰδωλολατρείας ἢ τὰς μαγικὰς τέχνας. Ἡ πίστις εἰς τὴν ἀστρολογίαν, νεκρομαντείαν, μαγείαν, ἀλχημείαν κτλ. ἦν τοσοῦτον ἐπικρατοῦσα, ὥστε ἐνόμιζε τις ὅτι ἔζη ἐν τῷ αἰῶνι τοῦ ἔθνισμοῦ. Τοιαύτη ἦτο καθόλου ἡ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ λαοῦ καὶ τοῦτο οὐδαμῶς παρὰδοξον, ἀφοῦ ἐτέλει ὑπὸ χείρονας ἄρχοντας, ἀφοῦ ἐκυλίστο ἐν παχυλοτάτῃ ἀμαθείᾳ, ἀφοῦ δὲν ἐπετρέπετο αὐτῷ νὰ ἀναγινώσκῃ τὴν ἁγίαν Γραφήν. Βεβαίως ἀπέναντι τῆς εἰδεχθοῦς ταύτης μορφῆς τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν Χριστιανῶν ἀπαντῶσι καὶ διάφοροι χριστιανικαὶ ἀρεταί, ὡς ἡ αὐταπάρνησις, ἡ εὐσέβεια, ἡ ἀγάπη καὶ τὰ τοιαῦτα, μαρτυροῦσι δὲ τοῦτο καὶ διάφοροι ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ὡς ὁ Φραγκίσκος, ὁ Ἀμβρόσιος, ἡ Αἰκατερίνα, ἡ παρθένος τῆς Αὐρηλίας Ἰωάννα κλπ. ἀλλὰ τὰ παραδείγματα ταῦτα ὁμοιάζουσι πρὸς μικρὰς σταγόνας ἐντὸς ἀχανοῦς ὠκεανοῦ.

2. Πρὸς διόρθωσιν τῆς οἰκτρᾶς ταύτης καταστάσεως μετεχειρίσθη βεβαίως ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην διάφορα μέσα, ἀλλὰ δυστυχῶς ἀντὶ βελτιώσεως προϋξένησε μᾶλλον βλάβην. Οὕτω

π. χ. ἡ *μετάνοια* καίτοι ἐπεβάλλετο ἐπὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' εἰς πάντα χριστιανόν, τούλάχιστον ἀπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἀπώλεσεν ὁμως τὴν σημασίαν αὐτῆς, διότι περιωρίζετο ἀπλῶς εἰς ἐξωτερικὰ ἔργα, ὡς ἐλεημοσύνας, νηστείας, ἀποδημίας εἰς ἱεροὺς τόπους, ἐξαγόρᾳσιν τῶν ἀφάσεων κτλ. Αἱ ἀφάσεις μάλιστα αὗται τοσοῦτον διεφθέραν τὴν μετένοian, ὥστε ἀντὶ χρημάτων ἐπωλοῦντο εἰς τὸν λαόν· ἰδίως μεγάλην σημασίαν ἀπέκτησαν αἱ ἀφάσεις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν σταυροφοριῶν, ὅτε ἐδίδετο πλήρης ἄφεςις διὰ πάσας τὰς ἁμαρτίας. Ἡ περὶ ἀφάσεων αὕτη διδασκαλία ἐτελειοποιήθη δι' ἑτέρας ἐπίσης ψευδοῦς διδασκαλίας, ὅτι δηλ. ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ οἰκονόμος ἀνεξαντλήτου τινὸς θησαυροῦ περιττῶν ἀξιομισθίων τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀγγίων, ἐξ οὗ δύναται νὰ πωλῇ εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην, ζῶντάς τε καὶ τεθνεῶτας. Ἡ περὶ ἀφάσεων διδασκαλία μείζονα σημασίαν ἔλαβε διὰ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ἔτους τῆς ἀφάσεως ἢ τοῦ *Ιουβιλαίου*, ὅπερ ἀπέβη τοῖς πάπαις πηγὴ νέου πλούτου. Βοριγάτιος δηλ. ὁ Η' τῷ 1300 διεκήρυξεν ὅτι ἤθελε παράσχει πλήρη ἄφεςιν τῶν ἁμαρτιῶν εἰς πάντας ἐκείνους, οἵτινες ἤθελον ἐπισκερθῇ τὴν Ῥώμην ἐπὶ 15 ἡμέρας· οὕτω κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος συνέρρευσαν εἰς τὴν Ῥώμην 200,000 προσκυνητῶν, ἀπεραχίσθη δὲ ἵνα ἡ τοιαύτη ἄφεςις ἐπαναλαμβάνηται ἐν διαστήματι 100 ἐτῶν· ἐπειδὴ ὁμως τὸ διάστημα τοῦτο ἦν μακρόν, ἀκολούθως διωρίσθη, ἵνα τὸ ἔτος τῆς ἀφάσεως ἐπαναλαμβάνηται ἀνὰ 50, μετὰ

ταῦτα ἀνὰ πᾶν 33 καὶ τέλος ἀνὰ πᾶν 25 ἔτος. Ἐκτὸς τῶν ἀφέσεων ἐν μεγάλῃ χρήσει ἦν ὁ ἀφορισμὸς καὶ ἡ ἀπαγόρευσις, ἀλλὰ καὶ τὰ μέσα ταῦτα ἀπώλεσαν τὴν σημασίαν αὐτῶν. Ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ ἐπενοήθη καὶ ἡ ἱερὰ ἐξέτασις, μέγала δεινὰ τῇ ἀνθρωπότητι προξενήσασα. Ἡ ἱερὰ ἐξέτασις ἐφαρμοζομένη κυρίως κατὰ τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν ὑπόπτων ἐπὶ αἱρέσει, τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔχει κατὰ τὸ 1229, ὑπὸ δὲ τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Θ' τῷ 1235 ἀνετέθη εἰς τοὺς Δομινικανούς καὶ Φραγκισκανούς· πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης συνεστήθησαν ἱερὰ δικαστήρια, ἱεροεξετασταὶ δὲ περιφερόμενοι μετὰ πάσης πληρεξουσιότητος συνελάμβανον ἐνόχους καὶ ἀθώους καὶ ἄνευ διαδικασίας ἐβασάνιζον ὡμῶς διὰ νὰ ἐξαναγκάσωσιν αὐτοὺς εἰς ὁμολογίαν· οἱ ἀνθιστάμενοι καὶ μὴ ὁμολογοῦντες τὸ προσακπτόμενον αὐτοῖς ἐγκλημα ἐρρίπτοντο μέχρι θανάτου εἰς τὰς φυλακάς ἢ ἀπέθνησκον ἐπὶ τῆς πυρᾶς, αἱ δὲ οἰκίαι αὐτῶν κατεστρέφοντο καὶ αἱ περιουσίαι ἐδημεύοντο· μετὰξὺ τῶν ἐγκλημάτων τῶν καταδικαζομένων ὑπὸ τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως ἦν καὶ ἡ μετάφρασις τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ ἡ ἀνάγνωσις ἀπηγορευμένων βιβλίων. Ἡ ἱερὰ ἐξέτασις ἐλυμαίνετο ἅπασαν τὴν Δύσιν, ἰδίᾳ δὲ ἡ χώρα, ἐν ἣ ἀπὸ τοῦ 1480 ἐμαίνετο φρικωδῶς, ἦν ἡ Ἰσπανία, μάλιστα ἐπὶ τοῦ τρομεροῦ ἱεροεξεταστοῦ Θωμᾶ τοῦ Τορκουεμάδα καὶ τῶν ἡγεμόνων Φερδινάνδου καὶ Ἰσαβέλλης. Ἡ ἱερὰ ἐξέτασις διετηρήθη μέχρι τοῦ Μ.

Ναπολέοντος τῷ 1808, μόνον δὲ ἐν Ἰσπανίᾳ ἐθυσιάσθησαν 31,912 καὶ 291,456 διαφοροτρόπως ἐτιμωρήθησαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

§ 98. Σχολαστικὴ θεολογία.

1. Ἡ θεολογία τῆς Δύσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὀνομάζεται κυρίως *Σχολαστικὴ*, λαβοῦσα τὸ ὄνομα ἀπὸ τῶν σχολείων τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν ἐπισκοπῶν. Ἡ σχολαστικὴ θεολογία εἶναι ἐπίσημος διὰ τὴν ἐλευθεροφροσύνην αὐτῆς, τὸ ὕψος, τὸν ἐνθουσιασμόν καὶ τὴν τόλμην, μεθ' ἧς ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ δυσκολώτερα δογματικὰ ζητήματα. Ἡ θεολογία αὕτη δὲν εἶναι κυρίως παραγωγικὴ καὶ πρωτότυπος· σκοπὸς αὐτῆς εἶναι νὰ διαιρέσῃ, νὰ ὀρίσῃ, νὰ συστηματοποιήσῃ καὶ ἀποδείξῃ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐποχῇ παραδοθεῖσαν· διὰ τοῦτο οἱ σχολαστικοὶ θεολόγοι εἶναι προσδεδεμένοι εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐμμένουσιν εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς· ἐν τούτοις παρεδέχθησαν τὰς καινοτομίας τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπεστήριζαν αὐτάς, καὶ ἐν γένει περιέπεσον εἰς τὸν σκεπτικισμὸν, εἰς μικρολογίας καὶ μωρὰς λεπτολογίας

καὶ εἰς τὴν ἀκρισίαν. Βάσις τῆς σχολαστικῆς θεολογίας εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης, τὸν ὁποῖον οἱ δυτικοὶ κατὰ πρῶτον ἔμαθον διὰ τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ Ἀράβων, ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπεβοήθησαν αὐτὴν καὶ τὰ πανεπιστήμια, προσελθόντα ἐκ τῶν μοναστηριακῶν καὶ ἐπισκοπικῶν σχολῶν. Ἐν μεγάλαις δηλ. πόλεσι ἐπαρουσιάζοντο πολλάκις σπουδαῖοι διδάσκαλοι, πρὸς τοὺς ὁποίους συνέρρεε πληθὺς μαθητῶν· τὸ σύνολον τοῦτο τῶν διδασκάλων καὶ μαθητῶν ὠνομάσθη *πανεπιστήμιον*, ἀκολουθῶς ὅμως ὑπὸ τὴν λέξιν ἐνόουν τὸ σύνολον τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν, τῶν ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ μέρει διδασκομένων· πρῶτον τοιοῦτον *πανεπιστήμιον* εἶναι τὸ ἐν Νεαπόλει, ἰδρυθὲν τῷ 1224. Αἱ ἐν τοῖς *πανεπιστημίοις* διδασκόμεναι ἐπιστήμαι εἶναι τέσσαρες, θεολογία, νομική, ἰατρικὴ καὶ φιλοσοφία καὶ παρεβέβηλοντο πρὸς τοὺς τέσσαρας ποταμούς τοὺς διαρρέοντας τὸν παράδεισον.

2. Ὁ κυρίως πατὴρ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας εἶναι Ἀνσελμος ὁ *Καρταβριγίας* (1033—1109), ἐπίσημος διὰ τὰ θεολογικὰ αὐτοῦ συγγράμματα καὶ τὴν περίφημον *οντολογικὴν ἀπόδειξιν* περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τὴν διδασκαλίαν, ὅτι ἡ πίστις προηγείται τῆς γνώσεως, διὰ τοῦτο καὶ ἔλεγε, πιστεύω διὰ τὰ ἐννοήσω. Ἐπίσημος διὰ τὴν ὀξύνοιαν καὶ ἐλευθεροφροσύνην αὐτοῦ εἶναι καὶ Πέτρος ὁ Ἀβαϊλάρδος (+ 1142), γνωστὸς ἐν τῷ μεσαιῶνι διὰ τὰ πολλὰ αὐτοῦ παθήματα καὶ τὴν ἀντιστροφήν τῆς ἀν-

σελμείου προτάσεως, ὅτι ἡ πίστις προηγείται τῆς γνώσεως, εἰς τὴν ἐναντίαν, ὅτι δηλ. *μόνον τὸ νοούμενον πιστεύεται*. Ἄλλ' ὁ μέγιστος τῶν σχολαστικῶν θεολόγων τοῦ μεσαιῶνος εἶναι *Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης*, τὸν ὁποῖον ἤδη οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ὠνόμασαν *διδάκτορα ἀγρελικόν*. οὗτος γεννηθεὶς περὶ τὸ 1226 κατετάχθη εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν καὶ ἐχρημάτισε καθηγητῆς τῆς θεολογίας ἐν Κολωνίᾳ, Παρισίοις καὶ Ῥώμῃ. Ὁ Θωμᾶς εἶναι ὁ βαθύτατος καὶ ὀξύτατος νοῦς τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ, ἐπίσημος διὰ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς σήμερον χρησιμεύουσι τοῖς Λατίνοις ὡς βάσις τῆς διδασκαλίας αὐτῶν (+ 1274). Καθὼς ὁμως οἱ Δομινικανοὶ διὰ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου ἀπέκτησαν ἐκτακτον λάμψιν καὶ τιμὴν, οὕτω καὶ οἱ Φραγκισκανοὶ διὰ τοῦ κόσμου τοῦ τάγματός αὐτῶν, τοῦ *Δοῦν Σκώτου*, τὸν ὁποῖον ὠνόμασαν *διδάκτορα λεπτόν* διὰ τὴν διαλεκτικὴν αὐτοῦ πρὸ πάντων ἱκανότητα. Ὁ Σκῶτος ἐγένετο καθηγητῆς ἐν Ὁξφόρδῃ, Παρισίοις καὶ Κολωνίᾳ καὶ ἀπέθανε τῷ 1308· ἦν δὲ πολέμιος τοῦ Ἀκινάτου καὶ ἐναντίος ἐν πολλοῖς ἀντικειμένοις τῆς διδασκαλίας τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας· ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων θεολόγων ἐπιστημονικὴ ἔρις ἐξηκολούθησε καὶ παρὰ τοῖς μαθηταῖς αὐτῶν καὶ τοῖς μοναχικοῖς τάγμασι, καὶ διὰ τοῦτο οἱ μὲν Δομινικανοὶ ὠνομάσθησαν *Θωμισταί*, οἱ δὲ Φραγκισκανοὶ *Σκωτισταί*. Σημαντικὸς σχολαστικὸς θεολόγος τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦν καὶ Ἄλβερτος ὁ Μάγνος, *διδάκτωρ καθο-*

λικὸς ἐπικληθεὶς· οὗτος ἔνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ γνώσεων καὶ πρὸ πάντων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς *μάγος* (+ 1280). Ἡ σχολαστικὴ θεολογία κυρίως ἤχμασε κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ἀπὸ δὲ τοῦ ΙΔ' καὶ ἐξῆς ἤρξατο νὰ καταπίπτῃ· ὁ τελευταῖος σχολαστικὸς θεολόγος εἶναι *Γαβριήλ ὁ Βεέλ* (+1495).

§ 99. Μυστικὴ θεολογία.

Παραλλήλως πρὸς τὴν σχολαστικὴν θεολογίαν, τὸ μὲν ἐναντίον αὐτῆς, τὸ δὲ συνηνωμένη μετ' αὐτῆς, ἀνεπτύχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ἡ *μυστικὴ* λεγομένη *θεολογία*· αὕτη δὲν θέλει νὰ ἐννοήσῃ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας διὰ τοῦ νοός, ἀλλὰ διὰ τοῦ αἰσθημάτων· ἡ μυστικὴ θεολογία τείνει εἰς τὰ βάθη τῆς θείας ἀληθείας, εἰς τὰ ὅποια θέλει νὰ εἰσδύσῃ διὰ τῆς εὐσεβείας τῆς καρδίας καὶ τῆς ἀληθοῦς θεωρίας, διὰ τοῦτο ὡς ἀναγκαίαν προπαρασκευὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖ τὴν ἀγνότητα τῆς καρδίας, τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀποβολὴν πάσης ἰδιοτελείας. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ὡς μυστικὸς θεολόγος διεκρίθη *Βερνχάρδος ὁ ἐκ Κλαιφῶ* (+ 1153), ἀνὴρ μεγίστης σημασίας ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτοῦ. Χαίρων ὁ Βερνχάρδος τὴν φήμην ἀνδρὸς ἀγίου καὶ πεπροικισμένου ὑπὸ θερμῆς εὐγλωττίας, παρέστη ὡς προασπιστὴς καὶ παιδαγωγὸς τῶν παπῶν, σπεύρων τὴν εἰρήνην μεταξὺ τῶν ἐριζόντων καὶ τιμωρῶν πᾶσαν κακίαν. Παραδεδομένος ὅλος εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν προσευχὴν, δὲν ἀπέβαλλε μὲν τὴν ἐπιστημονικὴν ἀνά-

πτυξιν, ὡς ἀληθῆ ὁμῶς θεολογίαν ἐθεώρει τὴν θεολογίαν τῆς καρδίας καὶ διὰ τοῦτο ἔλεγε: *τόσον γινώσκειται ὁ Θεός, ὅσον ἀγαπᾶται*. Μέγας μυστικὸς θεολόγος εἶναι καὶ ὁ δομινικανὸς *Ἑκκαρτ* (+ 1329), ἐπίσημος διὰ τὴν θεωρητικὴν αὐτοῦ φρόνησιν, τὴν ἰσχὺν καὶ βαθύτητα τῶν ἐννοιῶν. Ἐν τέλει ὀφείλομεν νὰ μνημονεύσωμεν καὶ *Θωμᾶ τοῦ ἐκ Κέμπης*, ὅστις εἶναι τὸ λαμπρότερον ἄνθος τοῦ πρακτικοῦ μυστικισμοῦ· κατὰ τὸν *Θωμᾶν*, ἅπας ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ ρίζουται ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ. Ὁ *Θωμᾶς* οὗτος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔγραψε καὶ τὸ περίφημον βιβλίον περὶ τῆς μιμήσεως τοῦ *Χριστοῦ*, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν, ὡς οὐδὲν ἕτερον βιβλίον τοῦ κόσμου, ἐξεδόθη τοσάκις καὶ μετεφράσθη εἰς διαφόρους γλώσσας.

§ 100. Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων.

1. Ἐναντίον τῆς διαφθειρομένης σχολαστικῆς θεολογίας ἐξηγέρθη, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, οὐ μόνον ἡ μυστικὴ θεολογία (§ 99), ἀλλὰ καὶ ἡ λεγομένη *ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων*. Τὰ κλασικὰ γράμματα δὲν ἦσαν ὅλως ξένα ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὸν μεσαιῶνα, ἰδίως ὁμῶς εἰς τὴν ἐκτακτον αὐτῶν ἐπέκτασιν καὶ ζωογόνησιν συνετέλεσαν τὰ μὲν ἡ ἕνεκα τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου (§ 73) ἐπελθοῦσα σχέσις τῶν Ἑλλήνων καὶ Δυτικῶν, τὸ δὲ οἱ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) φυγόντες εἰς τὴν Δύσιν Ἕλληνες λό-

γιοι, οἵτινες ἰδίως ἐν Ῥώμῃ καὶ Φλωρεντίᾳ διήγειραν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων· τούτοις προσθετέα καὶ ἡ κατὰ τὸ 1440 εὐρεθεῖσα τυπογραφία, ἥτις τοὺς θησαυροὺς τῶν ἀρχαίων καθίστα τοῖς πᾶσι προσιτούς. Ἐκτὸς ὅμως τῆς ἐπεκτάσεως αὐτῶν τὰ κλασικὰ γράμματα ἔλαβον νῦν ἕτερον χαρακτῆρα, ἐθεωρήθησαν δηλονότι ὡς μέσα καθ' ἑαυτὰ συντελοῦντα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀνάπτυξιν καὶ ἔχοντα δύναμιν ἐξανθρωπιστικὴν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ σύστημα τοῦτο ὠνομάσθη *ἀνθρωπισμός*. Ἀλλὰ καίτοι τὰ γράμματα ἐχειραφετήθησαν οὕτως ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων, εἰς τὰ ὅποια ἐδούλευον πρότερον, καὶ ἐγένοντο ἀνεξάρτητα, διετίθησαν ὅμως ἀφ' ἑτέρου ἐχθρικῶς πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἅπαντες δὲ σχεδὸν οἱ ὀπαδοὶ τῆς τάσεως ταύτης διακρίνονται ἐπὶ ἀπιστίᾳ.

2. Ἡ κοιτίς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι ἡ Ἰταλία, γεννήτορες δ' αὐτοῦ οἱ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Ἑλληνες λόγιοι. Οἱ διάφοροι οὗτοι σοφοὶ καὶ πρὸ πάντων Ἑμμανουὴλ ὁ Χρυσολωρᾶς (1396), Βησσαρίων ὁ Νικαίας, Πλήθων, Γεώργιος ὁ Τραπεζοῦντιος (+1484), Θεόδωρος ὁ Γαζής (+1478), Κωνσταντῖνος ὁ Λάσκαρις κλπ. ἐλθόντες εἰς τὴν Ἰταλίαν διήγειραν τὸν ζῆλον τῶν δυτικῶν πρὸς τὰ ἐλληνικὰ γράμματα, ὑποστηριζόμενοι δὲ πρὸ πάντων ὑπὸ τοῦ εὐγενοῦς καὶ φιλομούσου οἴκου τῶν *Μεδίκων* καὶ μάλιστα τοῦ *Κόσμου* (1429—1464) καὶ *Λορέντζου* (1469—1492), ἰδρυσαν δικαίους σχε-

λάς, ἐν αἷς ἐδιδάσκοντο τὰ ἐλληνικὰ γράμματα καὶ ἡ φιλοσοφία. Ἰδίως σημαντικὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ ἐν τοῖς κήποις τῶν Μεδίκων ἀκμάζουσα *πλατωνικὴ σχολή* καὶ ἡ ἀκολουθῶσα ἰδρυθεῖσα *περιπατητικὴ*. Ἐπιστημότερος τῶν Ἱταλῶν ἀνθρωπιστῶν εἶναι ὁ *Ἰωάννης Πίκος*, ἀνὴρ συγκεντρῶν ἐν ἐαυτῷ πάσας τὰς γνώσεις τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Μετὰ τὴν Ἱταλίαν ὁ ἀνθρωπισμὸς ἤκμασεν ἐν Γερμανίᾳ, οἱ κυριώτεροι δ' αὐτοῦ ἀντιπρόσωποι εἶναι ὁ *Ἰωάννης Ροϋχλῖνος* καὶ ὁ *Ἐρασμος*. Ὁ Ροϋχλῖνος καλλιεργῶν πᾶσαν ἐπιστημονικὴν τάσιν ἐξήλου πρὸ πάντων ὑπὲρ τῆς σπουδῆς τῆς Π. Διαθήκης ἐν τῇ ἐβραϊκῇ γλώσσῃ καὶ μεγάλως εἰργάσθη ἐπ' αὐτῆς (+ 1522). ὁ δὲ Ἐρασμος (+ 1536) εἶναι σημαντικὸς διὰ τὴν διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, προσπαθήσας νὰ καταστήσῃ αὐτὰ ὠφέλιμα τῇ θεολογίᾳ. Ἐκτὸς τῶν δύο τούτων χωρῶν ὁ ἀνθρωπισμὸς ἀνεπτύχθη καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ, Ἰσπανίᾳ καὶ Γαλλίᾳ.

ΤΕΛΟΣ.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εἰσαγωγή.

Σελ.

§	1. Ὁρισμός τῆς Χριστ. Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.	11
§	2. Ἀξία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.	12
§	3. Διαίσεις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.	13

ΑΡΧΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (1—700).

Προεισαγωγή.

§	4. Κατάστασις τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου.	15
§	5. Κατάστασις τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Ἰουδαίων καὶ Σαμαρειτῶν.	17
§	6. Ἀλληλεπιδράσεις ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἐθνισμοῦ	20
§	7. Τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου.	21

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

Ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μέχρι
Κωνσταντίνου τοῦ Μ. (1—323).

§	8. Χαρακτηρισμός τῆς περιόδου.	23

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἰδρυσις, ἐξάπλωσις καὶ περιστολὴ τῆς
Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

§	9. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός	24
§	10. Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστ. διὰ τῶν ἀποστ.	25
§	11. Ἐξάπλωσις τοῦ Χρ. μετὰ τοὺς ἀποστ.	29

§ 12.	Διωγμοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων.	Σελ. 31
§ 13.	Διωγμοὶ ἐκ μέρους τῶν ἐθνικῶν	32
§ 14.	Οἱ πρὸ τοῦ Τραϊανοῦ κατὰ τῆς Ἐκκλησ. διωγμοὶ (64—98)	35
§ 15.	Οἱ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοὶ ἀπὸ τοῦ 98—249	37
§ 16.	Οἱ κατὰ τῆς Ἐκκλησ. διωγμοὶ ἀπὸ τοῦ 249—323	41

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἵρέσεις καὶ Σχίσματα.

§ 17.	Περὶ τῶν αἵρέσεων καὶ τῶν σχισμάτων καθόλου	46
§ 18.	Αἵρέσεις καὶ σχίσματα ἐπὶ τῶν ἀποστ.	47
§ 19.	Ἰουδαίζουσαι αἵρέσεις	48
§ 20.	Οἱ Γνωστικοί	49
§ 21.	Οἱ Μανιχαῖοι	51
§ 22.	Οἱ Μοντανισταί	53
§ 23.	Ἀντιτριάδικοί	54
§ 24.	Σχίσματα	56

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

*Ἑσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας : ἡτοι
ιστορία τοῦ ἐκκλ. πολιτεύματος, τῆς θείας
λατρείας καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου.*

§ 25.	Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα	57
§ 26.	Θεία λατρεία	60
§ 27.	Ἠθικὸς βίος καὶ ἐκκλ. εὐταξία	68

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικά Γράμματα.

Σελ.

28.	Ἀποστολ. Πατέρες καὶ Ἀπολογηταί	74
20.	Αἱ τρεῖς θεολογικαὶ σχολαὶ τοῦ γ' αἰῶνος	76

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ ἱεροῦ
Δαμασκηνοῦ (323—700 μ. Χ.)

30.	Χαρακτηρισμὸς τῆς περιόδου	80

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Θρίαμβος καὶ ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.

31.	Θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ κατα- στροφή τοῦ ἔθνισμοῦ	81
32.	Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστ. ἐν Ἀνατολῇ	87
33.	Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστ. ἐν τῇ Δύσει	91

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἵρέσεις καὶ Σχίσματα.

34.	Περὶ τῶν αἱρέσεων καθόλου	95
35.	Ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀρείου (318—381)	96
36.	Ἡ Β' Οἰκουμ. σύνοδος, οἱ Πνευματο- μάχοι καὶ ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀπολλιναρίου	100
37.	Ἐριδες περὶ τοῦ Ὠριγένους	101
38.	Ἡ αἵρεσις τοῦ Νεστορίου (428—444)	104
39.	Ἡ αἵρεσις τῶν Μονοφυσιτῶν (444—555)	107
40.	Ἡ αἵρεσις τῶν Μονοθελητῶν (633—680)	111
41.	Ἡ αἵρεσις τοῦ Πελαγίου (411—529)	113

§ 42.	Οἱ Πρισκιλλιανισταὶ (379—563) καὶ οἱ Δονατισταὶ (311—411)	Σελ. 116

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἑσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἑκκλ. ἤτοι ἱστορία τοῦ ἐκκλ. πολιτεύματος, τῆς θείας λατρείας καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου.

§ 43.	Ἑκκλ. πολίτευμα· Ἑκκλ. καὶ πολιτεία	120
§ 44.	Μοναχικὸς βίος	122
§ 45.	Ἱερὸς κληρὸς καὶ ἐκκλ. ἱεραρχία	126
§ 46.	Θεία λατρεία	130
§ 47.	Συνέχεια. Θεία λατρεία	135
§ 48.	Χριστ. βίος καὶ ἐκκλ. εὐταξία	140

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

§ 49.	Πατέρες καὶ διδάσκ. τῆς Ἑλλ. Ἑκκλ.	143
§ 50.	Πατέρες καὶ διδάσκ. τῆς Λατιν. Ἑκκλ.	152

ΜΕΣΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (700—1453).

§ 51.	Χαρακτηρισμὸς τοῦ μέρους τούτου	156

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Λαλασκηνοῦ μέχρι Μιχαήλ τοῦ Κηρουλαρίου (700—1054).

Α'. Ἱστορία τῆς Ἀνατολικῆς Ἑκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.

§ 52.	Ὁ Χριστ. ἐν Πελοποννήσῳ, παρὰ τοῖς Βουλγάροις καὶ Χαζάροις	159
§ 53.	Ὁ Χριστ. παρὰ τοῖς Ῥώσσοις	162

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἱρέσεις καὶ Σχίσματα. Σελ.

- § 54. Ἡ Εἰκονομαχία (726—842) 164
 § 55. Τὸ σχίσμα τῆς δυτ. ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς
 Ἐκκλ. (863—1054) 170
 § 56. Οἱ Παυλικιανοί 178

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἑσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλ. ἤτοι ἱστορία
 τοῦ ἐκκλ. πολιτεύματος, τοῦ κλήρου, τῆς
 θείας λατρείας καὶ τοῦ χριστ. βίου.

- § 57. Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα· μοναχοί,
 κληρος καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία 180
 § 58. Θεία λατρεία 184
 § 59. Χριστιανικὸς βίος 186

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

- § 60. Περὶ τῆς παιδείας καθόλου ἐν τῷ Βυ-
 ζαντινῷ κράτει 187
 § 61. Πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῆς Ἐκκλησίας 189

Β' Ἱστορία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.

- § 62. Ὁ Χριστιανισμὸς παρὰ τοῖς Γερμανοῖς
 καὶ Σκανδιναυοῖς 192
 § 63. Ὁ Χριστ. παρὰ τοῖς δυτικοῖς Σλαβοῖς 194

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἵρέσεις καὶ Σχίσματα. Σελ.

- § 64. Ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κακοδοξία 195
 § 65. Ἑτεραι δογματικαὶ ἔριδες 197

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἑσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλ. ἥτοι ἱστορία
 τοῦ ἐκκλ. πολιτεύματος, τοῦ κλήρου, τῆς
 θείας λατρείας καὶ τοῦ χριστ. βίου.

- § 66. Ἐκκλησιαστ. πολίτευμα. Παπισμὸς 198
 § 67. Ἱεραρχία, κλῆρος καὶ μοναχοὶ 203
 § 68. Θεία λατρεία 205
 § 69. Ἠθικὸς βίος καὶ ἐκκλ. εὐταξία. 207

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

- § 70. Περὶ τῶν γραμμάτων καὶ τῆς θεολογίας
 καθόλου 210
 § 71. Οἱ ἐπισημότεροι θεολόγοι τῆς Δύσεως 212

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἀπὸ Μιχαήλ τοῦ Κηρουλαρίου μέχρις ἀλώσεως
 τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1054—1453).

Α' Ἱστορία τῆς Ἀνατολ. Ἐκκλησίας.

1. Ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Σχέσεις τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

- § 72. Ἀπόπειραι πρὸς ἑνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν
 μέχρι τοῦ 1437 214
 § 73. Ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ ψευδὴς ἑνωσις 220

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἵρέσεις καὶ Σχίσματα.

Σελ.

§ 74.	Ἡ αἵρεσις τῶν Βογομίλων	225
§ 75.	Εἰδωλολατρ. τάσεις τοῦ 12 καὶ 15 αἰῶνος	227
§ 76.	Τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν (1262—312)	229
§ 77.	Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνος (1341—51)	231

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

*Ἑσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλ. ἤτοι ἱστορία
τοῦ ἐκκλ. πολιτεύματος, τοῦ κλήρου, τῆς
θείας λατρείας καὶ τοῦ χριστ. βίου.*

§ 78.	Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα	233
§ 79.	Μοναχικὸς βίος	234
§ 80.	Κλῆρος καὶ ἱεραρχία	236
§ 81.	Θεία λατρεία	239
§ 82.	Ἠθικὸς βίος	240

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ γράμματα.

§ 83.	Περὶ τῆς παιδείας καὶ θεολογίας καθόλου	241
§ 84.	Οἱ ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν ἐπίσημοι ἐκκλησια- στικοὶ συγγραφεῖς (1054—1250)	243
§ 85.	Οἱ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ἐκκλ. συγγραφεῖς	245

2. *Ἐν τῷ Ῥωσικῷ Κράτει.*

§ 86.	Ἱστορία τῆς Ῥωσ. Ἐκκλ. (1054—153)	247
3. <i>Αἱ ἐν Ἀνατολῇ ἀπεσχισμέναι Ἐκκλησίαι.</i>		
§ 87.	Ἱστορία τῶν ἐν Ἀνατολῇ ἀπεσχισμένων Ἐκκλησιῶν	253

Β'. Ἱστορία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ.

- § 88. Ὁ χριστιανισμός ἐν Εὐρώπῃ 258

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἱρέσεις καὶ σχίσματα.

- § 89. Οἱ Καθαροί, οἱ Ἀλβίγιοι, οἱ Βάλδισι 260
 § 90. Ὁ Βίκλεφ καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ 263
 § 91. Ὁ Χούς καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ 266

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

*Ἑσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλ. ἤτοι ἱστορία
 τοῦ κλήρου, τῆς θείας λατρείας καὶ
 τοῦ ἡθικοῦ βίου.*

- § 92. Ὁ παπισμός 269
 § 93. Οἱ ἐπιστημότεροι πάπαι 270
 § 94. Σταυροφορίαι καὶ ἱπποτικὰ τάγματα 277
 § 95. Ἱεραρχία, κληρὸς καὶ μοναχοί 281
 § 96. Θεία λατρεία 283
 § 97. Ἠθικὸς βίος καὶ ἐκκλ. εὐταξία 286

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

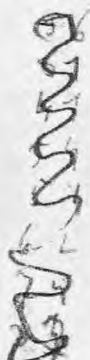
Θεολογικὰ γράμματα.

- § 98. Σχολαστικὴ θεολογία 290
 § 99. Μυστικὴ θεολογία 293
 § 100. Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων 294

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

a -46-

12	2	} Α' ε' γ' ρ' μ' ν' ι' α'
26	2	
46	2	
53	2	

12
 26
 46
 53

[Faint handwritten notes and scribbles, including the word "Αδελφ" (Adelpho) and various numbers like 12, 11, 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1.]

Παύλος
 Μέγας Αλέξανδρος

ΔΗΜΟΣ